

ВОЛОДИМИР ЛИС

*Україна
гіркої ніжності*

РОМАН

ХАРКІВ 2015

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР
Л63

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки й автор колажів *Тетяна Коровіна*

- © Лис В. С., 2015
- © DepositPhotos.com / Dubova, mpaniti, borisb17, обкладинка, 2015
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2015
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2015

ISBN 978-966-14-8817-4 (PDF)

А тоді промовив до учня: «Ось мати твоя!»

Євангеліє від Івана

19—27

Любіть життя, навіть якщо воно вас не любить.
Полюбить і воно вас.
Олександр Довженко

ЧАСТИНА ПЕРША
БІДА І РАДІСТЬ

1

За неповні сім років до основних подій, які будуть описані тут, у луцькій квартирі, де жили тоді Олеся з мамою Вітою, вранці пролунав дзвінок у двері.

— Олесю, відчини, — гукнула мама з ванної. — Чуєш, Олесю?

«Олесю» означало, що мама гнівається. Це було трохи дивно, бо вранці мама майже ніколи не гнівалася. Навіть коли Олеся, розбуджена деренчанням будильника (його заводили нечасто, частіше вставали самі), вдавала, що спить, чи й справді поринала у солодку вранішню дрімоту. Мама в таких випадках жартома біла подушкою або лоскотала доньку за вухом чи за п'ятку.

«Олесю?» — подумала зараз Олеся. І все ж сказала, відчуваючи, що їй хочеться заперечити мамі:

— Я ще зовсім роздягнута.

— А я під душем, — відповіла мама. — То, напевне, Ліда з п'ятого поверху. Вона вчора фен позичила, бо її перегорів.

Фен — це було серйозно. Він міг мамі знадобитися, та й самій Олесі теж, хоч вона феном рідко користувалася. Волосся, її розкішна пшенична грива, мало вільно цілувати плечі.

— Добре, я зараз.

Олеся накинула на голе тіло халатика. Встигла подумати, що прикривати вже є що. І пішла відчиняти, готова скептично зирнути на Ліду з п'ятого поверху.

Та Ліди за дверима не було. Лише стара жінка з валізою стояла біля ліфта.

— Ви до нас дзвонили? — спитала Олеся.

— Так, — сказала жінка. — Вибачте, якщо розбудила. Але я гадала, що...

Олеся зрозуміла: була вже дев'ята година. Але ж сьогодні субота...

— Ви... Хочете зайти? До мами?

— Ти Олеся? — вимовила жінка з питально-ствердною інтонацією.

— Так.

— А я твоя бабуся. Дозволиш зайти?

Бабуся? То було як грім з ясного неба серед сонячного весняного ранку. Бабуся? Певно, якась родичка... Хоча звідки їй узятися?

«У мене нема бабусі, моя мама сирота», — хотіла сказати Олеся, але не сказала. Зрештою, і в сиріт бувають мами, які кидають дітей чи як там...

«Впасти і не встати. Тричі ха-ха», — подумала Олеся. Натомість сказала:

— Заходьте.

І зробила майже кніксен, який мав пригасити її збентеження. Мама дратувалася, бо чекала цю жінку?

— Будь ласка.

— У вашому краї, здається, кажуть — декую, — сказала жінка, котра щойно призначила себе Олесиною бабусяю.

«Декую — по спині голекою¹», — враз пригадалося Олесі (Олеся подумки показала язика мамі) почуте невідомо де — може, і від мами, а швидше від однокласниці родом з Полісся, котру вона звала «Ганнуса — велика надуся». Щось ще завертілося у голові: вихор наростав — збудження, збентеження.

Бабуся? У неї? Справді впасти й не встати. День сюрпризів?

Бабуся зайшла до квартири разом із валізкою. «Що там у неї, — подумала Олеся, — в моєї бабусі-агусі, сміх та й годі, певно,

¹ Гілкою (діал.).

авантюристка якась — ні, на циганку не схожа». Дарма, удвох із мамою справляться, чого ж боятися, не ніч, ранок, можна буде закричати, ха-ха, зараз ця бабусенція дістане з кишені старого пальта пістолета... І пух-пух...

— Добрий день у вашій хаті, — сказала прийшла жінка.

— То Ліда? Я зараз, Лідо, — озвалася з ванни мама.

— То не Ліда, — сказала Олеся, — то бабуся.

— Що? Яка бабуся?

«Агуся, — ледве не відповіла Олеся. — На двох ногах карапуся».

Подальші події вона пригадує на диво чітко й водночас мовби як сон. Сон, що прилетів на крилах, на невидимих крилах, невидимий сон. Хіба сон буває невидимий, думає тепер Олеся, він собі є або його немає, сниться чи не сниться, але той сон-дійство таки прилетів і снівся посеред ранку і був й туманним, і чітким. Тисячі звуків проникали разом з ним із вулиці й складалися у мозаїку, яка розсипалася й знову складалася. І всередині мозаїки — те, що було з ними. З нею самою, Олесею, мамою, й цією жінкою, котра назвалася бабусею, її бабусею, а отже, мамою мами Віти.

Ось мама, викупана, свіжа й пахуча, зодягнута в халат, заходить... Заходить, дивиться на прийшлу жінку і...

Олесі раптом здалося, що мама от-от упаде. Заточується, це точно. Шукає опори. Обпирається на стінку.

— Мамо! — скрикнула вона.

— Нічого, нічого, — сказала мама — і до чужої жінки: — Ну здрастуй. Дякую, що приїхала.

— Хіба я могла не приїхати після твого дзвінка?

Жінка-бабуся проказує це глухо. Стоять з мамою навпроти одна одної. Наче незнайомі.

«Скільки ж їй років?» — думає Олеся.

На вигляд не більше шістдесяти. Середнього зросту, ні, трохи вище середнього, худорлява, волосся майже все сиве, але на обличчі зморщок не багато. Мабуть, таки років шістдесят. Ну, може, трохи більше, потім проясниться, хоча навіщо?

— Якого дзвінка, мамо? — збентежено вигукнула Олеся, перериваючи оглядини чужої, ну геть чужої жінки.

Щось тенькнуло у неї в грудях. Потім у голові. Наче дзвоник — далекий, ледь чутний. Ні, обірвалася струна, наче там, десь за стінкою, а вона почула. Далі струна жалібно й коротко заплакала. Ледь-ледь сплакнула. Схлипнула.

— Довгого, довгого дзвінка, — сказала бабуся.

Бабуся? Просто бабуся, без «агусі»...

«Кіно і німці», — подумала Олеся.

Їй вже не тенькало, а замлоїло у грудях. Раптово, ні з того ні з сього. Захотілося присісти. Навіть на підлогу.

— Ходімо до кімнати, там про все й поговоримо.

Мама вимовила це й повела рукою. Мовби запрошувала їх обох. Так запрошують гостей до кабінету, на прийом, нараду, на що там ще... Мама наче віддалялася од їх обох. Ставала офіційно-суворою, зі стиснутими губами. Але чому?

Чому — Олеся довідалася через якийсь десяток хвилин.

Спочатку мама першою опустила у крісло, жестом запросила доньку і... І свою маму?

— Роздягніться, — сказала до старшої жінки Олеся, в якій стала наростати роздратованість проти їх обох.

— Справді, роздягніся. Я щось сьогодні не надто ввічлива, — мама не приховувала іронії, а тоді до Олесі: — Візьми в бабусі пальто.

Пальто було старе й потерте біля коміра. Хоча колись, напевно, дороге. Олеся визначила: не синтетика. Колір сірий, з ледь помітним переливом, який мовби кудись утікав.

Жінка в сірому пальто. Здається, так називався фільм — італійський чи американський. А може, й російський. А може, й не називався. Вона щось переплутала. Ні, фільм таки був, була у кімнаті, в їхній квартирі, й бабуся. Олеся несла її пальто й повісила на вішак біля вхідних дверей. У неї чомусь задрижали руки. Од хвилювання чи од радості, що приїхала бабуся?

Бабуся сказала, коли Олеся вернулася до кімнати:

— Напевне, слід спочатку познайомитися. — І вже тільки до Олесі: — Як звати твою маму, ми обоє знаємо. Як звати тебе, я дізналася недавно. Мене звати Даздраперма Романівна Снігурець.

— Даздра... Це справді ім'я?

Олеся не знала, що робити — вірити чи сміятися. Ранок сюрпризів.

— Ім'я, ім'я, — сказала мама Віта.

— Але чие? Ви...

Вона хотіла спитати — ви українка? Чи іноземка?

— Бачиш, доню, твоя бабуся з того часу, коли дітям давали чудернацькі імена, — пояснила мама. — Хлопчиків називали Кімами або Віленами, що скорочено означало — Комуністичний інтернаціонал молоді чи Володимир Ілліч Ленін.

— Були ще Маркси й Енгельси, — озвалася бабуся. — А дівчат називали Тракторинами, Електринами та Інтернами. Ще Сталінами. А мене назвали Даздраперма, що скорочено означає російською — «Да здравствует первое мая».

«Дурня якась», — ледве не вимовила Олеся.

— Такий був час, — приречено зітхнула бабуся, а може, то Олесі так здалося.

— Я десь читала, що перед війною тільки в Києві було кілька сотень Даздраперм, — додала мама. — Але всі вони потім, після війни, поміняли свої імена. Тільки твоя бабуся одна лишилася Даздрапермою.

— Імена даються раз у житті, — бабуся вимовила це суворо, ледь розтискаючи губи. — Мені судилося бути Даздрапермою, я нею і помру. Імена не вибирають, як і місце народження.

— Авжеж. — Мама Віта ледь усміхнулася.

— Чого ж я... я не знала про бабуся? Ви якісь... — Олеся зловила ротом повітря.

— У нас про таких казали: обоє — рябє... — відповіла бабуся.

Тут Олеся подумала, що мама схожа на її неочікувану бабуся. Ні, швидше схожа вона, Олеся, внучка. Ніс, лоб, очі... Теж сірі й виразні.

— Відчуваю, що варто спочатку дещо пояснити, — сказала мама.

Олеся потім, лишившись на самоті, не раз і не два заплющувала очі й затуляла вуха, аби прогнати видиво, яке поставало під впливом почутого, аби зникли неймовірні звуки, які склалися в речення, а речення — в історію, якої досі не знала. Бо... Бо навіщо їй знати те все? А проте, вона вже знала, хоч розповідь поставала по-новому, і з тим самим змістом, ще і ще.

Олеся кликала тоді на допомогу інші звуки — знайомих пісень, голосів співаків, котрі співали. Проте вони швидко зникали. Не витримували, як не могла витримати й сама Олеся.

Мама перервала її напівмарення:

— Я маю тобі пояснити, чому приїхала бабуся.

— Чому ти нарешті дала про себе знати, — суворо, надто суворо, аж в Олесі мурашки побігли по тілу, сказала бабуся з чудернацьким ім'ям. — Якби не ця біда...

— Біда? Яка біда? — Олеся аж зойкнула. — Мамо, що трапилося?

— Я тобі зараз поясню, — сказала мама.

Олесі стало страшно. Вона не хотіла чути ні про яку біду. Хтось помер? Але хто? Досі мама казала, що вона, мама, дитбудинківська, а тато Олесі, з яким у неї було кохання ще з дитбудинку, військовий, загинув в Афганістані, навіть тіло не змогли привезти на батьківщину. Тоді хто? Яка біда? Може, в мамі були (чи є?) брати й сестри й котрийсь помер?

«Нарешті дала про себе знати», — почула Олеся начеб відлуння голосу цієї жінки.

Отже, повідомила мама?

Але про яку біду?

Олесі стало ще страшніше.

І, проганяючи цей страх, відігнала можливість впустити біду до своєї свідомості, виструнчено сіла на диван, промовила:

— Може, спочатку ви мені скажете, чому я досі не знала, що в мене є бабуся? Мамо!..

Мама Віта зітхнула. Пойорзала в кріслі. Видно було, як їй важко. Не тільки почати говорити, а взагалі щось сказати.

— Я винна, — сказала вона. — Дурна, вперта гордячка, яка вдалася в тебе, мамо.

— Атож, — сказала бабуся. — Я була колись теж така категорична. Але... прости, що я тоді, що я прогнала... що сказала таке...

— І ти прости, мамо, — сказала мама Віталія. — Ти й не проганяла...

— Перестаньте, — гукнула-зойкнула Олеся. — Не хочете, то не кажіть. Ви ж... Ви самі не знаєте, що тепер кажете!

— Тепер... А тоді...

Мама... У мами вперше був чужий погляд. Наче не її. Незнайомої жінки, яку щойно Олеся побачила.

І геть зволожені очі. Й дивна затятість у них. Не каюття, а саме затятість. Теж чужа.

Олеся подумала: «Нащо це звалилося на мою голову? Мою бідну голову...»

Ледь не сказала: та йдіть ви обоє зі своїми таємницями, впертістю, затятістю, з геть усім... Тільки...

Тато знайшовся? Вона ледь не зойкнула. Авжеж, читала, що бували й по п'ять, і по десять літ в полоні тих, душманів... Але чому тоді мама першою написала чи подзвонила бабусі? Ні, вона має дізнатися... Таємниця десь глибше, далі...

— Розповідайте, чуєте, розповідайте, — наказала Олеся. — Що між вами сталося?

Вона тоді дізналася.

Мама закінчила школу й поступила в медінститут. А до того, ще школяркою, повертаючись одного разу з навчання, зустріла на пустирі за їхньою багатоповерхівкою його. Хлопця з сусіднього будинку, старшого на десять років. Той хлопець, Едик, мав недобру славу.

Мама Віта:

— Я його любила. Кохала. Ти хоч тепер здатна це зрозуміти?

Бабуся Даздраперма:

— Ти писала йому, відколи він сів за пограбування квартири шановного київського професора. З тринадцяти років писала. З тринадцяти.

Мама Віта:

— Майже з чотирнадцяти. Джульєтті теж було стільки. А може, й менше.

Бабуся Даздраперма:

— Але Ромео не був бандитом. Не грабував. Коли він повернувся, тобі вже було вісімнадцять.

Мама:

— Ти й досі не віриш у любов. Не ту, абстрактну. А до конкретної людини. У кохання.

Бабуся Даздраперма:

— Вірю. Але коли через чотири місяці він пішов знову на грабунок, на розбійний напад, покалічив людину, а потім вдруге сів...

Олеся дізналася: мама, її мама, вирушила за Едиком, тобто поїхала в те волинське селище, де знаходилася колонія, в яку відправили Едика, коли він здійснив новий злочин, кинула медінститут і влаштувалася прибиральницею, а вже потім санітаркою в тамтешньому «дурдомі», далі у медчастині при колонії. Потім закінчила медучилище й стала медсестрою. А що Едик, як кримінальний авторитет, мав привілеї, то регулярно зустрічався з мамою Вітою. Майбутньою мамою Вітою. Ця любов тривала десять років, доки Едик сидів.

Бабуся Даздраперма:

— І чим закінчилося? Наскільки мені відомо, після звільнення він навіть не зайшов попрощатися з тобою.

Мама Віта:

— Ти була добре поінформована.

Бабуся:

— Він сам розповідав про це сину нашої сусідки, коли вернувся до Києва.

— Отже, ти знала, де я знаходилася всі ці роки, — констатувала мама Віта.

— Так, — сказала бабуся. — Я знала, що ти живеш при тій колонії. Ти вмерла для мене.

— Мамо! — зойк мами Віти. — Давай не будемо. Поговоримо про те, заради чого ти приїхала.

— Зачекайте, — сказала Олеся. — То мій батько, цей Едик, не афганець, а кримінальний злочинець...

Вона відчула, як невидимий обруч стискає їй скроні.

— Ні, — відповіла мама Віта. — У нас з Едуардом не було дітей. Могли бути, але він не захотів. А потім і я... Твій батько — зовсім інший чоловік.

— Ця політінформація дівчинці була зовсім не потрібна, — суворо сказала бабуся. — Вибач, Олесю, двох дурних бабів.

— Ти маєш рацію, — погодилася мама. — Але вона сама захотіла дізнатися правду. Мусили ж ми пояснити Олесі, чому всі ці роки були такими ідіотками. Якби ти знала... Якби ти знала...

Вона раптом заплакала. Плакала все ревніше й голосніше. Здрігалася од плачу, вся тряслася. Бабуся Даздраперма підвелася, стала гладити доньку по голові.

— Олесю... — Мама повернулася до дочки. — Ми... ми далі граємо свою гру... — Мама Віта хлипала. — Не так було. Не так. Коли він... Едуард... вернувся до Києва... мама... твоя бабуся... приїхала за мною... А доти вона знала, де я. Ми листувалися. І вона приїхала.

— То була не я, — сказала бабуся.

«А що було далі? — подумала Олеся. — І яка ще гра тепер? Про що вони?»

2

Вітине дитинство пливло, посміхалося, цвіло — легке, світле, радісне, приємне, наче сонечко, яке цілувало її кожен ранок у щічку, іноді раніше за маму, іноді пізніше, але мусили поцілувати обоє — сонце і мама. Мама сама вдалася схожою на сонце — ледь-ледь, помітиш, лише добре подивившись, поцяткована ластовинням, до того ж завжди привітна. Вона посміхалася,

ніколи не кричала на донечку, турбувалася, аби її маленьке чадо і велика, величезна радість була доглянута, здоровенька, вчасно нагодована. Коли, не дай боже, Віточка хворіла, мама знала, що робити, адже працювала медсестрою в дитячій поліклініці. До того ж серед численних девізів маминого життя чи не найулюбленішим був: «Не панікувати!»

Пізніше, коли Віта підросте, від маминої подруги дізнається, що мама спеціально перевелася зі звичайної, «дорослої», поліклініки в дитячу, аби набути більше знань, як рятувати дочку від тої чи іншої хвороби — од простих застуд та інфекцій до коклюшу, кору, віспи, на які хворіли діти.

Оскільки зарплата в медсестри була невелика, мама підрядилася дітям заможних батьків, котрі не хотіли вести чи везти своїх малюків на процедури, робити вдома уколи, правильно накладати компреси, а старшим — баночки. Вона сама виготовляла ліки на травах, які продавала за помірну ціну. До всього найнялася прибиральницею на півставки. Словом, крутилася як білка в колесі, за словами маминої подруги, і все заради тебе, Віточко.

Коли ж Віті виповнилося десять років, мама Даза, як скорочено називала її та ж подруга, рішуче сказала:

— Ти ростеш, Вітусю. Незабаром станеш підлітком. А там і справжньою дівчиною-красунею. У тебе повинна бути своя кімната. Зі своїм життям і маленькими таємницями.

Оскільки для медсестри більшої квартири не передбачалося, вона виміняла однокімнатну майже в самісінькому центрі Києва на двокімнатну в новому мікрорайоні, який тільки-тільки починав розбудовуватися.

Та ж мамина подруга скаже те, що Віта вже й сама підозрювала: мама Даза мала, як для медсестри, потужний інтелект, гарні смаки — і до літератури, і до музики, і до живопису. Стати чимось більшим, скажімо лікарем (а для цього треба було закінчити медінститут), завадила наявність доньки. Її, Віти.

І Віта відчувала вдячність за цю жертву. Та водночас докір самій собі, що вона мовби стала на маминому шляху. Пізніше, вже дорослішою, вона зрозуміє, що докори її сумління вирос-

тають із надто правильного зразково-ідеалістичного виховання, яке йшло від мами.

Мама... Мама Даза... Вона нічого не нав'язувала доньці, принаймні грубо, але тактовно й наполегливо формувала її смаки. І виразним жестом, докірливою інтонацією, ненав'язливою, мовби між іншим, бесідою-лекцією, чому треба чинити чи казати так, а не інакше, давала зрозуміти, що донька чинить не так, відчувати докір того ж сумління за нетакий вчинок. Пізніше Віта скаже собі: докорів було багато. Надто багато.

До головного маминого лозунгу «Не панікувати!» тулилися, мовби шикувалися в струнку шеренгу, й інші: «Усе в житті має свої закони і правила», «Гарний смак робить людину духовно багатою», «Роби тільки добрі вчинки», «Перш ніж щось вчинити, подумай», «Не роби прикрощів нікому», «Найбільше покарання — твоє сумління». Якось Олесі після чергового делікатного морального уроку здалося, що ці слова складаються у дивну навіть не мозаїку, а просто мішанину й вигукують самі себе, утворюючи геть абсурдні речення. Вона засоромилася, а потім почала переставляти ті слова по-своєму. Виходило щось таке: «Усе в житті робить людину духовно багатою», «Закони і правила — тільки добрі вчинки», «Подумай і не роби», «Найбільше покарання — гарний смак», «Роби твоє сумління». І найабсурдніше: «Прикрощі — твоє сумління». Але чогось саме воно прив'язалося, наче реп'ях.

Можливо, її підсвідомий бунт проти надто великої правильності й моральності мами так би й лишився бунтом у підсвідомості, адже мама нічого поганого дочці не бажала, не тисла, не кричала. Світ отримав би ще одну правильну і високоморальну, ну, трішки-трішки занудну людину. Навіть у школі вона дедалі частіше повторювала мамині слова. Оцінювала інших за маминими критеріями. Усе було б інакше... Добре... Якби...

Якби Олеся не зустріла Едика.

Цей хлопець був не тільки неформальним лідером ровесників, а й грозою мікрорайону, де вони поселилися. Мав недобру славу хулігана і розбишаки, правда, безжалісного, проте

справедливого. Він уособлював світ, для Віти (як і мами Дази) чужий і незрозумілий. До них доходили якісь чутки про бійки, розборки, ба, крадіжки, ночами іноді чулися жажливі крики, що долинали з пустирища за їхнім п'ятиповерховим будинком.

Це був інший світ, знаний звіддалік, наче легке, хоч і небезпечне марево.

Світ, який вони воліли не знати й засуджували.

Світ виріс перед Вітою на стежці, якою вона ризикнула вертатися зі школи через те ж пустирище.

Виріс наче з нікуди, постав перед Вітою — високий, широкоплечий, в чорних штанах і картатій сорочці. Вітині очі, підняті з трепетом, вперлися у чуже чорне волосся на грудях, яке виднілося з надто розстібнутої сорочки.

— Утю-тю, яка гарнюсінька школярочка.

Він торкнувся пальцями Вітиного підборіддя. Ледь-ледь, але вона здригнулася.

Віта намагалася дивитися сміливо, але відчула, як тепер задрожало все її тіло.

— Твоя мати — медсестра?

Несподіване запитання чомусь забило подих. Виходить, правда, що він, цей безжальний хуліган, геть про всіх все знає.

— Т-так, — видихнула Віта.

— Відмінниця?

Іронія аж сочилася з його напівбасовитого голосу з хрипінкою.

— Це погано? — Віта відважилася сказати майже з викликом.

— Чого ж? Будеш, видно, красулькою. Красулька і відмінниця — хо!

Він узяв Віту за плечі кінчиками пальців. Самими кінчиками, та вона відчула силу його пальців.

— Знаєш, хто я?

Спитав так само напівіронічно. Весело. Певно, насолоджуючись її страхом. Але щось було ще у його інтонації, щось було...

— Емір.

— Ха, і малявки знають мою кликуху.

Він, видно, був потішений.

І тут несподівано крутнув дівчину довкола осі одними пальцями, наче дзигу. Вона заточилася і ледь не закричала. Ні, таки скрикнула. Побачила, як разом з нею крутиться небо і хмаринка на ньому.

— Ну, йди, зубри.

Віта пішла, переставляючи неслухняні ноги й проганяючи бажання побігти. Побігти, втекти. Втекти у свій світ. Той, де була мама, однокласники, з якими вона півгодини тому попрощалася. Світ чистий і безпечний.

І все ж вона несподівано для самої себе спинилася. Спинилася і оглянулася. Чоловік на стежці, гроза мікрорайону, а може, й більшої території, Емір (від Едика?) стояв і дивився їй услід. Услід дівчинці-відмінниці. Віта... Віта раптом підняла руку і... І помахала Емірові цією тремтячою рукою.

Їй тоді йшов чотирнадцятий рік. Було майже чотирнадцять. Джульєтта... Але про Джульєтту Віта ще не чула. Про те, що він старший на десять років, Віта дізнається пізніше.

Він просто для неї був дорослим. Як багато хто. Дорослим, небезпечним і...

Щось наче продзеленчало в повітрі, на пустирі, де незабаром виростуть нові будинки.

Віта віднині ходитиме пустирищем до школи й зі школи щодня. Перемагатиме страх. Майне думка, що вона може зустріти не тільки Еміра. Вона прожене її.

Його зустріне ще лише один раз. Тепер вчотирьох. Еміра і ще трьох. Таких же, як і він, дужих і нахабних. Правда, двоє з них були явно молодші, років по шістнадцять-сімнадцять. Вони йтимуть, і Віта спиниться, але не уступить стежку.

— О, знайома відмінниця, — скаже Емір.

— Сушилка-зубрилка!

Молодші реготнуть, і один мовби ненароком зачепить своєю ножиською її ніжку. Віта впаде, і тоді... Тоді Емір вдарить цього нахабу під дих.

— Ти що, Емір? — почує Віта.

— Вибачишся і почистиш їй плаття, — накаже Емір.

— Що?

— Те, що чуєш. Її мама врятувала мого племяшку.

— Та звідки я знав...

Племяшку? Племінницю? У нього не тільки є племінниця...

У цього чоловіка проросла вдячність? Хоча він міг знати, чому б ні, раз про всіх знав, і про те, що її мати медсестра...

— Я сама почищу, — сказала Віта.

— Ну, як хочеш, — Емір сплюнув і пішов, насвистуючи.

А за ним рушила і вся компанія.

Йшли безтурботні, певні в собі.

Зграя.

Хижа, загрозлива.

Віта стояла, за плечима чувся сміх, він віддалявся і віддалявся. Сміх даленів, і начеб даленіла вона сама. Друга Віта йшла з тими хлопцями. Перша Віта (головна!) стояла, не в силі зрушити з місця.

— Як це огидно, — сказала вона зрештою маминим голосом і наказала, наказала другій Віті вернутися.

Провела долонею по шкільній формі. Майже чисто. Тільки коліно брудне. Послинила палець і потерла ним вимазане коліно. Подумала, що не хочеться йти додому. Чомусь уперше не хочеться. Що завтра піде, от піде й подякує цьому Еміру-шміру за заступництво. У той магазин, овочевий чи що, де він нібито працює вантажником. Емір-вантажник? Ха! Раптом їй захотілося танцювати. І Віта закружляла на стежці посеред пустиря, де вже відчутно пахло осінню й хрустіли під ногами сухі стебла. Відчула дивний, аж п'яний запах трави. Здається, її звуть полином.

Спалахнула, як блискавка, згадка. Прочитане. Про бранця, який забув батьківщину, а йому привезли (принесли?) гілочку полину... І він згадав...

А що мала згадати вона, Віта?

Дівчина, котра танцювала посеред пустирища, яку обдував осінній вітер. Схожа на дзигу й на стебло, якщо... Якщо хтось би з тих, які пішли геть, озирнувся... Хоча б Емір...

Коли вона спинилася, то спинило свій танець і небо, боляче гупнувся об ногу портфелік, який кружляв разом з нею. Віті раптом стало соромно за ці кілька хвилин безглуздої радості. Так, радості невідомо від чого. Запаморочення, що обсіло душу, не знати чого закрутило голову й пустило в танець.

— Я нікуди не піду, — сказала Віта. — Ні в який магазин. Мені треба вчитися.

Вона дала собі слово, що ніколи більше не ходитиме цією стежкою.

Пустир не для неї, як і безглузді вчинки.

Вона ходила до школи вулицею, хай шлях той був дальшим, ніж через пустир. Старанно уникала місця, де могла зустріти злого верховоду (саме так назвала Едика-Еміра), гнала думки, що хоче, таки хоче зустріти. Двічі — восени і взимку — бачила його звіддалік, раз самого (йшов неквапливо, як справжній господар життя), раз у компанії. Щось говорив і сміявся, за ним реготали й кореші.

А за тиждень чи два до Нового року вона дізналася, що Едика разом з ще двома його поплічниками затримано після грабунку ними професорської квартири.

«От і все», — подумала при цій звістці Віта.

«А що все?» — була наступна думка. Грабіжників судили, показовий процес відбувся у клубі їхнього мікрорайону, й Віта всі чотири дні, коли йшов суд, проганяла думку прийти, побачити, послухати. Ба, найбільшим її бажанням було таке: просто прийти і подивитися. Прийти й подивитися. Подивитися на нього. Сісти десь у куточку й подивитися. Подумала: чи школярів пускають до залу суду? І як він веде себе — нахабно, виключно чи визнає вину? Адже він винен, це злочин — грабувати, тим більше квартиру професора.

Злочинець не міг викликати інтересу у радянської школярки, без п'яти хвилин комсомолки. Це було ганебно і теж злочинно. Вона не злочинниця, вона...

Майнула думка: може, розповісти про все це мамі? Адже досі ділилася з мамою всіма своїми таємницями — шкільними й поза

школою, розповідала про почуте, прочитане, просила поради, з ким дружити, а з ким ні. Більше того, розповідати мамі про все, що траплялося у її житті, стало внутрішньою потребою. Едик-Емір став першою таємницею, прихованою від мами. У ці осінні місяці Віта зробилася на диво балакучою. З мамою говорила, говорила, говорила геть про все, як тільки випадала нагода: про щойно прочитану книжку, розмову з однокласницею, про побачену на вулиці сценку... Вона ластилася до мами й боялася ненароком проговоритися. Таємниця, Едик були її докором сумління.

Докором, якого вона після суду позбавилася, викинула з голови, як непотріб, що засмічував пам'ять. Вона стала такою, як і була. Дрібна пригода минула.

Улітку неподалік їхнього будинку Віту перестріла невродлива вуграста дівчина. Старша з вигляду на пару років.

— Тебе звати Вітою?

— Так.

— Едик просив тобі передати.

Вона ткнула в руку Віті папірець і швидко пішла. Мовби втікала.

Едик? Звідки? Він же в тюрмі.

«Звідти», — сказав хтось Віті, котра тремтячими пальцями розгортала папірець — піваркуша шкільного зошита в клітинку. Там було два коротких рядки. Вона прочитала виведене, написане нерівними, до кінця не доведеними буквами: «Мала, напиши мені. Едик».

Далі стояло місто, дві такі ж нерівні літери «П/я» і чотири-значне число. І його ім'я та прізвище: «Грищенку Едуарду Миколайовичу».

Віта довго стояла посеред міста. Гучного, наповненого рухом і голосами великого міста. Вона думала про те, треба написати чи ні.

Писати? Йй?

Чому вона повинна писати?

Цей чоловік значно старший і злочинець. Вона лиш дівчинка і школярка. Вона з іншого світу — доброго й правильного. Вона...

«Але він, він хоче, щоб ти написала», — сказав хтось.

Віта оглянулася. Людям, що йшли в один і другий бік людною київською вулицею, було байдуже до неї. До звичайної дівчинки, школярки, яка невідомо чого спинилася. Невідомо чого оглянулася — раз і вдруге. І втретє. Декотрі з перехожих теж оглядалися, інші здивовано дивилися, оминаючи. Її, Віту. Вітусю. Вітульку...

«Я боюся», — раптом подумала Віта.

Боїться чого? Чоловіка, який написав коротку записку? Але ж він далеко, у в'язниці, справедливо покараний.

Віта мусила признатися собі: так, його? Але вона не тільки боялася. Щось більше за страх жило вже в ній. Жило й ворушилося, от яка біда.

І все ж вона його переборола.

Пе-ре-бо-ро-ла!

Вона зовсім не боїться. Жодного злочинця, грабіжника і хто він ще... Жодного. Вони огидні, чужі. Противні. І ще... Вона радянська піонерка. Гарна, розумна дівчинка, донька розумної мами. Чемна. Зі своїм життям, у яке брутально вторгаються.

«Я не буду відповідати. — сказала собі Віта. — Не писатиму, от і все. Він забуде про мене».

Їй стало легше на душі. Чомусь страшенно захотілося морозива. Його продають он там за рогом, на вулиці, що перетинає ту, якою вона йде. Віта пішла за морозивом. Вирішила, що розповість про все мамі.

Морозива в кіоску не виявилось.

— Зачекай, зараз мають підвезти, — сказала тітка-продавчиня.

Віта не стала чекати. Подумала чогось, що морозиво буде зовсім не холодним і стікатиме по пальцях. Так уже раз було. Навіщо чекати? Вона піде додому, до мами. Мами Дази. І все розповість, і мама дасть гарну, розумну пораду.

Мамі вона не розповіла.

А через місяць майже на тому самому місці сестра Едика, котра дивилася на неї вже... вже не так приязно, як попередній раз, вручила, мовчки вручила ще один папірець. Віта

розгорнула його і прочитала: «Мала, чому не пишеш? Не грайся з дядьком Едиком».

Віта здригнулася. І знову, як і тоді, на пустирі, оглянулася. Сестра Едика стояла трохи збоку і дивилася примружено й пронизливо. Дуже пронизливо. Потім повернулася і пішла.

«Що ж робити? — подумала Віта. — Може, заявити у міліцію?»

І вже знала, що не заявить.

3

— Твоя мама поїхала до Києва, а потім за нею приїхав ще один негідник, — сказала бабуся Даздраперма.

— У тебе всі негідники, — мама.

— Ні... Але... Давай не будемо навантажувати дівчинку цими спогадами...

— Добре.

Ось такий діалог. А далі... Далі Олеся дізналася, що мама сама викликала бабусю. Що бабуся поживе в них, доки мама буде в лікарні.

— В лікарні? Чому в лікарні?

— Я захворіла, тільки й усього, — сказала мама.

Вона вимовила це тихо, буденно, якимсь майже зневажливо — ат, нічого серйозного, важливого, що там турбуватися... Олеся хотіла б у це вірити, але вона прожила з мамою майже п'ятнадцять років. Вона добре знала маму — як саму себе. Майже як саму себе. Мама була частиною її «я», як Олеся була частиною мами. Принаймні, так вона вважала. Досі, до цих пір, до цієї хвилини.

— І... і... і... чим же ти захворіла?

Олеся сказала і почала гикати. Гикати часто-часто й ганебно. Геть напала гикавка, вдруге чи втретє у її житті.

— Олесю, що з тобою?

Мама скрикнула. Бабуся сказала, що треба дати напитися води, ліпше підсолоджені. Пити маленькими ковтками.

Мама принесла води. Олеся ковтнула й ледь не задихнулася. Бабуся й мама дуетом зойкнули, та гикання вже припинилося. Тут Олесі стало зимно, бо вона зрозуміла, що сталося щось незвичне, страшно, інакше б мама не викликала бабусю, ту бабусю, про існування котрої до сьогодні вона навіть не підозрювала.

«Мене хочуть обдурити?» — з жахом подумала Олеся й спитала:

— Яка в тебе хвороба, мамо?

— Пов'язано з легенями, — сказала мама.

— З... З легенями? У тебе — туберкульоз?

— Ні. — Мама повагалася: може, вирішувала, казати чи ні. — У мене... Ну, одним словом, треба пройти обстеження, ну, деякі процедури в лікарні... В онкодиспансері...

— Мамо! У тебе... у тебе рак?

Олеся закричала. Крик її мав би рознести кімнату, всю маленьку однокімнатну квартиру.

А наступної миті розпач — миттєвий, страшний — змінився соромом. Як вона могла кричати?

— Рак виліковний, Олесю, — сказала бабуся. — Уже виліковний. Якщо його вчасно виявити. Якщо...

— Так, звичайно. Бабуся каже правду. Ну, побудете вдвох... Ваша зустріч мала колись статися... Я прошу в тебе, донечко, пробачення... І в мами...

— Ми вже пробачили, — сказала бабуся Даздраперма. — Я пробачила. І Олеся, гадаю, теж... Правда ж, Олесю?

— Я... пробачила...

Олеся вимовила це й відчула, що мусила вимовити. Мусила сказати. Але чи пробачила насправді, вона не знала. Не могла збагнути й відчутти. Та й чи треба пробачати й за що? За те, що не знала бабусі? Але вона звикла до свого життя, до свого світу, де бабусі не існувало, де мама була сиротою, а тато загинув на афганській війні, коли донька була зовсім-зовсім маленькою. Такою була їхня доля. Їхня з мамою. А тут раптом виявилось, що життя й доля були несправжні. Що справжні життя й долю

мама навіщось приховала. Добра, лагідна мама, котра вчила, як жити, як бути чесною у ставленні до себе, до інших, до життя в цілому, раптом виявилася брехухою. Звичайнісінькою брехухою, обманщицею, що не міняло суті справи. Не мі-ня-ло.

«Я сплю, — подумала Олеся. — Сплю і незабаром, дуже скоро, прокинуся, бо вже ранок...»

Авжеж, вона прокинеться. Вони прокинуться і підуть на ринок закупити продуктів на вихідні й наступний тиждень, а перед тим на ринку, Старому базарі, пошукають босоніжки на літо для неї, Олесі, й поясок та блузку для мами. Мама ще казала... Ще казала про плащик для Олесі... Авжеж, варто було б придбати, обновити й плащика. Чому б і ні, хоча грошей не вистачало, як завжди, не вистачало. От Олеся виросте, й тоді мама поїде в Італію або Іспанію на заробітки, люди з їхнього міста вже їдуть, мама зітхає, чому вона не молодша, професія в неї хороша, якраз могла б доглядати старих італійців, кваліфіковано, як і належить медсестрі.

Тепер мама нікуди не поїде.

Не поїде, бо хвора, та й раніше не поїхала б, Олеся не відпустила б, хіба вдвох, коли вона закінчить школу. Але мама заперечує: Олесі треба насамперед думати про виш, про освіту, про вищу освіту, про... Про майбутнє! Яке без грошей можна здобути, вибороти тільки знаннями. Міцними.

На щастя, мама перериває потік думок і згадок, мама пробуджує, стирає напівсон у сні, продовження якого бажала Олеся. Мама нагадує про реальність. Каже, що вони зараз поснідають, поснідають втрюх, вперше поснідають втрюх, це ж урочиста мить, пробує посміхатися мама, зараз вона приготує сніданок. А бабуся може з дороги прийняти душ.

— Дякую, — каже бабуся. — Я вмилася у поїзді.

— Ти мала попередити, що приїдеш, ми б зустріли, ти ж чекала, мабуть, на вокзалі, — дорікнула мама. — Поїзд прибуває на початку сьомої...

— Якби я попередила, то навряд чи й приїхала б, — загадково сказала бабуся.

— Авжеж, мамо...

— А поїзд прибуває о пів на сьому.

— Так, мамо...

«Мама каже до мами, своєї мами, — думає Олеся. — І це таки сон... Бо... Бо сон, інакше й бути не може...»

У тому сні мама питає:

— Що з тобою, Олесю? Тобі погано? Ти спиш?

— Ні, — каже Олеся. — Ходімо снідати.

«У сні ж не снідають?» — каже собі.

Але її персональний сон триває. Нереальне марево, в якому роззявляє пащу їхній старий холодильник — слава богу, він не український, а латвійський, там вміють виготовляти холодильники, які довго служать таким, як вони. У сні з'являються шматок сиру, яйця, добуті з того древнього холодильника.

— Я дещо привезла, — каже бабуся.

Дещо теж сонне — ковбаса, баночка з маринованими помідорами, і баночка оливок, і цукерки, і печиво.

І буде сніданок з вином.

— Хай, я теж вип'ю востаннє з вами, — каже мама Віта й поправляється: — Тобто востаннє сьогодні перед лікарнею, бо ж там не можна буде пити спиртного.

Олеся вже пробувала вино, розбавлене водою, на великі свята — Новий рік, Різдво, Пасху, дні народження, маленький келишок. Манюній, на один-два ковтки. З мамою, в подруг. Там більше — три-чотири, п'ять ковтків. Але теж зовсім небагато. Ледь-ледь. Як і тепер. До того ж пили тільки добре вино — сухе, слабке.

Вино пестить язик — незвично, так ще не бувало. Наче пригортає язика до себе. Просить щось сказати.

І тут Олеся відчуває, ковтнувши, як вино каже: «Біда!»

Виразно, може, почули й мама з бабусею. Біда, інакше бабуся не приїхала б. І мама її не покликала б. Раптом Олеся думає, що до бабусі треба звикати. Звикати? Чому звикати? «А то не треба було пити й ковтка», — каже вино.

Олеся бере в пальці оливку. Здушує. Думає: «Мама двічі брехуха, вона хоче мене обдурити».

І розуміє, що сама вона хоче, щоб мама її дурила. Щоб усе, що сказала мама, було неправдою. А вино обдурює й ніякої біди немає. Є хвороба. Підозра на хворобу, а мама все одно б колись покликала бабусю...

Яке дивне у неї ім'я. І смішне. Даздраперма. Олеся не витримує й прискає.

— Що таке, Олесю? — мама.

— Оливка, — пояснила Олеся. — Я її не так ковтнула. То оливка...

Оливка, а бабуся Даздраперма. Виявляється, бувають і такі імена. Чи Тракторина було б ліпше? А може, Електрина... Ой...

4

Потім була прогулянка містом. До центру Луцька дісталися тролейбусом. Бабусі належало показувати місто, й вони показували.

— На місці цієї площі колись був міський сад, — мама зробила жест рукою, — сад простягався від собору, аж за театр. А тут, навпроти пам'ятника Лесі Українці, — арка, вхід до саду.

— Так, я пам'ятаю, як у далекому сні, — сказала бабуся. — Тоді тут справді був сад і росли великі дерева.

— Ви... Ти теж колись жила в Луцьку? — Олеся.

— Ні, приїжджала до Луцька на нараду медпрацівників, — пояснила бабуся. — У нас була екскурсія містом.

— Бабуся колись працювала на Волині, — пояснила мама, — в молодості.

— Після медучилища, за направленням, — зітхнула бабуся. — Колись, тобто якось, я тобі розповім про це...

Вона вмовкає. Подвійне слово «колись» танцює довкола Олеси й висіває ще одну загадку. Якщо бабуся колись, бозна-коли, працювала тут, у цих краях, то тут могла народитися і її, Олесьина, мама. Не так, як вона знала. Не за версією мами. Маминою версією про те, що невідомо хто приніс її, маленьку, в дитбуди-

нок, що вона, можливо, була донькою якоїсь прохачки з голодного сходу України, котра залишила дитину в Луцьку. Їхнє прізвище трохи дивне — Косик, але то, Олеся знає, по татові. Який був афганцем — чи тепер уже не був? А дівоче, мамине, теж не зовсім звичне — Снігурець. Отже, як у бабусі...

«Як усе просто, — думає Олеся. — Нарешті просто...»

Вона йде посеред двох найрідніших їй людей. Вона щось каже до них і вони до неї. Чи одна до одної. Та Олеся відчуває: тепер, коли багато що прояснилося після бабусиноного приїзду, насправді мало що змінилося, двоє найрідніших їй людей не стали ближчими одна одній. Вони йдуть насторожені й намагаються загасити цю настороженість розмовою.

А ця вулиця... А цей будинок... А ця кав'ярня... А тут, де тепер ювелірна крамниця, колись була ще одна кав'ярня, в якій збиралася луцька богема... А там далі будинок у псевдовізантійському стилі...

У них є ще таємниця, якої не знає Олеся... Чому мама, по яку приїхала бабуся, щоб забрати до Києва, знову сюди вернулася? І ще не одне «чому».

Олеся раптом відступила трохи назад, взяла маму й бабуся за руки — маму правою рукою, а бабуся лівою — й з'єднала їхні руки. Вона щасливо й трохи пустотливо всміхнулась до обох. І вони обоє, але наче по команді, посміхнулися. Тільки усмішки вийшли вимученими, а коли Олеся опустила очі, то побачила, як дрижить мамина рука. У бабусиній. Як та рука вислизає. Прагне кудись утекти, а мама... Олеся підвела голову й побачила, що мама ледь-ледь стримує сльози. Саме так, бо намистинки сліз вже проступають назовні. Котяться, схожі на перлинки, по маминій щоці.

«Вони ось-ось перетворяться на скалочки скла», — недоречно подумала Олеся.

Хтось мовби підказав ці слова.

Гострий біль пронизав її тіло. Невже так болить серце? Неприязнь до цієї чужої жінки, що вторглася у їхнє життя, пронизала слідом за болем. Сказати — хай їде собі у свій Київ,

вертається, вона побуде вдома сама, доки мама перебуватиме в лікарні?

«Я знаю страшну таємницю», — раптом подумала Олеся.

Вона прогнала цю думку.

— Мамо, — сказала мама Віта. — Я не раз йшла отам з тобою цією вулицею.

Олеся зрозуміла — йшла подумки. Їй раптом стало душно.

— Не треба, Вітусю... Ми йдемо зараз...

— Вітусю... Господи... Як давно...

Біля них спинилася якась молода жінка. Збентежена, більше того, злякана.

— Доброго дня, Віталіє Миколаївно... Вам погано?

— Ні-ні, то я так... Голова щось закрутилася... На мить...

Уже пройшло.

Мама збентежена. І до Олесі й бабусі:

— Це Рита, моя колега по роботі. А це — моя мама і Олеся.

— Мама? Дуже приємно.

Олеся поглянула на вродливу, хоч трохи й загостроносу дівчину. Цікаво, чи мама їй теж казала, як і доньці, що вона сирота...

Ще кілька необов'язкових фраз — і вирушили далі. Вони втрьох ітимуть до Старого міста, роздивлятимуться церкви, кірху, костел Петра і Павла, доберуться до гордості їхнього міста — Луцького замку. Дивна річ — Олеся хотітиме, аби зустрівся хтось зі знайомих, саме її знайомих — однокласник чи однокласниця, а ще ліпше — цілий гурт. Хай навіть учителька, класна дама, котру вона не терпіла. Олеся б їх теж познайомила з бабусею, бо маму вони знали. Отак би представила, назвала її чудернацьке, вичурненьке, ніби висока недоладна зачіска, ім'я. Насмішила б і здивувала. Ім'ям бабусі й наявністю у неї бабусі. Щось би знайшла сказати, особливе.

Але нікого не зустріли й внутрішня Олесина істерика поступово згасла. Вона слухала маму, котра, виявляється, знала так багато про Старе місто. Того, що не знала вона, хіба те, що

лишилося з давньої шкільної екскурсії. А з мамою все збиралися сюди навідатися.

Щедре сонце весняного дня золотило бані церков і шпиль кірхи, найвищий у Старому місті, увінчаний хрестом, що мовби тулив промені до себе.

Химерна думка прийшла до Олесі: вони з мамою чекали приїзду бабусі, аби провести цю екскурсію. Але екскурсія — то і втеча, розуміє Олеся. Від того, що насправді з мамою, від її запитань до цих двох найрідніших їй людей, до яких вона відчуває щось таке, непоясниме, наче любов перемішалася з ворожістю, образою за те, чого не знала досі, те, що в неї на душі, не можна загасити, прикрити жодними словами. Далекі століття танцюють довкола її біди, її болю. Так, його не загасити ніякими словами.

Вона подумки впала на коліна на бруківку, що веде до замку. Благання розповісти правду — про маму, її хворобу, про страшне, таке довге відчуження Віталії Косик і Даз... Даздраперми Снігурець. Мама теж, певно, носила колись це прізвище. Ага, носила, бачила у маминім свідоцтві про народження. Воно не пасує до кострубатого, огидного імені бабусі. І чому вона не фарбується, геть сива, а ще ж не така й стара. Може, запропонувати піти на Старий ринок, який галасливо тулиться до замку, й купити їй нове пальто взамін старого, потертого? Бабуся привезла їй старезне намисто з великими дерев'яними намистинами, нанизаними на товсту нитку. Навіщо?

Так думала Олеся, а над замком злітали птахи, соколи-боривітри, пригадала Олеся почуте на давній екскурсії.

— То соколи-боривітри, — випередила її мама.

— Красиво, — промовила бабуся. — І називаються гарно, і летять красиво.

Вони дивилися, як птахи кружляли над вежею. Потім там побували, у В'їзній вежі.

Олеся вдивлялася крізь бійниці у місто.

— Що, побачила татарів?

Голос у мами сумовито-веселий. З ноткою суму чи ноткою чогось такого, що звернуте не до Олесі, а до самої себе.

Місто ще несміливо вдягалось у зелені шати. І наче відбігало од замку.

— Авжеж, побачила, — сказала Олеся. — Зараз вони захоплять нас у полон.

— Вони не подужають замок, — мама. — Он які товсті стіни.

Бабуся мовчала. Мовчала й на стіні замку. Тільки, коли спустилися донизу, тихо:

— Добре тут у вас. Ніби час зупинився.

Унизу Олеся знову, задерши голову, побачила птахів, котрі підлітали до замку.

— Я б хотіла стати боривітром, — сказала Олеся.

— Станеш, — мама слабко посміхнулася. — У тебе летюча натура.

— Яка? — Олеся змахнула рукою, наче крилом, й раптом із замку, не там на горі, а тут, внизу, їй відкривається місто, над яким злітає.

І щось занило, затремтіло, стало розпилювати її всередині.

— Летюча, — повторила мама.

«Летюча-котюча», — подумала Олеся.

Мала б усміхнутися, та її усмішка вже продана — може, покупці давні в'язні, що сиділи он там у підземеллі, де була середньовічна в'язниця. А може, там сидить і вона сама? Прикута ланцюгом до сирійської стіни....

Наступної миті Олесі захотілося вирватися на волю. Захотілося нестерпно. Самій, одній.

Як блискавка (вдруге цього ранку — блискавка) і водночас виразна реальна картина постало те, що вона бачила зі стіни замку: місто, парк біля замку огинала вузька блискуча стрічка річки. Вона звивалася, мов загадкова змія, то виринала з-за дерев, то зникала, щоб знову зблиснути. Обповзала замок, місто, і... і Олесину душу.

Якоїсь миті там, на стіні, Олесі здалося — то вона сама.

Річка-змія, річка-Олеся.

Не тут, на стіні, поруч із жінками, що враз розрушили її світ, її затишок. Одну з них вона дуже любила, а другу мама покликала, бо... Бо хоче передати, наче річ, наче естафетну паличку — її, Олесю. Вона не потрібна мамі. Якщо мамі не потрібне життя, а отже, життя з Оleseю, то...

Олеся прогнала думку, а тепер, внизу, думка наздогнала її, зробила в'язнем, котрий сидить там, у підземеллі, з якого не вирватися.

— Я зараз, ви мене почекайте, — вигукнула Олеся.

Побігла до воріт. Мчалася бруківкою. Куди? Втікала од ув'язнення, од замку, од марева, що переслідувало, відколи у їхній квартирі з'явилася ця жінка.

Ця жінка?

Бабуся?

Може, вона теж вигадана?

А її кличе річка. Її, Олесю.

Олеся пішла вулицею під стінами замку. Прочитала на таблиці на стіні одноповерхового будинку: «вул. Плитниця». Вулиця називається Плитниця? Дивна назва. Дуже дивна. Див...

Вона вибігла, вискочила на іншу вулицю, яка огинала замок. Мабуть, ця вуличка виводить до річки. Пішла мимо одноповерхових будинків, що тулилися до вулиці з одного боку, й високої стіни, яка нависала (так здалося Олесі) справа. Мусила вийти до річки.

Вийти до річки, щоб лишитися з нею назавше.

5

— Тобі буде з нею нелегко, але добре, — сказала в замку мама Віталія.

— Нелегко, але добре?

— Так. Олеся — складна й вразлива натура, — пояснила Віталія. — Вона — це ми з тобою, зібрані в одній людині, котра не визнає обох наших характерів. Але своїм ще не вміє користуватися, а може, ніколи й не навчиться. Не натискай на неї.

Вона ще сама не знає, чого хоче. Я боюся, що й ніколи не захоче чогось конкретного, вибираючи свою дорогу.

— Але ж вибирати доведеться, — сказала Даздраперма.

— Так. Тому й кажу — не натискай, як ти тисла на мене. Гаразд?

— Я ніколи на тебе не тисла, — сказала мама Даздраперма трохи ображено.

— Авжеж, ні. Тільки я відчувала цей тиск з усіх твоїх життєвих правил і всього правильного життя. Яке не стало моїм.

— А ти, на диво, не змінилася, Віто.

— Змінилася. Тільки тепер в Олесі бачу себе, тодішню. Я з Олесею — на рівних. Якщо по правді, мені нема чого їй вчити. А ти будеш незмірно вища. Тому й кажу: не тисни.

— Я вже розучилася повчати. Ні прямо, ні опосередковано. Не було за ці роки кого повчати.

— Пробач. Шкода, що те, що, може, треба було сказати Олесі, заберу з собою.

— Не смій.

— Смію. Це від тебе. Я недавно зрозуміла. Гармонія світу в самій людині. Якщо вона відчуває чи, точніше, якщо здатна відчувати цю гармонію. А Олеся надто поетична натура. Поетична і вже здатна до самокопання, більшого, ніж було колись у нас із тобою. Полюби її такою, як вона є, якщо зможеш.

— Я постараюся.

— Я думаю, вона ще тільки підійшла до тієї межі, де відкриватиме й відкриватиме себе. — Віталія сказала це роздумливо й трохи начеб запитливо.

«Вона питає себе? Чи мене?» — подумала Даза.

Пригадала, як ще вчора вгадалася, чи їхати їй. Хоча вирішила, що поїде, як тільки Віта зателефонувала. Як тільки сказала — у неї рак. Уже четвертого ступеня. Остання стадія. Ще без метастазів, але остання. Господи, навіщо... Де вони були всі ці роки — обоє?..

— Допоможи їй у цьому, — сказала Віталія. — Ти мудріша й досвідченіша.

— Навряд. Але куди вона побігла? Хоч би з нею чого не сталося. Треба було нам продумати мій приїзд, мою появу.

— Гадаю, вона побігла до річки.

— До річки?

— Я бачила, як вона дивилася вдалину там, на стіні.

— Ой, божечку, тож ходімо, ходімо, — заметушилася Даздраперма.

— От і ти розгублена. І стривожена. Ходімо?

— Як іти до тої річки?

Дві жінки, котрі були поруч уперше за два десятки років, стали виходити з воріт Луцького замку.

До замку і міста з далечини підпливали хмари. Щось змінилося у повітрі погожого весняного дня. Посіяна старшою із жінок тривога росла в її душі.

«Ні, ні, після того, що сталося зі мною, з Олесею нічого не може статися, — подумала молодша із двох жінок. — Певно, до річки треба йти цією вулицею. А може, й не цією. Господи, як мало я знаю про це місто, про маму, про Олесю, а життя вже кінчається, вітає, а куди?»

6

Вона виходила із воріт замку, виходила з дому разом зі своєю однокласницею, котра була частиною її підлої змови, її обману. Щойно Люда щебетала: «Ой, Дазо Романівно, у нас Віті буде добре, дуже добре, там, у селі, й свіже повітря, й свіже молоко, а як вміє готувати моя бабуся, ви не переживайте, не тривожтеся, то є всього два тижні, побачите, якою Віточка повернеться задоволеною, поправиться — не впізнаєте». За плечима у Віти наплічник, рюкзак — тільки почали входити у моду тоді, у шістдесяті, і мама їй купила, точніше дістала, дізнавшись, що донька хоче поїхати до однокласниці-подруги в село на відпочинок. Мама хотіла провести, але Людка сказала — не треба, вони ж поїдуть від їхнього дому машиною. Людчин батько,

передовик виробництва, слюсар вищого розряду, винахідник-раціоналізатор, кілька місяців тому купив «запорожця»: його як передовика-раціоналізатора нагородили талоном на позачергове придбання «горбатого». Вони справді їхали в село проводити відпустку, а донька — канікули кудись туди, на Поділля, Вінниччину, звідки була Людчина мама, продавець крамниці «Сто дрібниць». Але їхали втрьох. У Віти був зовсім інший маршрут, інша, своя дорога.

Ледве завернули за ріг будинку, Людка противно захихотіла: «Як ми ловко все обставили, скажи...» Віта ледь не вдарила подругу. Точніше, не подругу, а зловмисницю. Учасницю підлої змови. Готова була вбити її й себе за цю змову, поїздку, обман мами. Так, якщо по правді, Людка не була подругою, набивалася швидше з меркантильних міркувань: у Віти-відмінниці списувало півкласу, а вічна трієчниця Людмила Воронюк була з тих, хто надзвичайно рідко готував домашні завдання вдома. Та й чи здатна вона була готувати їх?

Змова й народилася з Людчиної пропозиції: хоч поїхати в село на пару днів, а хоч і на цілий місяць?

Поїхати в село? Їздили з мамою до моря, в Карпати, вона сама їздила в табір. А в село? І раптом Вітина душа спочатку занила, а потім заспівала. Хтось наче звелів — аякже, поїхати! Треба і... Бо треба, бо вона...

— Звичайно, хочу, — сказала Віта.

— Ну й чудненько, — мало не підстрибнула Людка (чого б то?).

Нахилилася до Вітиного вуха:

— Там є класні хлопці. Грубі селюки, але класні. Мама й папка побудуть тиждень, а тоді — свобода. Бабця глуха, як сухе столітнє дерево. До того ж я для неї особенна, городська.

Тієї миті Віта почала приручати птаха чорної підступності. Він з'явився звідкись, вилетів, може, з її чорного піднебіння. Ні, піднебіння у неї не чорне, вона не каже поганих слів, а в її голові живуть чорні, присипані сажею думки. Утім, думки теж не чорні, просто... Просто вони приховані, недобрі, ні, добрі, але начеб забруднені.

Віта обдурювала маму.

Уперше обдурювала.

Ні, не вперше.

Довго, вже три роки буде. У ній живе таємниця. Таємниця, до якої вона перекрыла доступ мамі, її найріднішій людині, найріднішій мамі. Але хіба мама могла бути не рідною? Чи такою її робила Віта? Сама Віта! Та Віта, котрій мама вірила, яка була частиною мами.

Іноді виникали думки розповісти геть про все мамі. Побачити, як вона на це зреагує, її правильна мама. Накричить, засудить, заборонить? І раптом під час чергового бажання розповісти, відкритися Віта зрозуміла, що вона цього не зробить. Бо...

— Мамо, я тобі хочу щось сказати...

— Що, доню? Щось трапилось у школі? Ви йдете на екскурсію? Ні? У тебе якийсь дивний вигляд. Щось трапилось?

Пауза. Довга затяжна пауза.

Віта зважувала слова, які вона скаже. З чого почне. Головне почати. Терези хиталися, не могли врівноважитись. Так бувало на базарі, в крамниці. Вона бачила.

— Ти не хвора? Може, в тебе температура?

Мама поклала руку на доньчин лоб. Ще недавно вона казала ніжно — лобик. Лобик, ротик, носик. Вушко.

Мамина рука холодна і волога. Щойно вона прала. Її, Вітине, плаття. Мама каже правильно, по-українськи, — суєнка. Суєночка. Мама не любить барвистих суєнок. Чому? Бо барвисті неправильні? Усе має бути в цьому світі гармонійним.

Віта стала негармонійною.

«Я не хочу, щоб померла таємниця», — подумала Віта.

— У мене виникла одна думка, — сказала вона й стала шукати слова. Були потрібні підходящі слова. Ось вони, нарешті знайдені:

— Мене збентежило... Збентежило... Я... Я посварилася з подружкою.

— З Ніною? Катрусею? Тетянкою?

Мама знає імена всіх її подружок. Так і має бути. У них.

— Ні, з Ліною, — безсовісно збрехала Віта.

— З Ліною? Вакольчук? Ти з нею подружилася? Ти мені не розповідала.

Який здивований голос у мами...

— Не те щоб подружилася, але вона...

— Заспокойся, все буде добре. Ми обоє обговоримо цю ситуацію.

Щось вона тоді налепетала, про якусь пропозицію, її пропозицію на класних зборах, яку не підтримала Ліна.

Бре, бре, бре...

Зате жила таємниця.

Її таємниця.

Вітиною таємницею був Едик. Едик-Емір. Едик-Емір, великий звір.

Три роки Віта листувалася з ним. Листувалася (який жах!) із грабіжником, злочинцем. Засудженим найсправедливішим у світі радянським судом. За пограбування квартири професора. Професора Китаєва, вона вже знає це прізвище.

Коли Віта зрозуміла, що таки напише йому, Едику-Еміру, зі страху, що скував її тіло, з дивного заціпеніння, з польоту в ніч, безодню, що раптом розверзлася перед нею, і ще з... чогось незрозумілого, непояснимого, тихого, як бренькіт чиєїсь гітари, який вона чує, коли виходить вечорами на балкон... Невідомо, звідки доноситься цей звук, це тихе бренькання. Воно спочатку зацікавило, потім стало частиною вечорів — тихих і задумливих, іноді сповнених шуму вітру, крізь який усе одно проривається цей бренькіт, звуки, що тривожать душу. Зрештою, Віта не витримала і крадькома вийшла з квартири. Крадькома, бо інакше мама б запропонувала прогулятися вдвох. Вона йшла на той звук, туди, звідки його було чути, але звук зник. Так, наче міг звучати тільки тоді, коли вона стоїть на балконі. Віта пройшла мимо одного будинку, другого. Вулицею прогулювалися лише одинокі перехожі. Звідкись долинав дівчачий сміх. Хтось кликав якогось Митю вечеряти. Але гітара мовчала.

«Може, вона звучить у моїй душі?» — подумала Віта й посміхнулася.

Але наступного вечора почула тиху, нехитру, але бентежну музику знову.

З чогось такого, як звук тієї гітари, а не тільки зі страху перед жадливим беззаконним Едиком, народилося й бажання написати листа.

Віта мовби вирушила у таємничий нерозгаданий вечір.

Десь було чути отой звук.

Писала про школу, клас, навмисне детально про навчання, уроки, оцінки, класну керівничку Емілію Миронівну, сувору і разом із тим трохи безалаберну даму, збори, збір макулатури і металолому, шефство над самотніми бабусями. Писала в потаємній надії, що це йому буде нецікавим, нудним, далеким, що перестане їй відповідати — чужому, зразковому, зовсім іншому, ніж він, дорослий дядько-злочинець, дівчиськові.

Він відповідав. Його листи передавала та ж сестра, яку звали Зіна, — мовчки перестрівала й тицяла аркуш паперу. Листи були короткими, у них жодного слова про його теперішнє життя в колонії, мовби його не існувало, зате які то були листи! Листи-новели. Віта не могла їх ніде зберігати, вдома — ні, боялася, що знайде мама, як знайшла ненароком першу любовну записку однокласника Генки Торочка. Спробувала покласти в банку й закопати в ямку під каменем неподалік їхнього будинку, на краю того самого пустища, де її вперше перестрів Едик. Та камінь могли забрати — і тоді чи знайде вона те місце? Або ямку розгребуть бродячі собаки.

Віта вирішила спалювати листи, а перед тим їх завчати напам'ять. Листів більшало, могла переплутати, коли повторювала, і вона склала потаємний список, де записувала кілька початкових фраз, фразу-другу в середині і в кінці. Діставала список і повторювала листа. За цей аркуш паперу (а потім два і три) можна було не боятися — скидалося на цитати, заготовки до шкільного твору, в усякому разі, так вона себе заспокоювала.

Деякі листи пам'ятала й досі.

Лізли до пам'яті — недоладно, раптово, приходили нізвідки непроханими гостями, розбійниками татарської орди, що ось-ось виникне з ночі її минулого.

«Осінь прийшла самотнім босим листком («Чому босим?» — подумала, коли прочитала, Віта), опустилася на мою стежку, брудну, зачовгану ногами, і мені захотілося її порятувати. Не знаю, мала, кого — осінь, листок, себе? Як ти гадаєш?»

«На роботі, куди нас повезли, побачив кущ калини. Зірвав кетяг, попробував — гірка-гірка й кисла, але ж яка солодка! Потім підніс до обличчя руку — і пальці запахли калиною. Думав, шкода мити руку, нас туди більше не повезуть і калини я не побачу, і не побачу ще довго — що ж ви нарobili, маленькі гіркі ягідки?»

«Мій кореш Вітьок Ручка знайшов на подвір'ї вороненя з підбитим крилом. Смішне й беззахисне. Оклигало й стало ручним. Хлопці пожартували над Вітьком, як він кудись відлучився, і сховали ворону. Вітько плакав, як мала дитина. А потім раптом закаркав, як справжня ворона. І уяви собі — вороненя відгукнулося».

«Сніг за дверима не по коліно — по самісіньку душу. Закидає цілий світ. Я, здається, на самому його дні, й від того стає тепліше. А у тебе йде сніг? У Києві?»

Сніг ішов, засипав і її серце, душу, до неї озивалося самотнє вороненя, гірко смакувала крихтами ворона, викликаючи з-за обр'ю весну, цвіли перші кульбаби, літали в небі маленькі, схожі на баранці хмари, падали на долоні бурульки, вона впускала в листи, котрі надсилала у відповідь на його, інші описи й інші почуття. І розуміла: саме їй призначено порятувати цю людину з такою чутливою душею, де серед бруду жила поезія.

А тієї зими небагатослівна Зіна вручила чергового листа — свої Віта відсилала сама, а від Едика передавала Зіна, бо адресовані на їхню домашню адресу могли потрапити до рук мами, а на «до запитання» листів неповнолітнім не видавали.

У листі було два речення: «Мала, дуже хочу тебе побачити. Нестерпно хочу побачити».

Щоки Віти спалахнули не маками, а трояндами серед снігу. Забухкало серце. Голосно, на весь квартал.

«Як побачити? А як я поїду? До нього? В тюрму?» — злякано подумала Віта.

Він писав часом отак просто, без звертання, а часом: «Здрастуй, люба сестричко».

Сестричка?

Чия?

Уперше не знала, що відповісти. Написала щось про школу, зимові канікули. А на вулиці, коли верталася зі шкільного вечора, підстерігала, здавалося, всюдисуща Зіна.

— Привіт, — буркнула. — Довго гуляєте.

— Вечір, присвячений Тичині, — чогось пояснила Віта.

— Авжеж, — сказала Зіна. — Трактор в полі дир-дир-дир, ми за мир. Партія веде.

— Я читала «А у гай ходила...»

— Бідна маленька дівчинка, — сказала Едикова сестра. — Я тобі тепер на словах маю передати. Едик дуже тебе хоче побачити.

— Але я...

— Готуйся, — Зіна кинула різко, як постріл, слово, повернулася, але за пару кроків озирнулася. — Він тебе жде. Більше, ніж нас.

Віта дивилася вслід дівчині, котра розтала в зимовій темряві. Що вона скаже мамі? Як поїде? До кого? Він... Він її жде?

Деся місяця із півтора жила мов у гарячці. Поїде — не поїде — що скаже мамі — як їхати — навіщо?

— У тебе нема температури, Вітусю? — одвічне мамине запитання.

«Чого вона ні про що не здогадується?» — Віта вже сердилася на таку проникливу маму, котра виявилася сліпою й глухою, на себе, підлу обманщицю.

Ні, не поїде, вирішила. Зустрінуться через... Ну так, неповних два роки. Кажуть, що відмінять одинадцятий клас, то вона вже закінчить школу. Буде студенткою. Дорослою.

Потім він написав: «Учора весна мені нашептала, що ти приїдеш».

Одне речення. Усе. Усе?

Віта зрозуміла, що мусить поїхати. Не тому, що ці слова, а тому... Ні, ні й ще раз ні, вона не закохалася. Але...

Через два тижні однокласниця Люда запропонувала поїхати до її бабусі в село. Уже потім вона дізнається: Людка, трієчниця Людка сподівалася, що Віта допоможе їй підготуватися до вступу в технікум харчової промисловості.

І тоді став народжуватися план про псевдопоїздку в село. Мама на диво легко згодилася відпустити її.

— Ти вже майже доросла, — тільки й сказала. — Я й так заборгувала перед тобою. Цього року відпустка мені за графіком випадає восени. А там відпочинеш. У тебе буде напружений рік перед закінченням школи.

Правильна мама.

Усе розраховано.

Підла Віта теж усе розрахувала. Чого вона так тремтить? Чого такий важкий наплічник? Лець переставляє ноги. На вокзалі її чекають Зіна й мама Едика. Куплено квитки і для неї теж.

— Па-па, подруго, до зустрічі, — каже Люда й противно хихотить.

— Я тебе уб'ю, — шепоче Віта. — Колись уб'ю. Може, й скоро.

«Моя дорога схожа на політ метелика до світла», — думку, що з'являється, вона проганяє геть.

Едик перебував десь далеко у Росії. У колонії за Волгою, перед Уралом. Так сказала мовчазна Зіна. Віта ж ішла й шепотіла рядки з його листа:

— Ти сидиш на моїй хмаринці, яка з'являється щодень над колонією. Одна й та сама хмаринка.

Шепотіла і проклінала себе. Як би їй хотілося, щоб раптом на вулиці з'явилася мама. Перетнула дорогу й не пустила у цю

поїздки. Мама її ніколи не біла. Хіба словами. Докором — легким, спокійним, майже невагомим, який, проте, вдаряв об лице, роз'їдав душу.

7

Олесю вони знайшли біля річки. Стояла і дивилася кудись на другий бік. А далі було — побачивши маму й бабусю, Олеся закричала:

— Не підходьте, бо стрибну. У воду.

— Олесю!

Мама кричала, а бабуся Даздраперма сказала на диво спокійно, аж замороженим голосом:

— Вона не стрибне. Але стій на місці. Не наближаймося.

— Мамо, звідки ти знаєш, що вона не стрибне?

Віталія вимовила і зойкнула. Її докір сполохав сороку на дереві над водою. Пташка знялася й перетворилася в маленьку чорно-білу, трохи видовжену пляму.

Вони стояли на віддалі — троє людей, котрі не знали, що робити. Віталія відчула, як її тіло пронизує біль. Невже укол передчасно перестав діяти?

І тут Олеся гукнула майже весело:

— Я вам дозволяю підійти.

— Капосне дівчисько, — буркотливо сказала бабуся. — Майже твоя копія. Тебе колишньої. Треба ж так вдатися.

— Ой, мамо... Ходімо вже, раз їх величність нам дозволяють.

— Тільки йдемо поволі, — навіщось сказала мама Віталії.

Вони так і зробили — наблизилися тихо, мов справді збиралися порятувати дівчину на березі од фатального стрибка в холодну весняну воду.

«Яка ця весна — я не можу визначити, — раптом подумала Віталія. — Довга чи коротка, холодна чи тепла? Навіщо я дзвонила мамі? Усе зрушилося, і мені зимно. Ой, зимно... Більше за тіло болить душа».

Віталія вже кілька днів перебувала в онкодиспансері, у відділенні хімічної терапії. Медичку, медпрацівника, хай не лікаря, а медсестру, але начеб свою колегу, її поселили в палату на двох.

— Ви боїтеся того, що з нами трапиться? — спитала першого ж дня її сусідка.

— А що з нами трапиться?

Сусідка подивилася на Віталію ошелешено.

— Ну, ми ж...

Вона затнулася, боячись вимовити слово «помремо» — зрозуміла Віталія. «Ні», — закричало у неї всередині.

— Ніколи не вимовляйте цього слова, — сказала Віталія. — Вона того чекає від нас.

— Чекає... Вона... Тобто...

— Ця тітка, — сказала Віталія. — Доки не вимовимо... Усе буде добре...

— Ви так вважаєте?

— Авжеж.

Вони подружилися. Софія була звичайною сільською жінкою, але зять її працював в одному з управлінь облдержадміністрації, тож відчувалося особливе ставлення медперсоналу до Софії. Утім, це був один із зятів, бо мала Софія чотири дочки й шестеро синів.

Дочка... Одна з дочок...

Але перш ніж Віталія дізналася про сімейну таємницю, вона перебачила в палаті майже всю Софіїну родину. Приходили й приїжджали — по одному, по двох, а то й цілою сім'єю. Коли нагрянула сім'я старшого сина Петра — він, дружина, аж четверо дітей, на додачу сусідка з дочкою — у Віталії зарябіло в очах од мелькання облич і одягу, залящало у вухах од дитячих слів, звернутих до бабці. Вона сказала, що прогуляється.

— Можна я піду з цьоцею? — спитала раптом Софіїна внучка років п'яти-шести.

— Ти до бабусі прийшла, Настуню, — суворо сказала донька Софії.

— Та хай вже йде, — дозволила Софія й до Віталії: — У неї в дупі вічно шило росте.

Мала взялася за Віталіну руку. І тоді вже підстрибнула, мов хотіла піднести руку вище.

— Зараз ми надворі політаємо, — сказала Віталія.

— Хіба ми птасечки?

Мала підвела блакитні оченята, небесні, почула голос Віталія, казала їй мама, ні, бабуся, котру вона собі в дитинстві вигадала, бо ж у неї теж мала, мала бути бабуся. Небесні очі зирнули на чужу тьотю, якій так довірилася Настуня, й попросили неба й простору.

— Авжеж, ми пташечки, — сказала Віталія. — Ти ким би хотіла бути, якою пташечкою?

— Не пташечкою, а тьотью, яка шиє платтячка. — Настуня знову ледь підстрибнула. — І блюзочки, і кохточки, і теї... ну, теї...

«Отакі ми приземлені, — подумала Віталія. — Хоча чого приземлені? Ми присукнені, і блюзочки в нас будуть люксові, а пташечка хай собі літає без платтячка, у неї є пір'я, усе в цьому світі досконало, все передбачено, все розкладено по полицках, світ бабусі Софії ліпший, ніж мій».

Їй зробилося й весело, й сумно водночас. Тримала за маленьку ручку світ суконь і кохточок і чогось не пригаданого Настуню, а небо все одно пригорнуло їх, коли ступили за поріг лікарні, весняне, хоч і холодне. До неба тулився вечір, і сад біля лікарні повнився тінями. Вечір, ні, ще тільки надвечір'я, котре гралося у перші схованки. А тіні в саду схожі на химерні постаті («Тих, кого вже тут нема», — подумала Віталія), прислухалися до шелесту кроків малої дівчинки й жінки, що йшла вже наполовину за обрієм. Жінка ніколи не шила суконь, голку брала до рук тільки за крайньої необхідності, хоча мереживам на полотні її уяви могли б позаздрити найліпші вишивальниці. Одягти таке тіло у сукні, блюзочки і сорочки мріяли б найкращі кравчині. Та про тіло знала вона одна, ще кілька чоловіків,

котрих вона повикреслювала з свого життя, бачила тепер Олеся і мама, коли тіло ще тільки дозрівало.

Сум огорнув Віталію, боронячись від нього, вона покликала ту пустотливість, що тільки-тільки було оселилася в ній. Не дасть дядькові суму напитися її крові, щось жебонить мале диво, така тепла рука дівчинки, хіба вона винна, що замість неба і пташечки шелестить сукня її уяви...

— Куди ми підемо? — почула Віталія голос Настуні.

«Куди я їду?» — почула Віталія свій голос.

Не голос — думку. Здалеку. І теперішню. Відчула, зловила. Німе запитання прийшло невідомо звідки. З того літнього дня. Вона сиділа біля вікна у поїзді, який віз її разом із Зіною у далеке захмарно-заобрійне приуральське місто. Колонію. Мали їхати втрюх, але, як повідомила Зіна, в останній момент (точніше, за три дні перед поїздкою) прийшов лист від Едика, в якому той сам просив, аби мати не їхала.

— Сам? — не стримала вигуку Віта.

— Так. Він і мене не вельми хоче бачити. Він хоче бачити тебе.

Зіна вимовила це начебто байдуже-іронічно. І в той же час ревниво. Пройде час, і Віта дізнається про підґрунтя цих ревнощів.

Поки що ж вони їхали з Києва до Москви, далі на Саратов і на Приуралля. Віта спочатку вслухалася в мовчанку Зіни, сподіваючись вловити там щось таємниче, безшелесне, але таке, що призначене їй. Про що думає ця мовчунка? Потім вона зраділа, бо про що б говорила із Едиковою сестрою? Балачки про те, про се. Про їх обох і про... Едика. Не хотіла, точніше, боялася дізнатися про Зіниного брата щось нове. Навіщо? Потребувала таємниці, яка б жила і розросталася. Яка б поглинала її саму, забирала у щось незвідане.

Загадковість Едика — як може бути хуліганом, грабіжником людина з такою ніжною, ба, поетичною душею — притягувала і манила. «Щось я не знаю про цей світ», — казала собі Віта. І як закляття: «Я порятую, порятую його».

Вона вбирала світ за вікном потяга — міста і містечка, села й самотні оселі, що мовби втікали од тих сіл, будинки й людей біля сторожів свого також загадкового життя. Із гнізд злітали лелеки, над обрієм тягнувся невідомо звідки дим. Віті захотілося раптом поселити в цьому світі Зіну. Зіна-лелека і Зіна-берізка, що, беззахисна в своїй самотності, не може наблизитися до потяга. Віта раптом відчула, як їй шкода, чомусь дуже шкода всього цього, що вона бачить — самотньої жінки біля напіврозваленної хатини, бусла, котрий кружляє і чомусь ніяк не може сісти на гніздо, самотної берізки й трьох схилених вільх, людей у задимленому місті, хлопця, що мовби намагається перегнати поїзда на велосипеді й падає разом із великом, і, здається, обоє щось кричать... І тут Віта розуміє: найбільше їй шкода маму, маму Дазу, котра десь там, у Києві, думає, що донька на канікулах у подруги, маму, яку так підло обдурила.

На щоку Вігину викочується сльозина, одна, друга, Віта плаче, тихо й безшелесно, гасить той плач у собі й ніяк не може загасити.

Їй не хочеться, щоб Зіна помітила цей плач, сльози, крик усередині, що росте й росте й от-от розірве її.

— Тьотю, у вас течуть сльози, — долинає дитячий голосок.

— Що, маленька?

— Чого ви плачете? Вам болить?

— То так, Настуню...

Мала зводить на Віталію очі. Її пальчики гладять руку тітки, котра геть не слухає щебетання дівчинки. Котра чомусь плаче.

— Не плачте, тьотю, дядько лікар вас вилікує, — серйозно каже мала. — І мою бабусю вилікує, бо бабуся обіцяла платтячко пошити і зловити коника.

— Стрибунця? — Віталія приходить остаточно до тями.

— Не-а... Він не стрибає. Він бігає.

— У вас є лошатко? — здогадалася Віталія.

— У дядька Сашка. Воно дике. Бо всі лошатка даються погладити, а той коник — не. Він брикається і втікає. — Настуня хихоче.

— А дядько Сашко не може зловити те лошатко?

— Не-а... Він може, тико я не хочу. Бабуся зловить коника. Вона того має виздоровіти, щоб зловити.

«Ось чого мені не вистачало — цієї розмови, — подумала Віталія. — Цієї розмови саме посеред цього надвечірнього саду. Розмови, що лягає на ці тіні. Милого затіненого лепетання. І логіки, що схожа на брикливе лоша».

Тут Віталія спохопилася — може, й до неї прийшли відвідувачі? Мама чи Олеся. Чи колеги по роботі. Ні, Олеся сказала вранці по телефону (ти не ображаєшся, мамо?), що в неї сьогодні змагання з волейболу. А вона в команді підтримки. Більше того, їхня хлопчача (хлопача, сказала Олеся) команда обрала її своїм талісманом.

— Он як? — Віталія справді здивувалася. — Талісманчик ти наш.

— І ваш, і наш хай буде гараж, — інтонація в голосі Олесі, яка переінакшила слова пісні, видавалася непідробно веселою, навіть пустотливою, такою була раніше, й Віталія зраділа цьому.

Вона справді не хотіла, щоб її шкодували, співчували і нагучно заспокоювали, що все буде добре. Як буде, знала сама, й це тільки її знання і знаття. Тільки її.

Правда, вчора Олеся сама здивувала, коли раптом сказала:

— Чому б нашої бабусі не повернутися до Києва? Хай повертається. Я ж не маленька. Чи ти хочеш, щоб і вона провідувала? Це обов'язково?

Віталія проковтнула образу, що йшла з доччиних слів. Тільки подумала: «А вона, виявляється, жорстока, Олеська».

Хотілося навіть промовити вголос ці слова:

— А ти жорстока, доню.

Не вимовила. Нехай. Може, вона помиляється. Олеся ще не визріла, й доброта її не визріла, не доспіла, як рання ягода, як зелена слива, вже округла, трохи видовжена та зелено-молода. Тільки ж як їм далі вестися удвох — Олесі й мамі Дазі? А треба? Питати Олесю не можна. І дорікати не дорікатиме. Тому тільки сказала:

— Ох, Олесю-Олесюню, ти не можеш порозумітися з бабусею?

— Вона надто далека. Навіть тепер. Я намагалася звикнути до неї, та вже швидше відвикаю, — сказала Олеся.

Підходили до лікувального корпусу, коли Віталія подумала: «Це тоді ніхто до мене не прийде, а хто прийде, того не побачу».

У палаті ще бесідували й навіть вечеряли — привезені смаколики займали цілий стіл.

— Повертаю вам ваше чудо, — сказала Віталія.

— Хоч не набридала ця набрида? — поцікавилася Софія.

— Бабусю, я розказала тьоті про наш двір і про дядісашиного коника. Вредного. А тьотя заплакала. Мама казала, що я жалобна, от тьотя й заплакала. І сльозки текли.

«Вона розказувала, а що я чула?»

Запитання Віталії до самої себе перервала Софія:

— Призволяйтеся, призволяйтеся, не сумлівайтесь. Поки їмо — доти й живемо.

Віталія прогнала думку — живі поминки. Огидне слово, огидні слова — геть.

За столом Софія зі сміхом:

— А я їм і назначила, кому провідувати й коли провідувати. Хай спробують тільки не приїжджати. Поки жива — не обізвуся.

Невістка Ліда (моя Лідуся — перед тим Софія):

— Що ви таке, мамо, кажете! І добре все буде, і виздоровите. А хто мені Тоню чи Настуню на весілля вбере?

— Хіба теперка вбирають, як колись? — зітхнула Софія. — Нашуфрують, наскубуть тої матерії, щоб тіло виставити, тико і всього. Али ото кумі Тамарці нагадайте, що через день неї жду. Побалакаймо, а їй щось таке розкажу — впаде.

Після шумливих випроваджень гостей Віталія почула, як щось мовби шкребе у двері.

— Хто там? Заходьте, — гукнула.

На порозі стояла Даздраперма. Знічена. Наче сама не своя.

— Що сталося, мамо?

— Вибач, що пізно так, — голос у матері хрипкий, наче заморожений. — Я тільки чогось пішки рішила йти.

— Мало не через усе місто?

— Ну, не знаю, чого так.

— Як це на тебе не схоже...

Віталія прикусила язика, щоб не сказати: «Таку правильну».

Подумала: «Щось таки сталося?»

Сталося, бо мати спитала жалібно:

— У тебе була Олеся?

— Ні. Вона ж мала бути на волейболі.

— А мені нічого не сказала... Я ждала — вона відразу після школи до тебе поїхала. Ждала-ждала, а тоді пішла. Думала, може, дорогою стріну, на вашій вулиці.

— Ой, мамо...

Віталія запросила матір присісти на своє ліжко. І бажала одного — щоб довше не верталася Софія. Хоч не мала чого сказати. Зникли слова — й образи, й приязні, що стали було з'являтися (вертатися?) за ці дні.

Подумала: «Сидітимемо, як двоє мовчунів. Але чим я тоді ліпша за Олесю? Капосне дівчисько з її волейболом. Талісман, бач, вона. Олеська!»

Дорікала доньці, а знала, що собі. За літа, що кудись поділися і не вернеш. За впертість і довголітнє мовчання обох, яке триває, і вона не знає, як його розрубати. За все, що було й не збулося. За втрачений світ у роках їхнього роз'єднання. За те, що було так, як не мало бути. Але як — мало?

9

Як не хотіла Віта відтягти час, а потяг — третій за ліком, яким їхали із Зіною, — прибув у те чуже місто вчасно. У потягу Віта була навіть вдячна Зіні за її мовчання — і, головне, вдячна не тому, що мала можливість думати, згадувати, фантазувати, хай і каратися за те, що вчинила, думати, думати, думати, дивлячись у вікно, а тому, що боялася: Едикова сестра у розмові проговориться, куди вони їдуть. І те почують. Обійшлося. Майже обійшлося. За дорогу Зіна лише раз у відповідь на запитання

чергової попутниці, сусідки по лавці у плацкартному вагоні:
«И куда вы едете?» буркнула:

— У тюрму до брата.

Опасиста, щедро наквацяна жінка так, що, здавалося, червоний рот закривав усе обличчя і підсвічував піввагона, подивилася на Зіну, потім на Віту пронизливо і зневажливо:

— Вот как? Понятненько...

Вона притулила до себе сумку — мабуть, злякалася, що й ці двоє злочинці-крадії, грабіжники абощо. Віта зіщулилася, мимоволі втягла голову в плечі й такою зіщуленою, з бажанням взагалі зробитися непомітною, розчинитися — в повітрі, людській масі, в самій собі — їхала далі, а потім зійшла на перон похмурого, добряче обдертого вокзалу. Здалося — тут, у цьому місті, місті ув'язнення Едика, злочинця Еміра, всі знають, хто вони й чого приїхали. На привокзальній площі нестримно захотілося пити, й вона сказала про це Зіні. Почула байдуже:

— То пий, я не хочу.

У кіоску, де продавали ту воду, Віта випила цілих дві склянки холодної води з яблучним сиропом. Стало терпко й зимно. І захотілося одного — швидше відбути повинність. Хоче вона побачити Едика? Ні? То чого приїхала? Боїться?

Раптом Віта подумала, що боїться слів, привезених з собою. Слів із його дивних листів. Може, рвучкий холодний вітер, що залетів на площу, забере і слова, витрусить її пам'ять і щось більше за пам'ять, більше за цю площу, висотний будинок на ній, навіть за хмари й небо...

«Нехай, — подумала Віта. — Я полічу години й хвилини, котрі ще лишилися. А він зовсім не мій, мої тільки ці листи й ці слова, я їх не віддам ніякому вітрові».

Стало легше. Віта несла торбинку, в якій окрім її речей, перевдягачки, лежав подарунок для Едика — томик поезій Сосюри. Людина, котра писала такі поетичні листи, мусила любити поезію Сосюри, яку любила Віта. Усю, окрім останньої строфи вірша, який закінчувався недобре й незрозуміло:

Ти не любила... Час останній...
 Який же біль, який же біль!..
 Та за ілюзію кохання
 навіки вдячний я тобі.

Ілюзії кохання не могло бути, вважала Віта, кохання або є, або його немає. Той, хто вважав інакше, був недоброю й нещирою людиною. Поет Володимир Сосюра не міг таким бути, а якщо такою була його кохана, та, якій він присвятив вірша, то її варто засудити. Вона не гідна Поета. Бідного Поета, котрий ще й вдячний негідниці.

А ще Віта знала таємницю Сосюри, від якої хололо в грудях. Її улюблений поет був прихованим контрреволюціонером і антирадянщиком. Словесним диверсантом.

Віта прочитала в одному його вірші:

Сумні акації цвітуть —
 Така вже їх солодка звичка.
 І місяць розливає ртуть
 на карі очі більшовички.

Їй спочатку дуже сподобалися ці слова. Вона аж повторила вголос:

І місяць розливає ртуть
 на карі очі більшовички.

Гарно, як гарно, трохи таємничо й поетично. Образно.

Потім уявила цю картину й жахнулася. Віта давно вирішила для себе, ким буде в житті по закінченні школи. Авжеж, тільки лікарем. Якщо мама не змогла, бо присвятила їй своє життя, то вона мусить втілити, здійснити мамину мрію. Своїм життям і тим добром, яке нестиме замість мами, в образі мами, людям.

Вона вже кілька років, з сьомого класу, готувалася до вступу в медичний інститут. Знала, що треба здавати екзамени з математики, біології й хімії. Ага, ще буде писати твір. Ну, математику й біологію вона знала, з ними проблем не буде. Твори теж любила писати, особливо на так звані вільні теми. «Ким я буду,

як виросту», «Як я уявлю майбутнє — своє і країни», «Ми народ, що в космос летить», «У щастя людського два рівних є крила». І тому подібне. Напише. І по творах класиків, чи кого там, напише. А от хімію Віта не дуже любила, колби й реторти наводили нудьгу й деякий страх. Жив страх при дослідях щось не так, не в тих пропорціях змішати, від того й хімічні формули запам'ятовувалися з натугою. Але вона знала, що треба. Треба знати. Як каже мама Даза, наполегливо засвоювати. І Віта засвоювала. І знала, що ртуть — небезпечний, отруйний, хоч і необхідний для деяких приладів (термометр, наприклад) рідкий метал. А особливо небезпечні випари ртуті. Вони можуть паралізувати дихання, отруїти мозок.

І ось — місяць розливає ртуть на карі очі більшовички. Тобто місяць, сама природа роблять чи хочуть зробити бідній, щасливій, закоханій дівчині-більшовичці зло. Отруїти, позбавити очей, зору, щоб вона осліпла, а може, й померла в страшних муках. Який жах! Які жахливі слова і жахливий, підступний, підлий поет. Поет, котрого до цього часу любила!

Віта хотіла викинути, ні, краще порвати цю страшну книжку. І раптом, коли вже занесла руку, відклала. Відчула: не зможе цього зробити. Нехай ніхто про те не знає, про що здогадалася вона. Інакше поета посадили б до в'язниці, судили найсправедливішим у світі радянським судом. До того ж... Мусила собі признатися — їй і лячно, і тремтливо, але й гордісно розділяти з поетом його жахливу, страшну таємницю. Таємницю, яка належала, виявляється, тільки їм двом.

Цієї зими вона несподівано дізналася, що помер видатний український радянський поет Володимир Сосюра. Першою думкою Віти була — він не витримав тягара своєї таємниці, того, про що знали тільки він і вона, Віта, й щось собі заподіяв. Може, отруївся тою ж ртуттю. Розбив термометра, вдихав запах ртуті й помирав у страшних конвульсіях. Бідний поет сам себе покарав. Віта шморгнула носом. Щемкий жаль огорнув її душу.

Потім сумну новину передавали ще раз і диктор замогильним голосом сказав:

— Похорон Володимира Миколайовича Сосюри відбудеться завтра на Байковому кладовищі.

Віта тієї ночі прокидалася кілька разів. Тьмяно блимав ліхтар за вікном. Ліхтар, який замість місяця розливав ртуть на її очі, хай не карі, а світло-сірі. Очі сліпли й знову розплющувалися. А може, він розливає ртуть на мамині очі в сусідній меншій, маленькій кімнаті? Піти, подивитися, розбудити маму? Ні, мама добра, вона не може нести покару за доньку.

Уранці Віта вже знала: мусить, повинна, зобов'язана піти на похорон таємничо-жахливого (але ж і зворушливо-ніжного) поета. Її Поета.

Вона втекла зі школи після другого уроку. З трьома пересадками, розпитавши у кондукторів, дісталася з портфеликом в руках до вулиці, яка вела на Байкове кладовище.

Біля воріт тупцяли, утрамбовуючи чобітьми й черевиками сніг, міліціонер і двоє цивільних. Спитали, куди вона йде. Дуєтом по півречення: «Куди ви...» і другий: «...ти йдеш, дівчинко...» Ні, «ты идешь, девочка», — втім, російською й українською.

— Я приїхала на похорон Сосюри, — сказала Віта і далі жалібно: — Видатного українського радянського поета...

Злякалася, бо на мить здалося: її таємницю, як і Сосюріну, ці двоє у сірих пальтах розгадали — і продекламувала:

— Коли потяг у даль загуркоче...
Коли...

І затнулася, бо геть забула слова. Як же там далі? Треба щось революційніше, полум'яніше.

І вона задекламувала несподівано хрипким голосом, що зірвався на тонюсінький дівочий фальцет:

— На майдані коло церкви
Революція іде.
Хай чабан...

І з жахом знов спинилася, забурмотіла:

— Ой... Пробачте, це Тичина... Тичина... Павло Григорович... Зараз я... Я пригадаю... Володимир... Миколайович... Сосюра...

Вона затнулася, тоді підвела очі й випалила в обличчя молодшому з тих двох у сірих пальтах (міліціонер чогось відійшов убік):

— Я комсомолец — стріляй!

— Бачу, знаєш творчість Сосюри, — посміхнувся, але якось мовби насмішливо, жовчно (чи так здалося) другий, доволі відразливий чоловік у сірому пальті.

— Я... Бій одлунав, жовто-сині знамена... Затріпотіли на станції знов... Я справді знаю вірші Сосюри...

— Вірю... Тільки похорон буде о чотирнадцятій годині... Доведеться почекати... Ти з якої школи?

— Я? — І тут Віта несподівано для себе збрехала, бо... Бо злякалася ще більше: — З двадцять сьомої.

— Ну-ну... Жди, якщо хочеш...

І Віта ждала цілих три години. День видався морозний, сипав тихий, але густий лапатий сніг, то переставав, то знову починав іти, мовби теж не міг ніяк дочекатися похоронної процесії. Віта геть замерзла, тупцювала, як перед тим ті троє, на місці й вздовж огорожі, і ноги в теплих черевичках геть мерзли, і заповзав мороз у рукавички, щипав за щоки.

Людей коло брами побільшало — приїхали у чорній машині (ой, воронок, пригадала Віта чуте в дворі слово), вистрибнули на сніг міліціонери. Після команди «рассредоточиться» частина пішла всередину, а частина стала обіч входу. Додалося й сірих чоловіків у сірих пальтах. Віта навіть подумала: мо', міліція й ці сіро-пальтяні будуть хапати тих, хто знає крамольні вірші?.. А ще ж кажуть, так вчителька Тамара Гнатівна казала якось, Сосюра писав, що треба любити Україну. Якось не по-правильному любити...

Та Віта, хоч і пройшла вздовж ажурної огорожі, вернулася назад. Мусила вернутися. Цікавість, що ж трапиться далі, переважила страх.

І вона таки дочекалася. Дивилася на людей, що підходили й підходили до цвинтаря, просто підходили з журними обличчями.

Потім на солідних і простіших учасників прибулої похоронної процесії. Разом з усіма зайшла всередину. Лише на коротку хвилину, коли зняли труну з машини, щоб нести далі, побачила лице свого Поета. Спокійне, загострене, воно попливло над людськими головами. І на мить здалося: Поет загадково посміхнувся.

Віта здригнулася, поспішно відвела очі. Жалібна мелодія краля серце. Потім на траурному мітингу до неї доносилися ледь чутні слова. Тільки одного разу наприкінці (мабуть, колючий вітер подув у бік, де стояла) почувла виразно, хоч і дуже тихо:

— Холодно, ой, холодно буде тобі, Поете, тут лежати...

Віта стала навшпиньки, на чиєсь плече сперлася — обличчя того, хто говорив, здалося знайомим. Якесь наче не українське, татарське, монгольське чи що. І раптом пригадала. Вона ж його бачила в шкільному підручнику з української літератури. Тепер наче зійшов з того підручника, з фотографії. Теж поет. Андрій... Андрій Малишко. Андрій Самійлович Малишко, он хто промовляє.

Едик мусив полюбити Сосюру. Тепер поетова таємниця лежала разом з ним, вже не таким ніжним, таким тривожним, у могилі, а своєї, свого відкриття Віта нізащо не видасть. Нікому, навіть мамі. Може... Може, колись... Едикові. Едикові? Дивно, що подумала про нього... Що могла довірити свою таємницю.

А ще Віта привезла інший, саме йому, подарунок. Крадькома на зекономлені гроші купила картату (бачила, він такі любить) сорочку. Зіна проте сказала, що її не пропустять, заберуть під час шмону.

— Шмону?

— Ну, обдивлятися, обшукувати будуть. Їм, зекам, не можна таку одягу носити. Хоч і носять.

— То як же... Не брати?

— Бери. Є надійний спосіб. Як приїдемо, одягнеш на себе. Під плаття. Може, й пронесеш. Попробуй. Не розстріляють. А Едик буде радий.

І вранці, при під'їзді до міста, в туалеті Віта одягла ту сорочку. На голе тіло, замість комбінашки, як радила Зіна. Подумала,

затривожилася: як і де скидати буде, роздягатися. Невже в бараку, чи як там називають, де вони живуть? Ні-ні... Але... Ні... Та чого везла?

Йшла й тремтіла. Їхали, а вона тремтіла. І від того, що несла на собі потаємну сорочку, яка призначалася Едикові, дорослому дядькові, котрий був для неї ніким. І від передчуття самої зустрічі. Ряди зеків у чорних і смугастих робах (бачила такі в кіно, правда, не нашому) десь там вже вишикувалися й очікують, що вони (вона!) пройдуть через той страшний стрій. Чула насмішкуваті, образливі вигуки. Регіт, що розрізував її навпіл.

Усе, однак, виявилось набагато прозаїчнішим і спокійнішим. При вході до колонії, який називався контрольно-пропускним пунктом, їх перепинив спершу солдат, а потім чоловік з двома зірочками на кожному з погонів. Завів у бокову кімнату. Попросив назватися, хто вони й до кого приїхали. Перевірив Зінін і Вітин паспорти (Зіна попросила Віту захопити її паспорт, який два місяці тому отримала, з собою). Спитав:

— Ви сестра, а ви...

Кивок у бік Віти. «Я ніхто, — думає Віта. — Я просто...»

— Вона двоюрідна сестра, — поспішно сказала Зіна.

— Вот как... К двоюрідному брату... Ладно...

Лейтенант звелів відкрити Вітин наплічник й чемоданчик, який привезла Зіна. Оглянув, а тоді наказав солдатові:

— Проведи в комнату свиданий.

Пройшли подвір'ям, а тоді доріжкою з колючим дротом по боках до продовгуватого будиночка. Там, проходячи коридорчиком, солдат відчинив одні з дверей.

— Натах, твои клиенты. На свиданку.

Коли завів у невеличку кімнату, де стояли стіл і дві грубі лавки, вийшов, а на зміну йому зайшла невисокого росту міцна невродлива жінка. Хоча, глянувши на неї, Віта подумала, що вона швидше потворно-вродлива. Дивно... Жінка у формі з личками на погонах звеліла підняти руки. Вона провела короткими грубими пальцями по тілу спершу Зіни, а потім Віти, яка знову задрижала, тепер мов осиковий лист.

— Не боись, дівочка-припевочка, — сказала сержант Наталія. — Тетя добрая, как драная кошка, — і тоді чомусь до Зіни: — Чувствую что-то под одеждой... У вас обоих, наверное. Ну? Как? Признавайтесь сразу. Или будем искать?

— У мене нічого, — сказала Зіна. — А в неї... є...

— Скільки предметів?

— Один. Сорочка... Рубашка..

Зіна полізла до кишені, дістала папірця — двадцять п'ять рублів, помітила Віта.

— Точно один предмет?

— Присяй-бо...

Зіна перехрестилася, а сержант Наталія посміхнулася.

— Хохлушки, что ли?

— З Києва ми, — запобігливо, хоч і похмуро відказала Зіна.

— Понятненько... Как там у вас? Небось тепло и сытно?

— Та щоб... Не дуже...

— Лады... Таксу знаете, видать, не впервой.

І вже у дверях упівоберта голови повідомила, що засудженому Грищенку за неналежне дотримання правил розпорядку колонії дозволено лише короткотермінове побачення з найближчими родичами тривалістю до двох годин.

— Я знаю, — сказала Зіна.

— Тогда наслаждайтесь свиданкой. Счас приведут вашего красавца.

Щось особливе було в її інтонації при останніх словах. Щось особливе... Навіть надто особливе...

Едик увійшов хвилин через п'ятнадцять-двадцять.

10

«Зараз прилетять тисяча голубів, але й виповзуть сто змії», — зненацька подумала Віталія-Віта-Вітуся.

Хтось підказав за її спиною цю думку. Невже вона стосувалася Едика, що от-от мав з'явитися? Чи її розбурханої, розтриженої, розкиданої невідомо в які куточки душі... І уяви, що

за ці дні зазнавала польотів і приземлень, сягаючи блакитної висі й боляче вдаряючись об тверду землю.

Десятки разів уявляла цю зустріч. Боялася й уявляла. Знов і знов. Прикликаючи уяву, як щось вкрай необхідне для химер і реальної картини. Намагалася вгадати, що скаже, та слова кудись ховалися, втікали й вона чула голос: «Так не буде».

Порожня (вони двоє тут тимчасові й перелякані гості) кімната із загратованими віконцями і грубими меблями почала стискуватись, роблячись неможливою для людського перебування, тим більше — зустрічі.

«Я зараз закричу», — подумала Віта й зіщулилася.

Чому знову мовчить Зіна? Скільки можна мовчати?

А Едик зайшов рвучко, наче ввірвався потужний вихор.

— Ну, здрастуйте, сестрички, — гукнув дуже навіть весело, наче й не був в'язнем. — Лисички-сестрички мої.

Обняв і поцілував — рвучко, мов знав, що відберуть, — спочатку сестру. А потім обережно, наче й доторкнутися боявся, — Віту. Але тут же притиснув міцно, аж у Віти запаморочилось у голові й ледь хруснули кістки. Віта почула його шепіт:

— Боже, як ти здорово пахнеш, мала. Півжиття прожив, щоб почути...

Віта спалахнула, вистрибнуло з грудей серце — вже не спіймати, й несподівано, задихаючись, прошептала:

— Я ж приїхала.

— Бо я чекав, — він засміявся, відірвався нарешті й сказав: — Ну, розкауйте й показуйте. Бо час-часок цокає й краде наші хвилиночки. А дядько солдат стрілки, казав, не переведе.

Від нього лишився з Вітою легкий запах чоловічого поту, начеб трохи підсмаленого волосся й чогось схожого на кору чи деревну стружку. Усе це трималося на струмені потужного тепла.

«Так пахне чоловік, — подумала Віта. — Чоловік, якого ти боялася. І боїшся. Чи вже ні?»

Сіли за стіл. Зіна дістала закручену в банці тушонку, а в другій — домашню ковбасу, банки з полуницями й малосольними огірками, яблука й білий хліб, що вже засох за дорогу, часник.

Едик схопив посудину з ковбасою, стукнув об ріг стола, за-сміявся:

— Чорт, міцно закрутили.

Відчинив двері, гукнув:

— Служивий, ножа принеси. Не бойся, банку открийть.

Той щось відказав у відповідь, тоді Едик:

— Да ты меня знаєш, я на дурку не пойду. Тем более при таких гостях.

Солдат таки приніс ножа. Едик відкрив банки з ковбасою й огірками й, відірвавши шматок черствого хліба, взявся жадібно, хоч якось водночас і весело їсти.

Та, відкусивши раз і вдруге, сказав:

— Душно щось стало.

Розстібнув робу, під якою нічого не було. Зіну раптом про-рвало й вона стала розказувати, як почуваяться мати, батько, сестра й брат. Щось про клопоти з дачею й невдячність брата. Віта слухала й не слухала. Слова кудись відлітали, зникали за ґратами вікна, розчинялися в склі. Віта дивилася на чоловіка, що їсть, на його широкі волохаті груди, на химерне незрозумі-ле татуювання над лівим соском, й дивний спокій, впереміш зі страхом і захопленням, все потужніше огортав її єство.

«Це я, — раптом подумала Віта. — Я, яка вже належу йому. Кожній з цих волосинок».

Їй стало соромно, пашіли щоки, потекли цівки над грудьми (мої груденята, не раз казала собі Віта), під сорочкою, що зігрі-вала її тіло, але призначалася йому.

А потім Зіна нагадала про цю сорочку:

— Вона привезла тобі найдорожчий подарунок.

— Так, — сказав Едик. — Вона і є найдорожчим подарунком.

Правда, мала?

— Ну, у мене тут...

Віта засоромлено ткнула в себе пальцем.

— Відвернись, — звеліла Зіна. — Хай дістане.

Він відвернувся, Віта стягла плаття, тоді сорочку. Але коли лишилася голою до пояса, побачила, що Едик все ж впівока

дивиться на неї. Знову спалахнула, але... не розсердилася. Тільки зробилося душно-душно, ще душніше, ніж до цього. Як у Києві, коли від'їжджали. І пересохло враз у роті.

Поспішно стала натягати плаття. А коли натягла, побачила, що він притулив сорочку до обличчя, цілує її й жадібно вдихає запахи. Запах її тіла? Ой-ой-ой...

— Я прожив свою другу половину, — сказав, коли відірвався.

Потім Віта дістала томик Сосюри, почувла стримане:

— Спасибі. Згодиться.

І тут Віта сказала, що пам'ятає його листи, що вивчила їх напам'ять.

— Справді? Можеш прочитати?

Віта взялася читати. Вона читала мовби чужим голосом, а в голосі росло здивування й дивними, ніжними, поетичними словами, й тим, що стало виростати з словами, за звуками, що почали ставати мелодією. Нечутною, але такою, що існувала. Уже існувала. Уже звучала. Враз Віта збагнула: слова і є мелодією. Те, що в словах чи за ними. Те, що в ній самій зараз.

— Ну ти даєш, мала, — почувла вона. — Такий кайф. Ніби й не я писав.

Едик попросив розказати, як закінчила навчання. Віта розповіла. Сказала, що, повернувшись до Києва, поїде до подруги в село відпочивати.

— Он як? Ну, відпочивай, набирайся сили. Тобі ж школу кінчати.

— Телепню, — сказала Зіна. — Віта заради тебе вперше в житті обдурила маму. Цінуй.

— А я й ціную, — він посміхнувся. — Колись нагороджу. Дайте тільки вирватися звідси. Хай мала тільки дождеться. І все буде, як у кіно. До щастя на паровозі поїдемо.

Тут він спохопився:

— Ти що, Зін, не привезла? А то сухе їдло дерти горло починає.

— Чого ж не...

Зіна полізла під спідницю і дістала (знов спалахнули Вітині щоки) невеличкий бурдюк.

— Тут літра, — сказала. — Більше боялася.

Едик узяв бурдюк, витягнув ледве помітного корка, відпив.

— Клас. Мій любий первачок на корені. Покайфуємо з корешами.

І до сестри:

— Та лахудра, Наташка, не знайшла? Чи відкупилася?

— Та, певне, відчула, як обмацувала. — Зіна бридливо скривилася. — Зразу натякнула. Я їй і дала четвертак.

— Сука, — різонув Едик. — У нас неї каптьорочною бл... називають. Мало не щоночі в бараку ночує, шваль. Навіть, як не чергує, й то приходять. Могла й десяткою обійтись.

— Ну так і сорочку ж заштала. Я сама призналася, щоб утішити.

У сусідній кімнаті, де, очевидно, теж проходило побачення й звідки чулися голоси, раптом вони переросли в крик — чоловічий, затим жіночий, удари. Явно кликали на допомогу. У коридорі загунали кроки, знову крик — виразніший — мабуть, відчинено двері.

— Сопляк, уб'ю, на...

І ще брудніша лайка. Голос:

— Иди, иди, счас свое получишь.

Потім глухий удар, зойк, жіночий крик навздогін.

— Наташка, мабуть, лупонула, — сказав Едик. — Да-ак, придурків тут хватає. До Костолома жінка вроді приїхала... Зірвався... Да ну його... Давайте про своє балакати. Кажі, мала.

— А що казати?

— Просто кажи. Щоб я чув твій голос. Щоб на рік вистачило.

Віта взялася розказувати, як змінюється їхній мікрорайон. Чим далі вони розмовляли, чим більше вдивлялася Віта в Едика, тим більше дивувалася. Вона боялася побачити зломленого і змарнілого, а він виглядав змужнілим, взагалі мовби новим, певним у собі, з гумором, таким, що начеб нічого не втратив, а навпаки — набув. Набув що? Чого? Упевненості, самовпевненості? Нахабності? Нахабності, що просвічується у всій поставі, а вона...

Віта відчувала, як її бентежить і тривожить цей чоловік, як росте її захват, захоплення ним. Навіщо? Чому? Чи розкаюється він?

І раптом подумала: «А то його справа, не моя. Не моя». Вона щось ніби скинула з пліч. З душі. Тривога стала начеб летючою, пташкою, що кудись полетіла й не вернеться. То вона знає напевне. Чи так хоче? Віта злякалася й намагалася прогнати цей новий страх.

«Страше, лети від хати», — почула чи згадала десь прочитане.

Наче полегшало і стало тепло, як ставало колись, коли пригорталася до мами Дази.

Час відраховував хвилини побачення справді безжалісно. І настав момент, коли Едик попросив:

— Залиш нас на п'яток минут, сестричко. Тре з малою парою слів перекинутися.

Зіна поцілувала брата, сказала, що передасть усім від нього вітання, й вийшла.

Віта мимоволі зіщулилася. Що він робитиме? Робитиме з нею... Невже... спробує... згвалтувати...

— Не бійся, мала, — голос Едика хрипкий. — Не чіпатиму тебе, як, може, подумала. Дочекаєшся мене, правда? Півтора року лишилося.

— Я... чекатиму, — видихнула Віта.

— От і ладок. А тепер...

Після невеликої паузи він сказав:

— Не дивуйся, що почувеш. Хочу, щоб ти наостанок ще один подарунок лишила. Який тут мене зігриватиме.

І після ще одної нетривкої паузи:

— Залиш мені свої трусики.

— Щ-що...

— Я прошу лишити трусики.

— Що? — Віта не вірила почутому.

— На згадку... На теплу згадку... Залиш...

— Але я... Як ви... Як ти смієш! Нізащо!

«Я щось чула про... Як це називається?»

Якесь дивне чуже слово вертілося у Віти в голові. Не могла згадати. Зрештою, вона може відкупитися. У рюкзаку є змінні труси, якщо вже він... Якщо... Бо що він може зробити, цей зек... Вона нагнулася до наплічника.

— Ні, залиш мені ті, що на тобі. Ну? Зніми швидко, бо зараз знайдуть. Я відвернуся. Я тебе дуже прошу.

Він справді відвернувся. Віта спробувала шарпнутися до дверей. Едуард відчув її рух, простягнув руку, яка перепинила шлях. Могла її обминути, спробувати обійти, рвонутися, закричати, але спинилася. Розуміла: тоді все буде по-інакшому. Але де буде він і де вона?.. Її наче торкнувся темний, але сильний вихор. Підхопив на мить і опустив на підлогу. Неслухняними пальцями Віта зняла трусики, тремтячи, як у пропасниці, простягла чоловікові, якого перед тим підняла так високо в своїй уяві. А тепер? Куди він падає і куди впала вона? Чи він такий нещасний? Він... нещасний?

— Дякую, мила, — сказав він (не «мала», а «мила») і притулив її найінтимніший одяг до губ. — Ходімо.

Квапливо засунув здобуте під робу, розчинив двері й гукнув:

— Солдат! Ми уже!

Тоді похитав чомусь головою, схопив однією рукою сумку з продуктами, а другою рукою Віту за кисть руки.

— Ходімо! Не опирайся!

Віта йшла між рядами колючого дроту й здавалася собі геть роздягнутою. Наче на ній зовсім нічого не було. Геть нічого. І це бачив і солдат, котрий повів Едика-Еміра, і бачить другий, який супроводжує її із Зіною, підступною, як і брат. І бачить лахудра Натаха, яка ночує в зеківському бараку, а тепер іронічно дивиться їм услід. А потім це побачить колона зеків, котру зустрінуть за ворітьми колонії.

— Какіє тьолочки-метьолочки, — гукнуть не до них, до неї.

— Молодая тьолка, а та уже коровушка. Пойдем пастись? Га-га-га!

Ще якісь брудні слова. Регіт. Віта от-от зомліє. Зіна хапає її за руку. Тримає міцно-міцно. Так, що, здається, от-от хрусне кістка.

— Отставить, — крик. — Шестой отряд, не смей. Это советская девочка.

— Совдевка, улю-лю-лю, — кричить котрийсь із зеків, збуджуючи нову хвилю реготу.

Проте дорогою до вокзалу Віта поступово заспокоюється. На неї накочується густа гаряча хвиля. Але не сорому і злості. Чогось зовсім іншого, чому немає назви.

І немає ціни? Чи вона є? А він же навіть не поцілував на прощання...

11

Даздраперма вернулася додому, в квартиру дочки, а Олесі все ще не було. Не відала, що й робити, а Віталію не хотіла тривожити. Лишилося хіба чекати, а чекати вона не любила.

Колись сказала колезі по роботі:

— Покажи мені, хто любить чекати, і я кину в нього каменем.

Ні, не любила — хотілося підігнати час, коли стояла в черзі, а черг було багато: в гастрономах, промтоварних магазинах, в аптеках — скрізь були черги. Не любила чекати, коли виздоровіє Віта, яка хворіла в дитинстві часто, аж занадто часто. Не любила чекати звістки од когось, коли знала, що звістка має надійти, а її не було. Не любила чекати, коли... коли чекала, що от-от повернеться з безвісти донька, а вона не поверталася. Не поверталася так довго, що здавалося — вона зіпхнула чекання, а може, й саму можливість повернення в безодню.

Раптом вона подумала: «І все ж я любила чекати. Любила».

Любила? Господи, як це було давно! Як давно. Густий туман сірою волохатою ковдрою покрив той час. Ковдра ставала важкою, мов камінь, залізною. Її не підняти. Та останнім часом, ні, не останнім, а давно вже, давно вона стала згадувати той солодкий і гіркий час. Солодкий, бо солодкою до знемоги була згадка. Гіркий, бо домішувалося те, що трапилося потім, хтось наче приходив і сипав у напій спогадів сіль чи гірчицю. А може, і те і друге разом. І вона мусила той напій пити, випивати до дна.

А в солодкому спогаді вона, маленька Дазочка, чекала тата. Його повернення з роботи. Найкращого, найрозумнішого, найсильнішого, найдужішого у світі тата. Який, ледь ступивши за поріг їхньої оселі, візьме її на руки, притисне до трохи колючої щоки й підкине високо-високо. Тертя об щоку й підкидання ставало їхнім своєрідним ритуалом вечірніх зустрічей, але яким приємним, радісним, ба, солодко-хвилюючим був цей ритуал. Тато часто затримувався на роботі допізна, й тоді Дазочка не могла заснути, бо як заснути без підкидання? Мама Рита сердилася і ревнувала доньку й чоловіка до цих зустрічей. Наказувала заснути, й тоді Даза називала подумки маму Риту, Маргариту, мамою Маргаринкою й крадькома під ковдрою показувала їй язика. Тоді тільки-но з'явився цей продукт, Даза пам'ятає плакат, який переконував, що радянський маргарин кращий за масло буржуїв, за масло взагалі. Маму Риту, Маргаринку, Маргаритку, квітку Маргаритку, як її називає тато Роман, Даза також любила. Дуже-дуже. Але хай не заважає чекати тата, не перешкоджає її такому солодкому чеканню. Солодшому за цукор, який виробляв тато. Бо тато був директором цукрового заводу в місті з також дуже солодкою назвою Ізюм. Потім його перевели до Харкова, він став начальником управління всієї солодкої промисловості (так називала Даза). А потім разом з усім наркоматом¹, усім урядом переїхали до нової столиці — Києва, де тато отримав нове підвищення й нову посаду — заступника наркома харчової промисловості. Роботи ще побільшало, а часу поменшало, та незмінним лишався ритуал. Тато ріс на роботі, росла й донька, ритуал лишався. Правда, тепер тато вже не підкидав, а підносив на руках — її сильний, найкращий у світі тато. Ще Даза, стомлена чеканням, могла загатися, пізніше — зачитатися, тоді тато, коли заходив до квартири, питав: «А де мій м'ячик?» Даза вибігала й удавано-сердито казала, що ніякий вона не м'ячик.

---

¹ Народний комісаріат, як до лютого 1946 року в СРСР називалися міністерства.

— М'ячик-підкидунчик, — сміявся тато.

— Не підкидунчик, а пустунчик, — вставляла слово мама.

Якось тато з Дазою на піднятих високо руках і притуленою до нього мамою Ритою сказав, що їм не вистачає такої фотографії, що мусять зробити.

Але роботи більшало, часу меншало, обличчя в тата осувалося і сіріло, не завше й був тепер веселим, коли вертався додому. Як почав сам, бо пізно, вечеряти. Даза чула крізь двері, який став тривожний час, вороги-шкідники лізуть з усіх щілин.

— Хто б міг подумати, що Віктор така сволота, — якось почувала Даза. — Сипати бите скло в цукор! Сволота! Стріляти таких мало. Запхнути б йому те скло в горлянку.

Сердито брязнула об тарілку кинута виделка. Тихо зойкнула мама.

— Дай-но графинчик, — почувала Даза. — Може, полегшає.

Віктор? Який Віктор? Дядько Вітя, котрий приїздив з обласного міста над Дніпром і смішно робив доньці друга пальцями «козу», а потім урочисто вручав великого, величезного цукерка, зробленого спеціально для Дазочки-приказочки.

— При... при... при... Ось зараз ще щось згадаю...

— Я не приказочка, — більше вдавано супилася Дазочка.

— Тоді прислівочка, — сміявся дядько Віктор. — Із словом, солодшим за цукерку.

— І не прислівочка.

— Тоді сливочка — гарна дівочка, вишня-абрикосочка, на траві — маленька росочка.

— Ну вас...

— Тоді ким тебе назвати, Кізочкою?

— Ні. Ос...

— Осою. Кусючою осою?

— Осликом. От!

Дазі вже зовсім не хочеться сердитися. Гніватися. Супитися.

Дядько Віктор був богатирем зі казки, як і тато. Червоним богатирем, сильнішим за всіх Котигорошків і, тим більше, Гориничів.

Дядько Віктор — ворог, який сипав скло у цукор? Даза уявила це, уявила, як мама сипле такий страшний цукор їй у чай, скрикнула, затулила личко руками й заплакала. На долоньки рясно потекли сльози.

— Дазочко, що з тобою?

То мама відчиняє двері до її кімнати.

Даза теперішня чує, як тихо відчиняються вхідні двері, які вона не зачинила на замок, бо боялася, що засне й не почує дзвінка. Або стукоту в двері, якщо відключать електрику. Її страхи, що з віком стали рости. Хоч зараз нізащо б не заснула. Але боялася.

Прийшла Олеся.

— Привіт, бабубльок, — каже вона незвично весело.

Такою внучку Даздраперма ще не бачила.

— Де ти була? Ти знаєш, котра година?

— Здається, півдванадцятої твого хвилювання.

У Олесі голос аж надто безжурний. І раптом, глянувши на внучку, бабуся розуміє, чому. І вся холоне.

— Ти... Ти пила?

— Трішки. Вина. Ми виграли. Ну й відзначили.

— Лесю...

Даза не знає, що сказати. Десь всередині її тіла народжувалися конвульсії. Так уже було, коли вона хвилювалася. Дрижала вся середина. Почало нудити. Може, це передвісник епілепсії? Але хіба епілепсія може вперше прийти у її віці?

Олеся оминула бабуся, стала у дверях, що вели до кімнати. Єдиної кімнати. До Дазди прилетіла пісня, слова з пісні: «Де ж ми будемо ночувати?»

У пісні, здається, сон питав у дрімоти. Але спати їй цього вечора не хотілося. Хотілося піти світ за очі. «А не можна», — сказала собі.

— Ну, повчи мене. — Олеся стояла, взявши руки в боки. — Дорікай. Нагадай, скільки мені років. Чи нагадати тобі, бо ти ж, мабуть, ще не запам'ятала... Бо ти... Ти...

— Якби я приїхала не тиждень тому, — сказала Даза, — я б тебе... тобі...

— Дала ляпаса? Побила б паском? Поставила на коліна на гречку?

— Лягай спати. Я тебе не перевиховаю. Принаймні сьогодні.

— Чому ж ні? Гадаєш, я не знаю, чому мама покликала тебе? Звикати! Ха-ха — звикати! Звикайся. Бо мама, мама... Йди собі, чужа бабо.

Олеся вбігла до кімнати і впала на диван. Даза почула:

— Ненавиджу! Світ ваш ненавиджу!

«Як добре, що все добре, що вона повернулася, — подумала Даза. — Що нічого такого не трапилося. Але що вона знає? Що Віта, її мама, приречена?»

Два тижні тому вона почула у трубіці голос Віти. Голос, що вже почала забувати. Досі стояла на лезі того найріднішого напівзабутого голосу. Стояла й не падала, хоч мала б упасти. Бо надто далеко були обоє одна від одної. Не за відстанню, навіть не за часом. За втратою одна одної, за вироком, який підписали собі. Віталія була винна. Винна до того дзвінка. А тепер? Безумовно, винна вона — мати й бабуся. Чого не вистачило — мудрості, доброти, покаяння, розуміння втрати?

«Тобі буде легко з нею», — почула голос дочки.

Ні, не так. Слова, сказані там, у замку, чи біля замку, були іншими: «Тобі буде з нею нелегко, але добре». Нелегко, але добре — як це? І далі: «Вона — це ми з тобою, зібрані в одній людині, котра не визнає обох наших характерів».

Віта казала тоді ще щось. Здається, про те, що Олеся не вміє користуватися своїм характером... Чи своїм життям... І що її треба навчити...

Даздраперма пішла на кухню й сіла на стілець. Хотіла налити води, щоб випити, з-під крана чи з чайника, але передумала. Спрага не найголовніше. А що головне? Вона не знає, як далі поводитися з онукою. Не знає, от яка біда. Вина перед нею і дочкою душить її. Вина є, от яка ще більша біда. Хоча не вона ж, а Віталія втікала з дому. Вона вже раз вертала дочку. Вертала! Яка ж ціна життя, якщо добрі, правильні, значимі слова не мають доступу до душі, якій адресуються...

Даздраперма сиділа довго, дуже довго. Гула голова, з якої вона проганяла думки. Треба було лягати спати. Спала вона на кухні, на розкладачці, Олеся й мама Віта спали в одній кімнаті (іншої не було), але вона так не могла — дівчинці пішов п'ятнадцятий, навіщо їй спати в одній кімнаті зі старою бабою?

«Йди геть, стара бабо», — почула вона слова онучки.

Ні, не так. «Йди собі, стара бабо!» — їй дозволяли йти. Куди завгодно.

«Справді, треба пройтися, — подумала. — Пройтися й подумати. Я колись казала, що думати треба на ходу. Десь це читала. А може, й сама вигадала».

Вона піднялася, вийшла до вітальні. Світло в кімнаті горіло. Тихенько відчинила двері. Олеся спала на дивані — як прийшла, нероздягнена.

На правому боці, ноги підібгані. Обличчя... То було сонне лице дуже ображеної дитини. Не підлітка, а маленької дитини. Якій не дали улюбленої іграшки, нагримали за щось чи надто рано змусили йти до ліжка.

«Люба моя», — подумала Даза, дивлячись на це зворушливо-ображене личко.

Даза пошукала очима, зняла з дивана накидку і вкрила внучку. Тоді вимкнула світло й так само тихенько, як зайшла, вийшла. Треба таки пройтися. Їй раптом стало душно. Ну, хвилин двадцять пройдеється, біля самого будинку.

Вона тихо дістала з вішака пальто, накинула. Зачинила двері тільки на один замок.

Прохолодне весняне повітря принесло думку. Про те, що все треба віддати на течію часу. Що опиратися йому немає змоги. Що десь в часі майбутньому народжується нова дійсність. Для неї, Віти, Олесі. Не знати яка — гірша, краща, але нова. Їй також опиратися дарма.

Добре було б, аби та дійсність подарувала диво. Щодо дочки. Такої мужньої дочки. Вона, Даза, так би не змогла.

Пройшла мимо будинку, почула дівочий сміх, що долинав з дитячого майданчика. За ним хлопчачий тенор, який прики-

дався басом. Там тривало своє життя — весняне й безжурне. Таке, яким і мало бути.

Уже на вулиці, коли пройшла трохи й хотіла вертатися назад, почула, що за її спиною хтось біжить. Легко, але дуже швидко. Обернулася й у тьмяному світлі віддаленого ліхтаря побачила те, чого не могла побачити, — до неї бігла дівчинка. Олеся. Олеся? Звідки?

Олеся підбігла й з розгону ткнулася об Дазу.

— Бабусю, ти? Господи, ти? Ти справді вирішила, що я тебе проганяю?

Олеся схопила бабусю за пальто й почала трясти її. Люто й відчайно.

— Ти хотіла покинути нас? Як ти могла?! А ще мама казала, що ти мужня й терпелива!

— Мама казала? Коли?

— Коли я провідувала її в лікарні.

— Пустити мене, — сказала Даза. — Розтрясеш усю, як грушу. Я просто вирішила пройтися. Вирішила, що не засну, от і... пішла. Я звикла перед сном гуляти.

Олеся відпустила лацкани пальта і зайшлася істеричним сміхом. Аж корчитися стала од сміху.

— Он як! Вирішила пройтися. Вона звикла гуляти... Перед сном. Дуже мило, дуже приємно, дуже-дуже несподівано. Ха-ха! А я вже подумала хтозна-що.

Дазі стало легко. Майже справді приємно. Десь вона чула ці слова, цю фразу — дуже мило, дуже приємно, дуже-дуже несподівано. І згадала — на дитячій виставі в ТЮЗі, театрі юного глядача, куди ходила разом з лікаркою, колегою по роботі та її внучкою. Зустріла, а вони — йдемо в театр, ходімо з нами. Чому б і ні, вирішила тоді вона.

— Ти не спала, погане дівчисько, — сказала Даза. — Ти не спала, тільки прикидалася.

— То й що? Я думала, ти прийдеш...

— І буду каятися? Чи бити?

— І те, й інше, — засміялася Олеся. — Яка у мене була мармиза?

Даза подивилася на онучку. Очі блищать, як у кицьки. Кицьки, яка вийшла на полювання. Чи вже вполювала мишу. Велику мишу на ім'я Даза. Даздраперма. Нехай. Вона стиха посміхнулася. Ледь-ледь. Вимовила:

— Як тепер кажуть — у тебе була класна мармиза. Гарно зіграна роль.

— Я не грала, — сказала Олеся. — Просто я... Ходімо.

Дорогою до будинку Олеся сказала, що хай бабуся не думає, що вона тепер слухатиметься. У неї своє життя. Тільки її. І ніяких прав ніхто на нього не має. Окрім хіба мами. Але мама хвора, в лікарні. Тож далі будуть кожна сама по собі. Вона й готувати вміє.

— Ти ж бачила, що я майже нічого не їла, що ти готувала, — казала Олеся. — І прати я вмію. Отже, кожен сам по собі. Я б сама лишилася, але не треба тривожити маму.

— Дякую, — сказала Даза.

— За що?

— За те, що ти так все добре обдумала і розклала по личках.

— Ти смієшся? Насміхаєшся наді мною?

Олеся спинилася. Стояла, й Даза відчувала, як у внучки знову все закипає.

— Ні-ні, що ти, — поспішила запевнити бабуся.

Але нотка іронії у її голосі була. Нота до. Нота ре.

«Мені хочеться ревіти, як білузі, — подумала Даза. — Та чи білуги ревуть, чи риба плаче? І хто чує її плач?»

У квартирі Олеся сказала:

— Спатимеш у кімнаті. У нас, слава богу, і ліжко, й диван. Ти не бідна родичка.

— Я дуже багата родичка, — сказала Даза. — Тільки дурна.

— Підозрюю, що не така вже дурна.

— От і порозумілися.

Олеся показала, пирхаючи при цьому, як сердита кішка, як розкладається ліжко-крісло, на якому спала мама Віта. Наче підкреслювала, що бабуся не знає, як це робиться.

Сердито сказала, що їм добре спалося удвох, але мама відділилася. Щось на неї найшло. Нехай повернеться, спатимуть разом. Як дві лесбіянки, хі-хі. Знаєш, хто це?

— Знаю, — сказала бабуся.

Звісно, Даза не змогла відразу заснути. Не мог-ла. Кликала сон, а він не йшов.

Почала рахувати: спочатку козликів, потім слоників. Подумки молилася, хоч не знала, добре це чи ні і чи можна взагалі навіть подумки молитися в ліжку. Потім заплющила очі й дала собі слово не розплющувати, доки не засне. Ніби, як засне, то могла розплющити.

І коли вже сон почав гладити її м'якою пухнастою лапкою, почула голос вредної Олесі:

— Бабусю, ти не спиш?

— Ні, — сказала Даза. — Не можу заснути.

— І я не можу.

— То поговоримо? Чи ти не хочеш?

— Не знаю. — І після паузи: — У тебе було щасливе дитинство?

— Як тобі сказати... Спочатку дуже щасливе. Десять років до десяти. Ні, трохи менше.

— А потім?

Даза відповіла не відразу. Помовчала, бо надто зненацька було задане запитання. Ні, не так. Не те запитання та ще й серед ночі. Болюче для неї.

— Давай, я тобі розповім краще про щасливе.

І вона розповіла. Про життя в різних містах, переїзд до Києва, про тата Романа й маму Риту. Про те, як вона любила чекати тата, як любила оте вечірнє підкидання вгору. Чим далі говорила, тим більше здавалося, що розповідає не вона, а хтось за неї. Хтось чужий її голосом. Хтось, хто давно знає про це щасливе дитинство і ось вирішив розповісти. Бо думає, що вона не знає про нього.

Тут вона спинилася. Тиша в кімнаті аж бриніла. Олеся. Олеся наче не дихала.

— Оле...

Даза обірвала себе на півслові. Бо зрозуміла, що внучка просто заснула посеред її розповіді — погане невдячне поросся. Швидше великий підсвинок. Свавільний, як сто неприручених баранців. Ося.

Даза сердилася і сміялася в душі.

Хай собі спить.

Мабуть, з мене нікудишній оповідач.

І розповідь нереальна.

І не той час для розповіді.

Вона спробує знову й собі заснути.

Але сон не йшов. Натомість приплив непрошеним гостем спогад. Якого не мало бути у її розповіді. Картина того пізнього вечора, коли вона прокинулася від голосів. Тата і мами. Голосів, котрі долинали крізь напіввідчинені двері. Даза встала з ліжка і підійшла до тих дверей. Навшпиньки. Зараз вона крикне й кинеться до тата. І він підні... Ні, приго... Вона завмерла, бо надто незвичним було те, що почула. Голоси (упівголоса) наче перепліталися між собою.

Мамин:

— Ти точно знаєш? Може, це помилка? Жахлива помилка?

— Сашко Терентьев сказав. По старій дружбі. Та я це відчув на вчорашній колегії. Щось змінилося. Павло Аркадійович... Він ніколи так не дивився на мене. Ну, а Сашко... Наче хотів дати мені шанс... Щоб я, як Любченко¹...

— Що ти таке кажеш, Романе!

— Рито, виходу нема. Приїдуть цієї ж ночі, я відчуваю.

— Але ти... ти ж не винен?

— Ти наче сумніваєшся в мені... Вороги добралися й до мене. Вони скрізь. Вони хочуть знищити наше народне господарство. Тому й б'ють по таких, як я. Я не здивуюся, коли там, в енкаведе, скажуть, що я також підсипав товчене скло в цукор чи сипав щурину отруту в тістечка для дітей.

¹ Голова уряду УРСР Панас Любченко у 1937 році, передчуваючи арешт, покінчив життя самогубством, застреливши перед тим дружину.

— Вони розберуться... Не може бути, щоб не розібралися.

— Ні, лишається один вихід... У мене є револьвер...

— Ти...

— Якщо ти згодна... Усе одно візьмуть і тебе...

— А Даза?

— Я чув, що коли нема вироку, то таких дітей відправляють у звичайні дитбудинки...

— Як це — звичайні?

— Ну, не для дітей ворогів народу. Це шанс для неї.

«Тато... Тато... Тато — во...»

Голова у Дази зробилася великою, нестерпно великою. Водночас хтось наче стиснув її. Великими залізними долонями. Вона заточилася і впала на підлогу.

Коли відкрила очі, біля її ліжка сиділа мама зі склянкою в руках.

— Як ти нас налякала, Дазочко. Тато пішов дзвонити у «швидку». Чомусь не працює телефон.

Даза дивилася на маму й не могла її впізнати. Хто така її мама? Звідки? Вона... чужа?

— Тобі ліпше, Дазочко? Що тобі болить? Голова? Серце? Зараз тато...

— Тато?

Даза вигукнула і звелася на лікті. Вона затремтіла.

— Мені нічого не болить, — сказала якомога твердіше і подивилася мамі в очі:

— Тато — ворог народу?

— Що ти таке кажеш, Дазочко?

— Я...

«Я чула», — хотіла сказати Даза, але не встигла. Бо скрипнули, потім стукнули двері. Й почувся чужий голос:

— До стіни. Руки на стіну. На стіну. Бач, втекти хотів, сволота!

І голос її батька:

— Дочці справді стало погано. Я хотів подзвонити.

— Руки! — владний голос. — Не рухатися. Зараз перевіримо.

Шум, важкі кроки, й до кімнати заходять двоє незнайомих чоловіків. Із зброєю в руках.

Наступного дня Віталія дізналася про таємницю Софії. Ця жінка не приховувала, що в сім'ї все визначала вона. У цілій родині, до якої вона зараховувала десятеро своїх дітей і майже три десятки онуків, трьох своїх сестер і двох братів з їхніми дітьми. Усі вони мусили дотримуватися своєрідного графіка провідин мами, тітки, бабусі. Одне товариство до обіду, одне, а ліпше два — після обіду й тихого часу. Віталія спершу дивувалася, а потім перестала дивуватися такому підходу. Раз їй здалося, що цими шумними велелюдними відвідинами Софія хоче загасити свою тривогу й страх перед хворобою. Це також було, як то кажуть, присутнє, що цікаво — остраху Софія не приховувала. Але суть проявлялася в іншому. Характері цієї жінки, її прагнення створити свою, родинну міні-імперію, зі своїми законами й правилами. Вона з дитинства визначала, котре з дітей ким буде, який шлях у житті оберє.

— Я з дєцтва бачила, в кого до чого руки тягнуться, — казала Софія. — Як до техніки — то до техніки, як до землі — то до землі. Колюня, бачила, шофьор — то шофьор буде, а Вітька грамотним хлопчиськом ріс — то йому в начальство дорога. А ни до чого ни тягнишся, кебети ни показуєш, то мама тобі опридїлить — шити ци на базарі торгувати. Так і виходило по-мему. І слава богу, щасливі живуть, ниhto ни скаржиця. Ні на роботу, ні на жінок альбо чоловіків, котрих я їм вибрала. Бо в мене понетїє і нюх добрий. На життє й на людей. Як не крути, а правда з мєго боку зі свїчкою стоїть.

Та як призналася Софія, в її стрункій, логічній, досконалій життєвій системі таки була одна трїщина. Та трїщина найдужче їй муляла й болїла. І що далї, то дужче, не могла перестати. Хоча, як Софія казала, давно викинула «тую проблемїцу» з голови і серця. Як не дивно, «проблемїца», «окаянниця» також мала ім'я Софія.

— І то ж тре було, щоби мему лисому дурневї вперлося до голови: давай назвємо дочку на твою честь, — сокотїла Софія. —

Ну, правда, тоді він ще не зовсім лисим був, як типерка, тико залисини з двох боків світилися, як, бува, смужечки блимають з-під фіранки. Ну, й ото вперся — третю дочку на твою, себто мою, честь. Бо вже їдну Марусею нарекли на честь меї мами, гинчу, тоїсть другу, на честь тітки Галі, котра нам цілого бухвета на весіллє подарувала, а типерка й до мене очередь дійшла. Ну, я ж тико для виду трохи покомизилася, нібито суперечила, мо', яке друге ім'я, хоріше, тре вибрати. Самій же, чого там, приятно. Ну й назвали! Ну й Софія вийшла тарабарська, хай Господь простить. Тико ім'ячко спаскудила.

«Софія тарабарська», як виявилось, першою пішла проти волі матері, вибрала і професію, і долю всупереч. Замість поступити в торговий технікум чи хоча б у педучилище (бо таки вчилася, чого там, низгірше, казала Софія), вона вирішила стати актрисою, «артісткою» (Софія з притиском) і крадькома від матері поступила в «якусь там школу» при тїятрі у Львові.

— Та хіба я така зверка, — каже Софія. — Я ж би й ни проти вже, ну, рішила артїсткою стати, то хай і артїсткою, ну я нібито так, для виду, сказала — щоб ноги твеї в нашім домі ни було. А самій же серце болить. То хай би й артїстка вже, воне ж таки гроші ни злецькі зароблеють, я чула, особіно як у кіно представляють. А то ж вийшло — і сміх, і гріх, і кукуріку.

І Софія таки розповіла, спершу перебивши болючу розповідь про доньку якоюсь сільською історією, як таки зібралася й поїхала в те місто, де неслухняна дочка в театрі працює. Як, стидаючись, «купила білета в самий останній ряд, щоби дочка ни побачила». На виставу, де, як дізналася, грає дочка. Як вдивлялася на сцену, коли то неї побачить. І як була вражена й розчарована. Бо дочка тільки два рази за всю виставу на сцені з'являлася. Раз сказала: «Пан Петро Адамович приїхали. То обід подавати чи ще зачекати?» А другий, як там якась пані на неї сварилася, за любов до пана дорікала, то так сумирно: «Не гнівайтесь, я нашого пана, як батька, тільки люблю». Ото й усе. Софія призналася: після вистави, як виходила з театру, то здавалося, що всі знають, що то вона мати тої нездалої артистки.

Ну, правда, в перерві побачила доччину фотку там, на стіні, за залом, де люди гуляють. Дивилася довго. І в якоїсь дівчини таки спитала, чи то хороша артiстка — Софiя Кравець. А та з смiшком: «Дуже хороша, вона в дитячiй виставi гарно поросятко грає».

Софiя:

— Боженьку милий — поросетко! Як теє собi придставлю — зимно робиться. Перед усiма людьми. Поросетко! Ото тре було вчитися, щоб поросетком ставати?

Вона таки тодi знайшла театральний гуртожиток, де жила дочка. Умовляла, пересиливши себе, вернутися додому. Софiя-молдша сказала, що щаслива грати навiть поросятко. Що це їi життя. Тiльки їi, яке вона вимрiяла i вибрала.

То було шiсть рокiв тому. Тепер дочка живе в тому ж гуртожитку, куди вернулася пiсля невдалого замiжжя. I грає маленькi ролi, животiє на крихiтну зарплату. Як те поросетко, якому, може, й дадуть їсти, а можуть i забути.

— Господи Боже мiй! — Софiя сплеснула руками, а потiм їx заломила. — У трийцять, щитайте, три роки микає у тому гуртожитку. Нi кола, нi двора. Нi дитинки, нi хатинки. Як же серце не розриватиметься? Чесом, як проснуся, думаю: хай би лiпше неї у мене ни було. Хай би то сон був, що в мене штири дочки. Хватило б i трьох, прости менi, Боже. Ну, син найменший, Тарасик, розвiвся з жiнкою, так уже другу має. Та там дiло житейське. А тутика... Позор в родинi. На цiльну родину й сило. Никому й ни кажу, яка то в мене артiстка.

Вiталiя не знала, що вiдповiсти. Переконувати, що доля Софiї-молдшої — то їi доля? Була чомусь певна, що мати те й сама розумiє. Раптом вона вiдчула: дуже хочеться Софiї побачити дочку тут, в палатi.

Обережно спитала, чи знає, який у доньки телефон.

— Общежитський є, тiлько я забула. А нащо то? Ни хочу я неї бачити. I на похорон хай ни приїздить. Скибка одламана та й на землю впала.

— Скибку можна й пiдняти, — сказала Вiталiя.

— Пiдняту скибку до рота ни беруть.

«Я теж відламана скибка, — подумала Віталія. — Була. Довго була. А тепер? Одламана від життя? Скоро відламаюся».

Уперше її оповив такий щемкий жаль, що хотілося плакати.

Кілька тижнів тому — неповний місяць — вона дізналася про страшний діагноз. Досі нічого не боліло. Трохи поколювало збоку, десь під серцем. Вважала — може, щось у бронхах, перевіриться, ще перевіриться, може, віддає серцевий м'яз.

...Трохи боялася. Так, боялася. Заспокоювала себе і боялася перевіряти, тепер у цьому можна признатися. Гладила те звірятко страху, запевняла, переконувала себе: нічого серйозного, роби свою справу, страхопудко, твоє діло — інших лікувати.

Нарешті відважилася. Так, для формальності перевіриться. У своїй же лікарні. Вона була надто досвідченою й розумною медсестрою, фактично лікарем за кваліфікацією. Побачивши знімки й вираз обличчя добре знайомого лікаря, зрозуміла — найгірше.

— Вікторе Дмитровичу, — сказала вона. — Я не боюся. Я ж бачу...

— Що ви бачите? — Віктор Дмитрович промовив сердито. — Що ви бачите, Віталіє Миколаївно? Вам просто треба перевіритися в окнодиспансері. От і все.

— Я ж бачу — у легенях пухлина.

— Ви занадто багато бачите! — Лікар уже сердився не на жарт. — То й що, як, допустимо, пухлина? Пухлини бувають різні. Переважно доброякісні.

— Хороші й дуже хороші, пухнасті з гарними хвостиками. — Віталії стало безпричинно весело, хоч веселість була з гірчиною — маленькою, мов дрібне зернятко. — Я ж кажу, що нічого не боюся. Я стоїк і агностик, щоб ви знали.

— Ох, грамотна ви наша! — Віталія побачила цієї миті, що в лікаря дрижать пальці. — Освічена й інтелектуальна. Зняти б вам халатика... Та кропивою... За те, що марнували час... Ви ж медик... Без ваших агностицизму й стоїцизму дасте фори нашим багатьом дипломованим... скажемо делікатно — псевдолікарям...

— У мене під халатиком...

Віталія хотіла сказати в тон їхньому діалогу: «Ще досить привабливе тіло, вам би перехотілося бити...» Та жартівлива хвиля минала вже її. Зробила гарячими щоки й груди й відлинула. Здавалося, запашіло повітря. Ось-ось спалахне все в лікарському кабінеті — папери на столі, сам стіл, жалюзі на вікнах, вазон на підвіконнику, халат лікаря, він сам. Така задуха постанала враз у цьому кабінеті. Непровіреному.

— Віталіє Миколаївно, ви...

— Стала бліда як смерть?

— Ні... Ви... Ви ніякий не стоїк, а боягузка, Віталіє Миколаївно...

— Давайте направлення, — сухо сказала вона. — У той ваш білий і пухнастий диспансер. Усе. Дякую.

Їй не склало труднощів, пустивши у хід хитрощі, а ще пляшку справді дорогого коньяку і певну суму, дістати доступ до тих папірців, по яких розкинув свої клешні страшний звір. Канцер-шманцер.

У неї, виявляється, прихований перебіг, який веде до останньої стадії. Болить усе сильніше. Ось-ось вибухне страшний біль. Ось-ось підуть метастази, які не спинити.

На роботі й удома вночі Віталія програла кілька можливих варіантів. Варіант А — взяти направлення до Києва в інститут раку. У Києві є Даздраперма й приїздитиме Олеся, там вони й познайомляться. На всякий випадок. На випадок летального... Кінця?

Обличчя мами Дази впливло із темряви. Очі дивилися пильно й докірливо. Про щось питали. Просили чи наказували відповідати.

«Бог згадав, мамо, що ми не просто є, а є обоє, в одній зв'язці, — подумала Віталія. — Що тобі треба дізнатися: у тебе є внучка, якщо досі не знаєш. Це теж можливо. А мені треба добряче відлущувати тітку Гординю. Пристань наближається. На ній стоїмо обоє, а хто пливе на човні, катері чи кораблі — зараз дізнаємось. Зараз він вилле у воду отруту чекання».

Вона вибрала варіант Б — повідомити Даздраперму (Господи, маму!), телефон, слава богу, ще пам'ятає, навряд чи консервативна мама його змінила, хіба додалися одна чи дві цифри, запросити її чи звеліти приїхати до Луцька. Їй самій теж тут лікуватися. Утім, лікуватися не зовсім те слово. Ти ж хвалилася, що стоїк і агностик, Віталіє Миколаївно. Ніби їх милує дядько (чи дідько) з клешнями! То сплачуй за останніми рахунками. З такою гідністю, наче ти королева. А ти і є королева, тільки підданих у твоєму королівстві — ти сама (королева й інфанта) і твої відчуття й почуття. Твій заплаканий світ. Витри йому сльози — і вперед. Насамперед треба дістати морфій, побільше морфію. Ти ж медик, усе зробиш сама, ти не дозволиш огидно му болю шматувати твоє справді доволі ще гарне тіло.

13

Віталія дісталася до Києва, а тоді вже сама (повагавшись на вокзалі — а може, вернутися додому?) у те село на Вінниччині. На вокзалі ж у російському місті найперше сказала Зіні, що хоче в туалет.

— Залиш сумку, я постережу, — Зіна.

— Ні, я з...

У кабінці мусила одягтися. Була зла й наче в тумані. Що він робитиме з тими, що забрав? Показуватиме таким, як сам, убивцям, бандитам, злодіям і грабіжникам? А ті сміятимуться, огидно реготатимуть? Як соромно! Як бридко! Під землю провалилася б. Усе! Між ними все скінчено... Назавжди!

Чи... Чи нікому не покаже... І вночі, коли всі спатимуть... Тулитиме до... До... До щокимі... Невже цілуватиме? Віта спалахнула й побігла до Зіни.

У селі її чекала сповнена емоцій Людка. Уся аж світилася. Розповідь виливалася бурхливим потоком, фонтанувала враженнями. Найбільше з них — тут повно хлопців, сільських і тих, щодесь вчаться і тепер, як вони, на канікулах. Не просто хлопців, а різних і гарних. Тут, уяви собі, тричі на тиждень — в суботу,

неділю і (увага!) середу — танці. У клубі, а опісля клубних для бажаючих — за селом на березі річки. До упаду... До ранку!

— Я вертаюся з клубу, бо бабуся, буває, не спить, а тоді ти-хенько вилажу крізь вікно назад, — сміялась Людка.

Тут, як і скрізь, звісно, є комсомольський патруль. Вони вилловлюють школярів, місцевих старшоклашок, котрі приходять на танці. Але не чужих. До неї пробували присікатися — чи не школярка, бува, так вона відбрила, що перший курс технікуму закінчила. І відчепилися. Мамка з батечком до родичів поїхали, а там гуртом хочуть десь в Карпати пхатися, ну, вона відмовилася, сказала, що подругу чекатиме, тепер у них цілий тиждень краси й волі. Три вечірні сеанси танців, а може, й чотири, а як повезе — то й п'ять, бо батьки з родичами вкупі ще збиралися до Ужгорода заглянути, бач, почули, там є який винний підвал, де смачне й дешеве вино на розлив продають — бери хоч бочку. І можна за безплатно пробувати. Не шмурдяк ягідний, а справжнє виноградне вино!

Віта слухала й не слухала. У ній жило тремтіння всього тіла й душі. Яке мовби час від часу народжувалося десь аж на кінчиках пальців ніг. Її забирав у полон вихор, який жив і серед вітру, й серед тиші. Він ріс, наростав, і сили спинити його не стачило. Вихор ніс у собі дорогу до далекого приуральського міста, дерева обіч залізниці, будинки, самотні постаті, котрі проводжали потяг тужливими поглядами, мовби просилися взяти з собою. На обрії виростали й зникали гори, обтягнуті голубуватою, з вороним відтінком димкою. Щось виглядало з тієї даліни, сміялося, а може, й плакало. І теж кликало, тільки вже її, Віту. У спогаді-видиві вона не бажала приїзду, ніякої зустрічі. Та знала, що вихор принесе і її, і ту жахливу мить, коли зустріч неминуча, і стрій зеків, що заходять у ворота колонії.

«Я вразлива, тільки й усього», — сказала собі Віта.

Та якщо з вихору якось можна було вибратися — хоча б уявити, що вибралася — то дрижання не проходило. Більше того, воно ставало... солодким. В якийсь момент Віта задрижала вся,

як... як маленьке цуцня, змокле, геть мокре, мокруще, беззахисне, бездомне, таке вона бачила якось пізньої осені біля їхнього будинку, біле, швидше сіре, од дощу й грязюки, з великими чорними цятками на лівому вусі, грудці, спинці. Воно просилося всім своїм виглядом захистити од цієї негоди, од цього світу.

— Чиє ти? — спитала тоді Віта. — У тебе є господар? Я б тебе взяла, але... Може, в тебе таки є господар?!

Тепер хтось наче спитав її й вона... Вона подумки відповіла, чия. Чия вона. Жахнулася. Ні-ні. Вона, як і перше, перед тою дурною поїздкою, нічия, хіба мамина, сама по собі, горда, незалежна. Мамина, так. Але й маминою вже не була. Вона...

Віта затремтіла й зараз, під час заливчатої Людчиної мови. Потоку. Ні, вона нічия. І дощу нема, і не мокне, надворі літо, і їх чекають танці. Танці-шманці, веселі, безтурботні, без будь-якого тремтіння — внутрішнього чи зовнішнього. У швидкому ритмі. Чи в ритмі вальсу або танго.

Перед танцями обов'язково тре було передивитися кіно. Й вони подивилися, заплативши отих всьогісінько двадцять копійок — виробничу картину, де гарна дівчина не могла пробачити хлопцеві, що він, бідолаха, не може стати передовиком. Страждала, переживала за нього. А як дивилася — гордо і покаянно.

— Дурепа, — прошептала Людка Віті на вухо. — Хлопець же який! Та я б такого й злодія полюбила. Ой, вибач...

У відповідь Віта несподівано стисла тимчасовій подрузі пальці. Міцно-міцно. Зі злістю, образою, але наче й змовницьки. Справді, Людка знала про неї надто багато. Але була певна: доки вона, Віта, їй потрібна, Людка нікому нічого не скаже. А після школи розійдуться, як у морі кораблі. Тоді стане бай-дуже, хай варнякає, що хоче. Швидше б пережити цей рік.

Танці... Музика... Віта вміла танцювати, недаремно ходила в гурток бального танцю. Танцювала й на шкільних вечорах, кружляла так велично й граційно водночас, що класна подруга (не Людка, звісно, а Тамара, Томочка) сказала:

— Ти як пава. І лебідь. Лебідка.

— То пава чи лебідка? — Вона тоді засміялася.

— Пáva й лебідка. Мені б так танцювати! Я б показала, хто я така.

— Ти й так люксова.

У сільському клубі було до трьох десятків хлопців і дівчат. Людка сказала, у суботу, а особливо в неділю, буде більше.

...Її запрошив найстарший на вигляд. Високий, дужий, з-під закачаних рукавів сорочки виглядало густе чорне волосся. Від нього, як і Едика, йшло потужне гаряче тепло.

— Ти справді з Києва? — спитав, коли прокружляли коло.

— Так.

— Твоя подруга казала, що в технікумі вчиться. Можна взнати, в якому?

— Можна. — І тут на Віту напала злість, підкотила до горла — роби, що хочеш. — Ми не вчимося в технікумі.

— А де ж?

— У школі. Перейшли до десятого. Можете сказати завідуючій. Чи он тим... патрульникам.

— Не кусайся. — Він легко стис її руку. — Не подумав би, що школярка.

— Тепер будете знати. Ми — малолітки.

— І у малоліток закохуються, — тихо напівсказав, напівпрошептав.

«Везе ж мені», — подумала Віта.

— Не в таких, як я, — уголос.

— А ви — які?

— Зіпсовані, — раптом ще зліше сказала Віта.

Він спробував заглянути в її очі. Щось відчув? Чи просто шукав погляду? Нехай. Нехай. Даремно. Усе даремно.

Їй перехотілося танцювати. По закінченні, коли її партнер галантно провів до першого ряду клубних стільців, Віта встала й підійшла до Людки. Та пришвидшено дихала, очі блищали. Віта сказала, що в неї болить голова.

— Що з тобою? Толик образив?

— Толик?

— Ну, котрий з тобою танцював. Класний хлоп. Після армії. Тут на нього місцеві кобилки западають. А він тебе запросив... Тут одна так блимала!

Вона знала все і всіх, Людка. Вона й тут виявилася своєю. Віта не вмiла так. Відчула, що й не хоче вмiти. Що не може бути безжурно-веселою. Коли... Коли він там... Там, у неволі... Вона.

«Я підла зрадниця», — подумала Віта.

— Ходімо додому, — сказала.

— Ти що, подруго? Танці тільки почалися.

Знову заграла музика. Веселішої. І знову Віту запросив Толик. Крутив її, мов дзиґу. Віта летіла наче над ним. Прагнула одного — закінчення танцю.

— Більше мене, будь ласка, не запрошуйте, — попросила.

— Чому?

— У вас же є дівчина.

— Хто вам сказав?

— Люда.

— А, ваша подруга. Звідки їй знати, хто у мене є?

— Усе ж я вас прошу. Я вас прошу...

Віта різко повернулася й попрямувала до виходу. За нею... За нею йшов той хлопець. Толик. При виході її наздогнала ще якась дівчина. Схопила за руку.

— Ти... Городська... Толик мій хлопець...

Вона відповіла. Висмикнула руку. Пішла, розправивши плечі, як могла. Навздогін почула:

— Катю, як ти не розумієш... Їй погано...

— А мені... Ти що, хочеш її утішити? Я бачила, як ти на неї дивився, коли танцював...

— Та що ти ревнуєш до кожного стовпа...

«От я й стовпом стала», — подумала Віта, вже не зло, а з сумною усмішкою.

Вечірня прохолода остудила лице. Дув приємний вітерець. Село вже спало. Тільки озвався пес, за ним — другий. Знову настала тиша. У цій літній сільській тиші Віта розчинялася,

з насолодою дихала й слухала тихе сюрчання цвіркунів, а може, й ще якихось комах, віддалене жаб'яче кумкання. Прошелестіла крилами зовсім поруч пташка. Віті стало добре й умиротворено. Наче справді хто пригорнув до себе чи поклав руку на голову. Вона тулилася до цієї ночі, тиші, зір, що рясно миготіли у вишині. Була наче їхньою частинкою — нічної благодаті, сюрчання, блимотіння зір, темної синяви неба.

Ця несподівана тиха радість тривала доти, поки Віта раптом не збагнула, що... не знає, куди далі йти. Що елементарно заблудилася. Вони виходили на цю вулицю з іншої. Але з якої? Може, з цієї? А раптом — ні? Тоді вона ще більше заблукає.

Лишалось одне — вертатися назад, туди, до клубу. Віта хотіла вже так і зробити, та наступної миті побачила попереду блимання маленького вогника і начеб віддалені, ледь чутні голоси. Вирішила піти туди.

Вона бачила село вдень: малі хати (вперше була в селі) наче розбігалися, щоб потім, коли озирнеться, завмерти, очікуючи на продовження гри. Люди віталися — геть усі — з нею. Здавалося, вітаються й корови, гуси, качки, дерева. Високі тополі несли на гілках-руках сонце, східні тополі — вранці, ті, що на заході — призахідне. А коли сонце ховалося за тополі, Віта мимоволі затуляла очі долонями. Наче дівчак. Чого так, не могла б сказати. Баба Павлина наставляла — прокинешся, ковтни спершу свіженького молочка, я в холодне відерце поставлю, як видною корову, на пару хвилин, і не гаряче буде, і не вельми холодне. Ковтни й заплющ очі. Почуй, як молоко тобі квітку дарує.

— Квітку? — здивувалася Віта.

— Еге ж. Ту, що вчора корова з'їла.

Віта всміхалася. Тепер вона чаїлася серед ночі й вдивлялася у ледь помітну жаринку.

Ступила кілька кроків, спинилася.

На неї почало раптом обвалюватися небо. Віта підняла руки над головою.

Почула наче з далечини, а може, й неба, голос мами Дази:

— Ти знаєш, до зір не так вже й далеко. Зовсім недалеко. Їх можна й наблизити.

— Як — наблизити? — спитала тоді ще зовсім маленька Віточка.

— Рукою. А ще — очима.

— То зроби так. Я хочу зірку! — Вона аж притупнула ніжною.

— Це зробиш колись ти. Я зараз не можу.

«Чому це згадалося?» — подумала Віта й опустила руки.

За ними опустилися й плечі.

Небо не падало, а вона стояла посеред чужого села — обманщиця, втікачка, чужа сама собі. Самій собі. Чужа такої, як стала тепер. Ще до цієї дурної поїздки. Треба йти, нічого не вигадувати, не боятися, а просто, просто, просто спитати, як потрапити до Людчиної бабусі Павлини.

Як не дивно, далі зовсім не боялася. Охороняло небо, зорі... ще щось потаємне...

Мама? Ні, не мама...

Вогник притягав її з кожним кроком владніше й нестримніше. Він був тепер сильнішим за зірки над нею. Віта йшла, наче прив'язана, до блимання цієї малесенької жарини. Жариночки.

Їх було двоє, двоє сільських молодиків, котрі на колодах біля чийхось воріт (може, одного з них) розпивали пляшку. Як виявилось, по черзі, прямо з горла. Віта чемно привіталася і спитала, як пройти до оселі бабусі Павлини.

— Оселі? А ми — невеселі... Ти ди, яка грамотна, — сказав один з них. — Вроді не з наших... Городська, чи що?

— Я з Києва, — сказала Віта.

— Ти ба, столична штучка... Тож якої Павлини?

— Мабуть, Козюникової, — сказав другий чоловік чи хлопець.

— Та вроді не похожа... Знаю я Козюникову внучку... До баби регулярно приїжджає... Тая вроді кругліша...

Чоловік підніс цигарку до Вітиного обличчя. Віта відхилилася і закашлялася.

— Внучка баби Павлини? — спитав перший.

— Подруга внучки.

— Овва... А чого ж сама йдеш? З клубу, чи що?

— З клубу. Люда там лишилася, а я пішла. Тільки дорогу забула, — призналася Віта.

— Ну, хош, щоб показали?.. Можемо... Ти з нами випий... Городські ж дівахи п'ють... Чи погидуєш?

— Я не п'ю, — сказала Віта. — Чесне слово, зовсім не п'ю. Я ще вчуса, — додала навіщось.

— Хіба студентки не п'ють?

— Я в школі вчуса.

— У школі вчишся? І на танцюльки ходиш? То своя дівка, га, рижий?

— Ну точно... Вже, певно, й не целка...

— Точняк. Своя дівка... На, пийни...

Віта взяла таки простягнуту пляшку. Пересилюючи себе, ковтнула. То була самогонка — смердюча, але міцна. Обпекло горло. Закашлялася ще більше, ніж від цигаркового диму. Стало душно — в голові, в грудях. Поплив світ під ногами. Плила ніч і вона серед ночі.

— Таки городська і делікатна... Но, може, підеш з нами, дівочка-припевочка?

«Десь я чула цей вислів», — подумала Віта (від Едика, кричали зеки?) й спитала:

— Куди?

— До любові! Не хоч? А силою?

Один з них, причіпливіший, встиг схопити за руку.

— Не треба, — сказала Віта.

— А то що буде? Нічка не видасть.

— У мене хлопець в тюрмі, — аж дзвінким голосом відчеканила Віта. — Він авторитет.

— То й що?

— Чули про такого Еміра?

— Не... Якого ще Чмура? — перший.

— А що? — другий вже трохи з осторогою в голосі.

— Зачепите — почуєте.

Відчула — вони збентежені. Та здаватися не хотіли.

— Бре-бре, дівчинко... Ну признайся — бре? Заливаєш?

— У Людки спитайте. Пішли до клубу? — І справді зробила порух, хоч голова все ще пливла. — Спитаємо?

— Та ну тебе... Як же ти з турміянином потоваришувала?

— Довго розказувати. — І раптом де й взявся в неї метал у голосі: — А мене проведете до баби Павлини. Пішли!

Вони таки взялися проводити. Теліпалися, похитуючись. Від них несло перегаром. Ще чимось не вельми приємним. Та Віті було добре й трохи весело. Подумала, що не такі вже й погані ці хлопці.

Вони щось взялися їй розповідати. Про якогось Михаська, котрий теж сидів у тюрмі. Про те, як мало платять у колгоспі на фермі. А є ж, виявляється, на світі такі міста, як Київ...

Віта слухала й не слухала. То був особливий вечір (чи вже ніч, адже кіносеанс починався о десятій вечора), сповнений подій і тривоги, чогось такого в ній самій, про що досі й не підозрювала. Ніби привнесене вітром чи цими зорями над нею. Або пташкою, що пролітала.

«Опирається марно», — сказала тепер вона собі.

Опирається вечору, тому, що відбулося й що відбудеться? Чого не було, але мало бути? Таємниця її поїздки... Щось підступило Віті до її дихальних шляхів, стало їх забивати. Вона от-от упаде, тільки б не впасти, дійти...

Майже біля самої хати їх наздогнала схарапуджена Людка.

14

Через два тижні після арешту батька забрали й маму. Даздраперма Снігурець, донька ворогів народу, опинилася в спеціальному дитячому будинку для таких дітей, як вона. Відтоді майже все життя її пропікали сіро-зеленкуваті очі директорки — худой, виструнченої, але котра в якийсь момент стала розпливатися перед очима Дази й від того ставала набагато товстішою.

— Ти тут для того, щоб перетворитися у справжню радянську людину, яка любить товариша Сталіна, партію, народ

і свою велику радянську країну. І яка ненавидить ворогів товариша Сталіна, ворогів партії, народу і всієї країни. А твої батьки були огидними ворогами народу, а значить, і товариша Сталіна. Подумай над цими словами і що треба зробити, щоб стати справжньою радянською людиною. Чи хотіла б ти бути донькою таких батьків?.. Подумай!

«Чому були?» — майнула і зникла думка.

Мама і тато — живі?.. Мама і тато... Про що говорить ця тітка? Огидна, худюща тітка... Тітка, яка розпливається... Ніні, вона не така, вона добра, справедлива, вона хоче добра їй, Дазі, хоче перевиховати її, зробити з неї справжню людину. Вона не худа й не товста, так не можна казати. Треба думати.

«Але хіба я не люблю Сталіна?» — подумала Даза і злякалася.

— Можеш іти. І не забувай мої слова. Повтори їх. Думай над ними.

— Спасибі, — прошептала Даза — чи то на дозвіл піти, чи на дозвіл повторювати сказане директоркою, чи на те й інше, а більше на звільнення від пропікання очей, які от-от мали її спалити. Які карали більше, ніж слова. Ніж відчуття провини.

Вона думала дорогою до спального корпусу, дорогою на сніданок, обід, вечерю, уроки, післякласні заняття. Намагалася не думати, бо думати, виявляється, нестерпно, нестерпно боляче. І... думала. Як міг тато подібно до тих, кого він засуджував, сипати скло і отруту в цукор і тістечка? Як могла найкраща в світі мама Рита — лагідна, проста, сонячна — допомагати татові в цьому страшному занятті? Як можна так прикидатися? Як могли вони готуватися вбити товариша Сталіна? Виходить, вона не знала своїх батьків? Батьків, котрі вчили любити Сталіна, партію і країну, найсправедливішу в світі.

Вороги, підлі вороги і зрадники, котрі вміло маскувалися навіть перед нею, своєю донькою?

І все ж головний висновок, який зробила Даза, був таким: батьки, тато Роман і мама Рита, зрадили насамперед її, Дазу. Саме завдяки їхній зраді вона й опинилася замість розкішної чотирикімнатної квартири в цій великій залі-спальні на сорок

ліжок, де весь час тхне хлоркою, потом, пилюкою, шмарклями, вавками, їхнім гноем, несвіжими простирадлами і мишачим послідом. Так-так, послідом, бо мало не щоранку його знаходять під ліжками й на проходах між ними, скільки б не замазували дірки. Даза боялася мишей, як і більшість дівчат, які жили у великій спальні-залі. Часом вночі їй здавалося, що чує, як велика сіра миша-мишуга, мишулище, мишара, швидко-швидко перебираючи ніжками, біжить саме до її ліжка. Тоді Даза натягала ковдру на голову й прислухалася до шурхоту довкола, чи не лізе миша до неї по ніжках ліжка. Поруч сопіла на своєму ліжкові Сонька Кудрявченко, рудувата дівчинка, батько якої вчив на заводі, де працював начальником цеху, як ламати верстати, аби вони не працювали, але й не ламалися одразу, а мати посміла в заводській конторі казати, що це неправда. Соня вдалася тихою, але затятою.

— Ви можете вбити мене, але я не вірю, що тато — ворог народу, — кинула вона якось у вічі виховательці Тетяні Борисівні. — Товариш Сталін розбереться, і вам буде соромно.

Тетяна Борисівна була головною мишею — сірою, зубатою, з гострим нюхом, швидкою ходою, гучним голосом, що міг перерости в шипіння, якого її підопічні боялися ще більше, ніж крику. Вона прибивала дівчат до підлоги коротким: «Стояти і не рухатись!» Або: «Мовчати, гадюченята!» Для доньок ворогів народу, а отже, і її персональних ворогів у неї було визначення: «Ви навіть не третій і не четвертий сорт, ви не протухлі і не прогнилі, ви ще не народжені».

Народитися новими вони мали тут, в цьому дитбудинку. На той час Даза, звісно, не знала, що десь там, наверху, існувало дві теорії, два підходи, як чинити з дітьми ворогів народу. Перша — їх треба направляти у звичайні дитбудинки, щоб там вони відчували всю ненависть простих радянських дітей, а відтак і усвідомили, хто вони є, і під благотворним впливом перевиховались. Друга — таких дітей треба збирати в особливих таборах чи будинках, перевиховувати, робити корисними для суспільства. Слів «зомбі» чи «робот» тоді ще не знали, але

система виховання вела саме до цього. Зрештою, другий підхід перед війною переважив. Тим більше, що в звичайних дитбудинках не завше й засуджували ізгоїв, а, траплялося, й відверто співчували їм, їхній гіркій долі.

У дитбудинку кілометрів за сто від Києва, куди потрапила Даза Снігурець, вихованці й вихованки поділялися на дві категорії: ті, що відмовилися від батьків-ворогів, і ті, котрі трималися, як Соня. Тих, що не хотіли відмовлятися, виховательки, вчителі й вихованці, котрі відмовилися, теж вважали ворогами народу. Яких, правда, не можна було розстріляти чи відправити кудись на Північ, в суворіший виправний табір, чи валити ліс, як їхніх батьків, котрих не розстріляли. Але їх можна було обзивати, крадькома або й відкрито дати штурхана, підставити ногу за мовчазної згоди тієї ж Тетяни Борисівни, підкласти в ліжку здохлу мишу чи обсипати щойно помиту голову заздалегідь припасеним піском або просто грязюкою. Не всі відважувалися на опір, та ж Сонька тільки тихо плакала або просто стискала зуби й затято мовчала.

Даза ночами, іноді і вдень згадувала, як мама мила їй голову пахучим-пахучим милом, потім ніжно витирала, доглядала все тіло, натирала чимось ще пахучішим, аж хотілося дихати — не передихати, казала такі ласкаві, лагідні, теплі, такі приємні слова, розповідала, якою красунечкою Даза виросте. І ким стане, як виросте. Лікарем. Балериною. Акторкою. Начальницею. Тепер всього цього не було, жило в якомусь дивному, болючому мареві-спогаді, все зникло, розчинилося і вже ніколи не повернеться. Отже, мама була подвійною чи потрійною зрадницею: вона зрадила Батьківщину, товариша Сталіна і її, Дазу. Яка любила Батьківщину, Сталіна і маму. А виходило, що маму не треба було любити. Треба було слідкувати за мамою. Бо мама готувалася, вже готувалася, коли промовляла такі лагідні, ніжні, пахучі слова до доньки, зрадити Дазу. І тато зрадив, бо це ж він підбивав маму, мама сама б до зради не додумалася, вона з гордістю казала: «У нас усе вирішує тато». Правда, тато сміявся: «Але всім керує мама». Отже, виходило, що вони

обоє... обоє підлі змовники. Підлі... підлі... змовники... змовники... змо...

І Даза теж вирішила. Вона сказала Тетяні Борисівні, аж бринів при тому її голосок:

— Дозвольте звернутися.

І коли та дозволила — видихнула:

— Я хочу поміняти прізвище та по-батькові. Як Тамара.

Тамара, донька секретаря райкому партії, а насправді ворога, поміняла. Тамара стала старостою класу. Тамара...

— Он як? Це серйозне рішення...

Тетяна Борисівна задумалася й подивилася на Дазу трохи тепліше, ніж звично. В її жаб'ячих очах навіть з'явилася іскорка. Маленька, правда, не червонозоряна, а жовта.

— І це правильне рішення. Я доповім Елеонорі Євгенівні. Яке б ти хотіла вибрати прізвище?

— Я... Я не знаю, — сказала Даза. — Якесь гарне. Наше. Радянське.

— Вирішуй. Увечері скажеш. Або завтра вранці.

— Дозвольте йти? — Даза прошептала й відчула, як щось занило зліва. Зліва, під реберцем.

— Іди. І подумай. Зроби правильний вибір.

Даза подумала. Перебрала варіанти, прізвища, по-батькові, й увечері сказала Тетяні Борисівні:

— Я хочу щоб мене звали Даздраперма Миколаївна Єжова.

— Он як? Ти що, хочеш стати донькою нашого залізного наркома?

— Ні-ні, — злякалася Даза. — Я... Я недостойна.. Але я... Товариш Єжов найвірніший соратник товариша Сталіна. Ворог ворогів народу... Я буду... Я буду його... Я завжди буду його...

Крутилися слова «соратниця», «при... при... хильниця», дивне слово «вірниця», ще якісь, треба було знайти своє слово, але воно не приходило, і Даза розридалася. Вона ридала й ридала, мимо проходили дівчата, та вона нікого не бачила, а ревно плакала.

— Перестань, — владно, але якось гидливо сказала вихователька.

І Даза майже відразу злякано перестала плакати. Тільки схлипувала. Підвела голову й поглянула на Тетяну Борисівну заплаканими й відданими очима:

— Я завжди бу... Я хочу завжди бути в ежових рукавицях товариша Єжова... Ви мені вірите?

— Вірність доводять не тільки цим. Іди. Я доповім директорці... Елеонорі Євгенівні.

Очевидно, директорка чи десь вище, наверху, де вирішувалися долі й давалися прізвища, вирішили, що це занадто, щоб донька ворогів народу, хай і така, котра відмовилася від батьків, носила прізвище «залізного наркома». Їй дали прізвище Рубцова, правда, по-батькові, як вона хотіла — Миколаївна.

Перед тим написала письмову відмову від батьків. Поставила підпис. Усе.

— Ти рада? — спитала вихователька.

— Ра... Рада. Спасибі.

Шептав наче хтось за неї. Відтепер вона була зовсім іншою. Зовсім іншою. Даза, мов заведена, повторювала ці слова. Твердила, що забула своє минуле. Та воно не забувалося. Приходило у снах, і вона йшла з мамою вулицею, а тато підкидав її високо над головою. Віз кудись на машині. Потім знову з'являлася мама й купувала морозиво у паперовій чашечці. Сміючись, просила доньку дати хоч трішки, хоча б лизнути.

— То купи собі, — сміялася Даза і прокидалася.

Ніч вдивлялася у вікно. Даза хотіла встати, поглянути на зорі — й боялася.

Зорі були далеко. Вони були з іншого світу. І вони щось знали. Про неї. Таке, що й вона не знала.

Крім того, про те, що вона вставала дивитися на зорі, могла довідатися Тетяна Борисівна. А вона мусила все про неї знати. Вона була тепер Дазиним товаришем Сталіним. Її особистим Сталіним. Даза попросить її подарувати фотографію (коли це заслужить) і носитиме коло серця.

А зорі... Зорі знали... Ні, їм не треба нічого знати... Ні про неї, ні про її сни...

— Я забороняю тобі... вам... снитися, — тихо-тихо прошептала Даза.

Через кілька місяців Тетяна Борисівна схопила чіпкими худими кліщуватими пальцями її за вухо, тоді за підборіддя.

— Признайся, суче поріддя, ти спеціально хотіла взяти прізвище ворога народу?

— Якого ворога? — Даза вся затремтіла. — Я тепер... Я — не Снігурець. Я — Рубцова.

— Ворога народу Єжова. Який знищував чесних більшовиків і хотів убити товариша Сталіна.

— Єжов — ворог? Залізний друг товариша Сталіна — теж ворог? — Даза не могла повірити. Але вихователька не жартувала. Вона дивилася пронизливо і знову зневажливо. Даза не могла витримати цього погляду. В її голові загули джмелі, закружляли перед очима жовті кола, в яких виростили крильця, перш ніж вона зомліла й упала до ніг Тетяни Борисівни. Та копнула Дазу ногою, вважаючи, що «суче поріддя» прикидається.

15

Віталія написала листа Софії-молодшій, доньці Софії-старшої, її сусідки по палаті. Не знала, чи правильно робить, але коли вночі подумки складала список того, що їй треба встигнути до того часу, коли, можливо, не зможе звестися на ноги, а може, й буде паралізована болем воля, то чомусь першим постало коротке слово — лист. Лист до кого? Мама Даза вже в Луцьку, подруг далеко нема, хіба що Ніна, медсестра з їхньої лікарні, котра на заробітках в Італії, доглядає там якусь вельможну бабусю і часом дзвонить на їхній медсестринський пост. Зрозуміла: треба написати тій Софії. Софійці. Софія-старша по особливому вимовляла доньчине ім'я — сердито й водночас ніжно. Гірко й так, наче подобалося його вимовляти.

Мусила написати.

Віталія народила не один, а чотири листи. Чотири, які хотіла порвати, але чомусь не вистачило духу, щось стримало... Від-

правила п'ятого. Писала листи в палаті, коли Софія-старша спала або йшла побалакати до сусідів, котрі за стіною теж гучикали своє нещастя. Гарячково виводила округлі букви-колексики в диспансерному саду, підклавши під папір книжку. Софія, як помітила:

— А що то ви те все пишете? Теє... Заповіт, чи що? Так рано ще, самі кажите. Ще наша зозулька ни прилетіла, щоб останне ку-ку з неба скинути.

І далі, ще й Віталія не встигла рота розтулити:

— Я собі думаю, що писати ніц ни буду. Хай ділять хазяйство, як хотять. Поки старий клигає — хай і його доглядають. А вмере, то якщо ни так буде, я хіба звідтам пальцем погрожуся. Як то моя внучка Олюня каже — ню-ню, бабуню, ни хоросе. Ой ни хоросе, ни хоросе навіть такого думати.

— У мене так, думки деякі, — сказала Віталія. — Приходять, от на папір заношу.

— А я ни люблю писати, — призналася Софія. — Балакати люблю, а писати — не. То нібито ни мої слова. Як в армії хлопци служили, то, бувало, два-три рядочки нашкрябаю. Пишу: прийдите, то геть усе розкажу, що за два роки, чи кілька там, назбиралося. Бо то моє вам повідаю.

Слова, звернуті до незнайомої, точніше знайомої, тільки з материних слів Софійки, склалися натужно. Як помирити, а головне — написати так, щоб Софійка відчула потребу помиритися?

Не просто приїхала, бо мама хвора, а саме відчула — серцем, розумом, душею, чим завгодно — потребу помиритися. Чомусь хотілося цього добитися. Та як?

Слова виходили не ті.

Мертві.

А як мертві оживлять почуття, народять бажання?

Спробувала про себе розказати — теж начеб чужі слова. Не хотілося чомусь виливати душу. Її те, що було з нею.

«Може, то з'явилася просто потреба писати, може, я стала графоманкою?» — подумала Віталія.

Чотири листи лишилися невідправленими. Вона їх віддала мамі Дазі, попередила:

— Не читай. Потім прочитаєш.

«Потім — це коли? — подумала. — Хіба не ясно? А навіщо я писала, якщо не читати? Чому не порвала?»

Відповіді не отримала. Та Віталія, котра мала б відповісти, вже писала п'ятого листа. Знала, що то останній. Відправить, що б не вийшло.

Вийшло таке: «Доброго дня, Софіє! Пані Софійко! Колись, ви, певно, знаєте, була така стаття про музику Дмитра Шостаковича. Про якусь його оперу, здається, «Леді Макбет Мценського повіту». А може, й не про леді Макбет того повіту. Не знаю, хоча я, здається, бачила фільм за цією повістю Лескова. Не пригадую режисера. Може, Балаян, а може, й не Балаян. А стаття називалася «Сумбур замість музики». От і в мене в голові сумбур. У думках сумбур. А найбільший сумбур у рядках, які ви читаєте. Бо я повинна написати вам щось особливе, а не могу. Не вмію. Одним словом, я в лікарні, в одній палаті разом з вашою мамою Софією. Я знаю про вас, але знаю вас такою, як розповіла ваша мама. Хоч мені здається, що знаю вас й іншу. Та Софійка моєї уяви нікому не віддасть свого світу. Вона його виколихала й виплекала, те дитя-світ виростило й знайшло своє місце у Всесвіті. Не знаю, чи загишна вам ця місцина, чи не надто часто літають астероїди або ще якісь блукальці... Може, там холодно, але подумайте, чи немає місця, де може не те щоб холодніше, а так якось, начеб тебе покинули посеред великого людського гурту. Гурт знайомий, але чомусь минає тебе. Може, тому, що він надто знаний сам собі. Може, тому, що йде туди, куди треба йти, й знає те, що йому треба знати, знати так, як він вважає, що треба. Одним словом, пані Софіє, лікарня, в якій ми перебуваємо, називається онкологічним диспансером, і, я гадаю, ви знаєте, що то таке. Мені ж здається, що ваша мама вас любить, навіть більше за інших дітей, тих, котрі з нею поруч. Тільки любов їй ще не зрозуміла, — а може, й не дозріла, вона її кличе так, як уміє, і я, здається, почувла цей поклик. Вибачте,

будь ласка, за цей «сумбур замість музики». І за сумбурні думки. Я теж тільки недавно помирилася зі своєю мамою. Даю свою домашню адресу, напишіть, як не приїдете. Або подзвоніть. До побачення. Віталія».

Конверта принесла перед тим Олеся. Відправила листа і відчула, що в ній знову щось змінилося.

Коли так трудно написаний лист полетів у чуже місто, де жила та жінка, Віталія раптом відчула: найбільше її цікавить, хто така насправді Софійка. Щодо інших дітей Софії-старшої все було зрозумілим: вони або справді належали до міні-імперії мами-імператриці, приймали й визнавали встановлені нею закони, або... Або ж прикидалися, що ці закони визнають і живуть за ними, насправді визнаючи свої власні закони і прикидаючись, що вони вірнопіддані своєї міні-імперії, де єдина повновладна господиня-імператриця Софія.

«Як є насправді?» — подумала Віталія і зрозуміла, що їй це дуже цікаво. Цікаво тому, що це питання мовби продовжує її власне життя. Воно мені непотрібне, і воно вкрай необхідне — ці два постулати злилися в єдине ціле.

«Я дізнаюся, яка насправді Софійка, або помру».

Речення мовби перелилося у щось, що дражнилося з неї. І тут прийшло усвідомлення: вона чіпляється за будь-яку можливість вижити, прагнучи взнати чужі таємниці. Може, щось є таке, що їй допоможе, порятує? Де воно заховане, в якому вузькому гостродзьобому глечику, в якій скриньці під сімома, чи сто сімома, чи тисячі тисяч замками?.. Як відчинити ті замки або як розбити глечика...

16

Даздраперма принесла довірені їй дочкою чотири невідправлені листи до квартири-однокімнатки. Поклала в зелену скриньку, як і просила Віталія. Там лежали чийсь давні листи. Може, ті, що Віта отримувала від своїх «горе-коханых». Або горе-коханья, того, хто завдав їм обом стільки болю?

Даздрапермі хотілося, чого там, вельми хотілося прочитати й ці давні, й нові, щойно написані, як сказала Віталія, розбурхані листи. Та знала, що не прочитає, не привчена читати чужі послання, навіть адресовані дочці чи написані нею. Нехай, вони мають власне життя, пережили його чи ще переживатимуть. Нехай. У них таємниця, яка й повинна лишатися таємницею. З таких, як вона, й складається та велика життєва таїна, яка не дає реальності бути надто прісною. До кінця зрозумілою й відчутною.

Так думала Даздраперма, а пам'ять прислала їй інше послання — нагадування про далекий напівзабутий й теж не прочитаний нею лист. Він завітав до дитячого будинку навесні сорок першого, за два місяці до війни.

На той час Даза Рубцова перебувала вже третій рік у спецбудинку-інтернаті для дітей ворогів народу. Маленьких ворогів. Потихеньку, болісно, натужно освоювалася, при звичаювалася до геть усього — писаних і неписаних порядків, розпорядку дня, вчителів, технічного персоналу, друзів по нещастю, одним словом, до свого нового становища. Була, як і всі інші тут, покидьком, послідом, якому ще належало стати справжньою людиною. А що мала, таки мала, попри всю свою непристосованість до життя, доволі гострий, аж недитячий розум, то вивчила нехитрі правила виживання й пристосування. Через рік вже й сама могла дати штурхана. З усіх сил старалася вчитися. Вважалося, що такі учні не можуть бути круглими відмінниками, тому «відмінно» ставили дуже рідко, хіба за вже надто бездоганні знання, коли не було до чого причепитися, зловити на дрібнесенькій помилці чи й просто обмовці, нехай відразу й виправлений. А Даза прагла вчитися якнайліпше. Готувалася до уроків так ретельно, аж у вухах не раз дзвеніло од перенапруги. Старання помітили. Її прийняли в піонери, а тут приймали тільки тих, хто пройшов «перековку».

Пересильючи себе, Даза час від часу переповідала виховательці, про що говорили дівчата у класі й у спальні. Відчувала,

як при цьому горять щоки — тут вона не могла себе переробити. «Пережиток минулого» ніяк не хотів кудись виходити.

Восени другого року Тетяна Борисівна звеліла зайти у свій маленький кабінетик.

Там вона сказала на диво лагідним голосом:

— Судячи з усього, ти справді хочеш перевиховатися.

Це добре.

— Я стараюся, — тихо відповіла Даза.

— Старайся.

Даза чи не вперше побачила усмішку на вустах виховательки. Проклюнулася, мов несподіваний росточок на дорозі. А далі після короткого розпитування, що сьогодні відбулося на уроках, хто як себе поводить, особливо та Кобильченко — так Тетяна Борисівна переінаксувала прізвище Соні Кудрявченко — вихователька сказала, що вона, Даза Рубцова, може стати її, Тетяни Борисівни, другом, навіть ввійти до кола вибраних, особливих щирих друзів.

Даза відчула, як шалено загупало серце, як вона мовби піднялася на крилах — ті негайно вирости за плечима. Уперше за ці два роки напівневільного життя їй стало по-справжньому радісно. Вона буде другом Тетяни Борисівни, більше того, ввійде до кола особливих вибраних друзів? Від такого щастя можна було й задихнутися.

Почула наче у напівсні голос:

— Бачу, ти рада?

— Дуже, — видихнула Даза. — Дуже-дуже.

Казала правду. Аж не вірилося у те, що почула.

— Що ж, я теж рада, що ти стаєш іншою. Гадаю, я в тобі не помилилася.

Далі Тетяна Борисівна сказала, що сьогодні виявить велику довіру. Вона візьме Дазу на ніч до себе додому.

— Спасибі, — шепче Даза.

— Не поспішай дякувати. Наша дружба можлива при абсолютній довірі. Я тобі довіряю. Дуже довіряю. А ти — мені?

— І я. Вірте мені, — шепіт Дази.

Тетяна Борисівна сказала трохи суворіше, що вона повірить, коли Даза пройде випробування на вірність. Маленьке, незвичне, але необхідне. Щоб переконатися.

Що за випробування, Даза дізналася увечері. Тетяна Борисівна після вечері привела Дазу на окраїну містечка, де їй у хатинці належала кімната. У другій жила її двоюрідна бабця — стара і, як сказала Тетяна Борисівна зі смішком, глуха як тетеря. Тетяна Борисівна заглянула до неї. Далі запалила дрова у плитці. Тоді звеліла маленькій гості (Дазі йшов тринадцятий) роздягатися. До сорочечки, адже ж не буде вона спати одягнуеною. Відчуваючи трепет (тремтіло все її тільце), збентеження й сором, Даза скинула платтячко.

— Зараз перевіriamo, як ти мене любиш, — сказала вихователька. — І чи готова ти до особливої дружби і вірності.

— Я готова, — прошептала Даза.

— Тоді лягай на ось цю лавку, — звеліла Тетяна Борисівна. — На живіт. Обличчям вниз.

Коли Даза покірно лягла, тремтячи, як самотній листок на дереві, господиня кімнати зв'язала їй руки під лавкою і прив'язала до лавки ноги.

— Не бійся, — сказала вихователька. — Це буде покарання за твоє минуле і очищення в ім'я майбутнього. В ім'я нашої особливої дружби.

Вона оголила спину дівчинки, стягла трусики.

— Тетяно Борисівно... — паленіючи від сорому й страху, прошептала Даза.

— Не бійся, — почула. — Не бійся, дівчинко.

Різкий біль обпик соромливе місце (дупочка, люба дупочка, казала мама), а потім спину. Даза скрикнула. Раз і вдруге.

— Не бійся, — забурмотіла Тетяна Борисівна. — Не треба боятися. Це всього лиш різка, березова різка. Правда, вимочена в солоній воді, але мене такою теж колись вчили розуму.

І вдарила ще і ще. Даза скрикувала й плакала. Сльози ряснішали, переросли в схлипування, а потім ридання. Її ніколи вдома не били. У будинку-інтернаті отримувала стусани

й підніжки, але щоб так... За що? Вона донька ворогів народу, але вона від них відреклася. Назавжди. Навіки. Вона — Даза Рубцова. Піонерка. А Тетяна Борисівна — радянська вихователька. Як же це? Це і є маленьке незвичне випробування? Ой-ой-ой...

Коли відшмагана і відв'язана Даза сповзла на долівку, тіло її пекло, а сама геть зарюмсана, вона дрижала. Нагадати про права радянської людини?

— Ну от і все, — сказала Тетяна Борисівна. — Ти майже пройшла випробування. Не рюмсай. І вище ніс.

Вона взяла Дазу за підборіддя. І далі... далі поцілувала в лоба.

— Якщо ти моя — то підемо далі, — сказала якимось так — суворо і ніжно водночас. — Ти моя... Вірна мені?

— Т-так, — видихнула Даза.

Крізь сльози Даза бачила незграбу-шафу для одягу, буфет, ліжко при стіні, невеличкий стіл, крісло збоку. Порівняно з тою домашньою обстановкою, в якій колись (як давно!), до трагедії, жила Даза, тут було аскетично, бідно, навіть убого, хоч і не без деякого шарму. На стіні дзеркало — овальне, схоже на видовжене обличчя, поруч із ним картина — жінка тримає в руках букет квітів.

— То моя мама, — сказала Тетяна Борисівна. — Її звали Іраїда Денисівна. Загинула в громадянську війну. Її намалював художник, коли ми відпочивали в Одесі. Я тоді була така, як ти, навіть менша. Так, всього сім чи вісім років.

Вона промовила це буденно і якимось по-особливому зворушливо. Даза підвела очі й раптом відчула, що вона не має до цієї жінки, котра тільки що побила її, зла. Вона... Вона не те щоб любила її, а... Довіряла? Прагла дружби? Мала Даза, майже підліток Даза не знала потрібного слова. Зате відчула: треба не протестувати, не просити відвезти її в інтернат, як хотіла сказати ще хвилину тому, а підкоритися. Робити те, що накаже Тетяна Борисівна. Раптом відчула: вона мов одна з речей у цій кімнаті. Вона... Даза знову заплакала, але вже тихо, шкодуючи себе й... І невідомо кого, що наче стояв за її спиною. А може, дивився на неї й теж... її шкодував.

— Вмийся, — наказала Тетяна Борисівна. — А то геть зарюм-сана. Та нічого. Це з незвички. І налий з відра води в тазик.

Даза підвелася й зробила все, що наказувала вихователька. Тимчасом Тетяна Борисівна вдягла халата й поставила на плити каструлю з водою. Тоді підійшла до Дази з маленькою баночкою в руці.

— Підніми сорочку, — наказала. — Не бійся. Зараз тобі не болітиме.

Вона натерла спину Дази й нижче білуватим кремом. Біль справді став проходити.

Тетяна Борисівна сказала:

— А тіло в тебе, дівчинко, буде гарне. Ще два-три роки — й розквітнеш, як пишний бутон.

Коли вода на плиті нагрілася, вихователька розбавила нею холодну воду в тазу. Наказала — і владно, і якимось мовби прохально:

— Роззуй мене.

Даза опустила на коліна і обережно скинула з ніг виховательки черевички, тоді, завагавшись на мить — як це зробити, — панчохи. Їй було і соромно, і принизливо, і якимось мовби добре. Добре, що вона... вона... Почула:

— А тепер ти помиєш мені ноги. Мило он там, на полиці біля умивальника.

Тетяна Борисівна занурила ноги у теплу воду. Стоячи на колінах, Даза мила їй ноги — загорілі, якісь вузлуваті, з великими жилами. Бажала одного-єдиного — швидше закінчити цю принизливу процедуру. Майнула думка: раз вона підкори-лася, не протестує, то хто вона? Слуга, раба? Але ж рабів у найкращій із країн світу нема. Вона сама повторювала в першому класі по складах: «Ра-би — не ми! Ми не ра-би» То що це? Що?

Її ще маленькі руки слухняно мили ноги жінки-повелительки. Це і є особлива дружба? Завтра вона розповість про це. Та кому? Дітям? Директорці? Але ж та дружить з Тетяною Борисівною, про це всі знають. Сказати це при всіх на шиківанні, піонерській лінійці? Що тоді буде? З нею? З Тетяною

Борисівною? Ні, спочатку з нею... Чому вона думає насамперед про себе?

— Витри ноги рушником. Тільки обережно.

І коли Даза витерла вийняті з тазика ноги:

— Можеш поцілувати.

Даза боялася підвести очі. Поцілувала одну ногу, потім другу. Сором розтікався її тілом, наче брудна вода. Сором і щось незнане досі. Ра-би — не ми?..

— І це все? Тобі не подобаються мої ноги? Не хочеш цілувати?

— Подо... до..

Даза цілувала й стримувала сльози. Й раптом відчула дивне задоволення від цього приниження. Так, це було задоволення. Їй захотілося раптом стати маленькою, зовсім маленькою, геть поменшати, перетворитися в комашку.

А потім вони пили чай і, мовби нічого не трапилося, Тетяна Борисівна розповідала, як вона виступала на фізкультурному параді в Києві. О, вона вміла робити шпагат! Не те що тепер. Як їздили у Москву й ходили в найкраще, найдорогоцінніше, най... най... місце на планеті — мавзолей Леніна.

— Будемо лягати, — сказала після чаювання і взявши Дазу знову за підборіддя:

— Ти б хотіла берегти мій сон?

— Так, — прошептала Даза.

— Тоді ставай на коліна біля ліжка.

Берегти сон — це й було стояти на колінах обіч ліжка, на якому спала вихователька. Даза стояла й боялася заснути. Майнула думка — встати й тихенько піти. Піти геть, світ за очі, не в будинок-інтернат, а кудись далеко-далеко, де нема ніякої Тетяни Борисівни, несправедливості, принижень, чогось такого, чого вона не здатна збагнути. Тоді ще Даза не знала таких слів, як «садизм», «мазохізм», «збочення». Коли дізнається, люто ненавидітиме ці слова. Як і всяке приниження. Але щось зостанеться в неї з того вечора, що й не пояснити.

Вона простояла так півночі. У якийсь момент здалося, що зі сну Тетяни Борисівни щирить зуби страшний звір. Схожий на вовка чи ведмедя з казки. Його треба прогнати, раз вона береже сон, але як? Даза ледве не скрикнула. Злякалася, що розбудить виховательку. Далі заплакала, тепер беззвучно, бо її гладив по голові страх. Не душив, не лякав, а саме гладив. І вона вже належала йому.

Потім Тетяна Борисівна заскреготала вві сні зубами, скрикнула і заворушилася.

Пробурмотіла спросоння:

— Можеш лягти біля мене. Ти вірна дівчинка.

Даза обережно лягла, натягла на коліна краєчок ковдри. Вихователька повернулася до неї, обняла. Даза лежала в цих обіймах заціпеніло, боячись поворухнутися й голосно дихнути, доки не забилася у важкому сні.

Уранці ж Тетяна Борисівна розчесала Дазі волосся, приготувала смачну яечню з ковбаскою. Поклала на тарілку карамельки:

— Бери до чаю. І можеш взяти з собою.

Вона не просила Дазу нічого не розповідати, що тут відбувалося увечері і вночі. Була певна у Дазі, її вірності?

Ранок був нереальним, як і все, що сталося. За дверима почулося бурмотіння глухої бабці-сусідки — теж нереальне. Карамельки прийшли зі сну, а може, їх приніс дядько Страх, котрий вночі гладив по голові. Спиная, особливо те місце, яким примостилася на лавку, місце вечірньої екзекуції, поболювали. Ледь-ледь. Так твердила Даза. Вихователька казала, що вони не повинні запізнитися. Бо сьогодні день народження комсомолу. А вони молодші брати й сестрички комсомольців. Колись і Даза стане «комсою». Ха-ха, комса, майже як хамса. Тетяна Борисівна вперше весело сміялася. Вона допоможе, авжеж, допоможе Дазі вступити до лав, лав, гав, лав комсомолу.

Щось нове проклюнулося того ранку — дивного, нереального — у виховательці. Цинічне, але наче більш людяне. Що — Даза зрозуміє значно пізніше.

Поки що вона, мов покірна собачка, йшла за своєю повелительською ще заспанним містечком до інтернату. Та ця дорога вже була іншою, ніж учора. Дерев показували на неї руками-гілками, осудливо шелестіли рідким, ще не опалим листям, а он та берізка соромливо відвернулася. Вони знали про її приниження й сором, про повторну зраду самої себе, не тільки рідних, зраду, що триватиме й далі. Бо знала, що нікому нічого не скаже, що трапилося вчора ввечері. Раптом почула глумливий переінакшений вірш-лозунг, якого викрикував колись на їхньому київському дворі хуліган і син ворога народу Вітька Рудик:

— Пионер дает пример:
 Куриць табак, гоняць собак,
 Душить котов — всегда готов!

Вона готова на все? І наче відповідь прийшли, теж видобулися з пам'яті слова з вірша, ні, з поеми, яку їм вже тут, у будинку-інтернаті, читала піонервожата:

Если скажут солгать — солги!
 Если скажут убить — убей!

Їй треба буде лише мовчати. Так треба для Тетяни Борисівни. Так тре...

Десь поруч глумливо застрекотала сорока. Даза подивилася в той бік, і їй нестерпно захотілося почути інший пташиний спів. Хай би над нею... над нею пролетіли журавлі, тужливо закурликали, покликали з собою. Хоча б подали голос. Звела голову до неба, та птахів там не побачила.

З того дня справді чимало змінилося в Дазиному житті. Через тижнів два вона здивовано помітила — до неї стали менш прискіпливо ставитися вчителі, й другу чверть закінчила лише з двома оцінками «добре» в табелі, решта — «відмінно». На піонерських зборах сама, сама Тетяна Борисівна запропонувала обрати її, Дазу Рубцову, головою ради загону.

На конкурсі читців до дня пам'яті Леніна¹ вона здобула перше місце й отримала приз — книжку віршів і новенький червоний галстук.

Даза зрозуміла: Тетяна Борисівна має тут неабияку владу.

Наприкінці зими вихователька знову забрала її до себе на ніч і відшмагала тепер вже білим м'яким паском. Спитала, чи треба змащувати спину кремом, і Даза відчула, що треба сказати «ні». Вона знову мила жилаві ноги й охороняла сон ТеБе, як позаочі називали виховательку. Вона вчилася новому життю, і, на диво, те життя вже перестало здаватися неймовірним і принизливим.

А навесні, коли почало розпускатися листя на деревах, за два місяці до початку війни, ТеБе покликала її до свого кабінетику. Там вона дістала із шухляди стола конверта.

— Жінка, яка колись вважала себе твоєю матір'ю, — сказала голосом, від якого у Дази мурашки побігли шкірою, — ця жінка якимось чином, очевидно, через ще не викритих ворогів народу, узнала, де ти знаходишся, і, очевидно, через якусь свою подругу, точніше спільницю, переслала листа сюди. Вона, звичайно, не знає, що ти не Даздраперма Снігурець, а Рубцова. В силу обов'язку я, звичайно, прочитала цю писанину. Це підступний лист. Ти зараз візьмеш його. Можеш прочитати, а можеш порвати, не читаючи. Вибирай, як зробити.

З цими словами Тетяна Борисівна простягла листа Дазі. Прохолодний папір обпік Дазині пальці, долоню. Рука затремтіла.

«Вона зараз відірветься», — з жахом подумала Даза.

«Мама... Жива?» — десь наче здалеку, з незримої далечини й височини прилетів голос-запитання.

Але... Тетяна Борисівна дивилася примружено і трохи... трохи зневажливо? Тремтячими, враз замерзлими пальцями Даза розірвала конверта з листом на дрібні шматки і викинула папір у кошик для сміття.

¹ Відзначався 21 січня.

За кілька днів до Нового року в їхній квартирі пролунав телефонний дзвінок.

— Тебе, — заглянула у кімнату Віти мама Даза. — Якась жінка. Чи дівчина.

— Алло, — сказала Віта.

Дзвонила Зіна. Дзвонила, щоб повідомити:

— Едик вернувся і дуже хоче тебе бачити. Зможеш прийти зараз?

— Змо... Зможу, — відповіла Віта, в якій серце вистрибувало з грудей.

— От і добренько. Він чекатиме тебе біля будинку. — У трубці за цими словами надто голосно залунали гудки.

— То однокурсниця. — У Віти пашіли щоки. — Вони... Вони там, у гуртожитку, збираються на вечірку. У То... У Тоні день народження. Вона мала святкувати зі своїми у Тернополі, але вернулася. Можна, я піду?

— А чому б ні? — Мама Даза посміхнулася. — Ти ж уже доросла.

— Дякую, матусю.

Віта цмокнула маму в щоку. Тепер вона вся палала. А хтось невидимий піднімав її над підлогою.

— Тільки ж на день народження приходять із подарунками. Сьогодні неділя. Крамниця біля нас вже зачинена. Давай твоїй однокурсниці щось виберемо з того, що в нас є.

Вибрали гарну кришталеву темно-синю салатницю. У неї Віта поклала книжку — збірник афоризмів. Її чомусь потягло до вікна. Біле покривало снігу притягло очі, кинуло їх на пухнасту ковдру й стало присипати, загортати в холодний пух.

«Я не маю його побачити? — спитала когось Віта. — Нехай тоді сніг засипле весь Київ».

— Хто там має бути? — почувла голос мами Дази за плечима.

— Де?

— На дні народження. Ти така схвильована, аж тремтиш.

— Ні-ні. Тобі здалося.

— Там будуть хлопці?

— Можливо.

— А ти не закохалася часом, доню?

Мама вимовила це слово жартома. Мовби жартома. Мовби...

«Стріла летить, — подумала Віта. — Ти все знаєш, мамо.

І... нічого не знаєш. Я потайна і недобра. Я порожня всередині...»

Ледь не закричала:

— Навіщо ти кажеш про кохання, про мою закоханість?

Стисла губи. І зуби. І ту, другу Віту, яка сиділа в ній, притисла до себе. Вставила їй до рота кляп.

«Потайна і недобра» Віта через півгодини вицокувала підборами чобітків по звільненому двірниками од снігу тротуару. Ледве вийшла з дому, хотіла пожбурити у той сніг салатницю. І книжку, так, і книжку — хай читає афоризми зима. Стрималася, натомість притисла загорнутий у папір кришталь до грудей. Наче хотіла зігріти. Сама дзвеніла, наче кришталь на морозі. Та ніхто дзвону не чув. І чи дзвенить кришталь на морозі? Чому так рано стало темно в цьому місті? Хто біжить за її спиною?

Високий і дужий чоловік чекав її біля рогу будинку. Хтось підштовхнув, владно, з усієї сили, Віту — і вона побігла назустріч темному силуету.

Світлому, найсвітлішому силуету.

Його дивно-хрипкий зойк:

— Мала! Малюня!

І руки, котрі її підхопили, підняли, піднесли, і губи, які припали до її вуст... Він цілував її, отак підняту над землею, над снігом, над Києвом, над світом. Вона сп'яніла відразу, гаряча хвиля затопила всю без останку. Її вже — такої собі Віти — ніде не було.

— Що то між нами? — спитав, одірвавшись од її досі ніким не цілованих вуст.

— Салатниця.

— Яка ще салатниця?

— Подарунок тобі.

— Ну ти даєш, мала! Салатниця... Викинь її!

— Навіщо?

— Вона заважає чути тебе.

Віта слухняно впустила салатницю разом з книжкою на землю.

— Нас бачать, — прошептала.

— То й що? — І по хвилі (чи годині вічності?), за поцілунком, що забив дух: — Нас ніхто не бачить. Тільки я тебе бачу і нікому не дам дивитися. Ти ці п'ять літ...

Едуард не доказав, поставив Віту на землю. Але велике ве-
чірне місто продовжувало крутити довкола неї велику, розцят-
ковану вогнями карусель.

— Я п'яна, — щасливо прошептала вона.

— А я пив тебе ці п'ять літ. По ковтку кожного ранку. Я на-
стоював тебе у снах і вранці випивав.

Віта од цих слів ще більше задихнулася. Така людина не могла
бути злочинцем. Такий чоловік не міг бути поганим. Якщо був —
вона зробить його іншим, ліпшим, вона вже творить іншого
Едуарда, Едика, зчищаючи бруд колишнього Едика, Еміра.

Потім вони разом підняли салатницю з книжкою. Едик ска-
зав, що їх чекає вечерея.

— У вас? — злякалася Віта.

— Ні. Нам кореші мої на двох накриють.

Трохи розчарована, Віта, хоч і рада — ще буде, буде, бу-
де, тепер вона певна, знайомство з сім'єю, не тільки з Зіною —
спитала:

— Де?

— На одній хазі. Вибач, квартирі. Трохи проїдемося. Маши-
на жде он там, за рогом.

— Машина?

— Карету я ще тобі замовлю, — весело сказав Едик. — А хоч,
на руках понесу?

— Ні-ні, що ти...

Це її потішило, авжеж, потішило — і готовність нести на
руках, і машина, що справді чекала за рогом, хай стара «победа»,
але тоді ще не густо було машин навіть у Києві, і чоловік за
кермом — здається, вона його бачила колись з Едиком.

Зимовий київський вечір поніс її на своїх невидимих темних крилах.

Десь далеко лунала «Пісня про рушник». Про те, як оживе на тім рушникові все знайоме до болю...

— Оживе все знайоме до болю — і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов, — виводив чистий жіночий голос.

Чи чоловічий? І чий?

Вона тоді подумала: чий? Хто співає? Часом любила вгадувати, коли чула знайому пісню.

Тепер, не вгадавши, подумала: «Розлука? Ні-ні, ніякої розлуки вже не буде, ніде і ніколи...»

Коли привіталася з тим чоловіком за кермом, він теж заспівав, наче почув Едикові слова про карету:

— Маркиза села у карету,
Открыла предо мной подол.
Я вез маркизу через лето,
Потом у хазу ей повел.

— Закрий піддувало, Базука, — тихо наказав, беззлобно, але із притиском Едик, та Віта почула ті слова.

— Ах, Емір, душа просить пісні, — сказав чоловік. — Але якщо ти не хоч — не буду. Н-но, ряба, — і завів двигуна. — На хазу? Пардон, квартиру?

Едик не відповів. Машина рушила.

«Базука, що таке базука? — подумала Віта. — Десь я чула це слово... Едик водиться зі своїми далі? Я вирву, я вирву його з цього світу. З цього сере... довища...»

Раптом пригадала фразу: «Повстанці, озброєні базуками, наблизилися до Стенлівіля¹...»

Чії повстанці? До якого Стенлівіля? Базука — зброя? Зброя і кличка? Вирватися із машини, із... Чого? Самої себе?

Едик сидів поруч, на задньому сидінні. Від нього йшло тепло — потужне, добре відчутне, проривалося крізь одяг, крізь

¹ Місто в Конго (Африка), теперішня назва — Кісангані.

шкіряну куртку й сорочку під курткою — так, куртка була розстебнутою ще там, надворі, коли зустрілися, і під нею, вона помітила, виднілася лише сорочка.

«Тобі не холодно?» — хотіла спитати Віта й не спитала, бо й так зрозуміло: не холодно. І від того їй самій стало тепліше й затишніше.

А його тепло... Тепло, що йшло від нього, чоловіче тепло... Віта стала шукати слово, яке просилося на язик чи в думку, і раптом знайшла його — «могутнє». Могутнє чоловіче тепло. Яке йде, переходить до неї. І коли він обняв, пригорнув, притиснув, легко, але водночас дужо, сильно, Віта не відвернулася, не зробила спроби вивільнитися, відсунутися. Вона трохи зіщулилася, тихо, непомітно задрижала, а потім задихнулася — від тих обіймів, від дужого, ні, теж могутнього, чоловічого запаху і тільки, наче сніжинка за вікном «победи», майнула думка: «Я ж доросла, мені вісімнадцять...»

У тій кімнаті-квартирі на четвертому поверсі, куди підняли-ся, не було нічого, окрім старого масивного стола, двох стільців і ліжка-дивана, застеленого зеленою накидкою.

— Тут кореш один має жити, — сказав Едик. — Ну, а поки нам позичив на цю ніч...

— Позичив?

— А що?

— Нічого, — відповіла Віта й подумала: «Але чому він каже — на ніч?..»

На столі стояли тарілки з їжею, незачеплені, приготовлені явно для них — м'ясні страви, ковбаса, салати, огірки й помідори, пляшка вина й пляшка горілки, дві чарки й два фужери.

— Мала, це все приготовлене для нас, — підтвердив Едик. — Я дуже хочу їсти, ми могли б спочатку пошамати, але ти пробач, я ще більше хочу тебе... Ну, не червоній, — і далі промовив те, що Віта подумала дорогою сюди: — ти ж доросла... Хіба що...

Він підійшов до столу й налив у фужери червоного вина. Простяг один Віті.

— За нас. За тебе... За те, що ти тоді приїхала, інакше я не знаю, що б зробив з собою... За...

Дзенькнув криштал. І тоді, вже зі своїм фужером майже біля губ, додав:

— За ту стежку, на якій тебе зустрів... Пам'ятаєш?

— Звичайно.

Та стежка... А якби її не було... Якби... Дівчинка-школярка йшла через маленьку пустиню. Йшла, безтурботна, назустріч... Назустріч долі... Чи крізь пустище, наче долю... До нього....

Віта досі пила спиртне дуже рідко. У їхній сім'ї по святах вживали хіба ситро. З однокурсниками вперше спробувала вина. А тепер... Тепер випила цілий фужер — для повного щастя, для... Так, так, так, для хоробрості... Бо випив він.... Бо... Бо це вино мусило бути випите...

Закрутилася, попливла голова. Режисер дійства (це Віта зрозуміла пізніше) допоміг зняти пальтечко, потім кофточку... Перед тим, як зняти сукню, Віта попросила:

— Вимкни, будь ласка, світло.

Він послухався, але плаття вже зривав, і Віті здалося, що, як і вона, весь трусився.

Вона... Так, вона десятки, сотні разів уявляла цю першу зустріч після його повернення... А відколи зрозуміла, що закохана, уявляла і те неминуче, що мусить статися між ними. Боялася, тремтіла подумки, тремтіла наяву — чоловіки завжди здавалися дужими, загадковими, але незрозумілими й навіть ворожими істотами. Надто тій, що виросла без батька... Чоловіки... Частина його тіла, про яку й думати не одважувалася, ввійде в її тіло? Це неможливо... Це...

Людка якось призналася, що там, в селі, звідки Віта втекла, вона вперше... І як це було...

— Перестань, — обірвала її захльобисту, правда, притишену, але сороміцьку мову.

— Перестань, перестань, як поїдем на Тустань, — засміялася безсоромна Людка.

Усе було зроблено. Геть усе. Кілька днів тому лікар сказав до Віталії:

— Я би радив, Віталіє Миколаївно, все ж спробувати...

— Побігати? Зайнятися фітнесом?

— Не смійтеся. Ще є шанс. У вас нетиповий випадок.

— Нема, — сказала Віталія. — І ви, і я це добре знаємо. Ви хотіли мене відправити до Києва? До Європи? Я не в тому стані і не в тому настрої. Я ослаблена і просто хочу спокійно дожити. А без обезболювання вже жити не можу. Тобто... Усе, Андрію Петровичу. Через тиждень-два я просто відправляюся додому. І ви це знаєте. Ну, нехай через місяць. Відстрочка від призову тітки С.

Навздогін лікар щось там сказав про її мужність. Що захоплюється чи що...

«Моя цинічна мужність, — подумала Віталія за дверима лікарського кабінету — чого вона саме приходила, здається, про щось спитати, а про що? — Цинічна, аж щемить на зубах. Аж-аж. І хочеться заревіти, як корові. Якій вчасно не дали сіна. Мое сіно, мое життя я отримала сповна. Навіть з конюшиною. Хоч було часом і гірке, болотяне, і не те що ясна, душу різало. Чи час був такий гіркий? Але ж не гіркіший, ніж у моєї мами. То на що скаржитися зволите, герцогине? Ні, краще — маркізо. Як там співав колись той придурень — маркіза сіла у карету? От і я сіла...»

Віталія згадала, коли чула ту пісню. І кличка придурка спливла — Базука. Взагалі своїм прислужникам Едик любив давати оригінальні кликухи. Може, тому, що сам був Еміром. Тромбон, Кролятик, Базука... Останній був свідком її щастя, налитого по вінця, радості, що аж вихлюпувалася, і про біду він же повідомив.

Тоді... Тоді... Тоді вона ходила по воді. Не ходила, а занурилася з головою. І дихала, ще й як дихала, бо не знала, що то вода, що вона занурена.

Першого ж вечора, вже після не тільки кохання, але й вечері, розкішної як для порожньої квартири, вона сказала, несміливо торкнувшись пальчиками його оголеної волохатої руки:

— Едю, я мушу йти.

— Куди? Машину з Базукою я відпустив.

— Але ж мама хвилюватиметься. Я сказала їй, що йду до подруги, до однокурсниці, на день народження.

— Ти заночувала.

— Я ще ніколи не лишалася ночувати.

— Щось завжди буває вперше.

— Може, ми хоч подзвонимо? — жалібно попросила вона.

— Тут нема телефона.

— А надворі? На вулиці...

— Добре, пошукаємо, якщо ти хочеш.

— Якщо ти хочеш...

Він ще кілька разів казав цю фразу, кидав, мов подарунок, і вона так і сприймала, а тоді...

Мела хурделиця, що переходила у мокрий сніг з дощем, колочки злиплих сніжинок били по щоках двох, котрі шукали телефонну будку на порожній вулиці на окраїні Києва. Вони йшли і йшли, і, здавалося, мокра заметіль ховає їх у своїй щільній незатишній ковдрі. Знайшли телефона аж за кілька кварталів. І тут виявилось, що ні в нього, ні в неї немає двокопійчної монети.

— Ч-чорт! — сказав Едуард й погасив лайку, що вирвалася з його губ. — Зачекай тут. Я зараз.

Він побіг до найближчого будинку, бачила, як зупинився, став, задержав голову — потім вона зрозуміє, для чого. Забіг у під'їзд. Віта стояла серед хурделиці, тулячи до грудей залізну квітку. Цей великий металевий тюльпан їй подарував Едик. Сказав, що привіз звідти, що викували на його замовлення — для неї. Віта була зворушена. Квітка після її першого тілесного кохання. Залізна квітка. Залізне його тіло, що аж бриніло од напруги й міцності. Тюльпан, пелюстки якого трохи немовби підсвічені жовтими і червоними кольорами. Полум'я для неї. Вона якось інстинктивно захопила квітку з собою. Наче не хотіла розлучатися.

— Какой адінокий девушка! Девушка середі зими!

Віта здригнулася од того голосу. Перед нею виросла темна фігура. Чоловік похитувався й простягав руки.

— Не підходьте, — закричала Віта.

— А то що? Мамку позовьош?

— Вам буде погано.

— Міне будет хорошо. Обізательно.

Примара, що виникла з ночі, схопила її за руку. Віта шарпнулася, другою рукою, в якій була залізна квітка, вдарила, ні, вдарила не рукою, а тюльпаном чоловіка.

— Ти шо делаш, сука!

Віта відступила, він кинувся на неї. Обличчя було — навіть у темряві вгледіла — закривавлене. Схопив за плече.

— Счас вместо любові умрьош, сучіще!

Віта скрикнула, він повалив її на сніг.

— Любов на снегу будет. Прямо здесь.

Та від будинку вже біг Едик. Копнув нападаника ногою, тоді підняв, легко, як шкідливе щеня, за комір. І вдарив з усього розмаху кулаком в лице. Нападник впав і не ворухився.

— Едю! Що ти зробив?

— Нічо. Оклемається. Такі падла живучі.

І, піднявши із замету Віту:

— У тебе все хокей?

— Ага. Я тільки злякалася.

— Тоді ходімо дзвонити. Я обміняв трояка на двушку. Налякав, але обмін хороший.

— Три копійки на дві?

— Три рубля на двушку, — засміявся він. — Дуже вдалий обмін.

У Віти все тремтіло. І коли йшла до будки, оглянувшись на тіло серед снігу, і коли набирала їхній номер.

— Ой, Віточко, де ти? — мама.

— Я у Тоні. Я заночую у Тоні. Тут нічого не ходить... Добре? Мама дозволила.

Пекло піднебіння од того обману. А поруч стояло й гріло подихом її другу руку із залізною квіткою в ній її кохання й щастя.

Щастя, яке гріло її цілих чотири місяці. Не тільки гріло, палило до знемоги. Віта бігала на лекції, а після лекцій мчалася

до нього. Якщо він не був зайнятий чимось своїм, казав — друзі, яких треба провідати, справи, якісь доручення...

Віта:

— І дівчата?

Він:

— Усі дівчата, крім тебе, цієї зими померли.

Мама:

— Ти стала приходити пізно, Віточко. У тебе... У тебе є хлопець? Не червоній. Це нормально для твого віку. Але я хотіла б знати...

Віта не могла збрехати:

— Є. — І поспішно. — Він дуже хороший.

— І гарний?

— Так.

— Однокурсник?

— Ні.

— Гарзд. Колись познайомиш.

— Обов'язково, мамусю.

Віта затремтіла — а що, як мама знає, хто такий Едик? Якщо вони... Якщо він... Якщо поєднають долі — мусить дізнатися. Дізнається, і тоді... Але до того часу Едик стане іншим. Він дав слово, що влітку поїде на роботу, на комсомольську будову. Або піде працювати в «Метробуд». Нехай, йому треба відпочити після страхіть в'язниці. Після тієї страшної колонії, де в нього з'явилися два великі шрами на тілі. Навесні Віта, вже не соромлячись, розглядала це могутнє, волохате (як ведмедик, казала) тіло, цілувала ті шрами — один довгий (та, черкнули трохи, відмахувався) і другий — круглий, глибокий. Збоку і біля лівого плеча. А могли влучити нижче, в серце, жахалася Віта й знову цілувала шрам.

Вони кілька разів ходили в кіно, раз Віта затягла на концерт класичної музики, де Едик висидів, але прикидатися не став — то не для мене. І це визнання, просто визнання, без іронізування, чомусь зворушило Віту.

Зустрічалися ще на тій порожній квартирі, куди чомусь ніхто не вселявся, якимось в іншого друга, в Едика вдома, коли там нікого

не було. Ще двічі Віта заночувала «у подруги». На прохання познайомити ближче з друзями Едик відмахувався — встигнеш. Та й зав'язав я з ними, сказав. Так, дещо підбив з минулого.

Усе обірвалося, коли тільки-тільки зацвітали сади й зав'язувалися майбутні білі свічки на київських каштанах. Коли прийшла на чергове побачення після дводенної розлуки (знову справи були) й довго чекала, дивуючись, чому затримується коханий (ніколи такого не траплялося), перед нею раптом викулькнув Базука:

— Наше вам з кісточкою. Емір не прийде.

— Не прийде? — Віта поморщилася: запах, який ішов від цього чмура, що засунув руки в кишені й похитувався перед нею, був не дуже приємним. — У нього... Справи?

— І справа, і зліва. — Базука сплюнув. — Замели твого Еміра. І всю нашу, щитай, компашку. Я ще гуляю і рватиму кігті кудись подалі. Мо', на Крим чи в Одесу рвону. Ну, аріведерчі, маркізо. Сумувати тепер доведеться довго.

— Зачекайте, — Віта нічого не розуміла. — Як це — замели?

— Натурально, — і знову цвіркнув. — Як і положено ментам. Казав же Еміру — два рази за один день удачу за хвоста не хапають. Не та кицька. Жадність фраера згубила. Чао-какао, мадам!

І, перестрибнувши невисоку огорожу, зник у надрах скверу, біля якого стояла Віта. Біля якого виглядала своє щастя.

Що сталося, взнала від Зіни, а потім і на суді. Усі ці чотири місяці Едик-Емір жив подвійним життям. Ще в колонії готував пограбування квартири відомого в Києві антиквара.

«У колонії?» — все похололо у Віти всередині.

А того дня, вислідивши, коли антиктвар, що жив сам, вирушив у якесь там містечко за здобиччю, забралися до багатой квартири.

Квартир на тому поверсі старого будинку було лише дві, і в другій — вони точно знали — не передбачалося нікого: господар поїхав у гості до сина, а його дочка, стара діва, на роботі в поліклініці.

Перед тим забиралися через сусідський балкон, опустившись з даху на четвертий, а потім третій поверх. А один з них приходив

під виглядом страхового агента. Антиквар щось запідозрив і поміняв замки. Тільки Емір і це передбачив. Майстер, що вставляв замки, за великий куш виготовив зліпки ключів. Мали відкрити двері, забрати цінні речі, а тоді імітувати зламування тих же дверей. Усе було б добре, якби не одна обставина. Передбачливий старий попросив, доки він у від'їзді, побути в квартирі племінника свого сусіда. Той же почув, як тихо відчинилися двері й чужий голос, не став ризикувати й сховався за штору. Емір і його подільник (а ще двоє стояли «на стрьомі» у під'їзді й біля під'їзду) забрали кілька дорогих статуеток, старі персні, дві картини й чотири старовинні ікони і благополучно змилися, зімітувавши виламку замків. Час обрали вдалий — одразу по обіді. Та племінник сусіда, хоч і боявся виглянути з-за штори, усе ж почув звертання: «Емір». Відразу подзвонив у міліцію. А сп'янілий від успіху Емір по дорозі на ту саму порожню квартиру вирішив грабанути ще один приватний будиночок. Вдалося. Однак біля його будинку чекали міліціонери — кличка «Емір» була їм знайома. Виявилося, до того ж, що саме їхня банда в масках здійснила напад місяць тому на касу заводу в іншому мікрорайоні. Поранили касирку, що спробувала чинити опір. Поранив, правда, не Едуард-Емір. І грошей в касі виявилось мало.

Віта була приголомшена. Трясла, мов грушу, Зіну:

— Скажи, ну, скажи, що це неправда.

— Пусту, — Зіна вирвалася, якимось наче бридливо відкинула Вітину руку. — То його справа. І його життя. Тепер надовго сяде.

— Надовго? — У Віти все опустилося: рушилося її небо, хиталася земля.

— А ти як думала? Надовго. Сміливий він, відчайний, тільки, видно, не фатовий.

Зіна зітхнула. Але у виразі її обличчя й словах не було осуду брата, тільки легкий, начеб летючий жаль. Дорогою від Зіни Віта думала про Едикову сестру — чому вона така покірна, ніби якийсь додаток до брата, його життя, вчинків, повелінь і примх.

Чому так? З великої любові? А вона сама? Що її приваблювало, притягало, мов незримий магніт, до цього чоловіка? Не тільки чоловіча сила, поєднана з дивною грубуватою ніжністю, не лише несхожість на того злочинця, бандита, який був знаний із книжок і кіно, з розповідей, почутих у дворі. Хоча у дворі тітоньки й бабусі, котрі вічно там сиділи, не вельми й засуджували тих, хто опинився в тюрмі. «Непутьові», якась ніби й необхідна частина життєплину, що врівноважувала іншу, надто правильну. Ці чотири місяці Едик був уважний до неї, дарував дорогі речі — перстень, намисто, комбінації, трусики, чобітки, ажурні панчохи — все те вона не могла показати мамі, а отже, й прийняти. Вона вдягала те багатство (боялася спитати — звідки?) тільки перед ним, і то був мовби театр одного актора й так само одного-єдиного глядача. Раптом збагнула, що в їхніх міні-виставах, які неодмінно завершувалися коханням, є особливе зачарування. Таємниця, що їй не дано розгадати навіть їм двом. Тепер збагнула інше: то була втеча, гра у схованки. Від когось третього, що заглядав у вікно або й намагався зазірнути у щілину. Або дивився й усміхався, вони його не бачили. А може, й не хотіли помічати, бо міг би сказати правду. Правду про що — їх обох, того, що їхнє щастя тимчасове?

«Як він міг так мене обдурювати ці місяці?» — подумала Віта.

І раптом вражено спинилася, аж наштотхнула на стару жінку. Од іншої думки — він ховався, бо не хотів її впускати у своє справжнє життя, бо теж прагнув цих зустрічей і вистав, бо вони і йому були не тільки цікаві, а й необхідні й дорогі.

Пливли в повітрі його слова: «Дякую, що ти зберегла себе для мене». «На тому березі, де я був, ти теж була, тільки про те не знала». «Якщо ти покинеш мене, я спочатку в'ю себе, а потім тебе».

— Як це? — спитала вона, коли почула ці слова, і засміялася.

— А так, — сказав.

Тепер вона знала, як це могло (може) статися. Або думала, що знала. Чи вбила б її його смерть?

«Вульгарна драма», — подумала студентка Віта.

А якщо не вульгарна?

Спливли слова: «Бринить під небом сірим осінь золота». Далі було щось про літа, які приходять із весни. Тепер весна, її весна, що так прикро, так гірко обірвалася й перецвіла. А як доживе до осені — без нього, підлого, проклятого злочинця?..

«Як ти міг?» — це питання хотіла задати Віта, коли йшла разом із Зіною (сама схотіла) на побачення в СІЗО¹. Зіна сказала, що вона, Віта, — племінниця Едуарда Грищенка. Що дуже хоче побачити дядька.

Одягнутий у шкіряну куртку Едик з'явився ледь змарнілий. Сів за стіл.

— Вибач, мала, що розчарував тебе, — сказав одразу.

Покосився на міліціонера, що слідкував, чи не скажуть чогось зайвого або й цікавого для слідства.

— Як ти...

Віта почала заготовлену фразу і не змогла договорити.

Мала сказати — міг.

Виходить, міг, бо вона для нього ніхто. Хіба так, тимчасова розвага. А він зовсім інший, з іншим, злочинним життям, способом існування. Вона не з його берега.

Він мов почув її думки. Чи ж почув?

— Ось що, мала, — сказав. — Я, звісно, вибачаюся. Але не каюся. Не каюся. Не намагайся зрозуміти. Мені дадуть десятку, а може, й більше. Стільки не ждуть. І ти не жди. То тільки в піснях блатних стіки ждуть. І взагалі я тобі чужий. Щитай — урка підлий. Чи як хоч. До того ж, я тебе обдурював. З тими пісьмами, що тобі так подобалися, які напам'ять вчила. Не мої вони були, не мої слова. Я б так не склав, куди вже...

— Не тво...

— Фраєра одного, що колись там сидів. Зарізали фраєрка, бо надто гордим був, «півнем» не хотів ставати, хоч казали: так — дмухни і впаде. А бач — не хотів... Зошит остався, щоденник чи як там називається та фраєрська базгарнина. Кореш один мені показав. Я прочитав, ну, думаю, для дівчинки моєї писанина.

¹ Слідчий ізолятор.

Вроді золотих монет чи приманки, ніби сир у пастці для мишки. От і став тобі посилати. По шматочку. Такий от дядечко Едик...

Раптом він провів долонею по лобі. Віта побачила — там виразно проступив піт.

— От і все, — сказав хрипко. — А тепер — іди. Мені тре з Зіною парочкою слів перекинутися. То наша сімейна балачка.

— До побачення, — сказала Віта.

— Прощай, мала, — сказав він. — Хоч тепер і не мала. Заміж швидше виходь. Речі ті, що приносив, можеш забрати. Не крадені вони. Хотя навряд чи візьмеш. Як і той фраєрок, горда ти. Вам би було зустрітися. Ну все. Йди собі.

Він не знав (чи знав), що закидає найліпшу вудку, ставить найліпшу пастку, а в ній кладе найкращу приманку. Коли пройшла злість за ще одне обдурювання, Віта збагнула: листи з чужими словами Едик посилав, бо хотів чимось привабити її у собі. Чимось заманити. Прив'язати. Хай навіть чужими словами. Але ж хотів. Отримати, мати саме її. Тому прагнув, як міг.

Вона виправдовувала його. І до суду, й на суді, куди ходила чотири дні підряд — добре, що якраз закінчилися екзамени. Виявилось, що організатором пограбувань і нападу був зовсім не Едик, а його кореш Максим Мищенко. На прізвисько Тромбон. Уже потім Віта збагне, як усе хитро було розраховано. Тромбон судимості не мав. Отже, строк мав отримати менший. А стріляв при грабунку каси Веня Курчак, на прізвисько Базука, якого так і не затримали. Едик тримався гідно, виклично, але не дуже, було в його мові щось таке, що вона визначила для себе — стримувана гідність. Усе ж підсудні отримали чимало: Тромбон — дванадцять, Едик — десять, двоє інших — по вісім і шість років. Віта слухала вирок, і їй раптом здалося, що вирок виносять їй. Що то вона сидітиме у колонії довгих десять років. А він, Едик, сидить на лавці для глядачів.

Як би він слухав і що думав?

«Що ти думаєш, Едю?» — спитала Віта — злочинниця Віталія Снігурець — із лави підсудних.

І почула голос. Незнайомий, але зі знайомими словами. Якимись дивними словами: «Я чекаю весну під сливою, яка от-от зацвіте. Цвіт ще в дорозі до сливи, він просить допомогти йому народитися. Якби я вмів це зробити, то, здається, ця весна була б зовсім іншою, не такою, як завжди. Але й минула весна була іншою. Тільки сливи не було. Я не знав, що вона тут росте, в куточку, за сусіднім баракком. Не слива, а сливочка, сливунька, молоденька, як і ти, уявна незнайомко. Бо ти ж уявна, хоч я тебе знаю давно. Цвіти ж, сливочко, я завтра ще прийду».

Це були рядки з листа Едика, з чужими, як виявилося, словами, які Віта добре пам'ятала.

19

Даза дрижала, мов сто чи й двісті осикових листків, тільки того дрижання ніхто не бачив. Але воно було в ній, коли виходила з крихітного кабінетику Тетяни Борисівни, в якому щойно порвала листа від мами. Ніхто не бачив її сліз — їх не було на щоках, але всередині плакало маленьке беззахисне кошенятко, й Даза знала, що воно плаче. Вона вийшла зі шкільного корпусу і повільно, човгаючи ногами, наче стара бабуся, пройшла до спального корпусу. Хтось її гукнув, але вона не відповіла. Тільки прошамкотіли щось дерев'яні заморожені губи. Вони хотіли сказати: «Мене вже нема». Але до кого й для чого?

Вона не стала заходити в спальний корпус, а пішла за нього. Там лежали березові колоди, й Даза любила приходити, сидати на них. Вона любила сидіти й ні про що не думати, бо коли починала думати, думки-неслухняниці, навіть поблукавши по десятках лабіринтів, до яких їх заганяла Даза, верталися все одно до її минулого, колишнього життя.

Тепер Даза сіла на колоди, але, посидівши трохи, стала шептати всі найбрудніші слова, які почула тут, у дитбудинку-інтернаті. У сім'ї Дази, їхній сім'ї, доки ще мама з татом не були

ворогами народу, а може, й були, тільки вона, донька, про це не відала, не казали жодних брудних слів. Їх просто не могли казати в їхній сім'ї. Або ж дорослі не знали їх, як і Даза.

Тепер Даза шептала всі ті слова: «падлюка», «сволоч», «сука» і навіть «курва» й ще гірші. Шептала не з відразою, а навіть дивною, страшною насолодою. І всі вони, ці слова, стосувалися її самої, адресувалися їй, і їй здавалося, що прилітають до неї, як шматочки грязюки чи ще огидніше, й уже ніколи не відлипнуть, вона не відмиється, і у цьому жили поряд страх і втіха.

Потім Даза підвела голову й побачила збоку від колод куш ще молодій кропиві. Вона почала рвати ту кропиву; кропива, хоч молода, але жалила руки. Та Даза на це не зважала, а, вирвавши стебла кропиві, стала шмагати себе по руках, а потім по губах, по обличчю. Стало пекти, щораз нестерпніше, й, упустивши кропиву на землю, Даза не стрималася й заплакала, дедалі ревніше, а потім заридала. За цим заняттям і застала її непокірний ізгой їхньої спальної кімнати і класу Соня Кудрявченко. Даза вже знала, що звати Соню не Софія, а дивним ім'ям — Сонтарина. Так її колись, казала Сонтарина-Соня, назвала бабуся, котра була вчителькою латинської мови класичної гімназії.

Те, що вони звалися обоє незвично — Даздраперма й Сонтарина, мовби зближувало їх. Дазу чимось притягувала ця непокірна дівчинка, але вона, як й інші, навіть боялася до неї підійти.

Сонтарина побачила заплакану Дазу з руками й лицем, геть вкритими пухирями. Зойкнула.

— Боже мій! — вигукнула Соня. — Що з тобою, Дазо? Ой, мамо... Хто це тебе так? Боже мій!

Даза подивилася на Соню й сказала, гикаючи:

— Бога нема, а я — сука.

— Але хто тебе так?

— Я сама.

— Сама? Навіщо?

— Бо я заслужила.

Соня раптом поклала долоню на коротко стрижену Дазину голову. Й тут Даза не витримала, обхопила Сонині ноги й, хлипаючи, розказала, як вона порвала листа від мами.

— Бідна моя, — якось геть по-дорослому сказала Соня, мовби старша сестра, мама чи й бабуся. — Не плач. Ну, не рюмсай. Калача за це я тобі не дам, але... Де тепер мамин лист?

Даза нарешті підвела на Сою червоні очі, в яких Сонтарина чомусь геть розпливалася.

— Ну? То де?

— У ко... корз-з-зині для сміття...

Зуби в Дазі зацокотіли. За глухою стіною спального корпусу хтось закричав — пронизливо, моторошно. Може, туди переселився Дазин біль?

— У кабінеті бридкої ТеБе? — уточнила Соня.

— Так.

І тут Соня спитала:

— А ти б хотіла його прочитати?

— К-кого?

— Листа.

— Від мами?

— Ну не від тебе ж...

І Даза призналася — хотіла б. Потім прошептала тихо-тихо:

— Дуже.

— Я спробую.

Подругам Даза сказала, що впала в кропиву. А що і як спробує Соня-Сонтарина, вона дізналася ввечері, коли та, проходячи мимо Дазиного ліжка, тихо промовила:

— Вийди надвір.

Даза вийшла, а хвилин через десять за нею і Сонтарина. Простягла Дазі щось, загорнуте в шматину.

— Візьми.

— Що це?

— Лист.

— Лист?

— Так. Від твоєї мами. Звичайно, тут клаптики, але...

— Ти їх...

— Так.

І Соня розповіла, що вона прокралася в навчальний корпус. І що кабінети там не зачиняються — вона перевіряла. І як дістала шматочки листа з корзини для сміття. І ще сказала:

— Не бійся, ТеБе не дізнається. Завтра першою туди заїде прибиральниця. Там сміття вистачить. Я ще стару газету порвала. Сховай.

Даза сховала — під тими ж колодами. Коли випадала можливість, приходила й діставала дорогоцінний скарб. Вона хотіла навіть склеїти ці маленькі шматочки. Але зрозуміла, що це неможливо — надто дрібні були ті клаптики, клаптунчики паперу. І що за чим складати? Вона просто брала й читала окремі слова, навіть склади. Коли прочитала слово «донечко», щось кольнуло всередині, Даза завмерла й боялася поворухнутися. А тоді обережно піднесла маленький-маленький папірець до губ і поцілувала. Раз, вдруге і втретє. Сльози потекли з її очей, та Даза не стала їх витирати. Тут вона подумала, що повинно ще бути слово «мама». Чомусь так подумала. Мусить бути, інакше вона помре. А їй не можна помирати, коли має такий дорогоцінний таємний скарб.

І вона таки знайшла це слово. Не ціле, а тільки дві букви: «ма». Може, то й не було слово «мама», а якесь інше. Маю чи мати щось. Та Даза прогнала цю думку. Це був початок найдорогоціннішого, найдорожчого слова. Вона вдивлялася у ці дві літери, аж доки ті не стали розпливатися. На долоню впала сльоза. Даза піднесла долоню до губ і лизнула. Сльоза, на диво, була не солоною, а солодкою.

Якось вона покликала туди, у сховок, Сонтаринку. Тепер Даза називала її так. Тільки так. Іноді вона крадькома навіть виспівувала те слово. Сон-та-рин-ка! Вона показала Сонтаринці — тепер так казала — шматочки листа.

— Ти щаслива, — сказала та сумно.

— Ч-чому? Я така погана.

— Щаслива, бо твоя мама жива.

— Ну, що ти...

— Якби моя мама була жива, вона мені теж обов'язково написала б, — сказала Сонтарина сумно й зяято водночас.

— Напише.

— Ні. Її напевно розстріляли, як і тата. Але я... Я...

Сонтаринка вся виструнчилася. Стисла руки в кулачки. Її сині очі наповнилися не слізьми, а мовби сяйвом. «Дві сині зірки», — подумала Даза.

— Я їх ніколи-ніколи не забуду. Коли я виросту, я поїду до товариша Сталіна і розповім йому, якими були насправді тато й мама. От побачиш, він повірить.

— Обов'язково повірить, — переконано сказала Даза.

Її душа розривалася на дві частинки. Часом їй хотілося запитати ТеБе (тепер вона подумки називала виховательку тільки так), що ж писала мама, про повний зміст листа, якого старалася збагнути, бо ж ТеБе читала, читала, читала.

Та Даза боялася. Вона вже звикла й не могла розлучитися зі своїм подвійним життям, не могла його позбавитися.

Якось її зненацька застала там, на колодах, за читанням, ябеда Валерія Капустіна, Лерка-одномерка, як її прозивали.

Простягла руку з пальцями-дрючками:

— Що це в тебе? Дай подивитися.

— Не дам, — сказала Даза.

— Тоді я скажу ТеБе.

— Кажі. Я не боюся.

— А я заберу.

Таки справді спробувала забрати. Але маленькі папірці тільки розсипалися довкола. Даза вперше в житті штовхнула, а потім ударила людину. Малу, злу, але людину — Лерку-одномерку — в обличчя. Та з несподіванки відступила. А потім сказала, що за це Даза-зараза получити сповна.

Даза із жахом дивилася на неї. Майнула думка: Лерка донесе виховательці. А та... Добре було б, якби Лерка просто побила Дазу. Може, стати на коліна, просити?

Раптом Даза відчула величезну втому. Наче хто їй навалив на плечі важезну ношу. Може, мішок або сумку з чимось. Піском,

камінням. І вона пронесла цю ношу через весь інтернат. А тепер не може скинути її з плечей. Ноша пригинає до землі. Тягне, хоч Даза й опирається.

— Бери, якщо хочеш, — стомлено сказала Даза. — Можеш прочитати. Але там тільки окремі слова. Це лист від мами.

— Від мами? — Лерка аж відступила. — Ти маєш листа від мами? А хто ж його порвав?

— Я, — призналася Даза.

— Ти? Нащо?

— Вихователька... Тебе застала.

— Ти його читала?

— Ні. Тепер намагаюся.

— А твоя мама знає, що ти... Що ти від неї відмовилася?

— Мабуть, знає. А може, й не знає.

Даза глянула Лерці в очі. І сказала те, що думала, що дуже бажала.

— Я б хотіла, щоб вона не знала.

— Вона десь у таборі? Мама твоя...

— Мабуть, так.

Вони якийсь час завмерли одна навпроти одної. І раптом Лерка захиталася й стала осідати на траву.

— Що ти, що ти...

Даза зробила порух в один бік, у другий. Лерка уже сиділа й дико поводила очима.

— Лерцю... Я зараз, зараз покличу когось.

— Не треба, — сказала Лерка. — Пройде. То хвороба у мене така. Мабуть, приступ почався. Посидь коло мене.

Даза присіла поруч Лерки. Ненависть її десь пройшла.

— То з кров'ю щось, — сказала Лерка. — Я скоро помру.

— Ну що ти, Леро...

— Мовчи, — сказала Лерка. — Я знаю. Та мені все одно. Мама вже немає. Нікого нема. І ніхто мені не напише. Я була одна в мами. Байстрючка.

— А мама твоя хто? — Даза проковтнула слово «була».

— Посудомийка. У їдальні для офіцерів посуду мила. Ну, один став приставати. А мамка його відшила. От він і доніс, що вона японська шпionка. Мама й не знала, що то таке — Японія, — Лерка вимовила це по-особливому гірко, хоча слово «мама» звучало майже так, як подумки вимовляла Даза — ніжно.

Даза погладила її по голові. Тоді притулила ту коротко стрижену, як у всіх їх, голову до себе. Мовчали. Обоє дихали так тихо, наче боялися сполохати дихання одна одної.

— Мама казала, що хотіла мене якось красиво назвати, — прошептала Лерка. — От і назвала. У сусідки-професорші, до якої її підселили, так дочку звали. От і вона... Ми тоже люди, казала. А які ми люди?

«Які ми люди?» — думка Дази видихнулася безмовним зітханням, пролетіла над закутком, до якого вона тепер часто приходила, вирвалася кудись у небо, а потім вернулася до Дази — справді, хто вони? Які? Не тільки Лерка, не тільки вона сама, який він, цей найпрекрасніший світ, де живуть тільки щасливі діти... Котрі мусять бути щасливими...

— Мама... Мама сама мені наказала, щоб я відреклася від неї, — Лерка погасила схлип, — коли її забирали.

— Сама? — У Дази полізли очі під лоба і всередині все похолло.

— Так. Вона сказала, що мені тоді ліпше буде. Легше жити.

А далі Лерка сказала, що хай Даза її зараз уб'є — вона не боронитиметься. Бо вона все одно донесе ТеБе, таке у неї нутро. Це нічим не вилікуєш, вона знає. Бо мамка вчила виживати, от вона й виживає.

— Я гадина. — Лерка вимовила це якось так, мовби сказала: он пташка полетіла, чи — дивися, яке синє небо.

Даза підвелася. Зрозуміла, що так і буде: Лерка донесе. Що вона, Даза, багато чого не знає про життя і ніколи вже не дізнається. Що треба бути готовою до всього.

«Я готова, — твердила Даза дорогою до входу в спальний корпус. — Я дуже готова. Я, юна піонерка Даза Рубцова, готова».

Навіть піднесла руку до голови — так віддають піонерський салют.

І вже на самісінькому порозі спального корпусу хтось її спитав: «А чи готова Даза Снігурець?»

«Дази Снігурець немає, вона померла», — подумки заперечила Даза Рубцова.

«Але хіба помирають живі?» — заперечив їй той хтось.

«Я не знаю», — мало не простогнала Даза.

Те, що трапилося далі, Даза пам'ятала, наче страшний сон-мареву. Вона хотіла б його забути, викинути геть, та все ж він пам'ятався і не забувався з роками. Не міг забутися, іноді Дазі-Даздрапермі здавалося, що він просить для чогось лишитися у її пам'яті. Ніби йому ніде інше не буде прихистку, а він конче мусить жити.

У тому сні-мареві вона заходить до їхньої зали-спальні, назустріч іде Соня Кудрявченко, вона питає, що трапилося. Даза відказує, що нічого.

— Я ворог народу, — каже Даза. — І ти ворог народу, всі ми вороги народу.

Соня-Сонтарина торкається її лоба.

— Ти вся гориш, — каже вона.

— І ти гориш, і всі ми горимо, — відповідає Даза.

Вона знає, що робити. І вона це робить. Вона йде до ТеБе, ні, до виховательки Тетяни Борисівни, щоб донести на саму себе. Густішає туман перед очима, та крізь нього Даза бачить, як до навчального корпусу прямує і Лерка. Даза кидається бігти, вона повинна випередити ненависну Лерку-Лерву. І випереджає, вбігає до корпусу — ось і двері маленького кабінетика. Даза стукає, їй не відповідають. Ось-ось прибіжить Лерка, котра напевне має чарівний ключик, що відчиняє ці двері. Даза починає з усієї сили гатити по дверях кулачками. Бах-бах-бах! І стається диво: двері нарешті розчиняються й перед очима Дази постає ТеБе: чомусь розпатлана, вся найоршена, наче їй хтось щойно колошматив волосся, з незастебнутою на верхні гудзики блузкою і навіть спущеною панчохою. Пізніше

пригадуючи цю сцену, Даза не раз думала: що ж відбувалося в цій кімнатці до її приходу? Якщо там хтось був сторонній, то чому ТеБе відчинила двері, адже могла прикинутися, що її немає... А якщо хтось був ще, то куди він подівся у цій крихітній кімнатці, де окрім стола стояла ще тільки етажерка, вішалка й три стільці, а невеличке вікно було ще з осені обклеєне папером, отже, вистрибнути через нього таємничий хтось не міг. Якось Даза подумала, що той, хто був, міг підстрибнути й приклеїтись до стелі. Вона усміхнулася з цієї химерної думки. А тоді ТеБе закричала несамовито, перелякано, наче її щойно розбудили:

— Що, що сталося? З ким?

— Я негідниця, Тетяно Борисівно, — закричала Даза. — Я читала листа.

— Якого ще листа? — Тетяна Борисівна витріщила очі. — Якого листа?

— Від мами. Якого я порвала.

— Як ти могла його читати, якщо порвала?

— Я викрала його з ось цього кошика.

— Ви... викрала? Ти справді негідниця. Але ти... Ти вирішила признатися?

— Так... Пока... Покарайте мене!

Даза казала тихо, прохально, але наполегливо, мовби влізаючи у шкуру цих слів. Мовби вони вже карають, б'ють її, шмагають, як шмагала Тетяна Борисівна.

Далі вже кричала:

— Покарайте мене!

Це має відбутися до того, як вбіжить огидна Лерка. Дівчинка, якій вона повірила.

Чому вона не вбігає?

— Де той лист? — почула голос виховательки.

— Там, за... за корпусом, — Даза показує кудись рукою.

— За корпусом? Яким корпусом? Що з тобою? Ти вся... — ТеБе торкається лоба Дази. — Ти вся гориш...

— Покарайте мене, — кричить Даза і падає на підлогу.

20

Різкий дзвінок — довгий, наполегливий — приводить її до тями. Раз за разом. Дзвінок за дверима кричить, розриває слух. Потім удар у двері, голос.

«Але чому стіни не білі? — думає Даза. — Чому я не в палаті? Де я?»

І наступної миті розуміє: вона в квартирі дочки, а за дверима... За дверима, напевне, Олеся, зі школи прийшла. Але що трапилося? Згадуючи давнє, вона знепритомніла?

— Я зараз, зараз...

Бабуся Даза підводиться з підлоги, поволі тупцяє до дверей, відчиняє двері й бачить перелякане обличчя Олесі.

— Що з тобою? Щось сталося? Тобі погано? Чи з мамою? — випалює схарапуджена Олеся.

— З мамою? Ні-ні, що ти! Я просто... Я просто міцно заснула.

— Справді? Ой, бабуню! А я так злякалася. Ключ у дверях, дзвоню, дзвоню...

Олеся припала до бабусі. Та прошептала:

— Ніжна моя, — якось так, мимоволі, вирвалося.

— Що ти, бабусю... Не лоскочися так.

Олеся засміялася. Але зиркнула тривожно:

— З тобою справді все окейчик?

— Зі мною все зайчик, — посміхнулася й собі Даздраперма.

— Ну, бабуню... Ти мене більше так не лякай.

— Не буду.

«Не буду», — пообіцяла Даза, але кого вона більше налякала: Олесю чи себе? Налякана, коли провалилася в сон чи непритомність, знепритомнівши навесні сорок першого року, а прокинувшись через п'ятдесят сім років... Тобто переживши знову ту давню непритомність, наче наяву. Як теперішню, але яка сталася тоді, за два місяці до війни, війни, яка знову різко повернула й перевернула її долю.

Коли ж Даза прокинулася в лікарні — в лікарні, зрозуміла не одразу, — побачила поруч себе Соню Кудрявченко. Сонтаринку.

Сонтариночку. Вона сиділа біля ліжка й дивилася на Даду. Глядила їй очима.

— Ти... Ти...

Соня нагнулася й поцілувала Даду в щоку.

— Де я? — прошептала Дада.

— У лікарні. Усе добре. Усе буде добре.

Пізніше Дада дізнається: Соня прибігла до лікарні, куди з інтэрнату привезли її, Даду, тоді ж увечері. Вона сказала, що можуть її вбити, але не піде з лікарні, доки Дада не опритомніє. Доки вона не почує Дазин голос. Її можуть убити, робити що завгодно, але вона не піде з лікарні, доки не переконається, що Дада житиме. Вона кричала, дряпнула і лікаря, медсестру, вкусила санітара, котрий спробував її вивести. Зрештою їй дали спокій. Медсестра навіть дозволила прилягти на кушетці в сестринській.

Дада опритомніла під ранок. У неї виявилася (визначили вже вдень) звичайна вітрянка, але стрес привів до непритомності. Так сказав лікар. Той лікар, який дозволив Соні лишитися в лікарні. Соня за ніч тричі прокидалася і йшла до палати, де лежала Дада. Вона все ще спала. Соня серед ночі скидалася на сновиду й маленького привида у тьмяно освітленому коридорі дитячої лікарні. Чергова медсестра дивилася на неї жалісливо й захоплено.

— Дівчинко, — поклікала вона, коли Соня піднялася з кушетки в сестринській.

Соня спинилася й подивилася на медсестру поглядом старої стомленої жінки. Медсестра полізла в шухляду стола й щось дістала, простягла Соні.

— Не бійся, — сказала вона. — Ти будеш тут до ранку. А може, й довше. Візьми.

То був шматочок цукру-рафінаду. Соня взяла, прошептала: «Дякую», — й міцно затисла цукор у жмені. Уранці, коли Дада справді опритомніла, вона простягла той шматочок подрузі. Цукор майже розтопився під дією тепла Сонтаринчиної долоні. Дада не взяла, а підвела голову, тяжку й водночас наче ватяну, й потяглася губами до цукру. Соня піднесла долоню до Дазиних губ, і Дада стала злизувати мокрий, розтоплений цукор.

Медсестра дивилася, і їй захотілося раптом перехреститися. Що вона й зробила, подумки зробила. І ще подумки проказала «Отче наш». Точніше, перші слова «Отче наш, що на небесах, нехай святиться ім'я твоє...» Бо далі забула. Бо вже давно не молилася. Вона подивилася, як хвора дівчинка і та друга, вперта, неймовірно вперта, ні, вперта якось по-інакшому, по черзі злизують цукор з долоні. Подумала, що то теж молитва, тільки без слів.

Даза злизала останньою і посміхнулася.

— У тебе солодка долоня, — прошептала вона. — І солодкий палець. Зараз я його відкушу.

— Ти геть ряба, — сказала Соня. — Курочка ряба. Ко-ко-ко...

— Ко-ко-ко, — повторила Даза.

Сонтарина ще не раз приходила до неї. Втікала після уроків з інтернату і приходила. Доки сама не підхопила вітрянку. Але її поклали в іншу палату. І Даза навідувалася до неї. Ті кілька днів були найщасливішими в її житті після арешту тата й мами. Вони розмовляли, шепталися, Даза розповіла Соні геть усе: і що вона насправді досі дуже любить маму, це вона зрозуміла, і що ТеБе водила її додому і там шмагала. І сказала, що вирішила, як тільки повернеться в інтернат, про все розкаже на піонерській лінійці.

— Не треба, — сказала Соня. — Не треба, я прошу тебе.

— Чому не треба? — Даза цієї миті не розуміла Соню, таку відважну й чесну. — Я не боюся ТеБе. Що б не сталося...

— Тому не тре, що я тебе дуже люблю, — сказала Соня. — Дуже-дуже. А ТеБе нічого не буде. До того ж...

Вона вмовкла, а тоді глянула на Дазу — сумно й просвітлено. Так, з її очей лилося й світло, й сама вона наче засвітилася, чи щось важливе, найважливіше в житті щойно вирішила для себе.

— До того ж не ти одна ходила до цієї фашистки, — сказала Соня. — І Ліка, і Віра, і Тамара.

— Звідки ти знаєш? — Даза непідробно жажнулася почутому.

— Знаю.

— А як вони теж розкажуть...

— Вони не розкажуть. Ми придумаємо іншу помсту. Коли почнеться новий навчальний рік...

Соня вмовкла на півслові. Дивилася на Дазу так ніжно, що Дазі стало ніяково. Тоді торкнулася своїм лобом Дазиною.

— Баран буц, — сказала. — Я вигадала одну річ. Не проси — не скажу. А то не здійсниться.

— Ти віриш у забобони? — здивувалася Даза.

— Я не піонерка, мені можна, — тихенько засміялася Соня.

Дазі не судилося довідатися, що задумала Соня. Бо прийшла війна. А з нею те, що назавжди лишилося найгіркішим спогадом Дазиною життя. Хоча до нього був не менш гіркий. Тоді ще не спогад. Тоді чорна звістка, про яку довідалася Даза, коли поверталася в інтернат і про яку їй не хотіла казати Соня. У туалеті повісилася Аня Боровко, голова ради їхньої піонерської дружини імені Павлика Морозова, старша за Дазу і Соню, семикласниця, яку за декілька днів перед трагедією прийняли в комсомол. Аня була найактивнішою серед інтернатівських активісток, а прославилася тим, що її листа з відмовою від батьків і прокльонами на адресу «шпионського отродья, гадов, которых надо уничтожить, как самую большую мерзость», надрукувала піонерська газета. Казали, що, вже накинувши петлю на шию, Аня спробувала відрізати собі язика і пальця на правій руці. Катя Ручакова, яка спала тепер поруч із Дазою, розповіла по секрету, що до цього вчинку Ані приклала руку Валерія Капустіна. Бо Лерка розказала дівчатам, як Даза порвала листа від мами, а тепер дуже кається, що так зробила...

— Казала Лерка, що Аня пішла, ну, туди, де ти листа ховала...

— Листа вже не було, тільки шматочки, — прошептала Даза.

— Ну, от вона й набила рота тими шматочками. А потім язика спробувала собі відрізати, а тоді вже повісилася... А ще кажуть, у жмені вона затисла записку зі словами: «Прости, мамо».

Катя шептала так пристрасно, що Дазі стало страшно. Вона побачила чийсь тінь за вікном і скрикнула.

— Що ти? — Катя теж злякалася.

— Там... Там хтось є, там Аня...

— Де?

— За вікном.

— Аню похоронили. — І по хвилі, натягнувши ковдру по самісіньке підборіддя: — Без оркестру й салюту.

Як виявилось, не одна Даза боялася. У будинку-інтернаті для дітей ворогів народу після самогубства Ані Боровко розпочався справжній психоз. Дівчата боялися заходити до туалету, воліли опорожнитися по закутках за корпусами. За ними полювали вчителі, вихователі й піонервожата, але це мало допомагало. В інтернаті стався великий шмон. Звільнили директорку й виховательку, до групи якої належала Аня. Серед вихованок ходили чутки, що обох їх засудили як ворогів народу і відправили на Колиму, чому дівчата тільки раділи. Тебе не постраждала, більше того, її призначили старшою вихователькою.

Коли Сонтаринка вернулася з лікарні, Даза не стала приховувати, що подружилася з нею. Як тільки випадала нагода, дівчатка опинялися поруч. Розмовляли, сміялися, й плювати їм було на шипіння активісток і спробу підставити ногу чи зробити ще якусь підлість. Вони заступалися одна за одну й могли дати кривдникам здачу. Тихенька Соня і боязка Даза стали іншими. Утім, після смерті Ані трохи притихли навіть найзатятіші активістки.

Найбільшою ж розкішшю для Соні й Дази були хвилини, коли вони усамітнювалися в кутку, на колодах. Сиділи, обнявшись, розмовляли, а частіше мовчали, тулячись одна до одної. Якось Даза не стрималась і ткнулася вустами Соні у вухо. Поцілунок вийшов невмілим. Соня здивовано зирнула на подругу, а тоді обхопила її лице долоньками й стала палко обцілювати. Даза не боронилася. З очей її потекли рясні сльози. Поцілувала Соню, Сонечко, й собі. Потім обоє відвернулися й засоромлено мовчали.

Через багато років по тому Даза вперше почує слово «лесбіянки» й дізнається про лесбійську любов. І подумає, що ні, в них не була така любов, просто єднання двох страшенно самотніх дівчачих душ, двох сердець, яким так хотілося тепла — тепла, якого не вистачало навіть серед теплої весни й ще теплішого літа.

— Знаєш, — сказала якось Сонтаринка. — Я, ще як зовсім малою була, вигадала свою власну країну.

— Власну країну? — здивувалася Даза.

— Так. І назвала її Країна Ніжності. У ній були всі щасливі. Добре було б жити в такій країні, правда?

— Добре, — згодилася Даза.

Вони разом слухали тихесеньке гудіння самотнього джмеля над молоденькою яблункою, що росла в цьому закутку. Зустрічали й проводжали поглядами хмарки у небі, а одного разу побачили, як над ними кружляє, широко розпластавши крила, великий недосяжний птах.

— Лелека, — зачаровано прошептала Сонтаринка.

Їй раптом вони почули за плечима вигук:

— Дівчата, дивіться, бусел.

Оглянувшись, Даза побачила Валерію Капустіну, капосну Лерку.

— Киш, — крикнула вона.

— Хай, — сказала Соня. — Я бачила вже неї, як вона он там стояла.

— Шпигує?

— Не знаю. Хіба ти боїшся, що донесе?

— Ні.

— І я ні. Хай дивиться.

І, повернувшись до Валерії:

— Ходи, як хочеш, до нас.

Валерія підійшла й присіла поруч на колоду. Вони сиділи втріох, дивилися на лелеку, доки той не зник у бездонній блакиті літнього неба, й не знали, що всього лиш за два тижні над містечком з'являться інші птахи — залізні. Що почнеться війна.

...Даза вернулася до луцької квартири.

— Вибач, сонечко, ти ж, певно, хочеш їсти, — сказала вона винувато. — А твоя дурна баба попливла...

Олеся дивилася на неї так, наче не могла впізнати.

— Що з тобою, Лесечко?

Даза швидше прошептала, ніж скрикнула.

— Маму шкода, — сказала Олеся начеб замерзлим голо-
сом. — Бабусю, я помру без мами. Я помру ще раніше за тебе.

Бабусю, щось же треба робити, щоб врятувати маму... Мені здається, що вона не хоче жити... Чого ви були так довго не разом?

21

Те літо не призначалося для Віти. Його вкрав у неї суд над Едуардом. Едиком. Еміром. І його поплічниками з банди.

Літо скрапувало на її долоні вишневим соком із вишень, які росли над дорогою, повною пилюки — хто їх там здогадався посадити? Віта рвала ті вишні, але не їла, а душила в руках, а раз вимазала червоним соком щоки, губи й навіть лоба. Кров була несправжня, як і це літо. Літо було таким, од якого німіли кінчики пальців і виступала справжня кров, коли Віта закушувала губи — спершу нижню, потім верхню. Так вона гасила вогонь злості — на Едика, на себе, котра його любила, на весь світ, байдужий до її болю.

«Він умер», — твердила Віта.

І йшла на суд.

«Він умер. Ти умер», — подумки казала там.

— І що ви скажете, підсудна, у відповідь на це звинувачення? — питав її суддя.

Питав, звісно, Едика-Еміра. Той підводився і щось казав. Щоб не чути — навіщо? — Віта пригадувала якісь дивні слова. Чи вони лізли самі до її голови? Едик був, авжеж, був, був, був винен. Безсумнівно. Виправдання йому не було хоча б тому, що дурив її тих чотири місяці.

Чотири місяці. Сто вісімнадцять днів, якщо точніше.

Сто вісімнадцять днів її кохання, щастя, тривоги, чекання, насолоди.

Сто вісімнадцять щастя, тривоги, чекань, насолод. Бо кохань було більше і кохання було одне.

І Едик, якого насправді при народженні назвали Микитою, Микиткою, а потім на вимогу вітчима змінили ім'я, теж був один.

«І я в нього одна», — подумала Віта.

Прийшла й друга думка: «Як та слива, що росла в колонії, де сиділи Едик і той дивний чоловік».

Дивний чоловік, що писав такі проникливі слова, пронизливі рядки, од яких щеміли серце й душа. Рядки, які її коханий (хай і чужі) адресував їй, Віті.

«Мала», — називав її Едик. Той Едик, який сказав їй правду про себе, щоб вона була вільною від нього.

— Я виросту, — прошептала Віта. — Я виросту. Я виросту разом з тобою.

Рішення було прийнято, й вона взялася його виконувати. Найперше запитала Зіну, куди відправили її брата відбувати покарання. Зіна назвала адресу. Селище у Волинській області. Отже, недалеко, в Україні.

— Це добре, — сказала Віта. — Навіть дуже добре. — І призначалася: — Я поїду до нього.

— І я поїду, — стомлено, гасячи зітхання, сказала Зіна. — Тільки перше побачення йому дозволено в жовтні.

— Чому в жовтні?

— Через півроку з часу арешту. — І додала: — Там колонія для рецидивістів.

— Рецидивістів?

— Ну, тих, що не вперше сидять.

— Я поїду туди не на побачення. Назовсім. Жити.

— Жити?

Видно було, що Едикова сестра нічого не розуміє. Настала пауза, і крізь неї наче пливли до Віти розширені світло-сірі Зінині очі. Тьмяніші, ніж у брата. Майже такі, як у неї, Віти. Здивування виливалося з них, як вода з переповненого відра.

— Я житиму в тому селищі. Приходитиму до нього.

— Усе одно більше, ніж належить, побачень тобі не дозволять. Хіба...

— Хіба що? — Віта схопила Зіну за руку.

— Ну хіба влаштувалася б на роботу в ту колонію. То ж чоловіча колонія. Може, якісь санітарки в медчастину чи прибиральниці там і потрібні. Але то авантюра. Сама потім шкодуватимеш.

— Я не шкодуватиму, — зятято вимовила Віта.

— Та ти ж вчишся в медінституті.

— Відрахують. Або сама напишу заяву.

Зіна підвелася, даючи зрозуміти, що розмова між ними закінчена. Уже біля дверей (розмовляли у їхній, Зіни й Едикових батьків, квартирі) сказала:

— Я, звісно, люблю брата. Він... Він сам, сам собі обрав шлях. Він справжній, хоть, може, й непутьовий. Але інакшим вже не стане. Ти тоже хороша дівчина. Тільки долю собі поламаєш. Ти ж не та... декабристка. Подумай. Бувай.

З тим і зачинила двері. Віта думала. Точніше, гнала геть думки-спокусниці. І слова про те, що ламає собі долю.

Щоб відрізати шлях до відступу, подала заяву на відрахування з інституту. Там були дуже здивовані: Віталія Снігурець зарекомендувала себе як одна з кращих студенток-першокурсниць. Якщо не найкраща. Віта пробурмотіла щось про стан здоров'я, про те, що помилилася у виборі професії.

Далі була розмова з мамою.

Віта воліла стерти з пам'яті ту розмову. Вона здавалася сном, але не реальним, не таким, що приснився, а вигаданим пізніше. Може, навіть учора, перед згадкою. Переграним, перевигаданим. Кожного разу так здавалося.

Віта намагалася наперед уявити, що скаже мама.

Може, просто поїхати, втекти, а тоді послати листа, в якому все викласти? Чи приїхати й поставити перед фактом.

«Я обдурювала найкращу в світі маму, — подумала Віта. — Найправильнішу. Ні, так не можна. Треба сказати — найдобрішу. І... І найошуканішу. Авжеж. Мною».

Але чомусь, чомусь великого каяття вона не відчувала. Тільки було якесь тремтіння. Маленька лихоманка, лихоманочка, як у передчутті майбутньої хвороби.

Віта намагалася стерти з пам'яті, викинути геть ту розмову. Але вона була і з роками здавалася виразнішою. І болючішою. Віта виклала геть усе. Не сказала тільки про ту таємну, таємно-обманливу поїздку в колонію. Не могла про це розказати.

Мама Даза слухала її закам'яніла. Незворушна. Віта говорила, говорила — про випадкове знайомство на пустирі, про зустріч потому, про приховане (прости, матусю) листування, про його повернення з ув'язнення, про те, що вона полюбила, покохала, так, так, мамо, покохала злочинця. Хоча він не такий, не такий, вона, Віта... Про те, що вона, мамо, сама дозволяла їй вибір у складних ситуаціях. Як вважає за потрібне. Що мала право на той проклятий вибір. Що вона доросла, так, доросла, ти, мамо, сама це казала.

— Казала, — згодилася мамо.

Це було чи не єдине слово, яке вимовила під час Вітиного збивчастого монологу. Ні, ще сказала, коли пауза між словами надто довго затяглася:

— Кажі далі... Я чую...

— Ах, ти чуєш!

Віта далі говорила, мов у гарячці. Мов — немов. Про те, що вона не може нічого зробити з собою. Що почуття сильніші за неї. Що мусить поїхати в те селище, де він, і жити там.

— Це я у всьому винна, — сказала нарешті мамо після ще однієї паузи — Віта вже виговорилася.

— Ти? У чому?

— У тому, що ти так вчинила. Я щось не так робила. Не так виховувала. Не ті слова говорила. От і пожинаю плоди. Ми обидві пожинаємо.

— Ти дуже правильна, мамо, — сказала Віта. — Правильна і моральна. А я — негідниця. Може, в батька вдалася.

— Твій батько був гарною людиною, — сказала мамо.

— Був?

— Ну, може, і є... Просто... Просто він кохав іншу жінку.

— Он як! — Віта аж звелася на ноги. — Він кохав іншу жінку, лишився з нею, адже так?..

— Нехай так.

— Клас! — вигукнула Віта. — Він лишився з нею, а ти... Ти маєш від нього мене.

— Але що це міняє?

— Багато що. Хоча б те, що ти, виявляється, не така, як я до-сі вважала.

— Яка ж я? — Мама це майже прошептала, мовби боялася, що хтось почує.

— Не така суперправильна. У тебе теж був гріх.

Віта це вигукнула ще голосніше. А далі твердо, з притиском, промовила:

— Я поїду до нього, мамо. Не пускатимеш — усе одно втечу.

— Я не триматиму, — сказала мама. — Я могла б просити. І прошу. Не їдь, чуеш, не їдь. Я ж прожила більше на світі. Він злочинець і злочинцем залишиться. Ті, хто хоче виправитися, виправляються після першого разу.

— Я вже не хочу його виправити, — сказала Віта. — Що буде — те й буде. Наші долі поєднані.

— Він тебе обдурить. Як уже душив.

— Я йому потрібна. Він цього не знає, а я знаю.

— Ти так і не зрозуміла його. І себе не зрозуміла. Але себе ти ще можеш зрозуміти. То інший світ, і ти в ньому чужа. Жити за його законами? Доню, то не твої закони...

Мама, як завжди, була права. Мала рацію. Усе знала наперед. І нічим не дорікнула. Натомість дорікала собі. Істерики, докорів, як очікувала Віта, не було. Ніякого картання. Погроз. Лише докори собі. Віта зрозуміла, що вона програла, що летить у безодню. Але цього польоту не спинити, бо нема за що вчепитися. Нема, така біда. Хіба за Едика. За своє кохання до нього.

І вона вчепилася. Намертво.

І розтягла політ на цілих десять років.

У політ вміщався її приїзд в те селище. Наймання квартири в старій бабці. Робота в психоневрологічному диспансері для алкоголіків, який теж розташувався в селищі. Перше побачення з Едиком, його здивування і радість, так, непідробна радість в його очах, коли вона сказала, що вже два місяці живе тут, у селищі. Їхнє кохання в кімнаті побачень. Слова Едика:

— Ти справді тут житимеш?

— Так. Доки ти сидітимеш.

— Бідна мала, — він зітхнув.

— Я не мала, — сказала Віталія. — Виросла. Називай мене Вітою.

— Авжеж, мала, — він посміхнувся.

На другому побаченні Едуард сказав, що в їхній медчастині, в колонії, є медсестра-пенсіонерка. Якби вона мала освіту...

— Я матиму, — сказала Віталія.

Вона вже знала: в райцентрі цього району є медучилище. Наступного року вона вступила туди. З психдиспансеру дали відмінну характеристику санітарці Віталії Снігурець. А оскільки мала за плечима курс медінституту, та ще й столичного, її прийняли відразу на другий курс. У диспансері для алкоголік-психів всі знали, що вона приїхала доглядати стареньку далеку родичку. Після трьох років навчання Віталія отримала диплом медичної сестри й за допомогою Едуарда, який і тут мав вплив, була прийнята на роботу в медичну частину при колонії. Тепер вони зустрічалися регулярно, під час кожного Вітиного чергування. Едик приходив на ніч, і вони кохалися. Коли через рік Віталія, як молодий спеціаліст, отримала квартиру в будинку для військовослужбовців, котрі служили в колонії, Едуард став доволі часто приходити й до неї додому. Начальство, очевидно, знало, що він повернеться. Тим більше, що вся дисципліна в колонії, по суті, трималася, хай жорстка і жорстока, за зеківськими правилами, на його авторитеті й правилах, встановлених ним, тож начальство мало небагато роботи.

— Якби не ти, ех, як я свиснув би звідси, — сказав якимось він після такого «домашнього побачення».

Віталія аж надто пильно поглянула на нього:

— То втікай.

— Щоб і тебе посадили? Не, я своє відбатожу. І тоді разом поїдемо до столиці Кийова. Навстріч щастю, довгому, як міст Патона. Ну, мала, не супся. Я тебе не кликав, сама приїхала.

— Не кликав? Ти таки гад!

— Ну, кликав, кликав, — він засміявся. — Серцем і печінкою, яку нудьга згрязала. Ти ж почувла. — І міцно пригорнув її.

— Почула...

— А знаєш, — вимовив після паузи — тиша аж хрустіла, — якщо ти не проти, узаконимо наші стосунки.

— Узаконимо? — Вона спробувала усміхнутися. — Хіба ми з тобою незаконні?

— Ну, розпишемося.

«Я давно цього чекала», — подумала Віталія, а сказала:

— Коли ти станеш вільною людиною, тоді й поставимо штампик.

Через півроку він знову запропонував розписатися. Цього разу Віталія згодилася. Та коли повідомили про своє рішення керівництво колонії, її виликав начальник медчастини, сказав:

— Віталіє Миколаївно, я б не радив цього робити... Я буду змушений...

Виявилось — змушений буде звільнити її зі служби. Працівниця колонії не мала права бути одруженою із зеком. Одружитися могли, але вона втрачала право бути медсестрою в колонії. Хіба раз на півроку могла з'явитися на побачення до законного чоловіка.

— Суки, — тільки й сказав Едуард і сплюнув.

Усе лишилося по-старому. Вона просто медсестра. Просто...

На її двадцятип'ятиріччя Едик подарував ще одну викувану залізну троянду. Блакитну, з червоними відблисками. Віта сказала, що в неї теж є подарунок: вона вагітна. Чекала його слів у відповідь і почула:

— Я радий, мала. — Поправився: — Радий, Вітусю.

Він її пригорнув. Міцно, як умів і як їй подобалося — ніжно й трохи по-ведмедачи. Далі сказав, що вперше в житті кохатиме вагітну жінку. А вже після кохання, коли обоє лежали знеможені:

— Давай витримаємо строк, маленька моя. Ще тільки три роки. А тоді буде в нас багато дітей, скільки ти захочеш. Ладушки?

Віта зіщулилася. Всередині. А потім хтось вилив туди чайник, а може, й відро окропу. Стало спекотно-нестерпно, боляче. Та вона погасила той вогонь. Стала загортати вугілля, що тліло.

— Ти образилася?

Хтось питав здалеку. Далеко-далеко. Шептав через цілий ліс. Крізь ніч і туман.

Та вона почула. Сказала сухо, ніби про щось несуттєве, гаючи скигління всередині:

— Добре. Почекаємо. Почека...

Зробила аборт в райлікарні, а потім ще раз, уже не кажучи йому. За півтора року до його звільнення. За півтора...

У маленькому селищі приховати щось, тим більше такі зв'язки, було неможливо. І в колонії, і в селищі знали, чия вона кохана. Одні дивилися на неї з подивом — як таке можливо? Другі, знала вона, запитували себе, знайомих: навіщо така жертвовність, чи вартий її той зек, бо, кажуть, то неабиякий бандит і грабіжник. Треті засуджували, казали, яка вона дурна, або ж інше — обоє, певно, рябоє. Віталії було те майже байдуже. Майже, бо вона сама задавала собі подібні запитання й не знаходила на них відповіді. Не тільки, не лише його тіло, вміння кохати, задовольняти як жінку, змушувало лишатися, вдовольнятися скромним життям медсестри у медчастині, що обслуговувала злочинців, і непевним статусом у маленькому селищі серед волинського лісу. Було щось більше, більше за кохання й жертвовність, але вона не могла, не вміла його назвати. Не могла знайти його ім'я (чи просто назву) й визначити йому місце в її житті.

«Це мій світ», — сказала якось собі у відповідь на власні сумніви й почула, як хтось відповів: «Покажи, де він?»

Не могла показати. Маленька квартирка, без зручностей, хіба що з паровим опаленням, куди навіть воду треба було носити... Раз на три дні шлях на чергування (потім взяла собі ще півставки). Читання, робота вдома, телевізор. Навчилася в'язати, зв'язала теплі светри для Едуарда й собі. Навчилася влітку і восени збирати гриби. Помагала сусідам садити й збирати картоплю, за що ті віддячували мішком-другим бульб.

Мама Даза сказала на прощання: «Пиши».

Вона написала одного листа, другого і порвала. Дивилася на сторінку з буквами, що склалися в слова, й думала: про що вони? Її теперішнє життя? Але ж воно не таке, як описує.

І замість довгого послання написала один рядок: «Мамо, у мене все добре. Віта».

Мама відповіла: «Приїжджай, я тебе дуже чекаю. Твоя мама».

Не поїхала. Не приїхала й мама.

Раз у відпустку Віталія таки вибралася до Києва. У неї був ключ від квартири. Спершу навідалася до поліклініки, де працювала мама, дізналася, коли чергує. І тоді подалася до їхньої скромної оселі. Тут нічого не змінилося, хіба з'явилася нова маленька вазочка. Так само поруч в її кімнаті й маминій стояли ще два фотопортрети — її і мами. Віталія поцілувала мамине фото й опустила перед ним на коліна. Мама трохи сумовито усміхалася до неї. Віті здалося — усмішка сумніша, ніж раніше.

Вона відчувала вину перед мамою — за обман, втечу, за своє кохання, за ненаписані листи. Але вина мовби жила поза нею — пульсуюча, наче рана. До неї боязко доторкнутися. Вона мов сама по собі. А Віта?

— У чому моя вина? — прошептала Віталія й підвелася з колін. — Пробач, мамо.

На столі у маленькій кімнаті побачила списаний аркуш паперу. Мимоволі кинула погляд і здригнулася.

«Доброго дня, Віточко», — так починався той лист.

Лист до неї. Вона прочитала його. Мама писала про це літо — то спекотне, то дощове, про справи в поліклініці, про їхню спільну знайому, тітку Таю, про те, що їй, Віті, передавала привіт однокласниця. Лист обривався, був ще недописаним.

Віталія сиділа, заціпенівши. Хотіла оглянутися, бо майнула думка, що мама зайшла і стоїть за плечима. Зрештою оглянулася. А тоді, підштовхнута раптовою здогадкою, кинулася ритися в шухляді стола, в тумбочці.

І знайшла те, що шукала, — мамині листи до неї, як і той, що на столі, невідправлені. Віта прочитала їх геть усі — листів було двадцять чотири, акуратно складені в коробочку. Вона читала і все більше заливалася слізьми. Хоч у листах не було нічого особливого. Розповідь про київські події, про поліклініку, про знайомих, про осінь, зиму, весну, літо, знову осінь, зиму

й весну. Тільки дивне відчуття виникло: мама писала не до неї, до когось іншого, а вона, Віта, десь там поруч, там, на вулиці, якою йде мама, в гостях у маминої колеги тітки Валі, у поліклініці, вдома. Присутність її зрима, більше того — необхідна. Вона там була, є і ще буде...

Дочитавши, вона вже рюмсала на весь голос. Ридма ридала. Дорікала собі й мамі. Мама мала щось зробити, мама мудріша. Чому вона не відправила ці листи?

Задзвонив телефон. Деренчав довго, так, наче був простуджений. Мама? Ні, вона ж на роботі, не знає, що донька тут, у квартирі. Хтось добивається мами? Віта переборолла спокусу взяти трубку.

Коли вже збиралася йти, телефон задеренчав знову. Цього разу трубку взяла. Спершу обережно, а потім стисла, аж хруснули пальці.

— Алло?

— Ой, хто це? Віточка? Ти повернулася?

Вона поспішно поклатла трубку. Поспішно, мов та обпекла пальці. Не впізнала, хто дзвонив. Знає її? Нехай. Відгадувати не буде. Не бу-де.

Перед тим, як вийти, написала на папері: «Я була. Спасибі за листи».

При виході з будинку вона зіткнулася з тіткою Ньюрою, сусідкою.

— Ой, Віта...

Після кількох традиційних речень: «Де ти тепер? А мама, певно, скучає?», після Вітиних відповідей, коли вже прощалися, сусідка сказала:

— Помниш, гицель у тому будинку жив? Ну, бандіт. Едік, тьху, і ще якось звали по їхньому.

— Емір, — сказала Віталія.

— Точно, Емір. Чула, мо', знов сидить. І, кажуть, за ним лярва якась поїхала.

— Дякую, — сказала Віталія.

— За що?

— До побачення.

Через два тижні вона таки отримала короткого-короткого-короткого, боже, якого короткого листа: «Дякую, що ти є. Я тебе чекаю. Я тебе завжди чекатиму. Я тебе чекатиму. Мама».

22

За місяць до початку війни Даза написала першого листа до мами. Сама б не додумалася. Сонтаринка сказала:

— А ти напиши мамі.

— Ти гадаєш, ТеБе дозволить відправити?

— А ти без дозволу.

— Я ж не знаю маминої адреси.

— Просто пиши.

І Даза писала. Спочатку про те, що відбувається в їхньому будинку-інтернаті, але не скаржачись, а швидше іронізуючи, з сумним гумором оповідаючи про життя тут — реальне й нереальне, де їй нібито було добре. Де її оточували друзі — реальні й нереальні, та ж Сонтарина, Лерка і Аня (остання досі жива), але не такі, якими були насправді. Писала про хмари, яблуньку, прочитані книжки. Спочатку писала на папері, крадькома — у спальні, бібліотеці, за спальним корпусом на колодах. Ховала листки за пазухою; листки, яких більшало, зігрівали її, й мовби гріла мама, якій вони призначалися. Та якось її спитала, підозріло косячись, котрась із дівчат: «А що то в тебе під одягом шелестить?» Даза злякалася. Не того, що можуть викрити, забрати, а того, що можуть прочитати слова, призначені тільки мамі. Вона сховала їх у баночці з-під варення. Побачила, як баночку викидала кухарка у бак біля їдальні. Підкралася, викрала баночку, акуратно помила, й баночка стала сховищем для слів, призначених мамі. Баночку закопала під стіною, біля колод, й відтоді стала писати листи мамі подумки. Потім вона стала придумувати листи від мами. Першого такого листа, ніжного-ніжного, зовсім без докорів, отримала за три дні до війни.

За цей час змінилося ставлення до неї Тетяни Борисівни. ТеБе не дорікнула їй жодним словом після повернення з лікарні. Не накричала й ні про що не запитала. Просто робила вигляд, що такої її підопічної, як Даза Рубцова, не існує. З Дазою перестали спілкуватися однокласниці й мешканки спальні, з інших класів, за винятком Сонтаринки й Лерки, ще хіба двох-трьох дівчат, котрі вряди-годи кидали якесь слово. Явище, коли з кимось не спілкувалися, було в них розповсюджене й називалося «піонерський бойкот». Таким бойкотом карали тих, хто порушував дисципліну або погано вчився, а ще котрі вперто не хотіли відмовлятися від батьків. Бойкот бум тимчасовим чи довготривалим, його оголошували на лінійці чи піонерських зборах. Винуватець мусив, старався виправитися, заслужити припинення бойкоту. Дазі бойкот не оголошували, просто перестали з нею розмовляти і все, мов за помахом чарівної палички. Але в чийх руках та паличка знаходиться, Даза здогадувалася.

Наприкінці навчального року в неї знову погіршилася успішність. Замість «дуже добре» і «добре» косяком пішли «задовільно» й навіть «неуд» — «незадовільно»¹, хоча відповідала вона так само гарно, вчила уроки й робила домашні завдання старанно. Ба, більше, в творі на вільну тему їй навмисне (вчителька, вихователька?) вставили зайву літеру, переправили «о» на «а», додали непотрібну кому, в іншому місці перетворили крапку на ту ж кому. Коли Даза побачила свій твір, під яким стояло: за зміст — «добре», за грамотність «незад.», загальна оцінка — «задовільно», вона не вірила своїм очам. Червоні підкреслення помилок різали очі. Потім вона опустила ті очі й скропила зошит сльозами. Клас, а за ним і цілий світ кудись попливли. Окремо від них у повітрі пливла вона, Даза.

— Рубцова!

Різкий, гострий, мов лезо бритвочки, якою заточували олівці, голос вернув її до тями.

— Що з тобою?

¹ До війни в СРСР ставилися не цифрові, а словесні оцінки.

Вчителька спитала суворо. Дуже суворо. Тоді крикнула:

— Встань, коли до тебе звертаються.

Даза підвелася. Ноги й руки, все тіло стало ватяним.

— Я... Я так не писала.

— Що не писала?

— Я не робила цих помилок.

— Яких помилок?

— Ось цих...

Даза піднесла зошит Варварі Семенівні. Та подивилася в зошит, а тоді на Дазу:

— А хто ж зробив?

— Не знаю.

— Ти... Ти мене в чомусь підозрюєш, Рубцова?

— Ні, — злякалася Даза. — Ні. Але...

— Що — але?

— Нічого.

Даза подумала: віднині вона пропаща. Зовсім пропаща.

«Я зовсім пропаща», — так ще раз подумала.

То було в травні. І то від цього почуття пропащості порятувала її Сонтаринка, порадивши писати листа мамі.

Війна прийшла несподівано, і вже потім зрозуміє Даза: порятувала її від багато чого. Але війна принесла й велике горе. Хоча спочатку ніякого горя не передбачалося. Тетяна Борисівна сказала, повідомивши про підступний напад фашистів, що через місяць кращі піонери поїдуть на екскурсію до здобутого доблесною і героїчною Червоною армією Берліна дивитися на Гітлера у клітці.

...Через місяць їх вантажили в «теплушки», вивозити кудись на схід, бо ворог, наближаючись до Києва, уже навіть обійшов їхнє містечко. «Теплушки» виявилися звичайними товарними вагонами, причепленими до состава з цистернами, і в кожен з чотирьох вагонів їх набили густіше, ніж оселедців у бочку.

Поїзд їде Україною, переїжджає Дніпро. Даза чує голос:

— Хоч би зараз не налетіли.

Вірка Ситченко. А до Дази тулиться Сонтарина. Чи Даза до Сонтарини.

Їх, білих ворон, ворогів чи майже ворогів, хотіли розмістити в різних вагонах. Крик Сонтаринки — крізь час, крізь простір, чутний як тоді:

— Ми будемо разом. Або розстріляйте нас тут.

ТеБе:

— Ця... Ця... німецька підспівувачка... німецька вівчарка... Я не дивуюся... А ти теж, Рубцова?

— Я теж хочу бути разом із Сонтариною, — вперто каже Даза.

Раптом Сонтарина підходить до виховательки:

— Якщо ви не вибачитесь, Тетяно Борисівно, я проколю собі живіт. Ось цим шилом. Або серце.

— Що? Вибачитися? Перед тобою? — ТеБе верещить. — Це за що я маю вибачитися?

— Я не німецька підспівувачка, — Сонтарина приставляє шило, яке невідомо де знайшла, до живота. — Я радянська людина.

ТеБе кинулася до неї і після короткої боротьби забрала шило. Вибачитися не вибачилася, але дозволила їхати разом — Сонтарині і Дазі.

А літаки налетіли вже за Дніпром. Ешелон мовби розтинав навпіл поле, видно було нескошену пшеницю, яка починалася відразу за рідкою посадкою. Ревіння літаків — саме так сприйняла Даза ті звуки — нагнало жах. А потім прогриміли вибухи. Одна бомба влучила у цистерну, інша — в сусідні вагони. Та вибуховою хвилиною розстрожило й стіни їхнього, двоє дітей загинули, десятеро чи й більше було поранено.

Страшне пожарисько — горіли й рвалися цистерни, горіли вагони, горіло небо, дорога, поле, яким бігли охоплені вогнем діти й дорослі, й кричали, кричали, кричали діти, котрі вижили, а тепер втікали у поле. Уже коли відбігли трохи, почули крик навздогін:

— Не залишайте!

Даза озирнулася, озирнулася й Соня. За метрів десять од ешелону намагалася підвестися ТеБе. Мабуть, була поранена. З вагона зуміла вибратися, а далі впала й не могла підвестися.

— Хай здихає, зараза, — сказала Лерка.

— Ні, — це промовила Сонтарина.

І повернула назад. Повагавшись, за нею — Даза.

— Ненормальні, — кричала їм у спину Валерія Капустіна.

На бігу їх перепинила старшокласниця:

— Ви куди? Зараз рвоне ще цистерна. Он та...

— Ми...

Сонтарина не доказала, побігла далі. Тримаючись за живіт, Тетяна Борисівна намагалася підвестися. Спідниця, піджак, все в неї було вимазане кров'ю. Простягла руки їм назустріч:

— Дівчаточка... Що ж це робиться?

Вони спробували її підвести. Худа ТеБе виявилася важкою для двох підлітків.

— Киш... Кишки вивалюються, — стогнала вихователька.

Від погляду на те місце, за яке трималася Тетяна Борисівна, Дазу знудило. Вона виблювала — здавалося, нутрощі у неї теж вивертає назовні.

— В-витрися, — Сонтарина подала хустину.

Ця худюща тиха дівчинка дивилася на диво ясним поглядом. Страх сидів хіба в кутиках очей, що були незвично великими. Удвох таки якось підвели ТеБе. І пішли, пошкандибали полем. Страшно рвонуло ззаду. Але осколки металу пролетіли мимо. Тільки стало враз душно-душно, ніби на небі з'явилося ще одне сонце.

— Який же ідіот наказав чіпляти вагони з дітьми до ешелону з пальним, з цистернами? — простогнала Тетяна Борисівна і ще тихіше: — Ой, дівчатка моєї любі...

Біда наздогнала зовсім неподалік від посадки — невеличко-го гайку, до якого побігли уцілілі діти й дорослі. Спочатку за спиною почувся гуркіт, потім задвигтіло небо. Поверталися літаки, відбомбившись, зробивши свою чорну справу. Як ви-

явилося, не до кінця. Один із залізних круків дав кулеметну чергу по тих, котрі не встигли сховатися. По них. Кулі посипалися густим вогняним роєм.

Спочатку Даза відчула, як поважчала Тетяна Борисівна, потім побачила, як опускається на землю Сонтарина.

Закричала:

— Соню!

Відпустила виховательку, й та впала на землю.

— Рубцова, — простогнала ТеБе.

Сонтарина лежала долілиць. Даза перевернула подругу, найріднішу її дівчинку, на спину. Спочатку побачила цівку крові на скроні, закривавлену шию, а потім погаслі Сонтаринчині блакитні, як небо ясної погоди, очі.

Вона струснула подругу, вдарила легко по щоці, спробувала навіть дихнути в її розкритий рот. Розпачливо озирнулася.

Крикнула, а швидше хрипло прошептала:

— Допоможіть...

Віддалялися літаки, кликали на допомогу від пошматованого ешелону люди. Хтось вийшов з посадки і поволі став наближатися до них.

Даза тримала на колінах голову Сонтарини. Сльози душили її, в очах темнішало й темнішало. Поруч стогнала все тихіше Тетяна Борисівна.

«Як же я житиму?» — встигла подумати Даза, перш ніж знепритомніла.

Услід за кухаркою з їхнього харчоблоку до неї підбігла Валерія.

Вони не знали, що попереду чекають майже два довгих роки поневірян, безпритульності, жебракування, роботи на чужих людей, втеч від облав, доки в маленькому полтавському містечку не пристануть до доброї напівсліпої бабусі. На той час Даза називалася Дариною, Одаркою, бо ім'я Даза викликало підозру — чи не єврейка? Через два роки ніхто б не впізнав колишню Дазу, яка після смерті Сонтаринки жила начеб із застиглим, хоча й вперто живим серцем.

Тієї ночі, коли її мама пережила спалах давнього, болючого, у Віталії були свої спалахи — ближчі, але не менш болючі. Вони виникли з небуття, з того, що було забуто. Давно. Ні, не забуто. Здавалося, забуто. І справа не в приїзді мами, не в її біді. Хоча і в біді також. Вона, Віталія, тільки вона мусила пройти знову цей шлях, наковтатися болісних й гірких, наче настоянка полину — без цукру, без якогось пом'якшуючого компоненту, густа полинова вода, настоянка, що гірчить, — такими були спалахи-спомини. Мама Даза розказувала, що колись в її дитинстві, у війну, якась чужа бабуся, котра дала їй прихисток, змушували пити таку густу полинову воду, коли на Дазу нападав страшний ядушливий кашель. Ядуха. Коли вириває, розриває груди і, здається, от-от вирве серце. Чи через горло витягне назовні душу, щоб сказати: ось твоя душа, вона вже нікому не потрібна, навіть тобі самій, бо всередині віднині житиме тільки страшна пані Ядуха. Так казала, згадувала колись мама Даза. Вона прийшла в другому спалаху, висвітлена ним. Обрамлена дивним вінком-аурою.

«Мамо», — думала Віталія.

Теперішня і тодішня. Тодішня й теперішня.

Але спочатку прийшов він. Тобто не прийшов, а був витягнутий з безодні болю. А безодня жила в першому спалаху.

Віталія знала, коли в нього закінчується строк. Вона того дня була вихідна. Ще з вечора нарізала м'яса, щоб уранці зробити його улюблені відбивні. І котлети вранці приготувала — він казав, що чоловік повинен їсти багато м'яса, інакше що то за чоловік. М'яса купила в дядька Дениса, котрий перед Паскою, як і годилося, заколов свиню. Дядько Денис був відставник із надстроковиків і служив донедавна в охороні колонії. Казав, що в нього найліпше м'ясо, бо знає, чим годувати свиночку. Свиночку-лялечку. Віта приготувала й салати, і спекла торта. Чекали урочистого моменту й пляшка вина та міцної домашньої настоянки — її виробляв Денисів брат. Того дня Едуард

мав прийти вже як вільний, як господар цієї оселі, і це треба було відзначити. Зранку в ставку неподалік Віталія нарвала латаття — букет також мусив бути.

Едуард мав завітати, прилетіти, висяяти в обід. Віта сиділа — ні, то вставала, то знову присідала на диван — в його улюбленому бордовому платті й тремтіла, наче дівчинка, яка чекає першого побачення. Могла писати твір «Перше побачення» і писала — подумки, з слів, що ставали метеликами.

Він не прийшов ні в обід, ні по обіді. Віта вирішила, що трапилася якась прикра замінка (хоч би нічого не накоїв перед звільненням, молила Бога), й побігла до колонії. Першим облив окропом черговий на прохідній:

— Ваш (так і сказав — ваш) вже звільнився.

— Як? — Віта вигукнула і задихнулася. — Коли?

— Десь опівдні. Точно, по дванадцятій дня. Десь так чверть на першу.

— Ви не помилилися? — Віта завмерла і вже майже зненавиділа цього чоловіка.

— Чого б я мав помилятися? — Лейтенант явно образився. — Я ще йому на прощання й руку потис. Побажав більше сюди не попадати. Ну, він засміявся, що виконає мій наказ. Так і сказав — наказ. Наказ — ха!

— І він... Він пішов?

— Не пішов, а поїхав, — уточнив лейтенант.

— Поїхав? Ви хочете сказати — Едик... Едуард пішов на автостанцію?

— Чому на автостанцію? Його біля воріт машина чекала. «Волга».

— «Волга»? Таксі? — Віта нічого не розуміла.

— Та вроді не таксі. Вроді з київськими номерами. Точно, з київськими. КА — букви. Я запам'ятав.

— Он як?

Віта не знала, що й думати. Усе ж — один суцільний нерв, одне тремтіння, одна павутинка — пройшла до адміністрації колонії. Поволі, а тоді побігла, підштовхнута невідомо ким.

Замначальника підтвердив: ув'язнений Едуард Грищенко сьогодні звільнений у зв'язку із закінченням відбуття строку покарання.

— Десятку відмотав. Тютілька в тютільку відгрохав. Ну, та йому, видать, не звикати, — капітан Макеєнко гмукнув.

Перший спалах забирає пелена — спочатку сіра, вона стає чорною. І тільки всередині горить страшне палюче червоне око. Око кліпає і викидає Віту геть, наче сльозу виштовхує, а може, випльовує жінку, що виростає з тої сльози. Сукня на тій жінці, навпаки, з червоної стає чорною.

Спалах другий. Її нічне чергування наступної доби. Почервонілі виплакані очі Віталії вже без сліз. Сухі, аж надто сухі. До сестринської заходить Коливан — Антон Борчук, один з найближчих друзів Едуарда в колонії. З тих, що з охороною, з самим начальником вась-вась.

— Що тобі, Антонцю? Прихворів? — Віта гасить неприязнь до Емірового друга.

Коливан наближається й рвучко обхоплює залізними руками-кляшнями. Горять очі, весь пашисть.

— Антоне! Зека Борчук! Що ви собі дозволяєте! — Віталія намагається вирватися.

— Тихо-тихо, — сипить Коливан-Борчук. — Не шебуршися. Хіба тобі Емір не казав?

— Про що? Пусти...

— Ну, здрасте-мордасте. — Коливан наближає своє лице до Вітиного. — Моя ти тепер. Чуєш — моя! Емір тебе по естафеті мені передав.

— По якій естафеті? Що ти верзеш? Обколовся?

— По нормальній зеківській естафеті, — вже спокійно сказав Борчук. — Будеш тепер мене обслуговувати. Як Еміра.

— Я закричу.

І перш ніж затискає Віті рота, вона кричить. Голосно, на повні легені. Весь її біль, весь розпач і ненависть — до цього брудного кабана, до підлого, огидного Еміра, до всього цього світу, в який вона повірила, вкладається у цей крик. Голосний крик-біль. Крик-розпач. Крик-ненависть.

Вривається солдат — охоронець медчастини. Та перш ніж він забере Коливана, Віта виривається, хапає зі стола шприца і вгачує Коливанові-Борчуку в щоку.

— Сука! Курва! — кричить зек. — Що ти робиш, б...

Та Віталія вже стоїть з ножем в руках, готова до всього. Над колонією реве сирена. Сирена її душі. Потоптаной.

Наступного дня Віталія подала заяву на звільнення. А через кілька годин забрала її. Вона залишиться. І хай з нею роблять що завгодно! Уб'ють, згвалтують... Який тепер сенс жити, існувати в підлому світі-обмані, житті-насмішниці?

За час праці в колонії Віталія всього набачилася. І вбитих бачила — тут відбувалися жорстокі розборки, а помста і покарання часом були страшними. З дрібними пораненнями, синцями й навіть переломами до медчастини й не зверталися. Вона знала про існування касти упосліджених — «півнів», «дівчат», в'язнів з навічно погаслими очима, як сказав їхній лікар, таких опускали навіть у цій колонії. Пробувала заговорити про порядки серед ув'язнених, бо знала, що Едик-Емір один з тих, хто регулює ці порядки, хто має владу не меншу, ніж люди у формі.

Почула коротке:

— Я тебе дуже попрошу, любя: не лізь у те, що не розумієш. Не встромлюй свого симпатичного носика. Згода?

Вона справді багато чого не розуміла, але найбільшою, впертою її мрією залишалося вирвати коханого з цього перевернутого світу, з цього пекельного кола. Чи таки добитися, щоб він до того кола ніколи не повернувся.

Знала, що тут цінуються й стають предметом торгу інтимні жіночі речі. Це було не тільки збочення, а й туга — хай і в такій формі — за звичайним, нормальним життям. За жінкою, навіть її запахами, далекими і напівзабутими. Так вона вважала, але так, певно, й було. Якось Едуард признався: там, у першій своїй колонії, він продав її найінтимнішу річ за дві пачки індійського чаю. Знала: в колонії це дуже дорого. Її не чіпали, навіть не натякали на щось, бо знали, чия вона подруга. А подруга бачила пекельний сум в очах, що ще вчора викликали острах.

Ловила, як метеликів, і відразу відпускала на волю слова цих нещасних. І все це посилювало бажання — ну, може ж бути інакше — про це кричало її єство, її тіло: вирвати, повезти з собою — назавжди — Едуарда, Едика, скинути з нього личину Еміра. У ній усе ще жила надія — на диво, кохання, її і його силу почуттів — жила, мов крик душі, який вперто не бажав стихати. Крик лунав і лунав — здалеку, наближався, віддалявся, але ж таки жив.

Тепер усе це обірвалося. Надія виросла отруйною блекотою. А може, вовчими ягодами. Спробуй, зірви, з'їж. Помреш у страшенних муках. Нехай, вона зірве. І доки їстиме, вважатиме, що вони їстівні. Що є надія врятуватися. Або пізнати насолоду од смерті. Ніхто з живих не знає, який смак у вовчих ягід.

Удома випила снодійне і міцно-міцно заснула. А вранці, вглянувши у вікно, побачила маму Дазу, яка підходила до будинку. І то був третій спалах, але не спалах-біль, а спалах-диво, спалах-радість, хоч і з присмаком гірчинки.

Мама приїхала забрати її додому, до Києва. Вона вже знала по Вітину біду. Не дорікнула жодним словом, розмовляла так, наче вони вчора тільки-тільки попрощалися. Ніби не було десятилітньої розлуки.

Віта поїхала з мамою до Києва. Щоб пережити ще два спалахи. Але до того вони вдвох удома наче ходили по склу чи тоненькому льоду. Боячись розбити скло чи роздушити лід. А тоді провалитися, порізатися, поринутися у нову відчуженість. Казали небагато слів, але слова ті мовби обмотували чимось м'яким. Ватою, пухом?

«Ми несправжні, — якось подумала Віталія. — Але які ми справжні? Коли ми стали чужими? Коли я стала чужою?»

І все ж ніжність до мами в ті дні не була фальшивою. Вона швидше дивувалася тому, що мама поруч, що до неї можна дотягтися рукою, доторкнутися. Що слово знайде відгук, якщо слово знаходилося. Що обоє пережили десять довгих літ розлуки. Що її, Вітина, зрада розтала десь у повітрі. Але чи була зрада?

Коли їй здавалося, що мама безмовно докоряє, вона починала говорити про щось необов'язкове — погоду, колег по роботі

в поліклініці неподалік від дому, в яку влаштував мамин знайомий лікар, про нову гарну станцію метро, про весну, що непомітно, наче скрадаючись, переросла в літо і вже відцвіли каштани на Хрещатику.

А Едуарда зустріла не на Хрещатику, куди полюбила навідуватися теплими літніми надвечір'ями, а на їхньому мікрорайоні. Він ішов... ішов... ішов під руку (геть не схоже на нього) з жінкою. Щось сказав до жінки, котра їла морозиво. Нахилившись, як до неї, Віти, ніколи не нахилився. І коли порівнялися, коли її помітив:

— О, Вітуля! Натах, це та моя любка, вірна моя подружка, про яку я тобі розповідав... Вірно любила зека. Віто, зачекай, куди ти?

Віта минула їх, мов сновида. Її оповила густа персональна темрява, що врятувала од пекучого сонця у півнеба, у ціле небо. Сонце стало таким великим, було так нестерпно близько, що Віта, рятуючи од нього свою бідолашну голову, на хвилю обхопила її руками. А потім відпустила — хай летить, горить, палає, це не її голова, вона тепер безголова.

Коли Віта прийшла до тями, подумала, що десь вже бачила цю жінку — старшу за неї, з обличчям не те що спитим, а наче просто зім'ятим, на подушці, після важкого похмільного сну. Жінка була виключно вродливо-невродлива, навіть потворна, але крізь цю потворність проступав сміх — сміх самої жінки, котра зневажала світ і тих, що довкола неї.

Віталія спинилася. Скроні ломило. Але вона мусила пригадати. І згадала. Приуральська колонія, жінка у формі, яка їх перевіряла, обмацувала — з тим же усміхом-вищиром, із блиском відверто презирливих, ні, швидше презирливо-байдужих очей. Жінка, про яку Едик-Емір казав, що вона віддається зекам, казав так зневажливо, як міг тільки він — знищуючи одним-двома словами. І тепер він з нею... Після десяти літ кохання з Вітою... До якої сильна, дужа ніжність аж перехлюпувала... Яку носив на руках під час побачень...

«Порятуй мене, мамо, — подумки попросила Віта. — Ще раз порятуй. Візьми ти мене на руки, бо я знову стаю маленькою. Такою маленькою, що скоро мене вже не знайдеш. Але я ще є...»

Але вона була. Була й далі. Й коли зайшла до забігайлівки поруч із їхнім будинком, щоб напитися, в останній момент, вже коли піднесла склянку з горілкою до губ, виплеснула смердючу рідину на стіну перед собою. Її наздогнав чийсь пропитий голос:

— Брезгує, сука. Навіть напитися не може. Ну, ти бачив таку, Федь?

«Я сама себе побачу», — подумала тоді Віталія.

А через тиждень був останній спалах того спекотного літа. До Києва приїхав Тимур. Тимур Косик, прапорщик з їхньої колонії, молоденький, соромливо сяючий, з усмішкою, що сама просилася на тонкі, ще майже хлоп'ячі губи.

І було надвечір'я. Несподівана зустріч і після слів: «Ой, Тимур, звідки ти, як ти мене знайшов?» — «Я, Віталіє Миколаївно, я, ля-ля-ля і ще якесь ля-ля», — він і сказав, за чим, власне, приїхав. За чим і за ким. За нею.

За нею — ось які були справи. Найважливіша справа того надвечір'я. Бо він, як виявилось, любив її, таємно кохав усі ці роки. Не всі, але цілих п'ять, ні, п'ять з половиною років, відколи прийшов після армії служити в колонію. Так і сказав: п'ять з половиною.

«Дві п'ятірки», — подумала Віталія.

Дві п'ятірки, а він:

— Я, власне, того й пішов туди служити, що вас побачив. Я ж місцевий. Тобто не місцевий, а з Луцька, до тітки в гості приїжджав. Ну, й побачив. На вулиці... Ви йшли така... осяяна. Щаслива. Я дізнався, де ви служите. Де працюєте. І пішов і собі служити, щоб вас щодень бачити. Ну, не щодень, але коли там були, у колонії. Приходив до вас, навіть сам собі пальця порізав, щоб ви перев'язали.

Така була Тимурова любов.

Віталія слухала його й раптом подумала, що їй хочеться ще раз обманутися. Не повірити, не закохатися, а ще раз обманутися, обдуритися, обдурити саму себе. За те, що вже було, але не минуло й пекло. Досі пекло. За справжнє своє кохання до проклятого Еміра. А цей хлопчик — та який там хлопець,

піджаристий, підгонистий молодий чоловік — дивився справді страшенно закоханими очима. І був дуже швидким, бо одразу запропонував, щоб вона, Віталія, стала його дружиною. Законною дружиною. Так і сказав: законною. І дістав з кишені коробочку з обручкою, з перснем золотим. А потім і другий, без коробочки — це мій, для мене. Вони поєднуються, й ми поєднаємось, Віталіє Миколаївно... Віто...

— А хочете, я перед вами на коліна стану? — спитав, заглядаючи у вічі.

— Хочу, — раптом, несподівано для самої себе сказала, а потім і засміялася Віталія.

І він таки став. Привселюдно. Перехожі здивовано дивилися, і вечір той літній дивився, і сум Віталії, що погасив її сміх, її бажання обманутися. Чи бажання лишитися? З минулим, яке ще могло стати майбутнім...

— Встаньте, — сказала вона. — Встаньте. Бо я піду...

— Доки ви не скажете, що згодні, — не встану.

Отакій затятий Тимур. І вона сказала:

— Ну, милий мій, я подумаю.

Думка її покликала до Луцька. У колонію вернутися не могла, та й Тимур цього не хотів. Туди він їздив на роботу подарованим батьком «жигулем». Батьки могли подарувати єдиному синові й машину, і двокімнатну кооперативну квартиру: тато невтомно трудився постачальником дефіцитних у той час запчастин, а мама продавала в гастрономі не менш дефіцитні ковбаси й сири. Від вибору сина татусь і матуся, як їх називав чемний, як для прапорщика, син, були не в захваті, але й особливо не заперечували. Хотіли справити синові гучне весілля, але майбутня невістка виступила категорично проти. Довелося обмежитися скромною вечіркою, як назвали застілля на чотирі десятки людей. Віта сказала, що мама захворіла й не може приїхати. Насправді вона й не повідомила маму. Знала, що не приїде, чи боялася того можливого приїзду? Утім, лишатися назавжди в колонії сам Тимур не мав бажання й наміру, особливо після того, як там не стало коханої Віточки. Саме так:

Віточка, а ще Вітуся, Віталочка, Віталенка, — називав її чоловік. Віта спізнала, що означає «купатися як сир в маслі», та стала кішкою, у якій «дванадцять місяців на рік масниця». Тимур не шкодував грошей на одяг і прикраси для любої Вітусі. Тим більше, що закінчував заочний юридичний факультет і перевівся (звісно, не без батьківської допомоги) слідчим військової прокуратури, отож відтепер міг розраховувати не лише на батьківські гроші.

Він дарував кулони, намиста, гарні жіночі годинники мовби недбало і в той же час елегантно, з підкресленою увагою. Ця увага виростала з його тихої з'яви, з його ніжних слів, з його постаті — простої і начеб (це вже Віта потім визначить) елегантно-запобігливої. Так прапорщик не міг чинити. Значить... Значить, він спочатку кинув долю на її вівтар, до її ніг, і терпеливо, терпеливо, терпеливо чекав свого часу і її вироку. Це їй подобалося, це... павутинка ткалася елегантно і прозоро, на очах у неї і їй підносилася. Захоплено і ніжно. Хоч і була павутичкою. І їй... їй подобалося приймати ті дарунки. Одягати їх. І те, як милується нею Тимур.

«Я просто жінка», — казала собі не раз.

Віта думала, що вона ось-ось покохає, що вона вже кохає чоловіка, а не тільки дозволяє кохати йому. Часом подумки зверталася до мами Дазі: «Ти цього разу не мала рації, мамо».

Бо мама сказала після знайомства з Тимуром:

— Ти знову помиляєшся, доню.

— У чому, мамо?

— У виборі. Боюся, це теж недобрий чоловік. — І зітхнула. — Не розумію, чому тебе до таких тягне...

— Але ж Тимур не злочинець, мамо, — трохи роздратовано заперечила Віталія. — Він сам, до твого відома, охороняє злочинців. Таких, як Едуард. А незабаром буде слідчим.

— Це не міняє суті справи, — якось натужно сказала мама. — Людина може працювати ким завгодно, не в цьому річ...

— А в чому ж?

— У нього недобрі очі. Рухи, наче він щось приховує. Від себе. У нього мова неприродно побудована. Слова наче підозрюють одне одного.

— Ти що — мовознавець? Лінгвіст?

— Я медсестра, — з ледь вловимою сумною ноткою сказала мама.

— Ну, не ставай у позу. Це ж смішно, мамо. Приховує щось від себе! Мова... Слова...

— Дай боже, щоб я помилилася, — сказала мама. — Я б тобі заборонила, якби могла... Але ж ти знову не послухаєшся... Це твій вибір... Але віднині ми двоє суверенів.

— Двоє суверенів?

— Так, Віточко...

— Що це означає?

Мама не відразу відповіла. Не відразу. Не шукала слів, а наче зважувала ті, що мала.

— Кажі, — звеліла Віталія.

— Я стомилася чекати тебе, — сказала мама. — Нам буде добре удвох. Нам.

— Удвох? Звідки ти знаєш...

— Може, ти зустрінеш... Ти обов'язково зустрінеш того, хто тебе буде гідний.

— А цей — не гідний?

— Ні. — І, по-особливому дивлячись на дочку: — Я більше не поїду туди. Не поїду по тебе.

— Ти вважаєш... У мене знову закінчиться нічим?

— Так, — безжалісно сказала мама Даза.

— Ні. Ні. Чуєш: ні. Ми знову стаємо чужими?

Віталія підвелася. Уся тремтіла.

Подумала: «Чому я хочу обманутися? Ні, я цього не хочу. Чуєш, мамо, не хочу!»

Вона чекала якихось слів. Може, й повернення до початку розмови. Але для цього треба було розмову, яка вже відбулася, закреслити.

— Щось я колись зробила не так, — сказала мама, як уже раз казала.

— Не так?

— Не так з тобою. Пробач.

— Усе було так, мамо. Хіба що... Ти була занадто правильною. І моральною. У твоєму світі не було Едуарда, а в моєму був. У твоєму його й не могло бути. А мені зустрівся. Став на стежці. Бо... мав зустрітися. От і все, мамо.

— Ні, не все. Я таки не зможу знову чекати. Я не піддослідна тваринка.

— А я? — Віта спитала, мовби за інерцією.

— І ти теж. Тому й прошу: не їдь з ним.

Такою була мама. Мама, яка знову, як завжди, не помилилася. Бо вже через кілька місяців у їхньому розкішному гніздечку, у саду кохання й турботи, стала проростати колюча квітка. Чортополох, а може, й блекота. Чи те й те разом. Чортополох і блекота ревностів. Дві, три, десять, сто квіток зразу.

Спочатку то були мовби безневинні, жартівливі, з неодмінним: «Ну, пробач за цей дурний жарт», — натяки, мовби ненароком, ненавмисне, спонтанно кинуті репліки, репліки-запитання: «А він був кращим коханцем, ніж я?» — «Ну, пробач, не можу дати тобі такої насолоди, як він» — «А твій був... вигадливим?» І до щоразу грубіших і брутальніших. З брудною цікавістю. Віталія сердилася, ображалася, випалювала теж образливі слова, вони сварилися й мирилися, примирення було з квітами й коштовними подарунками. Але чим далі в ліс, тим він густішав. І вже чоловік став звинувачувати Віталію в тому, що вона була коханкою не лише Едуарда-Еміра, а й інших зеків.

— Авжеж, з усією колонією спала! — люто гукнула.

Потім якось запустила в нього вазою й ледве не розбила голову. Тепер уже сама змащувала рану. І раптом відчула, що так, любить, кохає цього ревнючого чоловіка. Подумала, що після припадку ревностів він особливо пристрасний. Так було й цього разу. Але пристрасний чоловік став підозрювати, що вона крадькома зустрічається з... Едуардом. А ще

з Коливаном-Борчуком, і їздила в те селище не до бабці, в якій колись жила й хотіла провідати, а до коханця-зека.

Якось вони виїхали в ліс. Збиралися довго, надто довго, це Віталія потім зрозуміла. Він казав, що їм треба подихати, що ліс цієї пори — початок першої позолоти — особливо чарівний. Він мовби запрошував, заохочував, «під'юджував» і водночас посилав сигнали. Не їхати. Віталія цього не розуміла.

Того ранку співала:

— Поїдемо, поїдемо до лісу.

Тимур посміхався:

— Авжеж, моя кохана.

А потім була та галявина, те дерево. Наказ-прохання: «Стань біля тої сосни!»

Вона пригадала пісню «Горіла сосна, палала, під нею дівчина стояла» і засміялася:

— Ти мене підпалиш?

— Гірше, — сказав він.

І таки гірше. Коли Віта стала до дерева, Тимур раптом дістав пістолета й сказав, що буде стріляти доти, доки вона не признається, де й коли зустрічається з Едуардом. А якщо не признається, то вб'є її, а потім себе. І справді вистрілив — раз і вдруге. У стовбур дерева, зовсім поруч з нею.

— Ну все, — сказала Віталія. — Можеш мене вбити, але коли я лишуся живою, то завтра ж подам на розлучення.

Тоді він знову впав на коліна біля її ніг. Обіймав її ноги. Дивився відданими очима. Знизу вгору. Підносив поглядом її до чистого осіннього неба.

Віта простила. Мала надію, що він зміниться, коли з'явиться дитина. Стримували від розриву й почуття, й те, що Тимур жодного разу не підняв на неї руку, пальцем не зачепив, хіба, коли вона надто бушувала, біла чимось чи дряпалася, брав за руки й силою садив на диван або в крісло. Наче за якоюсь обопільною змовою батькам його нічого не казали. З мамою Дазою свати бачились єдиний раз. У Києві. Віта не заперечувала проти цієї зустрічі. Після зустрічі свекруха сказала Віталії:

— Побалакали. Співчуваю.

Віта знала: її мама органічно не вміла прикидатися. З тих пір, коли... коли дала собі слово більше не прикидатися.

Надія на дитину, на зміни в його ставленні померла в той день, коли лікар-гінеколог підтвердив те, що Віталія й так знала: у неї таки буде дитина. Тепер уже буде.

Віталія:

— У мене для тебе новина, Тимурчику.

Він:

— Сподіваюся, гарна? А то я стомлений.

Віталія:

— Для мене — гарна. *(Пауза)*. У нас буде дитина.

Він *(теж після паузи)*:

— Від нього?

Віталія:

— Від усіх зеків *(як у п'єсі — виходить, точніше, вибігає)*.

Вона переночувала у подруги-медсестри. Наступного дня знову зробила аборт. І все ж прожила сімейним своїм життям ще рік з хвостиком. Наказувала собі не вертатися більше додому — і верталася. Питала себе: боїться лишитися сама? Скинути кудись своє друге болісне кохання? Хтось відповідав за неї. Відповідь мала два варіанти. Який правильний насправді — на це не відповідав ніхто. Чоловік не раз просив вибачення за ті дурні слова. Казав, що дуже, дуже хоче сина. Або й дочку. Або й двійню — ще краще. А потім кричав, що вона навмисне не бажає мати саме від нього дитину. На той час Віталія справді не хотіла. Уже подала заяву на розлучення. Чоловік заперечував, а потім не з'являвся на суд і підкупляв суддів. Усе ж після кількох відтермінувань і судової тяганини, яка тривала цілий рік, їх таки розлучили. Але на запитання судді, яке прізвище вона відтепер обирає, Віта несподівано сказала:

— Хочу залишити теперішнє. Косик.

Тимур погрожував і вбити її, і намагався схилити керівництво лікарні до звільнення колишньої дружини з роботи. Та Віталія Косик на той час в лікарні мала репутацію вмілої, грамотної,

більше того, ерудованої медсестри з фактичною кваліфікацією лікаря, до того ж завідувач відділення явно до неї нерівно дихав. Через півтора року життя на приватній квартирі вона отримала однокімнатну малосімейку. До мами не вернулася. Вперто не хотіла визнавати свою другу поразку. Жила в ній, як у перемозі.

Дізнавшись, що Тимур хотів підло позбавити її роботи, подзвонила йому:

— Ну що, з'їв? Хотів ковтнути і подавився?

— Я ж тебе кохаю, — сказав незвично жалібно він.

— Може, ще мені розкажеш про свою невтрачену любов? З усіма подробицями...

— Не смійся. Я мучуся. Можеш у будь-який момент повернутися.

— До того, що було?

— Ні. Я вже інший. Чесно кажу — інший.

— Зате я не інша. Уже така, як була до твого приїзду до Києва.

— Ти могла залишитися у цій квартирі. Я б пішов.

— Повернувся б плакатися таточку й мамі?

Він мовчав. Не відповідав, дихав у трубку. Мовчала і Віталія.

— Навіщо ти лишила моє прізвище? — зрештою спитав.

— Щоб ти не забув мене, — засміялася Віта й поклатла трубку.

Того вечора вона вбивала у собі спокусу — ще раз подзвонити. Цього разу мамі. Замовити розмову. Тоді можна було тільки замовити розмову.

Вечір загортав її в чорне простирadlo. Віталія стояла біля телефону в сестринській. Боялася сісти і боялася зробити крок.

«Чому ніхто не йде за допомогою? — подумала. — За ліками чи уколами. Нікому не погано цього вечора, окрім мене?»

Тут вона подумала про трьох своїх ненароджених дітей. Від Едуарда і Тимура.

Враз почула за дверима дитячі голоси. Сміх. У неї галюцинації?

Відчинила двері. Коридором ішла жінка з дитиною. Побачила її, зніяковіла.

— Вибачте, будь ласка. Ми затрималися у моєї дочки. Оце мале чудо дуже хотіло маму побачити. Ми вже йдемо.

— Так, звичайно, — сказала Віталія. — До побачення.

Вона так і не подзвонила. Трубка вислизнула з її руки, коли ще раз спробувала взяти.

Зате до неї через кілька місяців зателефонував Тимур. Спитав:

— Хоч дізнатися, де тепер твій колишній любчик?

— Ні, — сказала вона й поклала трубку.

Він подзвонив ще раз. Віталія, повагавшись, трубку зняла.

— Едуард знову сидить, — почувла.

— Навіщо ти це кажеш? Щоб уколоти?

— Ні. Просто, я думаю, цікаво буде — за що тепер сів. І дуже надовго.

— Мені це нецікаво, — сказала вона.

— Думаю, цікаво, — він. — За вбивство. Хоча, підозрюю, він його не робив.

— Едик узяв чийсь вину на себе? — Віталія справді здивувалася.

— Що, не схоже? — Тимур засміявся. — Узяв, узяв. Знакомий слідак з Києва розказав. Хтось убив його жінку. Едика твого. Ну, йшло розслідування. І той слідак факти зібрав, він хлоп не дурний, що то зробила сестра твого Еміра.

— Він не мій, — сказала Віталія.

— Ну, був, яка різниця. Ну от, вже й заарештував убивцю. Сестричку того Еміра...

— Зіну? — зойкнула Віталія.

— Ага, то ми її знаємо, — сказав колишній Вітин чоловік. — Ну, вона й розкололася. Виявляється, любила братика. Не як сестра. Ну, вони ж зведені, виявилось. І ревнувала до тої жінки. До речі, ім'я Наталія тобі нічого не каже?

— Ні, — знову сказала Віталія.

— Ой, чи ж? — Він противно захихотів. — Ну, твоє діло. Так от, ревнувала... До того ж те стерво, уяви собі, на відміну від тебе, мотузочки сукала з бідного Емірчика. Ну, сестричка

й торохнула по голові. А потім до слідака Емірчик заявився власною персоною. Ще й молотка приволік зі своїми відбитками. Класно, одним словом. Ну, слідак, кажу ж, не дурний, вхопився за цю версію. Признався: набрид їм цей паханчик, давно мали на нього знов факти, підозру сильну по двох ділах, а доказати не могли, хитрішим став. А тут такенька нагода. Ну, й повірили Еміру, а не його сестричці. Клопоту зайвого позбулися. Твій любчик на суді підтвердив свою вину. Три п'яточки отримав.

— П'ятнадцять років?

— Авжеж. Не хоч знов за ним поїхати?

Вона цього разу не кинула трубку. Тільки сказала:

— А ти не змінився.

— Ти, мабуть, теж, — відповів він. — Заміж, знаю, не виїшла. І я холостякую. Зійтися не пропоную, бо не прийдеш. І не приймеш.

— Бідний ти, — сказала Віталія. — Майже жебрак. Бувай.

І вже тепер поклатла трубку — обережно, надто обережно. Подумала: може, написати листа про цю розмову — в прокуратуру чи що? Чи то фантазії Тимура? Зіна, як вела себе далі Зіна? Зіна була закоханою у зведеного брата? Цей негідник взяв на себе вину? Чи Зіна брала вину за брата? Віталія була ні в чому не певна.

Почула голос Зіни (вже закоханої тоді у Едуарда?):

— Хіба там на роботу влаштувалася б. Прибиральниці чи санітарки в медчастині потрібні.

Слова, звернуті до неї. Від Зіни, насправді закоханої у Едика.

Вона мала ще кілька постільних зустрічей з чоловіками виключно з єдиною метою — десь через рік після розлучення Віталія нестерпно захотіла мати дитину. Доцю. Ще через два роки — вирок гінеколога з їхньої лікарні:

— Віталіє Миколаївно, вибачте, ви...

— Я не зможу мати дітей?

— Так.

А потім була та зустріч, коли до її молодшої колеги-медсестри приїхала колишня однокласниця по інтернату разом

зі своєю молодшою сестрою — похмурим заплаканим дівчиськом. І медсестра у відповідь на Вітине: «Що з нею?» сказала, що сестра подруги, а їй лише п'ятнадцять, підзалетіла, а термін вже великий, аборт робити небезпечно. Віталія попросила звести її з подругою і сестрою. Далі... Далі був хабар і домовленість з тим гінекологом. Віталія «завагітніла». Підкладати подушки під плаття й спідниці та кофти було нескладно. «Родити» вона поїхала в те місто, де жила дівчинка, котра не хотіла стати мамою. За прискорений процес удочеріння також було добре заплачено. Як і за те, що юна мама, відмовляючись від дитини, скаже, що звати її Олесею.

...Віталія лежала в темряві палати, слухала посопування Софії, котра, відстогнавши своє цієї ночі, нарешті заснула. Вона була не сама. Не з Софією, а з Олесею — маленькою, крихітною, котру несла через чуже місто, потім везла в поїзді. За вікном щойно відбууяла весна. Крізь вікно й побачила лелеку, що летів над полем. Її персонального боцюна. Подумала, що то він приніс це мале диво — Олесечку, Олесинку, Лесю, її рідну кровинку, авжеж, рідну, яку нікому не віддасть.

Потім вона тут, серед ночі, але світлого її спомину, вчила доньку ходити й говорити, вимовляти слово «мама» й слово «тато». І ще багато-багато слів. Ще жив у ній страх. Ніби малесенький, але в'їдливий черв'ячок точив душу. Що раптом колись об'явиться справжня мати. Що...

«Ось моя поразка, мамо, — раптом подумала. — Не тоді, коли я поїхала за Тимуром, а зараз. Цієї весни, коли ти приїхала... Коли ти побачила Олесю... Ми обоє...»

Вона відчула, що засинає.

І подумала, що мусить заплакати, бо жити лишається надто мало.

Бо був ще її лист до матері, що їде далеко-далеко і просить її не шукати. І чекала, що мама приїде сюди, до Луцька. Мама не приїхала, тільки лишився біль і їхня обопільна впертість. Аж до страшного діагнозу і її дзвінка до Києва. На старий мамин телефон, який лишився тим самим, маминим.

«У мене все зроблено, всі рахунки сплачено», — сказала собі Віталія.

Біль вона глушила великими, надто, дозами знеболювально-го, але дурну хворобу і хворе тіло було не обдурити. Тіло все слабшало, все важче було просто підводитися, навіть розмовляти, вона худла і розуміла, що відлік її дням пришвидшено і ось-ось підуть метастази, яких чомусь немає. Було страшно і прикро, але страх і прикрість вона проганяла, мов надокучливих мух. Та ось уже кілька днів у ній жила думка: щось вона ще не зробила, щось суттєве, без якого їй не можна помирати, йти в кращий чи гірший зі світів. Але що?

І раптом подумала: «Я ж не видала Олесю заміж. І вже ніколи не видам».

Далі вона подумала, що так, мама Даза догляне і багато чого навчить Олесю, може, краще, ніж вона сама. На свої сімдесят мама виглядає непогано. Отже, Олеся встигне закінчити школу і поступити кудись далі, шкода тільки, що поки що не вибрала конкретну професію. Переїде до бабусі в Київ. А от весілля... Весілля їй не побачити.

І тут Віталія подумала, що Олесине весілля вона організувати, відіграти, відгуляти може й сама. У своїй уяві. Так, в уяві. Химерність думки спершу вразила, а потім думка засіла в голові й стала оволодівати нею всією, як, буває, оволодіває світанок, що спочатку тільки просіюється в кімнату, а потім вихлюпує і переповнює простір сонячним світлом. Чи дощ, коли застає десь в альтанці й шелестить спочатку тихо, а потім усе голосніше й голосніше, доки не відторгне тебе від решти простору, промовляючи: ти віднині належиш тільки мені.

Віталія («Я — Віта», — сказало їй друге «я»), Віталія-Віта спершу вирішила обрати ресторан, в якому весілля відбудеться. Стала перебирати подумки ресторани міста, які знала. Ті, в яких була. Гм, не так і багато. Ну, п'ять-шість, може. Вона пішла в приймальню диспансеру й попросила телефонний

довідник. Вирішила: вибере за назвою, яка їй найбільше сподобається. «Апельсин», «Бармалей» (це ж треба так назвати!), «Білий рояль» (поморщилася — надто красиво), «Берізка», «Білий птах», просто «Корона» й «Корона Вітовта», «Курінь», «Ланцелот» (тримайся, лицарю!), «Ліон» (назвали б ще Леон-кілер, сумно всміхнулася), «Караван», «Каштан», «Світлофор», «Техас» (ого, Техас у Луцьку), «Янтар»... Близько двох десятків нарахувала. Для такого невеликого міста, як їхне, — шик і блиск. А ще були ті, що за містом — «Дубовий гай», «Вітряк», «Курна хата», «101 кілометр», «Струмок», «Тиха пристань»...

«Ну, за місто не поїдемо, — вирішила й далі подумала: — Я щось наче пропустила. Щось пропустила»... Ще раз переглянула — таки пропустила. Ресторан мав назву на диво просту — «Бузок». Вулиця їй незнайома, але назва... Вона виразно відчула, що в палаті запахло бузком, запах був спочатку ледь відчутний і став наростати. Вона пригадала запаморочливий запах бузку — їздили з дівчатами на мікрорайони-села, з невеличкими сільськими хатами, які ще лишалися в Києві, інколи випрошували, інколи купували в тіток, котрі поралися біля хатинок, пахучі гілки. А ще крадькома зривали в ботанічному саду — ходили чутки, що там росте особливо багато «квіток щастя» — з п'ятьма пелюстками, яких треба було з'їсти, загадавши перед тим бажання.

«Мабуть, я мало з'їла тих квіток». Віталія сумно всміхнулася, але вирішила: поїде сама в «Бузок».

Що й зробила, грубо порушивши пообідній «тихий час» і крадькома переодягнувшись у костюм і білий плащик. Спершу хотіла їхати маршруткою, але треба було пересідати, тож вирішила: раз в ресторан, то й шикне — викликала таксі. Водій всю дорогу мовчав і косував на неї — мабуть, був з тих, котрі вважають, що рак заразний.

Ресторан «Бузок» знаходився на межі спального мікрорайону і приватного сектору. Був невеликим і якимось на диво затишним на вигляд й цим одразу сподобався Віталії. Віталія зайшла до невеликого й ошатного залу й сіла за стіл. У залі, крім

неї, обідав один-єдиний чоловік. Коли підійшла офіціантка, замовила собі каву.

— І все? — скривилася офіціантка. — Ось меню.

— Ні, дякую, — сказала Віталія і раптом, окинувши поглядом зал, спитала: — Скажіть, будь ласка, а весілля у вас гуляють?

— Звичайно. — Дівчина оживилася. — І весілля, й дні народження, і ювілеї, і корпоративи. Ми не так давно відкрилися, не всі про нас ще знають, але в нас дуже класне й різноманітне обслуговування. Ви хотіли б замовити зал на весілля?

— Так, я хотіла б замовити зал на весілля, — сказала Віталія.

— Тоді я покличу нашого адміністратора, він вам усе розкаже.

Дівчина зникла, але дуже швидко з'явився невисокий хлопець. Чемно привітався й поцікавився (правда, кинувши перед тим прискіпливий і трохи скептичний погляд), на коли пані хотіла б замовити зал. Віталія відповіла, що десь так на середину літа, дату вона ще уточнить.

— На скільки персон? — поцікавився адміністратор.

— Ну, може, на... на сто.

— У нас є і другий зал, — поінформував хлопець.

І взявся розписувати, які різноманітні страви в них готують і що можна замовити живу музику — в них налагоджено зв'язки з відомими музикантами й оркестрами. Віталія сказала, що подумає і щодо музики, і щодо страв, і щодо кількості весільників. А поки що вона хотіла б посидіти і вжитися в цей зал.

— Звичайно, звичайно, — сказав адміністратор, а позирк його промовив: «Ваші гроші — ваші й примхи».

Віталія сиділа, пила маленькими ковтками каву і уявляла, як цей зал з кількома пейзажами на стінах наповнюється людьми і їхніми голосами. Як вона сама заходить до залу з донькою і її нареченим. Олесі — двадцять два — двадцять три роки. Ну, може, двадцять п'ять. Вона красуня в розкішній білій-білій весільній сукні. Довгій-довгій, зі шлейфом, який несуть хлопчик і дівчинка. Шлейф потім можна буде відчепити, коли Олесь танцюватиме. Вони сидітимуть ось там, столи будуть зсунуті,

і вона ось там сидітиме, біля молодих, вона вже сидить, і Олеся, і її суджений, і святково вбрані гості... Віталія уявляла перший тост: хто його промовляє — сват, дружба — а потім як бажає щасливого життя молодим вона, мама. Заграла музика, то були троїсті музики, й молоді теж пішли танцювати, і вона захоплено дивилася, як танцює Олеся — горда молода пава. А на другий танець наречений — ставний, вродливий (як тебе звати, хлопче, обранцю моєї дочки — Ромчик, Славко, Олег? А може, Віталік?) запросив її, маму своєї судженої, свого найбільшого у світі щастя... Вони пливли залом, і гості перестали танцювати, а потім зааплодували, заплескали дружно в долоні — так їм сподобався танець молодого чоловіка й зрілої, але ще досить вродливої жінки. А Віталії раптом захотілося притулитися до молодого дужого плеча, й вона притулилася, й зашептала на вухо обранцю Олесі: «Бережи її, синку». Вона почула голос у відповідь: «Берегтиму, мамо», — і відчула, як по щоці рясно потекли сльози.

І... отямилася. Вона сиділа геть заплакана, сама-самісінька в порожньому залі — самотній, як і вона, обідувальник уже пішов. Їй здалося, що ця порожнеча наближається до неї, ось-ось оточить і почне душити. Віталія пересилила себе, звелася на неслухняні ноги. Здивовано дивилися на зарюмсану жінку в косинці, з-під якої не виднілося волосся, жінку, яка перед тим розпитувала про весільний зал, бармен біля шинквасу й офіціантка, до якої підійшла, щоби розплатитися.

— Вам погано? — спитала ця, з фарбованим рудим волоссям, дівчина. — Може, викликати «швидку»? Чи дати валідолу?

— Дякую, не треба, — сказала Віталія. — Де у вас тут туалет?

Офіціантка показала. Віталія зайшла й сполоснула обличчя. У дзеркалі на неї дивилися стомлені очі заплаканої згорьованої жінки.

«Яка вже знає свій час», — подумала Віталія.

Вирішила назад йти пішки. Якраз встигне до кінця «тихого часу». Треба подумати. Але думалось погано. Не хотілось думати. Коли, пройшовши десь кілометр чи півтора, побачила

тролейбуса, сіла в нього. Їй відразу поступилися місцем. Невже все так погано?

Вийшла разом із чоловіком, який, помітила, сидів за нею. Йому теж років п'ятдесят. Чи трохи молодший. І цей спитав:

— Вам погано? Допомогти?

— Мені добре, — сказала Віталія. — Я щойно віддала заміж доньку.

— Вітаю, — сказав чоловік. — А чого ж плачете? Чи така звичка?

— Обряд, — трохи зі злістю вимовила Віталія.

— Ну, не гнівайтесь, — сказав чоловік. — Вам це не личить. Все буде добре.

Віталія не відповіла. Не хотіла продовжувати.

Пройшовши трохи, звернула на вулицю, яка вела до онкодиспансеру. Її тимчасовий попутник, повагавшись, звернув слідом за нею. Йшли мовчки. Зрештою він сказав:

— Знаєте, я хочу заговорити і боюся. — І по паузі: — Може, скажете, що трапилося насправді?

— Навіщо це вам?

— Ну, людина й так самотня істота. То навіщо поглиблювати цю самотність?

Віталія глянула на нього. Ти ба, філософ трапився. Чи з тих, що знайомляться будь-де і будь-з-ким?

— Я зрозуміла: ви просто клеїтеся до мене, так? — Їй стало веселіше. Сумно-весело. Спала пелена, що стояла весь цей час перед очима. — Пізно, голубе.

— Пізно? Чому пізно?

— Тому що...

— Я не клеюся, а просто знайомлюся. Ви мені якось одразу сподобалися. Знаєте, є такий вираз — «благородний сум»...

— І ви в мені його побачили?

— Ну, не тільки... І ще дещо... Тому...

— Ну-ну, — сказала Віталія й спинилася. — А знаєте, куди я йду? Куди повертаюся?

— Скажете — буду знати.

— До ось цієї будівлі, що вже видніється.

— До онкодиспансеру? — Він майже зойкнув.

— Саме так. Може, вам показати мою голову? Дивіться...

Віталія скинула косинку і показала геть лису голову. Навіть нагнула цю бідну голову до нього.

— У вас просто відчай, — сказав він. — Але...

Віталія не дала йому договорити:

— У мене четверта стадія раку. Вдовольнили свою цікавість? Далі не хочеться знайомитись?

Їй нестерпно заболіло. Уже закінчується дія знеболення?

Вона різко повернулася й пішла. Швидко, як ще тільки могла. Хотілося оглянутися, та не оглянулася. Прокляте чоловіче поріддя! Вона гідно помстилася наостанок. Швидше, швидше додому, її останнього дому перед небуттям; вона все зробила, навіть відгуляла уявне весілля, дурна безмозка баба, яка навіть життя не зуміла прожити, як слід, любила не тих, кого слід, і тепер не втече од призначеного їй.

«Бо ще ніхто не втік», — подумала.

Швидше, швидше, хоча б дійти, зробити укола, тепер кажуть — заштрик, тепер кажуть багато чого не так, і впасти на ліжко, на подушку! Хоч би ніхто сьогодні провідувати не прийшов...

Він зайшов до палати наступного дня після несміливого стукоту в двері. У тій самій курточці й джинсах. Тільки тепер з пакетиком в руках.

— Доброго дня, шановні, — привітався. — Доброго дня, Віталіє Миколаївно...

— Ви... — Віталія не знала, що казати далі.

— Я. Насилу розшукав. Я так вас детально описував у реєстратурі, що пані, котра там сидить, зжалилася. Ну, ще допомогла ваша родимка під лівим оком. І деякі деталі, які я вам не видам...

— Навіщо ви прийшли? — сказала Віталія.

— А навіщо приходять до хворих? Провідувати... Ви дозволите присісти?

— Сідайте, — байдуже сказала Віталія.

Він присів на краєчок стільця.

— Давайте вийдемо, — після довгої паузи сказала Віталія.

— Ні-ні, ви-те сидіте, — заметушилася Софія. — Я троні прогуляюся.

Вони лишилися удвох. Проте мовчання тривало так довго, що третім повноправним учасником їхньої зустрічі стала тітка Тиша. Мовчазна й жаліслива, незримо присутня, вона, здавалося, намагається вслухатися у неказане. Намагається щось почути, навіть те, що недоступне їм обом. Раптом Віталія подумала, що тиша ця безсоромна й нахабна, що її треба позбавити права присутності. Бо вона бринить, як єдина струна на зіпсованому інструменті, яка не може створити мелодію, але дає про себе знати. Заповнює простір.

У той же час у Віталії поруч з роздратуванням до цього непроханого гостя, нежданого відвідувача, стала проти її волі наростати вдячність за це мовчання, за те, що він не промовляє якихось необов'язкових слів, якихось фальшивих слів фальшивої утіхи, що не простягає соломинку порятунку чи надії, розуміючи, що нею не порятуєш.

«Припхався, то й сиди», — подумала вона, але вже незлобиво.

Він посовався на стільці. Погасив слова, які хотів відпустити на волю. Віталія відчула, що настав час випередити його.

— Вам захотілося мене пожаліти? — сказала вона. — Пожаліти нещасну хвору жінку? Чи у вашій колекції не вистачає хворої на рак, приреченої?

Він не обурився, навіть не поморщився. Тільки тінь промайнула над лицем, наче од крила незримого птаха, що пролетів цією оселею приречених.

Сказав:

— Це не ваші слова...

Віталія роздратовано:

— А чий ж?

— Вони позичені. Ні, крадені. Ви не така.

— Мені це вже казали. Багато хто, — Віталія подумала, що до її берега прибило незвичну тріску — може, уламок якоїсь картини... Та все одно — уламок.

— Я просто прийшов провідати. Міг і не прийти. Якщо чесно — вагався.

— І правильно зробили б, якби не прийшли.

— Бачите...

Він змовк. І знову вагався, Віталія це добре бачила. «Ну-ну», — подумки сказала собі. Чи йому. Подумки не почує.

— Бачите, — повторив нарешті. — Бачите... Я ж був у тому залі ресторану, де й ви були.

— Ви?

Віталія пригадала: там сидів якийсь чоловік. Обідав. Сидів у профіль до неї. Потім зник, коли вона розігрувала в уяві доньчине весілля, коли перебувала десь там, у майбутньому. Але в того чоловіка... У нього начеб не було обличчя... Не було постави... Так, безлика, безмовна фігура, що схилилася над столом, над тарілкою. Чи вона так його сприйняла. Чи то стан у неї був такий...

— Ви щось там казали про весілля. Вибачте, я мимоволі почув...

— Весілля не буде, — сказала вона.

Короткий позирк — і він далі:

— А потім я проходив мимо і ви були десь далеко. Я спочатку подумав, що ви когось, як і я, чекали і він не прийшов. Але... У вас було таке відчужене обличчя, мовби ви уявляли себе іншою жінкою і вже стали нею. Нещасна і в той же час щаслива. І по-особливому натхненна. Я навіть подумав, що ви в уяві танцюєте. А може, комусь сповідалися...

— Ви... Ви це навіщо?

Віталія вигукнула, як могла, сердито. А більше — розпачливо. Бо він вгадав... Про танець і ще про її уяву. Уяву... Вона і справді там була начеб іншою жінкою. Не-Віталією.

— Вибачте, ради бога, — він поспішно.

— І що далі?

— Далі я стримався, щоб не заговорити. Вийшов, почекав неподалік від ресторану й тихенько пішов за вами. А тоді сів у той же тролейбус, що й ви.

— Як романтично, — іронічно сказала Віталія. — Шекспір причаївся під ліжком. Але я не про це. Що далі буде тепер? Може, я попрошу, щоб це були ваші перші й останні провідини?

«Що я кажу? — подумала вона. — Я наче запрошую прийти ще. Я ніби хочу цього. Нащо? Хто він і хто я? Жінка, якій од сили жити місяць-два»...

— Хто ви? — спитала уголос.

— Звичайний учитель історії у приватному виші. Єдиний, хто намагається щось розповісти студентам. Бо решта діють за принципом: ви нам залікові книжечки з вкладеними грошима. Бажано зелененькими. Ми — оціночки.

— А ви, звичайно, не берете? — доволі в'їдливо спитала Віталія.

— Як у нас в селі казали: присяй-бо, хотів би, але не підіймається. Вибачте. Хочте вірте, хочте ні — справді не вмю. Може, ще навчуся.

Він блідо всміхнувся. Не кволо, не вимучено, а саме якось так — блідо, начеб стертою усмішкою. А ще була та усмішка вибачливою, чи що.

«Цікаво, чи він уміє брехати? — раптом подумала Віталія. — Уміє, певно, як і всі чоловіки. Хоча Тимур теж не вмів. Не вмів — і що з того? І мама не вмела. Не вміє. Не-не... Мама мила раму. Рама мила маму. А ми, здається, миємо язики...»

— Я вас не заговорив? — спитав він.

— Не знаю, — сказала правду Віталія. — Я, звичайно, вдячна за візит. За співчуття. За те, що ви були в тому ресторані й звернули на мене свою прихильну увагу...

Віталія спинила потік іронії.

Подумала: «Для чогось я ще жива».

— Якщо ви знову стали насмішницею, то рахунок 1:0 на мою користь.

— Ви до всього і футболіст?

— Був колись.

Тут відчинилися двері й до палати ввірвався вихор — Олеся. Чемно привіталася до незнайомого чоловіка, перед тим швидко, майже блискавично, оглянувши. Чмокнула Віталію в щоку:

— Привіт, мамунь.

— Моя дочка, — відрекомендувала Віталія.

— Олеся, — зробило, за своєю звичкою, щось віддалено схоже на кніксен Віталіне чадо.

— Андрій Степанович Лісовець, — сказав непроханий гість.

— Ой, — Олеся. — А мамине дівоче прізвище — Снігурець. Вибачте.

— Хоч я шпигун Коста-Ріки, але дівоче прізвище вашої мами мені можна повідомити, — Андрій Степанович поглянув на годинник.

— Ви собі бесідуєте, а мені пора.

І до Віталії:

— З вашого дозволу, завтра прийду знову.

— Не треба, — попросила Віталія, але вийшло якось непереконливо, начеб справді бажала, щоб він прийшов.

— Шпигуну Коста-Ріки можна, — сказав. — До побачення.

— Веселий дядечко. — Олеся подивилася йому навздогін. — Хто це, мамо?

— Учителю історії, — сказала Віталія. — Обідає виключно в ресторані «Бузок».

— Ого, такі відомості. — І трохи підозріло, з особливою інтонацією: — Ти що, колись обідала з ним?

— Вредна Олесько, — майже урочисто сказала Віталія. — Я нізащо тобі не продам найінтимнішої кулінарної таємниці мого життя.

— Мамунь! — Олеся ще раз чмокнула, тепер у другу щоку.

«Чого я радію? — подумала Віталія. — Я радію? Чого він прийшов? Хто він насправді? Це навіть не соломинка, кинута Богом, це камінець, що випадково потрапив до черевичка. Я вже витрусила його. Ще вчора».

І все ж їй було цікаво (аж надто), що ж в пакеті, який залишив. Хотіла сказати (сказала б?): заберіть пакет, але при Олесі не посміла. Коли ж донька нарешті пішла (отакої — нарешті!), вона заглянула до пакета. Окрім іншого пакета — пакетика з виноградним соком — і шоколадки з дівчинкою в хустині на

обгортці, там була ще книжка. Олеся поглянула: Богдан-Ігор Антонич, «Пісня про незнищенність матерії». Видання явно не нове. Так і є, 1967-го року. Чому він приніс саме цю книжку? Не якусь, а саме цю? Знав, що вона любить поезію? Звідки?

Віталія раптом згадала про спосіб загадувати долю, що чекає, що буде далі. Здається, так робив навіть Достоевський. Треба розгорнути наугад книжку і на тій сторінці, що побачиш, прочитати рядки. Віталія розгорнула. Вірш називався «Село». Вона прочитала його повністю:

Корови моляться до сонця,
що полум'яним сходить маком.
Струнка тополя тонша й тонша,
мов дерево ставало б птахом!
Від воза місяць відпрягають.
Широке конопляне небо.
Обвіяна далінь безкрая,
і в сивім димі лісу гребінь.
З гір яворове листя лине.
Кужіль, і півень, і колиска.
Вливається день до долини,
мов свіже молоко до миски.

Віталія прочитала ще і ще раз. Що воно означає, що означають ці слова? Нічого? Нічого?! Просто слова і все?

І раптом їй захотілося, щоб ці слова щось означали. Щось, призначене для неї. Для неї...

«Боже, як мені хочеться випити цього молока! — подумала зненацька. — Цього молока! — подумала. — Цього свіжого молока. Випити день... Але хіба можна випити день? Скільки днів я питиму ще це молоко? Я хочу пити. Я хочу його пити. Я хочу бути незнищеною матерією».

25

Андрій Лісовець став приходити щодня. Спочатку Віталія трохи злилася, але злість її була швидше вдаваною. Із шкаралупи тої

швидше вдаваної злості вилупилось курча маленької тихої ніжності до цього чоловіка. Воно росло й дозрівало і вже скльовувало зернини довіри й надії з її долонь. Їй подобалося, що цей чоловік не вдавав із себе ліпшого, ніж він є, розповідав про себе — вона це відчувала — щиро, з легким гумором, трохи кепкуючи над своєю «затятою гуманітарністю», над невмінням жити, як навчилися деякі його колеги-педагоги. Признався, що кілька років тому, в середині дев'яностих, пробував зайнятися бізнесом, але, як він сказав, «продемонстрував свою повну бездарність у цій сфері» і вчасно її покинув, не встигнув залізи у великі борги.

Віталія дізналася, що він досі «формально одружений», бо дружина неповних чотири роки тому поїхала до Греції на заробітки — збирати оливки — та там і залишилася і вже забрала туди доньку-старшокласницю, яка перед тим наполегливо два роки студіювала грецьку мову. Андрій підозрював, що в дружини там хтось є, як він казав, «грек, який їхав через ріку й спіймав золоту українську рибку». Те, що він не вимовив жодного поганого слова про дружину, теж сподобалося Віталії.

Навіть сказала:

— Вона ще повернеться, от побачите.

— Ні, — відповів. — У мене інтуїція. До того ж ми вичерпали свій ресурс. Дружили ще зі школи, рано поєдналися, син уже дорослий, онуків подарував. Які далеко, правда, звідси тепер. Донька мала бути порятунком — між нашими дітьми тринадцять років різниці, — та, видно, не вийшло...

«Порятунком шлюбу, кохання, що згасло?» — Віталія хотіла запитати й не запитала.

Вони говорили про життя, поезію, яку обоє справді любили, про багато що і що завгодно. Віталія теж дещо розповіла про себе. Надвечірні прогулянки — по території диспансеру, а то й у місто — стали своєрідним ритуалом, без якого незабаром обоє вже не могли жити. Через тиждень із чимось Віталія відчула, що їй вже не так важко вставати й ходити.

Якось вони зустріли при виході з приміщення невродливу, але наче зігріту особливим світлом молоду жінку, обличчя якої

Віталії здалося знайомим. І, вже розминувшись, подумала: «Та вона схожа на мою сусідку по палаті». Як виявилось, не помилилася. Нагулявшись, надихавшись, Віталія ще застала біля сяючої Софії-старшої Софію-молодшу, котра несподівано взялася цілувати їй руки. Торкнулася вустами й долоні.

«Я щаслива», — думка Віталії була начеб не її, а позичена у Софії — Софії-старшої.

Підвела очі. Побачила інші, зволожені — у неї мамині, подумала Віталія, — які струмували болем, теплом і радістю. Всеохопною, як небо, що тільки-но на дворі пригортало Віталію-страждалицю. Котра вже не була такою.

— Дякую за лист, — сказала Софія-молодша, а Софія-старша:

— Ой-оюєчки, то як мені повезло, що маю таку сусідочку.

Як ото спить, то здається — тико долоні підставлей й світло збирай.

— Не смійтеся, — попросила Віталія.

— А я й не сміюся. Коби ж не ви-те, ци би цеє поросетко приїхало...

— Мамо! — донька і докірливо, й радо.

Весна між тим набирала силу, спершу розпустилися бруньки на деревах, наповнили місто особливим запахом зеленої клейковини, а потім — бурхливо, враз — зацвіли сади.

А ще потім зацвів і бузок, й Андрій приніс їй бузкову гілочку й звелів шукати щастя. Віталія взялася заповзятливо, хоча й з острахом, обдивлятися гілочку й таки знайшла аж дві п'ятипелюсткові квітки. Одну з'їла сама, а другу зі сміхом змусила з'їсти Андрія.

— Яке ти гарне дитя, — сказав Андрій Степанович.

— Справді? — трохи кокетливо перепитала Віталія.

— Тільки чубчика не вистачає. Нічого, скоро відросте.

У те, що «чубчик відросте», вселив надію і лікар. Після чергового обстеження, закликавши до себе в кабінет, він сказав, дивлячись на знімок у своїй руці:

— Очам своїм не вірю. Але повідомляю вам, дорога Віточко Миколаївно, що, здається, трапилося диво...

— Диво? — У Віталії найшаленіше в її житті закалатало серце.

— Так. У вас почала розсмоктуватися пухлина, нестандартна ви наша сестричко.

— Що? Це правда?

Віталія глянула на лікаря. Очі його дивилися незмигнуто, вони були... були щасливі й захоплені.

— Я кажу правду, Віталіє Миколаївно. Хоча... Хоча вам ще доведеться багато що пережити, а нам — зробити...

— Я готова, — сказала Віталія.

— От і добренько. Відпочивайте. Я через вас, здається, став віруючим.

Але, вже коли вона покидала кабінет, почула майже від порога веселе:

— А взагалі-то мені декого хочеться викликати на дуель...

Вдала, що не розчула. Вона помічала, що лікар цей теж небайдужий до неї. А може, й здається. Може, й здається. Нехай. Це несуттєво. Суттєво інше... А кого стосуються слова про дуель? Невже він знає (чи здогадується?) про їхні стосунки з Андрієм? Теж Андрієм... «Певне, це щасливе ім'я», — подумала Віталія.

І згадала, що лікар, Андрій Петрович, зустрічав їх обох під час одного з їхніх надвечірніх моціонів. Весняних рандеву. Останнім часом Віталія почувала легкий сором за те, що навіть бажала (невдячна!), щоб мама і Олеся приходили рідше.

Вона повернулася до палати й стала чекати. Треба ще було пережити обід і «тиху годину чи тиху добу», щоб дочекатися Андрія. Щоб повідомити йому, йому, йому те, що їй сказав лікар. Можна було подзвонити, але вона хотіла сказати, щасливо ошелешити віч-на-віч. Чомусь так хотіла.

ЧАСТИНА ДРУГА
СЕРЦЕ
СЬОМОГО РОКУ

1

Ліля зателефонувала до Олесі у четвер вранці, й першими почутими словами, коли напівсонна Олеся взяла сотовика, були:

— Спиш, найкрасивіше у Києві ледащо?

Олеся, котру справді розбудив цей надто ранній дзвінок і в котрої ще геть злипалися очі, сердито відповіла:

— Що сталося? Ти знаєш, котра година?

— Пів на шосту, — сказала Ліля без найменшої тіні співчуття.

— Ну от, я ще могла б півтори години поспати. І чого я не відключила мобільника?

— Як можна спати, коли твоя подруга майже закохана?

— Ну? І коли ти встигла?

— Учора.

— Учора?

І тут Ліля розповіла, як те трапилося. Її голос при цьому розпливався, танув од щастя, наче віск, гарячий, підігрітий великою свічкою чи, може, десятком, тисячею свічок — розпливався і пік; навіть на відстані Олеся раптом відчула, як печуть краплі воску, які впали їй на долоні, бо противна Лілька, найкраща її подруга, вже була закохана, вскочила в ту закоханість, як п'яна жаба в окріп. Олеся так і подумала, бо десь чула цей вислів, і пригадала, й засміялася.

— Над чим смієшся? — спитала спантеличена Ліля. — Наді мною? Над моїм коханням? Це підло, подруго...

— Над собою і своїм нещастям, — сказала Олеся. — Розповідай, що сталося.

— А ти хоч чула, що я до того казала?

— Та чула, чула. Ти пішла з Ваською на Майдан і там запала на якогось чувака, як кажуть корінні кияни... Валяй далі.

— Я, між іншим, теж корінна киянка, — образилася Ліля. — І ніколи не вживаю подібних слів.

— Авжеж, ти інтелігентка в парканадцятому поколінні. Не тягни котяру за хвіст, бо я занявкаю. Бабуся й так, певно, прокинулася.

І Ліля розповіла далі, що вчора вони з Василянкою не просто пішли на Майдан...

— Могли і мене покликати, — сказала Олеся.

— Так ти ж була недоступна, як персидська принцеса, — нагадала Ліля.

— Я справді трохи полялякала з тим придурком... А потім відключила мобільний, щоб він ще раз не подзвонив.

«Придурком» Олеся назвала свого теперішнього сусіда по будинку Костю Тетерука, якого чомусь усі називали Люсином і який регулярно освідчувався їй в коханні, а віднедавна, звідкись взнавши номер її «сотовика», взагалі не давав проходу.

«Чи не вредна Лілька? — подумала зараз Олеся, маючи на увазі номер телефону. — Я, здається, їй казала про Костю...»

Ліля тимчасом розповідала, як вони трохи постояли на Майдані, покричали слогани, а потім походили між наметами. Побачила напис «Луцьк», згадала, що подруга звідти і що вже тут були, то Ліля й потягла Василю до того намету. Привіталися, заговорили. І тут вона й висвітила того хлопця. Високий, худий, але порода й міцність відчуюються. А обличчя...

— Розумієш, щось у ньому є таке... — Олеся уявила, який замріяний вигляд у Лілі. — Я перекинулася словом-другим, потім ще...

— А слова були, як гарячі млинці.

— Не смійся. Тут я й пропала, — засміялася сама Ліля. — Він нас навіть до краю Майдану провів. Сьогодні обов'язково піду.

В очі загляну, подивлюся, які вони. Мені здається, що і я йому впала в око, як він мені.

— Тоді й я піду з тобою.

— Ти небезпечна, подруго, — сказала Ліля. — Ти вродливіша — раз. Голова набита всякою всячиною — два.

— Я мовчатиму, як ціла згряя риб, — пообіцяла Олеся.

— Усе. Тоді досипай.

— Уже не засну. А ти не прибіднюйся. У кого ноженці довші?

— Ну, може...

Ліля була задоволена своїми довгими ногами. Ліля мала вже колекцію коханців. Чи закохалася вона цього разу?

«Не факт, — подумала Олеся. — Подивимось, що там за цяця з Луцька».

«Цяцю з Луцька» вона побачила надвечір. Уранці, збираючись на роботу, «попікірувалася» з «бабулькою Дазою», яка вперто шукала для неї «справжню роботу». Цього разу — несподівано — звільнилася посада вчительки в школі на їхньому мікрорайоні. Викладати українську мову й літературу!

— Бабусечко, — Олеся. — Я ж тобі казала...

Бабуся:

— Вакансія в київській школі! Я колись рятувала від хронічної ангіни директорку. Як вона була маленькою.

Олеся:

— Через місяць... Ні, за два тижні всі київські газети й телебачення повідомлять страшну новину: вчителька перестріляла учнів.

— Тобі подобається... Те, що ти...

— Уяви собі: я стаю професійною, типовою секретуткою. — Олеся відкусила шматок булки з маслом і сьорбнула кави. — Шеф, коли я заношу до кабінету каву або папери і йду стежкою його уяви, мліє. А я... Бабуню, як я класно сідаю йому на коліна...

— Ні на які коліна ти не сідаєш, — бабуся вже сердито. — Я не піддаюся на провокації. Але це робота не для тебе.

— І в нашій родині не було секретуток. Одні медсестри.

— Це ліпше, ніж носити папірці.

«Бідна, ба, як же вона переживає, — подумала Олеся, виходячи з квартири. — Як переживає... А я? Я сміюся над собою. Я досі не знаю, чого хочу. Досі».

Три роки з хвостиком тому вона йшла вулицею, щоб подати документи до університету. І побачила те оголошення. Вище професійне (подумати тільки — вище професійне!) училище оголошувало набір учнів, і серед професій, яких бралися навчати, була й секретар-референт.

«А чого, для мене підійшло б! — весело подумала Олеся і прочитала: — Строк навчання — три роки, для осіб з середньою освітою — два роки, з гімназійною — півтора року».

Вона вже зрозуміла, що то звичайне ПТУ. Пе-Те-У! Гімназійну освіту мала — і в Луцьку, і тут, у Києві, вчилася в гімназії — кваліфікована медсестра, виявляється, велика сила, і в Луцьку, і в столиці. Олеся прочитала адресу й поїхала подавати документи.

Бабуся сказала:

— Я думала, що твоя мама найбільша варіятка в нашій родині. Коли ж ні. Я помилилася.

— Я чемпіонка по варіятству, — весело відбрила Олеся. — Бабуню, не гнівайся. А якщо тобі не подобається, я можу повернутися до Луцька.

— Ти до всього, виявляється, ще й шантажистка, — констатувала бабуся.

— Не бійся, нікуди я не поїду, — пообіцяла Олеся. — А в університет я ще встигну вступити.

І поступила — минулого року на заочне відділення. І студентці бабуся в Києві, та ще й поруч із домом, знайшла роботу. Вау! Олеся ж, закінчивши навчання в училищі, зрозуміла, що працювати секретаркою, хай і з приставкою референт, не має ні найменшого бажання. Слава богу, тепер не треба відробляти за направленням. Що ж, поступить на філологію, так тому й бути. І тут пролунав той дзвінок. Виявляється училище розіслало дані про випускників по всіляких фірмах. І її дані когось там зацікавили. Якесь державне агентство! Подумати тільки!

В агентстві молодий чоловік з масними очима — помічник голови агентства — пояснив, що їхня установа неофіційно прирівнюється до міністерства. Ось така честь випадала Олесі. Правда, треба було заповнити анкету. І виграти конкурс ще в кількох претендентів.

«Ах, анкету, — подумала Олеся. — Буде вам і анкета, і конкурс».

Помічник голови їй не сподобався. Як і його слова, яка їй випала честь. Пройти конкурс! І які високі в них вимоги! Вона взяла анкету. Почула, що можна заповнити її за столом у коридорі.

«Може, спробувати?» — подумала.

Хоч і сухо, але відповіла на цілих півтора десятка запитань. Одні були занудні, інші — незрозумілі, треті — відверто підступні. Олеся без ентузіазму дала відповіді. І вже коли йшла, щоб віддати, почула, як помічник каже комусь по телефону, мабуть:

— Та ерундою займаюся. Шеф надумав провести конкурс на посаду секретарки. Уяви собі. Сам, сказав, буде читати анкети. Йому, бач, потрібна з інтелектом. На цій посаді. Три ха-ха-ха, як сказав Васілій Іванович. Та Чапаєв, Чапаєв, є такий анекдот. Три ха-ха-ха і пауза, наголос на першому складі.

Щось наче кольнуло Олесю. Вона зайшла й сказала, що зіпсувала анкету. І в новій анкеті написала... Проти запитання «Як ви оцінюєте себе?» вивела: «Як велику хуліганку». Таки ми ж хуліганськими були відповіді на інші запитання щодо її особи та того, як вона уявляє собі майбутню роботу. Олеся віддала анкету помічникові, який пробіг її очима й спитав:

— Ви це серйозно?

— А чом би й ні? — сказала задержувато Олеся. — Ви ж все одно мене не візьмете. Це ж формальність.

Помічник не став заперечувати, знизав плечима.

«Доведеться ставати студенткою», — подумала Олеся.

Яким же було її здивування, коли через тиждень знову пролунав дзвінок і її запросили на співбесіду до голови агентства. У приймальні сиділа жінка, котру Олеся відразу подумки назвала «сушеною дамою». Коли Олеся назвалася, її було пильно оглянуто і на диво чемним голосом сказано:

— Ігор Леонідович вас чекає.

Ігор Леонідович мав усього-на-всього років 35—40. Його спортивна статура й допитливо-іронічні темно-сірі очі Олесі відразу сподобалися, хоча вона, передчуваючи запитання з приводу її відповідей, внутрішньо «найоршилася».

— Так ось яка наша хуліганочка, — сказав господар кабінету, на диво, не надто розкішного. — Сідайте, будь ласка.

І коли Олеся, котра вдяглася відверто по-буденному — у джинси й легку блузочку, сіла у крісло навпроти, почула:

— Я прочитав ваші славетні відповіді. Дівчина ви, видно, з характером і гумором. На цій роботі вам гумор не завадить. Але якщо серйозно хочете працювати, то попереджаю, що я люблю чіткість і творчий підхід. Навіть у секретарській роботі. Англійську, як я зрозумів, ви знаєте.

Далі він заговорив англійською. Питав, з чого вона почне роботу. Олеся була заскочена, та після невеликої паузи відповіла, що з переобладнання приймальної. Що, на її погляд, вона має надто казенний вигляд, який поєднується з нудним шиком. Вона хоче зробити її більш домашньою. Він був трохи ошелешений цим визначенням. Потім сказав:

— Можете переоформляти на свій смак. Але без надмірностей. Якщо треба — забезпечимо матеріалами.

Уже потім Олеся довідалася від когось в агентстві, що конкурс справді був формальністю. Що на це місце мали взяти чиєсь там протезе. Що взяли її тому, що відповіді на анкети аж восьми претенденток прочитав сам Ігор Леонідович. А приймальною вона переоформила. Принесла з дому два вазончики — великого кактуса й розкішного горошка. Купила на виділені гроші дві відверто абстрактні картини. Повісила на стіну аплікації з соломи, які відтворювали картинку в українському дусі...

Мине цілий рік, й Олеся довідається інше: що вирішальну роль відіграли не її задерикуваті й відверто провокативні відповіді на питання, а її фото, прикріплене до анкети. Скаже це сам Ігор Леонідович. А до того будуть суто ділові стосунки.

Голова Державного агентства з оцінки природних та економічних ресурсів був непоганим психологом. Олеся не дочекалася від нього ні приставань, ні двозначних натяків, ні дорогих подарунків, ні запрошень в сауну, куди, як виявилось, їздять з головою та його заступником деякі працівниці агентства. За цей рік Олеся не раз ставила це запитання: «Хто я для нього?» Щодо їхніх стосунків раптом постали два несподіваних дивних слова: «Офіційна ніжність».

Зрідка казав компліменти. Зрідка жартував. Часом м'яко поправляв. Кілька разів звернувся:

— Лесечко.

Тепер поправила Олеся:

— Мене звати Олеся.

— Якщо пані Олеся так бажає, — сказав він. — З цього моменту вас перейменовано.

— Я хотіла б, щоб ви так називали, — сказала Олеся.

— Уже хочу, — він посміхнувся.

Через деякий час Олеся подумала, що її особливий статус можна пояснити одним: Ігор Леонідович у неї закоханий. Посправжньому. І боїться сполохати своє кохання. Що вона при бажанні могла б варити з нього воду. З чоловіка, який мав славу жорсткого керівника й бабника водночас. Не приставав до неї, бо, мабуть, відчув: посадою вона не дорожить і тиснути на неї не можна. Що її не купиш дорогими подарунками. Що вона сама схожа на дорогу порцелянову вазу, яка стоїть на краю стола.

Цю вазу Ігор Леонідович не поправляв і не переставляв далі. Першою ознакою її особливого статусу було звільнення його помічника. У жіночому туалеті Олеся випадково почула:

— Шкода Олежку.

— Голдіна?

— Атож. Кажуть, шеф звільнив його, бо так забажала ця нова стерва з приймальні.

— Ого! Вона що — має таку силу?

— Виходить.

— Хто вона? Донька якогось начальничка? Чи з панелі?

— Ні те, ні друге. Лідка Бартенова визнавала. Живе з бабусею, бабця — медсестра, ну, чи була медсестрою, сама з провінції, десь із Західної, з Луцька, чи що.

— Де це?

— Та десь коло границі з Польщею.

— Тоді дивно. Може, коханка ІєЛ?

— Теж не схоже. Лорка каже, що в сауні її не помічала. На роботу вроді на метро їздить.

— Ти диви — загадка природи.

Вони пішли. Олеся ще не розрізняла працівників агентства за голосами. Чомусь боялася вийти з кабінки, наче хтось підстерігав її, щоб набити. Або зробити їй невідомо яку підступну капость. Помічника Ігоря Леонідовича вона справді не любила, але не просила його звільняти, тим більше не вимагала. Хто вона така, щоб цього вимагати? Шеф відчув, що вона терпіти не може зверхності й фривольності «Олежка», масних натяків й очей, що вбирали її всю, ковтали й випльовували. Вона кілька разів дала помічнику по надто вільних руках, навіть сказала, киваючи на кабінет голови:

— Шефа не боїтеся?

— Он як? — він.

Пригадала, як, вже розрахований, колишній помічник заглянув до приймальні й кинув їй:

— Що ж, ви свого добилися. Вітаю. Далеко підете.

Олеся тоді подумала, що це стосується її роботи, яку вона отримала таким незвичним способом. Тепер після цих жіночих слів вона зрозуміла: Олег той, Голдін, мав на увазі те, що вона теж причетна до його звільнення, а може, й є його призвідницею. Які були підстави так вважати, що за цим стояло? Олесі стало раптом геть кепсько на душі. Там оселився темний незрозумілий звірок. Він дряпав кігтями і часом подавав голос, тихенько сміявся. Про щось попереджав.

Поступово-поступово, але в тій же Олесиній душі, у збентеженому естві її почала наростати тривога. Щось було з нею, в ситуації довкола неї, не так. Вона не знала, що то таке, та не-

сподівано відчула: справа не лише в уявній закоханості Ігоря Леонідовича. Уявній? Напевне. Їй примарилося. Щось проти неї готується, замишляється, але що? Не може так добре тривати довго! Треба бути готовою до якогось підступу, до несподіваного обвалу або пастки. Так, пастки. Її внутрішній звірок вже не сміявся, а скімлив.

Якось за відсутності шефа Олеся заглянула до його кабінету, чого раніше не робила. Та раніше він і не залишав його відчиненим. Навмисне лишив? Олеся оглянула кабінет, його робочий стіл. Погляд упав на календар на столі. Якись незрозумілі скорочені записи. Олеся перегорнула календар і побачила... побачила напис «Олеся» і три плюси. Що означають ці «+ + +»? Погортала далі назад і знову наштовхнулася на своє ім'я. Тепер поруч його стояло «+ +». Ще перегорнула і... Так — Олеся і один плюс. Скромненький значок «+». Що означають ці позначки? А головне — це зростання. Успіхи його в неї? Щодо неї? Але ж ніяких успіхів не було. Олеся стала пригадувати, що трапилося у дні, позначені її ім'ям і загадковими плюсами чи хрестиками. Звичайні, рядові робочі дні. Може, то оцінка її роботи? Може... Олеся цієї миті відчула дивний холодок за плечима. Хтось наче там стояв і дивився їй у спину. Різко розвернулася. Нікого. «Ти велика страхопудка», — дорікнула собі.

Вимовила вголос:

— Ти велика страхопудка.

Але холодок не проходив. А що, як справді значки означають не плюси, а хрестики... Олеся поспішно кинулася до дверей. І вже біля них її спинила несподівана думка. Вар'ятська. Неймовірна.

Вона кинулася назад до стола. Стала гарячково гортати календар, але тепер вже вперед, до майбутнього. І майбутнє видало їй те, що вона шукала. Олеся і «+ + + +». Чотири плюси. Ні, чотири чорні хрестики. Четверте вересня. Четверте? Погортала календар назад. Ні, просте співпадіння, бо попередні записи випадали на дні, де не було цифр «три» або «два». Але співпадіння здалося їй зловісним. Більше того, погортавши далі,

на сторінці «25 грудня» побачила напис «Олеся» і вже п'ять хрестиків. Мороз пробіг по шкірі. Стало по-справжньому страшно. «Отакої», — подумала Олеся.

Кинулася до дверей. І якраз вчасно, бо до приймальні заходив відвідувач. Начальник управління експертиз і прогнозування Віктор Платонович Стерхів.

— Ігоря Леонідовича немає?

— У відрядженні.

— Ну, що ж...

Він повернувся, щоб вийти. І спинився. Подивися на Олеся надто пильно. Чого б то? Олеся внутрішньо вся задрижала. А Стерхів стояв і дивився.

— Ви щось хочете спитати? — не витримала Олеся.

— Спитати? — Він трохи повагався, наче щось зважуючи. —

Ні, нічого.

Направився до виходу. У дверях озирнувся.

— Я хотів вам дещо сказати, але передумав.

І вийшов. До Олесиної тривоги додалася ще одна. Що хотів сказати цей чоловік? Що він знає? Про неї? Проти неї? Про те, що готується довкола неї? Попередити про небезпеку?

Звірок всередині вже не скімлив, а стих. Наче здох. Помер. Помер?

2

Майдан зустрів їх шумом безлічі голосів, знайомим димком і піснею, яку виводили хлопці й дівчата біля одного з наметів. Олесі в якийсь момент здалося, що вона знаходиться всередині цієї пісні, більше того, є одним зі слів цієї пісні. Іменем з пісні.

«Я Катерина, яка несе воду, — подумала Олеся. — Але де мій Роман, який пасе воли? Де воли, які мають пастися?»

Їй здалося, що навіть не від присутності кількох десятків тисяч людей, не від їхніх подихів, не від вогників од буржуйок, а саме од цієї простої пісні стало тепліше, Майдан зігрівся. Незвично було чути цю звичайну пісню там, де звучали голосні

промови й патріотичні пісні. Зараз ніхто не виступав, і це теж здавалося дивним.

Олеся, як й інших працівників Державного агентства, попередили, щоб вона не ходила на Майдан. Але Олеся ходила, бо ходила Ліля, з якою вона подружилася, коли переїхала з Луцька до Києва і в столичній школі стала «селючкою», а Ліля її захищала, ходила, бо була за натурою своєю непокірною. Покари не боялася, а втім, чи покарав би її Ігор Леонідович?

— Ходімо, — торкнула за руку Ліля.

Але ні біля волинського намету, ні всередині хлопця, котрого звали Ярославом, не знайшли. Він там, серед Майдану, де от-от має початися мітинг, сказали їм.

— Покликати? — спитав білявий хлопець і дістав сотовий телефончик.

— Клич, — швидше звеліла, ніж попросила Ліля.

Ярослав постав перед ними таким, як і описувала Ліля: високим (правда, до кличківських стандартів не дотягнув), з виразним худорлявим обличчям, ледь загостреним носом, жвавий і в той же час немовби од чогось засоромлений.

Олеся глянула на нього раз, вдруге, потім на щасливу Лільку, яка й не приховувала свого щастя й осяювала Майдан сильніше за ліхтарі на стовпах і навіть за прожектори на дахах будинків. Ліля сказала, що, може, вони пройдуться, потім, відповів Ярослав, трохи послухаємо.

«Я пропала, мамусю, я пропала, — подумала раптом Олеся. — Що мені робити?»

Вона вирішила піти геть — і не пішла. Вона посунулася разом з Ярославом і Лілею ближче до основного натовпу. Уже говорили зі сцени, щось промовляв до Лілі Ярослав, Ліля до нього — Олеся нічого не чула. Того вечора вона перетворилася у мовчунку, більше того — у глухоніму мовчунку. Їй було досить його присутності, звуку його трохи глухуватого голосу, тепла, яке йшло від нього. Цей хлопець, довга тичка, цей предмет Лілиного інтересу став окремою планетою. Він обертався довкола невидимого Сонця, і Олеся оберталася разом з ним.

«Я його нікому не віддам, — подумала Олеся. — Нікому, бо світ його вкраде й заховає від мене. Нікому, навіть Лільці. Бо хто вона така, щоб щось у мене відбирати? Так, я власниця, і Лілька повинна про це знати».

— Чого ти мовчиш, Олесю? — спитала Ліля, й це були перші слова, які почула Олеся, що стала глухонімою.

— М-м, — промичала Олеся. — М-м.

— У тебе що — зуб заболів? — сказала Ліля.

— Усі зуби, — сказала Олеся. — І всі нерви. Усі руки і ноги.

І тут вона вирішила зробити подрузі царський подарунок. Ні, королівський. Від її величності Олесі Першої. А може, й Другої — у королев іноді буває багато імен. Цей подарунок — її останній вечір з Ярославом.

— Я дарую вам цей вечір, — сказала вона.

— У Олесі поетична душа, — Ліля.

Ярослав глянув на Олесю. Вона попросила подумки — не дивися. Потім — ні, ні, дивися, добре запам'ятовуй, це я, я, я, я така, а не інакша. Я тебе знайшла і зробила планетою, я тебе зроблю тим, ким ще ти не був.

— Ну, бувайте, — сказала вона.

І змахнула рукою у світло-коричневій рукавичці. Королівський жест.

— Приходьте завтра, — сказав Ярослав.

— Обов'язково, — пообіцяла Олеся і пішла.

Не могла лишатися, бо цей вечір і так вже наповнився й хлюпав через вінця. Вечір пив темне густе вино, п'янів і по краплі передавав хміль Олесі.

— Ось так і буває, — сказала вона вголос. — Ось так це, виявляється, і приходиться. Ой!

Вона посміхнулася до чоловіка, який здивовано дивився на неї: чому це дівчина розмовляє сама з собою? Він не знав про її щастя, збентеження і перетворення. Власне, перетворення ще не відбулося, воно тільки починалося. Стукало дзьобиком об шкарлупу. Вона слухала і знала, що те, що має народитися, народиться. Обов'язково. Неодмінно. Механічне життя

скінчилося. І чекання скінчилося. Хай вечір і далі п'є вино, вона дозволяє.

Хтось про щось спитав її дорогою до метро. Про те, куди пройти. Олеся змахнула рукою. Запитає ще в когось іншого, якщо не так зрозумів її жест. Але вона й сама не знала, що він означав. Не знала, що сама означає у новій якості.

«Я дурю себе?» — подумала.

Біля їхнього будинку, звісно ж, чекав на неї вічний Люсик. Захихотів, сказав, що радий бачити, і запропонував цукерку.

— А випити у тебе не знайдеться?

— Що? — Люсик незмірно здивувався. — Та айн момент, моя принцесо. Додому тіко збігаю. Ти питимеш вино чи, мо', пиво?

— Самогонку. Кажуть, ви гоните самогонку...

— Брехня, — категорично відрізав Люсик. — Самі купуємо. Но ти такої не питимеш. Для тебе в мене є «Кагорець».

Люсик зник у під'їзді. Олеся подумала, що хоч дурити зле, навіть Люсика вона обдурить. А завтра, якщо пощастить, обдурить, перехитрить Лільку. І дає собі слово: якщо не завоює цього хлопця з Майдану, вийде заміж за Люсика. Цілком адекватна помста самій собі.

Уявила, як Люсик лятиметься, коли повернеться з пляшкою «Кагору». Може, навіть скаже: «От сука!» Нехай.

— Щось ти сьогодні рано, — сказала бабуса Даза. — Може, Майдан розігнали?

— Ба, їй-бо, ти — агент Янека, — сказала Олеся.

— Я просто кожен раз сама не своя, як ти йдеш на ті мітинги.

— Але ж і ти ходила...

— Вдень.

Задзвонив сотовий. Авжеж, Люсик.

— Брезгуеш? — почула, коли натисла на зелену кнопку.

— Ах, Костику, — сказала Олеся. — Я стомилася.

— Счас прийду в гості, — пообіцяв Костик-Люсик. — Жди. Не відкрутишся.

Він відключився. «Ну, прийде ж», — подумала Олеся.

Вона перевдяглася в халатик. Бабуся спитала, як там, на Майдані.

— Нормально. Майдан стоїть і мітингує. Чекаємо нових виборів.

— Справді, нічого не трапилося?

— Нє. Хіба в мене малесенька біда...

— Олесю, — за цим словом бабуся Даза зойкнула. — Кажі... Настала тягуча мовчанка. Олеся вже жалкувала, що бовкнула зопалу і здуру про біду. Яка там біда! Смішно...

— Здається, ба, я закохалася, — сказала нарешті Олеся.

Бабуся:

— Так це ж чудово. Давно пора.

Олеся:

— Але в нього також закохалася моя подруга. І я не знаю, що робити.

— Тобто?

— Віддати їй мого хлопця чи ні?

— Ти його дуже любиш? — Бабуся Даза спитала це не відразу.

— Не знаю, — відповіла Олеся. — Я сьогодні його вперше побачила.

— Що? — Спантиченню бабусі не було меж. — Ох, Олесю, ти, виявляється, ще таке дитя!

«Я така дитина, що якби ти мені щось порадила, я б усе одно не послухалася. Або вчинила б зовсім по-інакшому. Відтепер я сама все вирішую. Хоча досі я теж сама вирішувала».

— Вечерятимеш? — спитала бабуся. — Можу зробити млинці. Або підігріти суп.

— Вип'ю хіба чаю.

Бабуся пішла на кухню ставити чайника. Олеся подумала, що помилилася у Люсікові: він не прийшов, як грозився. Делікатний, виявляється, хлопчик. Ха-ха, сором'язливий. Тут у ній не знати чого стала наростати тривога. Мовби безпричинна, але з кожною миттю відчутніша. Тремка й нав'язлива. Вирішила: вигляне надвір, зирне, чи нічого не сталося з тим дурником. Якщо що — відразу дремене назад.

Олеся відчинила двері, а Костик-Люсик тут як тут. Сидить навпочіпки збоку від їхніх дверей і дудлить з горла вино.

— Ну ти й чмур, — тільки й видихнула Олеся.

— Ти б не відчинила, — сказав Люсик і простяг пляшку. — Хоч?

— Давай.

Олеся взяла пляшку й зробила кілька ковтків. «Кагор» вона не любила, пила іноді — в компанії, з тією ж Лількою — сухе червоне вино. Любила повторювати почутий від когось слоган: «Тебе доля не мине, якщо любиш “Каберне”». Присіла біля Люсика. Поглянула — ти ба, у нього симпатичні голубуваті очі. І де такі позичив...

— Доп'ю й піду додому, — сказав.

— Можеш посидіти, — дозволила Олеся. — Я зараз стільчик винесу. Ти ж мусиш допити пляшку.

— А запросити в гості — слабо? — Він знову відпив й цього разу несподівано закашлявся.

— Там бабуся. Давай вже, допоможу.

Олеся ковтнула раз, вдруге. І подумала: а що ж роблять зараз ті двоє? Ті двоє... Тривога... Тривога не проходила... Виходить, причиною тривоги був зовсім не цей таки закоханий у неї непутьовий хлопець... І зрозуміла, чого вона тривожиться й боїться. І просити почала, звертаючись до нього, Ярослава...

3

З такою чи схожою тривогою Олеся йшла, а потім їхала на метро, пересідала й знову їхала і нарешті пішака прямувала до свого агентства, того дня — четвертого вересня. Дня, позначеного на календарі її шефа таємничо-зловісними чотирма хрестиками.

Наказала собі бути пильною.

День, проте, виявився як день — звичний, буденний. Ігор Леонідович зайшов до приймальні теж звичним енергійним кроком.

— Доброго дня, Олеся.

— Доброго дня, Ігорю Леонідовичу.

— Як справи?

— Нормально.

Та, перш ніж зайти до кабінету, він спинився

— Якесь ви сьогодні не така, як завжди. Щось трапилося?

— Дякую, ні.

— Ви якесь наче насторожена.

— Вам здалося. Я почуваюся добре.

— Ну, працюйте.

І вона працювала. Тільки подумала: чому помітив її стан? Випадково це чи ні? А день переповнений рутинною. Зателефонувати тому-то, викликати того-то. Документи від... надійшли? Так, Ігорю Леонідовичу. Принесли пошту, потім документацію. Вона занесла до кабінету шефа. Кинула погляд на календар. Там — вчорашнє число. Отже, не хоче, щоб вона побачила ті хрестики. Об одинадцятій, як звично, заварила й занесла каву. Він сказав, що чекає «золотої осені». Завжди чекає, кожного року. А ви, Олесю? Вона:

— Мені теж подобається золота осінь.

От і все. Заходили і виходили працівники, питали, чи прийме, питала вона шефа — прийшов такий-то, просить прийняти. О пів на першу вийшов з кабінету і сказав... сказав, що після обіду буде в Кабміні, потім на зустрічі в Міністерстві екології. Можливо, сьогодні не вернеться. Оглянувся на порозі, посміхнувся. Олесі здалося: не так, як завше, таємниче. Коли вийшов, трохи перечекавши, кинулася до дверей. Замкнені. Їй захотілося стукнути по цих дверях, що ховали якусь таємницю.

Таємниця лишилася. Того дня після обіду шеф справді не повернувся. Це теж таїло якусь таємницю. А може, розгадка її припадала на 25 грудня? Дуже хотілося спитати про ті хрестики (чи плюси?), але не хотіла викривати себе.

Сьогодні ж тривога її разом з нею мусила дочекатися обіду. Вискочила і побігла на Майдан. До нього від агентства всього два квартали. Встигне.

Олеся добігла майже до Майдану і спинилася. Подумала, що вона хоче їсти. Може, зайти в цю хлібну крамницю купити булочку? Чи хоч щось купити...

«Я боюся, — подумала вона. — Боюся цієї зустрічі. І взагалі — це смішно. Ця гонитва. І все, решта. Вигадані почуття. Чому вигадані? Треба дочекатися вечора й піти на Майдан разом із Лілею. Лількою. Удвох. Так чесніше».

Вона повернула назад. Так і не пообідала. А після обіду її покликав заступник голови агентства. Коли вона зайшла, він довго м'явся, питав, як життя, чи була вона в театрі, коли останній раз, як ставиться до цих подій...

— Нормально ставлюся, — сказала Олеся. — Я була на Майдані, Петре Семеновичу, якщо це вас цікавить. І не раз.

Заступник начальника засовався на стільці. Постукав олівцем по столу. Відчувалося, що йому важко щось сказати. Нарешті промовив:

— Власне, вас попереджали... Тобто вас усіх... А ви справді були там не раз.

— За мною шпигували? — Олеся постаралася вкласти у свої слова якомога більше іронії.

— Чому за вами? Ніхто ні за ким не шпигував, як ви висловилися. Але ви працівниця державної установи. До того ж не просто працівниця.

— Я секретар-референт голови агентства.

— Не тільки це, — сказав Петро Семенович. — Не тільки. Ви маєте доступ до державних документів.

— Я їх не носила на Майдан, — сказала Олеся.

— Не в тому річ, — сказав заступник голови. — Не в тому..

— Тоді в чому?

— Бачите...

Цей чоловік хотів щось сказати, але не міг. Не міг і сам боявся? Її чи тих, хто стоїть на Майдані? Чи свого і її начальника?

Олесі раптом стало весело. Виходить, щось таки вона значить у цьому житті. Щось таки значить.

Промовила, теж уже не приховуючи веселості, що раптом нахлинула:

— Чому ж тоді Ігор Леонідович сам не сказав мені про це?

— Про що?

— Про все це...

— Бачите... Хіба ви не розумієте... — Він змахнув рукою. — Ідіть. Я попередив.

— Дякую за попередження.

Олеся вийшла з кабінету, де стало душно. Зайшла до приймальні, сіла за стіл. Подумала, що стає іншою. Що стала вже іншою. Цей чоловік, Петро Семенович, розвіяв усі її страхи. Не треба прикидатися: вона любить того хлопця з Майдану. Закохалася, як тільки його побачила. Вона тепер відчула — їй геть байдуже, який він: добрий чи поганий, підступний, злий чи, навпаки, дуже порядний і благородний. Він є і призначений для неї. Їй навіть байдуже, чи хтось у нього є. І... І навіть байдуже, що в Ярослава, вочевидь, так само закохана її найкраща подруга Ліля. Кирпата Лілька, котра її підтримала й подружилася, коли шість із хвостиком років тому вона приїхала з Луцька й пішла вчитися до столичної київської школи. Гімназії, бо бабуся вважала, що в неї має бути гімназійна освіта. І вона має прискорено пройти гімназійний курс. Підтримка Лілі значила тоді багато.

«Я невдячна свиня, — подумала Олеся. — Невдячна закохана свиня».

Але від її слів нічого не змінилося. Не було й сорому за цю невдячність. Було відчуття, що там, за вікнами агентства, держустанови, ха, теж народився інший Київ. Уже народився. Живе... Він ще має зберегти хоча б одного листочка на своїх каштанах або плід каштана, притулений до дерева. Він повинен зберегти для неї краплину тепла, яку має відшукати в повітрі або під листям у скверіку за агентством. Київ нарешті належить їй — сповна, кинувши свою погорду до ніг провінціалки. Нарешті.

«Ось що відчувають дурні закоханці», — подумала Олеся.

Закохана Олеся таки дочекалася закінчення робочого дня. Прожогом метнулася до виходу. Байдуже, що її начальник ще

в кабінеті. Перетерпить. Тим більше, що, здається, він до неї небайдужий. Олеся знає, що Ігорю Леонідовичу йде тридцять восьмий, що він був одружений, має сина, тепер, ось уже два роки, розлучений. Дружина, колишня моделька, пішла до крутого бізнесмена. До неї, Олесі, він ставиться делікатно, надто делікатно. Що ж, сам винен, хоча й вона теж, бо відразу поставила між ними бар'єр. А він не дуже й намагався той бар'єр зламати. От тільки хіба ті загадкові хрестики в його календарі... Вони щось мусять означати. Щось означають. Незабаром двадцять п'яте грудня, день, на листку якого стоїть аж п'ять хрестиків. Чи такі плюсів? Але ж цього дня ще не було, він ще тільки наближається...

У неї, звісно, були інтрижки в школі, навіть ще в Луцьку, і тут, у Києві, а в училищі, в училищі... під час практики... вона позбулася невинності (нарешті, сказала вредна Лілька), стала, двічі «ха», сучасною дівчиною. Столичною штучкою. Якій море по коліно. Тільки в те море вона зайшла недалеко, ледь намочила ноги, котрі, здається, досі ще не висохли. Присмак цікавості виявився гіркуватим. Подумаєш, сказала Лілька, велика цяця, недоторка з провінції, та мене розпакували ще в сьомому класі. А любов... Ах, любов! Руда кішка, яка не ловить мишей, а тільки грається з ними. І миші живі, і кішка задоволена. Вчися, подруго, і твій майбутній, як і мій, ще нам подякують за минулий набутий досвід.

Олеся підозрювала, що Лілька більше бравує, ніж набуває того досвіду. Хоч історій у Лілі було на сім відер ля-ля. І от обидві закохалися. В одного. Для того одного, єдиного, ну й для його товаришів по стоянню на Майдані (чи й подруг?) Олеся накупила дорогою ковбаси, сиру, два батони, два пакети (чому два?) соку виноградного — не годилося приходити з порожніми руками.

Ну, звісно, Лілька вже тут як тут, висіялася і вродилася, продає нахабні свої смішечки, а вони відразу стають вороняками, котрі каркають над Олесею. Ліля — три «ха» з половинкою — очиськами, як у відьми, по ній — кресь. З безсоромних очиць два язички вогню — палахкоти, Олесю, гори, подруженько,

не шкода. Олеся ледь збентежилася, погладила звірка, що готовий був пазурики випустити, — ще не час.

А він... Зате він подивився по-особливому. Тепло, зацікавлено. І начеб пригортав тим поглядом. Клав його на плече й тупив її до себе. Геть усю й так близько, що Олесі раптом стало душно. Посеред цієї зими-хлюпавки, що от-от стане морозною, по телеку обіцяли. Посеред Майдану, який не здається.

А настрої у всіх був піднесений. Бо щойно надійшла звістка, що завершилися якісь там переговори, що буде третій тур президентських виборів. Про це вже всі знали, але хвилиночку, тріумфальну новину ще мали повідомити з трибуни, й Олеся разом з усіма рушила до більшого стовписька. Вона вітала, разом з усіма, звичним скандуванням кумира Майдану, кричала: «Перемога! Перемога!» Ще мали щось там вирішувати депутати, але всі були певні, що нікуди вони не дінуться. У якийсь момент Олеся відчула доторк чиеїсь руки до своєї. Це могла бути тільки його рука — такою теплою посеред зимової холоднечі, такою ніжною, зворушливо несміливою, з обережним потиском, в якому відчувалася чоловіча сила. І Олесина... Олесина рука опинилася в цій чоловічій руці, і їй миттєво захотілося зняти рукавичку, аби їхні руки злилися в одну. Вона покосилася — чи друга, права його рука, не тисне ручницю тієї змійки Лільки, бо ж він стояв між ними. Між, між, між... Тепла-тепла торжествуюча хвиля радості залила її всю. Права рука Ярослава була піднята над головою, він чи то так висловлював свої емоції, чи когось вітав на трибуні. Химерна думка прийшла до неї про те, що добре було б піднятися туди, до чоловіків і жінок з косою, й у мікрофон, на всю наелектризовану юрбу, на весь Майдан проголосити: «Люди, я закохана і щаслива!»

Її настрої збила подруга, в одну мить опустила на землю. Уже коли десь біля півночі покидали Майдан, домовившись перед тим прийти завтра, Ліля сказала:

— А ти, виявляється, добра сучка, Лесько. У тебе що, тічка почалася?

— Лілю! — Олеся не вигукнула — зойкнула.

Зойк покотився Хрещатиком. Розсипався на друзки. Друзки, друзочки падали під ноги перехожих, яких було ще досить багато в цей пізній час, і вмирали. Олеся мусила признатися: чекала Лілиної реакції, але ж не такої брутальної. А якої?

Ліля схопила її за комір пальто. Потягла до себе.

«Які нестерпні в неї духи», — подумала Олеся.

— Думаєш, я не бачила, як ти йому свою руку сунула? Може, й у штани засунула?

— Лілю, як ти можеш? — І тут Олеся не стрималася й видала. — Він сам потис мою руку.

— Сам? Знаєш, як у нас кажуть? Псюра не скоче, як сучка не схоче. Ти вже схотіла, подруго. Думаєш, я не бачу? Але він мій, запам'ятай!

— Він... Він тої, кого сам вибере.

— Не фінти, подруго, — сказала Ліля. — Не вислизай, як та в'юниця. Мо', згадаєш, хто його першим побачив? Хто на нього першим око кинув... І на кого він теж...

— Не факт, — сказала Олеся.

— Не факт? А те, що ми подруги, ніц вже не важить? Чи ти забула, хто тебе пригрів, як ти, селючко, до Києва приїхала...

— Я не селючка, — Олеся.

— Ха, вона городська, на дорозі тряска. З міста, що з трьох хуторів зіпшилося, на болоті висиділося...

— Ми з тобою...

Олеся важко задихала. Важко-важко. Мовби несла величезний важкий мішок. Чи підіймалася сходами на який-небудь двадцятий поверх.

— Ми з тобою, як сіль з водою, — почувла Олеся. — Хтось мусить розчинитися. Відступися — й будемо далі дружити. Забудь дорогу до нього.

— Лілю... Я... Я не зможу... Твоє щастя буде солоним, як та вода з сіллю.

— Ха, філологиня!

— Я тобі вдячна за все.

— Підітрися своєю вдячністю.

— Як ти можеш!

— Я ще й не так можу, — сказала Ліля вже на ескалаторі в метро. — Могла б декого натравити. Тільки свисну — по мордасах получиш. Але я не хочу. Тому...

Уже на станції метро вона сказала, що дає день на роздуми. Ніч і день. Майже добу. Якщо Олеся наступного вечора з'явиться на Майдані, ні, конкретно біля Ярослава, між ними все скінчено. Але щоб все було по-чесному, тоді... Тоді вони битимуться... Як навчилися... Хто переможе — отримає Ярослава.

— Ти серйозно? — Олеся не могла повірити.

— Авжеж, подруженько. Але, гадаю, до цього не дійде. Ну, ти ж розумненька. Ну, чао. Сядемо в різні вагони, бо ще не стримаюся, віржу по твоїй підлій піци.

У своєму вагоні Олеся подумала, що Ліля мовби права. І першою закохалася. І колись підтримувала. І... І... з крапкою. А її серце? Серце її сьомого року в Києві. Це ж треба, полюбити хлопця з її рідного Луцька в столиці! Сьогодні вона дізналася, що Ярослав — юрист, працює юрисконсультантом в якійсь приватній фірмі.

«Якщо треба, я повернуся до Луцька, — подумала Олеся. — Якби в нього хтось був, він би не тис так руку. А якщо тис тільки мені... Мамо моя... З ким би мені порадитися? З мамою? Бабусею? Чи мовчати?»

Їй раптом захотілося проїхати свою станцію. Втекти від Лілі. Вона її не боїться. І все ж на душі марудно. Марудно, марудно, не треба бравувати. Може, відступитися? Але куди? Шляху ж нема, от яка біда!

І тут в Олесі заніло в грудях. Наче струна обірвалась, такий звук. Струна в грудях? Може тромб? Але якби тромб, вона б померла. А вона жива. Тільки з марудним закоханим серцем. Мама вона давно не бачила. Мама ображена за те, що вона її покинула, поїхала до бабусі. Але ж у мами є дядько Андрій. Якого вона, Олеся, поважає за те, що він зробив для мами. Але не може бути з ними обома. Не може, от і все. Вона так їй і сказала тоді. Бабуся сама і... Мамо, я відчуваю, що їй не можна

бути далі самою. Вона обдурювала маму чи саму себе? І їй так хотілося до Києва, але не в цьому річ, не в цьому. Невже вона таємно, в глибині душі, на самому денці, заздрила мамі, її несподіваному щастю? Ревнувала до дядька Андрія? Вона б хотіла зустріти такого чоловіка. Тепер, може, вже зустріла...

Олеся проїхала станцію. Людей у вагоні поменшало. Вона злякалася: чи йтиме потяг назад... Ще повинен, а може, й ні... Вона не хоче проїхати свою станцію в житті. Ось яка біда.

«Олесько!» — почула раптом мамин голос.

Так мама казала, коли сердилася на неї.

4

«Я не серджуся, я не гніваюся на тебе, Олеся», — цю фразу Віталія подумки повторяла не раз, відколи вони жили окремо — Віталія з Андрієм у Луцьку, Олеся з бабусею в Києві.

І все ж гнівалася. Бо гнівалася... Бо тоді Олеся сказала так, як не мала казати. Її слова мовби зачепили давню, дуже давню рану.

— Мамо, я хочу поїхати з бабусею...

— А школа?

— Коли закінчиться навчальний рік.

— Поїдеш, — сказала Віталія. — Проведеш канікули в Києві.

Досі Олеся була в столиці тільки на екскурсії з класом. Віталія боялася везти доньку до Києва, аби... Аби випадково там не зустріти маму Дазу.

— Я хочу назовсім переїхати до Києва. Розумієш, мамо... У тебе є дядько Андрій. А бабуся стільки років жила сама... Ти дозволяєш?

— Що ж, їдь...

Віталія погасила зітхання. Упертість, непокора, гординя знову наздогнали. Її. І боляче вдарили. Так вона подумала. І водночас, що цього визнавати не хоче. Це несправедливо. Олеся жорстока. А вона? Зерно, посіяне колись нею самою, проростало. Гірке зерно. Колюче. Мовби шпичак, якого донька встромила у її материнське серце. Віталія поморщилася — надто

красиво. А тут просто заболіло. На зміну фізичному болю вкотре прийшов душевний. Хоча...

Їй було добре з Андрієм. Навіть дуже добре. Якимось так затишно, мовби той затишок створила вона сама. Для себе, може, й для нього, для їх обох. Таким було її відчуття, вистраждане, здобуте хтозна з якої глибини. З давнього часу, коли вона чекала на щастя, здавалося, знаходила, здобувала його, щоб помилитися, обпектися, втратити. Андрій не робив дорогих подарунків, але міг зробити сюрприз, і Віталія раптом відчула, як важить для неї зібраний її пізнім коханим букетик квітів чи листя, смішна іграшка, книжка віршів. Їй довелося ще боротися з хворобою, як і боротися із наркозалежністю, якої набула, коли глушила біль морфієм та іншими препаратами, двічі лягати в лікарню, й Андрій був поруч, вона починала хвилюватися, коли запізнявався хоча б на чверть години. Коли ж була на роботі, виходила на нічні чергування, то він наказував:

— Ти мусиш мені подзвонити, якщо не спатимеш.

— Вночі?

— Звичайно. Інакше я подзвоню сам.

— Дзвони.

Нічні розмови, коли треба було говорити упівголоса, щоб не розбудити, не тривожити хворих, стали Віталії особливо дорогі. Тим більше, що вона просила: говори, говори, тобі можна, я слухаю. І він розповідав про своїх студентів, лекцію, прочитану вдень, книжку, яку прочитав на тому тижні, про шлях додому, або згадував щось із колишнього життя. Віталія слухала і посміхалася. Отак, сама до себе, серед нічної тиші, в сестринській, де вічно пахло ліками.

У зв'язку з хворобою її хотіли звільнити від нічних чергувань, але Віталія запротестувала. Їй не так хотілося чергувати, як очікувати нічного дзвінка від Андрія чи самій телефонувати і просто чути його голос — слова майже не мали значення.

За цей час вони двічі були в Києві. Двічі — всього двічі — приїжджала Олеся.

«Минулий рік росте», — якось подумала Віталія — вона й боялася приїзду доньки (та жінка!) і дуже чекала його.

Дружина Андрія лишалася в Греції, назад не повернулася, разів кілька на рік телефонувала, обіцяла приїхати, а коли Андрій подзвонив сам і чесно сказав, що в нього є інша жінка, Ірина, його дружина, засміялася й сказала, що давно живе з вродливим, молодшим за неї темпераментним греком і при першому приїзді дасть згоду на розлучення. Однак вона не приїжджала, письмової згоди не прислала.

— Я йду через ліс на твій голос, — сказала Віталія якось вночі у телефонну трубку.

— Серед ночі?

— Зараз так. Але хіба ти забув...

— Звичайно, ні.

То було під час їхнього виїзду до лісу. Андрій купив, швидше отримав у подарунок за майже символічну ціну від знайомого «жигулі», походив на курси водіїв і ось — вони в лісі. І не раз. Але того разу... Вони виїхали поблукати, назбирати жовтогарячого й багряного листя — які букети-композиції з такого листя вмів і любив Андрій витворяти! Ну і, якщо пощастить, то й грибів, навіть кошечка й цупкого пакета взяли. Ішли, розмовляли й непомітно розійшлися у різні боки. Коли Віталія відчула, що вона сама, спочатку прийшло здивування. Змахнуло крилом, повіяло вітерцем. Потім збентеження — як так трапилося, чому вона сама?

— Андрію! — гукнула вона. — Агов!

У відповідь — тиша. Гукнула ще раз. Те саме. Тиша мовби погустішала. Подумала — ну й нехай, дражнися, дражнися, не пропаду без тебе. Рушила далі, й ліс розпочав з нею свою гру-заманювання. Чомусь частіше стало падати листя під ноги. Наче хтось невидимий вистелював їй стежку. Потім вона побачила те обличчя. Жіноче. Попереду. Не злякалася, подумала — от, ще одна грибниця. Потім — друге. Далі третє. Екскурсія якась чи що? І тут вона здивувалася й жахнулася — всі обличчя були однакові. Наче подвоїлася, потроїлася, потім розсипалася

на десяток облич та, перша, жінка. І тут Віталія спинилася. Обличчя жінки здалося знайомим. Десь вона його бачила, десь зустрічала цю жінку. І здригнулася — то вона, та жінка. Вона чекала на Віталію три роки тому, того літнього вечора незабаром, як Олеся поїхала до Києва.

Вона ступила з темряви, виникла, витворилася. Силует, що став реальною людиною і вдарив загострими парфумами.

— Ви Віталія Миколаївна?

— Так.

Доволі невродливе простувате обличчя. Маленький гострий, схожий на пташиний дзьобик, носик. Відкрита сукня. І темні окуляри. Та окуляри вона зняла, аж якось поспішно.

— Віталія Миколаївна Косик?

— Так, — Віталія вже трохи роздратовано. — Вам щось потрібно?

— Ви мене не впізнаєте?

— Ні.

— Я мама Олесі.

У Віталії все похололо. Подумала: «Це мало статися. І сталося».

Сказала:

— Вибачте, це я мама Олесі.

— Так, так, я пам'ятаю угоду. — Жінка усміхнулася, і при світлі ліхтаря було видно, як зазміїлася її усмішка. — Я не збираюся її у вас забирати. Я тільки хочу її побачити.

— Навіщо?

— Побачити. — Жінка повторила вперто, як закляття. — Ви нічого не подумайте такого... У мене є ще троє дітей. Я просто побачу. Хоча б здалеку. Усе-таки моя кровиночка.

— Це моя дочка. Я її народила.

Жінка, що вийшла з темряви:

— Аякже, я розумію. За документами так. Ви все добре, розумно зробили. Я тільки побачу — і все. Говорити навіть не буду. Як кажуть — упівока.

— Олесі тут немає. І не буде, — сказала Віталія.

— А де вона?

— Цього я вам не скажу.

— Якщо не скажете — я шукатиму. І знайду. Ліпше по-доброму. Тоді і все буде по-доброму.

Віталія відчула страшенну втому. Вперше за два місяці заболіло.

Вона спитала з дивною надією:

— Вам потрібні гроші?

— Що ви! — Жінка аж злякалася. — Ніяких грошей. Чоловік добре заробляє. То скажете, де моя донька?

— Ні, — Віталія різко. — Я не скажу, де моя донька.

— Даремно ви так, — жінка, котра хотіла побачити Олесю. — Бувайте.

Та жінка знову розтала в темряві. Знаючи ім'я, прізвище своєї біологічної дочки, вона, зрештою, могла взнати і її адресу. Дідькова прописка, яку тепер називають реєстрацією. Та на це піде чимало часу. Хіба від когось довідається, що Олеся в Києві.

З того дня страх обсів Віталію.

Тепер, у лісі, він мовби матерілізувався.

Обличчя кликали, вели її за собою. Куди, в яку глибину, в яку гущавину?

— Андрію, — гукнула Віталія голосно, а потім ще голосніше, щосили, як тільки могла. — Андрію! Де ти?

Слухала тишу. Десь попереду заторохтів дятел. Розімкнув і замкнув тишу тим стукотом.

«Я сама, — подумала Віталія. — Геть сама». А та жінка (вона пам'ятала її ім'я, але навіть подумки не вимовляла) кликала за собою.

Ліс став розступатися перед нею. Порідшав. Їй не буде де сховатися. Сховатися?

Зникло обличчя, та став рости страх. Боялася озирнутися. Враз наче заморозився голос, коли вирішила гукнути ще раз, востаннє.

І тут вона почула його такий очікуваний голос. Далекий. Справа, а потім зліва.

Прошептала:

— Андрію...

І пішла на другий голос. На другий. Бо перший здався несправжнім.

— Віто!

— Іто... Іто...

Луна вторила раз за разом. Віталія затулила вуха руками і вперто простувала — спершу галявиною, далі крізь чагарник.

Потім він скаже:

— Я йшов і розповідав тобі, як у дитинстві ми збирали з мамою гриби. Як я заблукав. Як знайшов дорогу. Як мама мене кликала, а я не чув. Я думав, що ти слухаєш, що ти йдеш за мною і слухаєш, захопився розповіддю.

— Але я виразно чула твій голос. Хоч і здалеку. Правда, чомусь спершу справа, потім зліва. Пішла на той, що почула зліва.

— І не помилилася. А все тому, що з лівого боку серце.

Він усміхнувся і поцілував.

«Щось він не доказує, — подумала Віталія. — Ні, у мене страх і підозра. І я не можу розказати йому про ту жінку, чомусь не можу».

Тому вона не дуже й хотіла, щоб Олеся верталася до Луцька. Сердилася на доньку й водночас не хотіла, щоб та верталася. Бо тут могла зустріти ту жінку, у всякому разі, ймовірність такої зустрічі у Луцьку більшала. Так вважала Віталія.

А роки текли, витікали з часу, з пам'яті, з того, що було з нею і що вже не було. Віталія дякувала за кожен прожитий рік, цілувала той рік і присвячувала його Андрієві. Так і думала: я присвячую тобі рік, що минув, і рік, що прийде.

Цей рік минав, закінчувався політичними потрясіннями, наступний мав принести ліпше життя. У це хотілося вірити, як завжди, у щось хотілося вірити.

На грані осені й зими, вертаючись додому, передчуваючи Андрієві обійми, вона раптом спинилася, затерпла. І подумала: щось має статися. Може, його немає вдома.

«Ще скажи — поїхав у Грецію, страхопудка», — думка не розсмішила, а зробила вечір ще холоднішим.

Ось і будинок. Віталія спинилася. Боялася підвести очі на вікно, яке мало світитися. А раптом не світиться?

Вікно світилося. Але Віталія стояла, не рушала далі. Не могла рушити. Не вистачало відваги на перший крок.

Її дика інтуїція. Інтуїція, яку вона називає дикою.

Її особиста тигра, тигрюка приручена й водночас дика.

Її тривога за своє пізнє щастя. За радість, яка зігриває восени, грітиме і взимку.

Звідки ж тривога? Та жінка знайшла Олесю? Щось із мамою? Хотіла подзвонити до Олесі, ось же сотовий у сумочці, й не могла.

«Те, що станеться, буде не зі мною», — подумала і рушила нарешті.

Хай вже пізно, але вип'є кави, міцної-преміцної.

5

Олеся, звісно, пішла на Майдан. Бо не могла не йти. Бажання піти було сильнішим за страх втратити дружбу з Лілею, за її погрози, за докори самій собі.

«Хто така, зрештою, Лілька?» — подумала вона і засоромилася.

Та сором розтанув ще швидше за вранішній туман. Соромлива Олеся виглянула з-за того зимового туману і не змогла не замилюватися безсовісною Олесею — та, струнка, вродлива, вся аж бринюча, напружена і натягнута, як туга тятива, що от-от пошле стрілу своєї перемоги, задоволено роздвоїлася: і в дзеркалі, й наяву виглядала прекрасно. Таку Олесю треба було любити. Кохати, кохати, кохати. І Ярослав, Славчик, Ярчик, її далекий і близький, ще не знаний, напевне ж любив, кохав її, так же потаємно, як і вона. Їхнє майбутнє визирало, як і вона, безсовісне й щасливе, схоже на всі квіти водночас серед зими, дивилося захоплено крадькома із дзеркала, із потаємності своєї.

Воно народилося, існувало.

— Бабуню, — гукнула Олеся. — Я вже йду.

— Ти ж не поснідала, — сказала бабуся Даза.

«Ах, бабуню, хіба снідають закохані?» — мала сказати Олеся, а вголос:

— Я коза-дереза, вхопила кавусі крапельку. Із твоєю канапкою. Усе, біжу.

Бабуся, напевно, померла б, коли б дізналася, що Олеся збирається битися за своє кохання, і не з ким-небудь, а з найкращою подругою.

Хоч сама в це не вірила...

Але навіжена Лілька!

Тео-куокіюшінхай-тайський бокс — ось як химерно називався той вид східних єдиноборств, який вигадав, поєднавши щось там із чимось і додавши, як він казав, свого українського перцю, київський фанат Сходу Талій Бен-Кіро. Олеся підозрювала, що звати нового і новомодного гуру Віталієм, але Талій, то й Талій. Хай. І Ліля, що сама третій рік фанатіла од свого гуру, зтягла у його підвальчик-зальчик Олесю. Два десятки дівчат і хлопців (хлопців чомусь менше) махали руками й ногами, а часом і гамселили одне одного. У тео-куокіюшінхай-тайського боксу не було правил і були — жорсткі і жорстокі, бо супротивника можна було звалити хвацьким прийомом, а можна було і стукнути (якщо той, звісно, зловив гаву) рукою чи й ногою. Прекрасною, стрункою, бойовою дівочою ніженькою. Блискавичною у чорному трико й без нього.

Тео-куокіюшінхай-тайський бокс звучало, як грізна пісня півтора десятка київських амазонок. Половина з яких, як підозрювала Олеся, були закохані у Талія Бен-Кіро. Ну, й Ліля закохалася й розкохалася, а тепер простягла свою тео-куо-тайську лапку до Ярослава.

Київ стояв на місці, і Майдан стояв, і теж мав свого гуру, вчора ще до зарази красивого, мужнього, як український Аполлон, а сьогодні подзьобаного, спотвореного підступними ворогами й від того прекрасного духовно. Учора Ярослав скептично сказав: «Наш лінивий Батя», і ще щось, але слова мали значення тому, що вимовляв їх Ярослав. Перемога витала у повітрі,

Майдан цвів помаранчевими шаликами, а Олеся цвіла й пахла своїм коханням.

Його не могло розрушити навіть шипіння Лільки:

— Забери свою лапу!

Рука Олесі в руці її Славця, що був ліпшим за всіх вождів усіх на світі Майданів, зігріта й щаслива. Олеся спеціально скинула рукавичку, щоб відчутти тепло його сильної руки. Худорлявої, але міцної і сильної. Той, хто вигадав електрику, не передбачив, якими бувають розряди од доторку двох рук, двох долонь, до яких перемістилося два волинських ніжних і міцних серця.

У якийсь момент Олеся почула його шепіт-шелест:

— Ходімо?

Не питала куди, хитнула головою. Вони стали посуватися. Убік, потім ще, потім назад. Ліля, аякже, — за ними. Ось уже й клаптик вільного простору. Тут Ярослав спитав:

— Ти давно була в Луцьку?

— Трохи давно, — Олеся сказала це присоромлено, бо мала б частіше навідуватися — до рідного міста, до мами.

— Значить, пора навідатися, — сказав Ярослав. — А я тільки два рази до того у Києві був. Навіть за кордоном більше.

— За кордоном?

— Ну, в Польщі там, у турпоїздку по Європі вибиралися. Як був студентом.

Тут і Лілька своїх дві копійки вставила. Попросила розказати, де був за кордоном. Ярослав став розказувати про поїздку. А руку з Олесиної не випускав, перебирав пальцями, грав дивну музику.

«Ну, певне ж, Лілька не розуміє, що вона зайва?» — подумала Олеся.

Лілька не розуміла. Разом вибралися у бокову від Хрещатика вулицю. Та посидіти в кав'ярні не вдалося — скрізь було забито. Ярослав купив у тітки з кошиком три пиріжки з капустою: «Майданівцям скидка», — проспівала тітка. Він став щось розповідати, і в Олесі раптом пропав слух. Бо слова знову не мали значення. До неї долітали звуки — в її блаженний сон,

якого досі ніколи не було, у її дивний політ над Києвом, з якого бачила їх трьох внизу, — повна шизуха, сказала собі Олеся.

І тут помітила зі своєї висоти: Лілька взяла теж його за руку. Олесі здалося — безсовісно шкрябає нігтем наклепанним Славкову долоню.

Вона смикнула свою руку. Ярослав здивовано зирнув на неї. І... І висмикнув свою руку із Лільчиної. Далі пішли мовчки. Уже на Майдані він сказав.

— Спасибі за прогулянку, дівчата.

Олеся почула: «Спасибі, Олесю». Бо якби не Ліля, що виглядала відвертою причепюю, він так би і сказав. Ну, звісно, Лілька вставила цілий п'ятак:

— А я беру над тобою шефство.

— Чому це тільки ти? — Олеся вкладає у ці слова весь свій сарказм.

І розуміє — вони смішні. Вона смішна. Нехай. А Ліля так і не знаходить слів, щоб відповісти. Бо немає аргументів. Аргумент є у Ярослава — його пальці ніжно торкаються Олесиних. Олеся несподівано спалахує. І тисне ті пальці — ледь-ледь ніжно.

Олеся відчуває: у неї прорізаються слова. Вона питає, які в нього улюблені місця в їхньому місті. Так і каже: у їхньому місті. Він відказує, що любить пройтися парком. І Старим містом. Розповідає, як виїжджав з друзями за місто, у ліс.

— Я б там хотіла побувати, — Ліля безсовісно продає себе.

— А чому б і ні?

Небо обвалюється на Олесю. Він... Він запрошує Лільку? Але Ярослав наче відчуває Олесину тривогу.

— Приїжджай з Олесю. Вона тобі покаже наше місто.

«Наше», — співає Олесине ество.

Бо ж його слова належать їй, Олесі. Їй стає зрозумілим підтекст їхньої прогулянки. Він сказав: наше місто, й цього досить. У голові проноситься план, як завтра позбутися Лільки. Наступний вечір належатиме тільки їй. Їм удвох із Ярославом.

Уже на Майдані, протиснувшись до Олесі, Ліля на вухо, як змія-пантера:

— Тео-куокіюшінхай!

— Тайський, — засміялася тихенько Олеся.

Ліля шарпнула. Смішна, геть не вродлива, метушлива незграба Лілька!

Олеся відчула: готова на все. Тео то й тео. Куо — то й куо, чи кую шінхай, чи Шанхай — яка різниця...

Бій, якого ще не бачив Київ, відбувся пізнього вечора на столичному пустирі біля їхнього спального мікрорайону. Олеся, звісно, не знала, що тут колись її мама зустріла своє кохання, своє щастя і нещастя — Еміра. Пустир, точніше його частина, чомусь досі лишався пустирем. Подейкували, що мають ось-ось почати будівництво розважально-спортивного комплексу. Що пустир уже має власника. Та того вечора він мав двох войовничих власниць. Вони обоє роздяглися й лишилися у джинсах і верхніх частинах легких спортивних костюмчиків. Отже, готувалися обоє? Так подумала Олеся, і так само Ліля.

Ліля мала більший досвід, але в останні два роки вона трохи обважніла. Не приховувала, що любить цукерки й морозиво. Олеся ж розквітала все дужче, зберігаючи ту саму вагу. Навіть більше виструнчилася.

Якби хтось проходив пустирем близько до опівночі, він почув би войовничі вигуки й хекання. Тюпав мимо тільки безхатько, котрий спочатку злякався, спинився, позадкував, бо остерігався побоїськ, та, прислухавшись до вигуків, пробурмотів: «Йолі-палі! Скажені баби...» І став з цікавістю вдивлятися у поєдинок, якого освітлював місяць, що визирав з-за хмари, та відблиски поодиноких безсонних вікон з будинків неподалік.

«Скажені баби» стрибали одна довкола одної, часом ухитрялися наносити удари руками й ногами.

Лунали й вигуки.

Олеся:

— Хоч по обличчю не бий.

Ліля:

— Такого уговору не було, сучко. Покажешся своєму директору. Хай залиже.

Олеся:

— Він майже міністр.

Ліля:

— До дупи твого міністра. Маєш!

Олеся:

— Ах, так! На! Тріснула мармиза?

Ліля:

— Ти гірше суки!

Олеся:

— Ой, налякала! Няв!

Зрештою досить стомлені й захекані суперниці зійшлися в тому, що в професійному боксі називається клінчем. Ліля прошептала на вухо Олесі:

— Ти відмовишся від нього, правда?

Олеся (стомлений шепіт):

— І не подумаю...

Ліля (тихо-розпачливо):

— Уб'ю!

І тут виявилось, що обидві не хочуть розчіплювати руки й звільняти ненависну суперницю з лютих обіймів. Так вони впали на холодну землю. Земля, втім, була не тільки холодною, а й розвезяною. Обоє відчули, що можуть забруднитися. Піднялися, й пустир враз став світлішим від голосного дівочього реготу. Потім вони побачили самотній силует на пустирі й, не змовляючись, без жодного слова, помчали до нього. Силует кинувся втікати, та вони його наздогнали. І відлупцювали б нещасного, надто цікавого безхатька, та зупинив дикий сморід, який ішов від цієї опівнічної істоти.

— Живи! — сказала Ліля.

— Пішли, — Олеся.

Дорогою до їхніх будинків Олеся подумала, що добре було б подарувати Лілі Люсика. Вона якось розповіла Лільці про нього. Хай би робила з ним що схотіла. Що завгодно. По суті, Люсик непоганий хлопець.

Біля свого будинку Ліля спинилася і сказала — ствердно, мов про давно вирішене:

— Ти, звичайно, сьогодні вже не прийдеш на Майдан?

— Прийду, — сказала Олеся.

— Але не до нього?

— До нього.

— Знову получиш. Я дам тобі всерйоз.

— І я теж.

Ліля зненацька вдарила Олеся по нозі. Своєю ногою. Олеся впала, а Ліля зникла. Підводячись, Олеся подумала, що вона перемогла, але розуміла, що це не так. Мало б так бути, але не є. Ще не є.

— Я власниця, — сказала Олеся вголос. — І він буде моїм.

Люсика в під'їзді цього разу не виявилось. Хоч він би згодився — як не вилити душу, то зігнати рештки злості.

Бабуся Даза, як і годиться, не спала.

Звісно, заойкала:

— Господи, на тебе хтось напав?

— Я билася за своє кохання, — сказала Олеся. — Пам'ятаеш, я тобі розповідала про тео-куокіюшінхай, котрий тайський бокс, проте, не зовсім...

— Щось пригадую... Ти ж не хочеш сказати...

— Я застосувала той тео на практиці. Разом із Шанхаєм. І хочу спати. Уранці сама почищу куртку і джинси.

— Але синець... Господи... і другий...

— То мої бойові рани.

Звісно, Олеся не змогла довго заснути. І почала придумувати собі сон. У якому вони йшли з Ярославом, взявшись за руки.

Розуміла, що їй треба відступитися.

Що так би було благородніше.

Що вона, по суті, дуже прив'язана до тієї ж Лільки.

Що Ярослав їй, якщо по правді, ніхто. І ліпше вбити кохання в зародку.

З цією думкою вона й заснула.

А вранці — ну, аякже, її вдяганка почищена. І сніданок вам готовий, принцесо. Не знати, що ліпше — дякувати бабусі чи гніватися. Удавати, що гніваєшся. А хто це дивиться на неї із дзеркала з підбитим оком, ха-ха? Запудримо, замаскуємо. А ввечері підемо до Славунчика...

Якби ж вона знала, який сюрприз її чекає. Сюрпризяка-зарізяка.

У наметі Ярослава не було. Ну, аякже, тут знали, до кого вона прийшла.

— Ярослав поїхав, — рудувата кароока дівчина.

— Як поїхав?

— Сьогодні вранці. Він десь там юрисконсультом працює. Завтра треба виходити на роботу, бо закінчується відпустка за власний рахунок.

— Он як? — Олеся не знала, що й думати, що й казати.

Врешті-решт видала те, що просилося на кінчик язика:

— Він... Він нічого не передавав? Не казав...

— Вам?

Дівчина дивилася явно з іронією. Глумливою. Але, може, й не глумливою. Може, їй здається? Здається? Здається, що в голові снується. Може, то співчуття... Але від того не легше.

— Вам нічого не передавав.

«Як безглуздо все це, — думає Олеся. — Але маєш те, що заслужила».

Дурна фраза лізла до голови: «Пройшла любов, зів'яли помідори».

А помідори, ха, і не зав'язувалися. Лишається тільки спитати для повної ганьби:

— Він ще приїде сюди? — І уточнити, мовби й так не зрозуміло: — Ярослав...

— Навряд, — відповіла руденька глумливиця. — Його зміна закінчилася. Ви ж, певно, чули, що вибори призначені на двадцять шосте грудня.

— Вибори?

— Так. Третій тур. До виборів ще постоїмо. А Ярослав і так був тут майже три тижні.

— Дякую за інформацію, — витиснула з себе Олеся.

Почула наче крізь сон:

— Вам погано?

— Ні, що ви... Я пройдуся Майданом.

— Звісно. До побачення.

Олеся пленталася крізь людський частокіл. І для повноти вражень озивається мобілка. І питає Лілиним голосом:

— Ти вже знаєш?

— Про що?

— Наш любчик змився.

— То й що? — знову «щокає» Олеся.

— А те, що дві дурні дівки лупцюють одна одну, а він — тютю. Як тобі це подобається?

— Ніяк.

— Страждаєш? Кинь. Він же повна сволота. Або повний тюфяк. Він же бачив, як ми на нього обоє запали...

— Звідки? — кволо заперечила Олеся. — Може, й не бачив...

— Бачив, бачив... І плюнув нам в душу. Харкнув. Ну, який твій землячок? У вас, у Луцьку, всі такі?

Олеся натиснула кнопку. Вирубалася. Та Ліля знала, де її чекати, куди її колишня подруга попрямує. Біля метро «Хрещатик» виросла блідою поганкою. Під руку намагається взяти.

— Давай, тримайся за мене, бо впадеш здуру.

— Відчепися, — шарахнулася Олеся.

— Ну, як хоч...

Ліля трохи відступила, блиснули хижо очі.

— А знаєш, подруго, я навіть рада, що так сталося. І ось що я тобі скажу... Може, то на ліпше... Я довго за хахалями сохнути не вмю. Тим більше за такими, що ще ніц не було. Ну, мо', поніє трохи. — І далі зловісно: — А ти ж будеш страждати... Я тебе знаю як облуплену.

— Іди до біса. — Олеся штовхає двері в метро.

Як відчепитися від цієї підлої дурепи? Терпіти ще цілу дорогу?
На ескалаторі Ліля стає поруч.

— Будеш, будеш страждати. У таких, як ти, занози надовго.

— Лілько...

Зойк Олесі. Не до Лільки звернутий. Він бачив? Що бачив?
Що вона страждатиме? Бачив? І поїхав? Так думає Олеся. Лютий невидимець починає розривати її бідолашну голову.

Звідкись долинула пісня. З Майдану? Про Галю, яка несе воду. І коромисло гнеться. А за нею той хлопець, як барвінок, в'ється. А за Олесею ніхто не в'ється. Навпаки — вона повилася. Повилася і обпеклася. Пісню про Галю перебиває потужне: «Нас багато — нас не подолати». Авжеж, їх багато. А вона одна, одна така Олеся на цілий світ. Яка хотіла кохати. Закохалася. І була зраджена і обпльована. Як там каже ця противна Лілька — обхаркана? Грубо, але справедливо.

Олеся розуміє: тут, у підземці, пісень з Майдану не почути. Пісня з її пам'яті, з її болю. Про Галю, яка насправді Олеся. А «Нас багато — нас не подолати» вигукує хлопець, що підіймається вверх сусіднім ескалатором. Певно, пізнього часу іде на Майдан, до своїх. А вона, Олеся, сама.

— Лілько...

А та саркастично:

— З ескалатора хочеш скинути? Не допоможе...

З тим несподівано Ліля рушає вниз. Штовхає людей і з кимось лається. Олеся розуміє, що попри браваду їй теж боляче.

Біля колії стоять на віддалі. Наче незнайомі. Наче чужі. Авжеж, чужі. Віднині й назавжди.

Й тут несподівана думка паралізує Олесю: а може, Ярослав того й поїхав, нічого не сказав, що бачив — обидві до нього не байдужі. І не міг вибрати. Ні, ні, і ще раз ні! А потиск рук, а те, що вона читала в його очах, у словах, які промовляв з явним, призначеним їй, підтекстом, не так у словах, як скупих жестах, але яких!.. Щось же між ними з'явилося, пробігло, посіялося... Ну як же так, ну як же справді боляче, так боляче, що темніє в очах. Чому ж так довго не їде поїзд?

6

Двадцять п'яте грудня, день, позначений на календарі Ігоря Леонідовича аж п'ятьма хрестиками під її ім'ям, випадав на суботу. Отже, на роботі нічого не мало статися. Так Олеся подумала, прокинувшись. У кімнаті все було звичним: ліжко, стіл з комп'ютером, фотокомпозиції на стінах, а під ними — макраме. Світлини були хуліганськими — оголені хлопці й дівчата, замурзані діти, поранені тварини, комп'ютерні композиції, в яких люди, коти й собаки літали над будинками й садами, наче птахи. Фото мали шокувати бабусю, але не шокували. Бабуся тільки висловила свою думку. Вона взагалі про все висловлювала свою думку, нічого не нав'язуючи. Думки були в міру занудні, цікаві й високоморальні. Десять років через два спільного життя з бабусею Олеся дійшла висновку: її мама, швидше за все, надто серйозно ставилась до бабусиних думок-повчань, тому й у них і визрів, а потім вибухнув конфлікт і стався розрив.

«Мене так легко не спіймаєш на гачок», — вирішила Олеся.

Вона часом іронічно щось бурчала у відповідь, а більше подумки при бабусиних думках уголос наспівувала улюблені мелодії. Диво дивне: вона відкрила, що їй комфортніше, цікавіше спілкуватися з бабусю Дазою, ніж з мамою Вітою. Так було, хоч не мало бути. Іноді вона починала переповідати плітки, почуті в агентстві, бабуся морщилася і казала:

— А тобі самій це цікаво?

— Ага, ще й як!

Олеся бачила: бабуся не вірила, що їй цікаво, й правильно робила, що не вірила. Життя бабусю дечому навчило. Зрідка приходили нові Олесині подружки — раніше та ж Ліля, однокурсниця з училища Ніна, тоді бабуся тихенько «змивалася». Розчинялася у повітрі, сміялася Олеся.

«Щось же і її не тільки навчило», — подумала Олеся.

Так було думати гріх, але вона думала. Бунт у Олесі зрів поволі, готовий от-от вибухнути, але виходило, що бабуся Даза

гасить, вбиває його в зародку. Це їй не подобалося, але мусила терпіти. Не станеш же гніватися, що бабуся так доречно «змивається».

Сьогодні бабуся зранку почалапала на базар, а в Олесі раптом з'явилося дивне відчуття, наче в її кімнаті все на місці, не вистачає тільки її самої — Олесі. За цим відчуттям стала рости не знати чого тривога й інше відчуття: щось десь має трапитися чи вже трапилося. Що стосується неї самої. Й тих п'яти не випадкових хрестиків на календарі.

Щось мало статися.

«Уже сталося, — подумала Олеся. — Може, й не зі мною, але чомусь те мені дошкуляє. Ніби маленька скіпка в нозі, яку я сама загнала».

Тривога росла, як одноденна рослина, про яку колись читала Олеся. Та рослина розвивалася з ранку до вечора, випускала листочки й квітку, а із заходом сонця вмирала. Чи помре так само її тривога, Олеся не знала. Але щось треба робити, бо хтось її кличе. Треба втікати чи йти назустріч небезпеці.

П'ять хрестиків.

Олеся виглянула у вікно. Небо сіре й важке. Як і майже завжди у грудні. Суботнє небо. Але чому суботнє? Небо як небо. Яким було вчора. Ні, не таким, зрозуміла Олеся. Може, рятуєчись, поїхати на Майдан? Але там немає Ярослава. Там усе вирує, а їй треба приспати тривогу. Вигнати відчуття своєї відсутності. У цій кімнаті, у світі взагалі. На Майдані, як і скрізь, вона буде неприсутньою. Але де тоді, де?

І раптом Олеся зрозуміла: їй треба бути там, де той, хто поставив ті осоружні хрестики. Або плюси. Або те й інше. Де Ігор Леонідович. Де є зараз її шеф, Ігор Леонідович. Стала повторювати ці слова, як мантру. Її персональну мантру.

«Ні, ні, не йди», — сказала вона собі й почала гарячково вдягатися.

Через десяток хвилин вона простувала, мов сновида, крізь пустир до вулиці, на якій знаходилося метро. А потім їхала підземкою до центру. Бігла через Хрещатик в одну й другу бічні

вулиці. Та вартовий при вході в агентство сказав, що шефа на роботі немає.

— А де? — спитала Олеся.

Вартовий знизав плечима:

— Сьогодні ж субота.

— Він працює і по суботах, — нагадала Олеся.

— Так, але не сьогодні.

«Що ж це таке?» — думка Олесі забилася, як поранений птах, об вартового чи чергового (як він дивиться на неї), об стіни, вікно; розпач її наростав, ставав, здавалося, нею самою. Болючий, гіркий, нестерпний розпач.

— Є заступник, — почувла вона.

Заступник? Навіщо їй заступник?

Надворі Олеся збагнула: єдиний вихід — дізнатися від самого Ігоря Леонідовича. Навіщо? Вона почекає до понеділка. Зателефонувати? Вона одна з небагатьох, хто знає, кому довірено знати номер його сотового. Ні, дзвонити не буде.

Думка матеріалізується — її мобільник озивається сам. Запитання «Що ж це таке?» змінюється на інше: «Ось і все?»

«Я не здамся», — думає Олеся, перш ніж відповісти:

— Так, Ігоре Леонідовичу.

— Доброго дня, Олесю. Де ви зараз? Удома?

— Я біля агентства, — каже правду Олеся.

— Ви прийшли на роботу?

— Ні, — майже кричить Олеся.

Пауза, що настає, — нестерпна. Та вона не знає, як її порушити, вона боїться вимовити слово, бо розуміє: всі слова стали теж нестерпними, чужими.

Нарешті він каже:

— Чи не могли б ви під'їхати до мене додому? Я зараз вишлю машину.

— Навіщо? — Голос Олесі ледь тремтить.

— Ми обоє знаємо навіщо.

— Я не знаю.

— Тоді вибачте. Дізнаєтесь.

— Я приїду сама, — Олеся вже майже кричить. — Я знаю... Я знаю адресу.

Так, вона знає його адресу. Він мешкає десь там, у селищі під Києвом. Дізнавалася. Бо готувалася. Бо сама йшла назустріч пастці.

— Чекайте, будь ласка.

— Ні, ні, я йтиму.

Майже на грані істерики (чи все ж за гранню) Олеся відключає свій сотовик. А куди йтиме? Втікати. Втікати геть, поки світ — осоружний, проклятий, коханий Ярослав, Ігор Леонідович, і десять Ігорів Леонідовичів, і всі, хто стоїть за ними, — поки цей світ не наздогнав її. Цей світ розставляє їй пастки. Олеся розуміє: досі їй вдавалося, неймовірно щастило ці пастки обминати.

Проте в одного, другого, третього, четвертого перехожого Олеся питає: як дістатися до такого-то селища під Києвом? Ніхто не знає. Зблискує слово — таксі. Так, таксі. У неї є банківська картка, там пару сотень гривень. Вистачить на поїздку й назад, якщо пощастить вернутися. Може, й справді найліпший спосіб уникнути пастки — йти їй назустріч?

Через півгодини таксі спиняється на краю селища в царстві багатих осель столичних нуворишів і чиновників. Вербова, 25. Будинок за високим парканом. Олеся натискує кнопку.

Й чує голос, зовсім не здивований:

— Це ви, Олеся?

— Так, я, — видихає Олеся.

— Чекайте, я зараз вийду.

Втікати пізно, розуміє Олеся.

Через кілька хвилин розчиняються дверцята обіч великих масивних поважних воріт, й Олеся бачить свого шефа. Зодягнутий, як і вона, в джинси й куртку, накинуту на сорочку в смужку.

— Доброго дня. Чим же ви добиралися?

— На таксі.

— Я вам компенсую витрати, — каже він.

— Не треба.

Вони проходять невеликим сквериком перед двоповерховим модерновим будинком — дві кулі-балони нависають над входом, і при наближенні виникає дивне враження, що вони розсувають простір, а між кулями ромб з химерною металевою композицією.

«Ну й смаки у нього», — думає Олеся.

Ігор Леонідович проводить гостю одним, другим коридором до невеличкої кімнати з диваном, столиком, двома розкішними кріслами обіч нього. На столику апельсини, яблука, манго, печиво і цукерки, пляшка вина. Допомагає Олесі зняти куртку. Олеся озирає кімнату з двома пейзажами на стіні.

— Вам сік чи вино? — питає господар, коли сідають у крісла.

— Ні те, ні інше, — каже Олеся. — Ігорю Леонідовичу...

— Ми тут самі, — для чогось уточнює він і поправляється: — Майже самі... Але зі ще однією людиною ви познайомитеся, якщо забажаєте... А тепер питаєте, що хочете... Адже ви хочете запитати?

Господар дому все ж простягає їй склянку з апельсиновим соком. Олеся бере ту склянку й відразу ставить на столика.

— Ви хотіли б спитати насамперед про хрестики на моєму календарі? Адже так?..

Олеся полотніє. Їй стає душно.

— Ви... знаєте?

— Так, любя Олесю, — чує вона. — Тільки не гнівайся, будь ласка. Я не міг інакше заманити вас у цей дім. До себе.

— Заманити? Ви...

— Не вставайте, будь ласка, — він вимовив фразу дуже прохально. — Я, безумовно, винен. І спробую спокутувати свою вину. Я мусив це зробити на прохання... Точніше, на вимогу однієї жінки... Вашої мами.

— Моєї мами? — Олеся полотніє ще більше.

Їй стає зимно, дуже зимно.

— Вашої справжньої мами.

— Справжньої мами? Що це означає?

Олеся починає підводитися. Але чому стали такими важкими, майже чавунними її бідолашні ноги?

— Мою маму звать Віталія. Віталія Миколаївна...

Вона бачить: Ігор Леонідович теж збентежений. Він теж мовби шукає якихось слів. Кращих слів. Які можна вимовляти.

Олеся чує:

— Єдине, про що я вас прошу, — вислухати мене. А тоді чинитимете, як забажаєте.

— Як забажаю?..

Але вимовити ці слова саркастично не вдається.

Пауза. Важкі молоточки дрібно-дрібно молотять об Олесині скроні. Вони маленькі й важкі, ці молоточки. Їх багато. Не від цього чоловіка, від них — не втекти.

Який же він ввічливий, її шеф. Ввічливий і запобігливий. Навіть більше запобігливий, ніж ввічливий. Але ж — підступний. Підступний брехун?

— Кажіть, — нарешті видавлює Олеся.

— Я не знаю, з чого почати. — Ігор Леонідович надпиває сік.

Після нової паузи вимовляє:

— Я ваш батько, Олеся.

— Що? Це зовсім не смішно... вам...

— Мені йде тридцять дев'ятий рік, — він зітхає, у його голосі переплітаються сум і жаль, і ще щось, він, здається, готовий, як і Олеся, встати й піти. Може, навіть залишити її тут одну.

Ні, з кимсь... В Олесі все терпне — вона розуміє, з ким залишиться тоді в цьому великому маєтку.

— Кажіть! Якщо розпочали...

— Мені тоді було... Мені йшов сімнадцятий рік... Їй не було і шістнадцяти... Двоє молодих... зовсім юних дурнів, які гралися в любов... Навіть не гралися... Тоді ще, здається, не вимовляли цього слова — трахалися... Захотілося відчути себе дорослими...

Олеся дізнається: та дівчина, дурне просте дівчисько, котре так хотіло зазнати чогось незвичайного в цьому світі, дівчисько з маленького провінційного містечка, надто пізно зрозуміло, що вагітне.

— Пробачте, пробач, Олесю, ні я, ні вона не були готові, не хотіли ставати батьками. Вона поїхала... поїхала до родички... чи знайомої до Луцька, щоб та допомогла щось зробити... Ну, й там її побачила твоя мама, твоя названа мама... А потім...

— Це неправда, — простогнала Олеся.

— На жаль, правда. Я мав би сказати — на щастя...

Того дня, позначеного п'ятьма хрестиками, Олеся дізналася: її справжня (біологічна — прийшло до неї гидке слово) мати тоді, колись, легко, так, легко відмовилася від доньки... Яку удочерила жінка з Луцька. Між ними — хлопцем Ігорем і тою дівчиною далі нічого не було. Не могло бути. Через рік він став студентом столичного вишу (тоді казали — вузу), далі зробив, як бачиш, кар'єру. Вона... Вона після школи вискочила заміж... Та життя не склалося... Потім ще раз... Має трьох дітей од трьох різних чоловіків... Дітей також достатньо непутьових... Невідомо, коли в неї народилася думка, що та, перша дитина, від якої відмовилася, може принести їй щастя...

— Я не дарую щастя, — сказала Олеся. — У мене воно є...

— Так, звичайно, — легко згодився Ігор Леонідович. — Я мушу покаятися... Скажу так, як було... Я забув про тебе... Тобто, знав, що ти десь є... Але раз тебе удочерили, я...

— Ви, безумовно, благородна людина...

— Я тоді вчинив підло... Але я не знав... Не думав, що так чиню...

І простогнав:

— Не було до неї жодних почуттів... Я хотів учитися...

— Можна, я піду? — сказала Олеся.

Але її не відпустили.

Вона дізналася: та жінка, Ярина, довго шукала Олесю. Потім вдалася до допомоги її батька. Шантажувала його. Батько здався. Батько, довідавшись, у якому училищі вчиться донька, доклав усіх можливих зусиль, аби вона потрапила до нього на роботу. Так, і оголошення, і конкурс були вигадані виключно для неї.

«Ось вона, пастка», — подумала Олеся.

— Пастка, — вимовила уголос.

— Так, можете назвати це пасткою, — легко згодився Ігор Леонідович. — Я тоді грав. Я взагалі по життю — азартний гравець. Ні, ні, не перебивай... Не перебивай, я дуже прошу... Я потім побачив, яка ти не тільки вродлива, а й дуже розумна... Я...

— Авжеж, ви мене полюбили, таточку...

— Не смійся... Я... Якби ти знала...

Він затнувся, шукав слова. І не знайшов. До кімнати ввірвалася жінка в гарному брючному костюмі.

— Доброго дня... Ти... їй сказав?

Олеся підвелася. Подумала чомусь: як добре, що в неї є бабуся! Бабуся Даза. Це вона її підводить з цього м'якого розкішного крісла. Це вона їй підказує, що робити.

Мов у тумані чує:

— Доню... Олесю... Ти не хочеш мене хоча б вислухати? Я ж твоя мати...

Олеся дивиться на брезкле лице жінки, зустрічається з її сірими-сірими очима. І раптом посміхається.

— Ви можете стати моєю мамою...

— Я постаріюся, — жінка простягає до неї руки.

— Але для цього вам треба дещо зробити... Через дещо пройти...

Жінка:

— Я на все згодна, доню...

— Тоді слухайте, — Олеся вимовляє це убивчо спокійно. — Ви вже народили мене...

— Так... Давно... Але...

— Не перебивайте. Інакше я не продовжуватиму...

Вона каже ще спокійніше:

— Вам залишилося зовсім небагато. Ви маєте мене викупати. І не раз. Колихати безсонними ночами, співати колискові. Перехворіти разом зі мною вітряною, кіром, коклюшем й безліч раз різними інфекціями й простудами...

— Олесю...

— Не перебивайте! Ви маєте відводити і забирати мене з дитячого садка. Підготувати до школи і відвести за руку в перший клас.

А ще чекати зі школи, переживати, чи я вже вдома, готувати сніданки, обіди й вечері, думати, як на маленьку зарплату медсестри пристойно вдягнути дочку... Вам треба змінити ім'я на Віталію...

— Та ти смієшся, — вигукує та жінка й до Ігоря Леонідовича: — Вона насміхається над нами!..

— Чому над нами? — Ігор Леонідович уже теж стоїть і дивиться на дочку ніжно й винувато. — Над тобою. А втім, і наді мною теж. І це її право. Але вона не сміється... Вона каже гірку правду. Ми від неї ніколи не втечемо.

— Та щоб така шмаркачка... Ти ж її начальник...

— Я відвезу тебе, Олесю, — каже Ігор Леонідович. — Я... Вибач, що виявився таким слабкодушним і пристав на цю гру... На цей шантаж...

— І що, вона так і піде?

Олеся дивиться на жінку, яка її колись народила. У неї немає ні любові, ні ненависті до цієї жінки. Навіть цікавості.

Тільки думка: «Дякую, любя бабуню».

Дивно — чому бабусю? Причому тут бабуся? Бабуся вже їй не рідна.

І раптом розуміє, що найперше зробить, коли вийде з цього будинку. Якщо вийде... Ні, таки вийде...

Найперше вона зателефонує мамі Віталії. Рідній підлій обманщиці, мамі Віталії... Скаже про все, що раптом заболіло...

Її починають душити сльози. Йде крізь туман, який породжують сльози, до дверей. Чує голос... Її батько... Батько?

— Стій! Не смій... Ти не підеш за нею...

«Я сирота, — думає раптом Олеся. — Кругла сирота. Як м'яч. Як кулька, котру надули й тепер боляче б'ють по ній. А кулька от-от трісне... Ось-ось трісне, от яка біда...»

7

Олеся вийшла з будинку, попрямувала до воріт. Швидко-швидко. Замкнені.

А на що варто було сподіватися?

З будинку вигулькнув Ігор Леонідович.

Красень татусь.

— Олесю, я тебе відвезу. Тобі не можна бути самій.

Чортів психолог. Потім Олеся думає бруталніше: «Зас...ний психолог».

Вона підвела очі.

Подивилася в бік будинку. З вікна визирало обличчя жінки, яка її народила. Олесі стало ще зимніше. Підкотила машина. Автоматично відчинилися ворота. Олеся пішла попереду машини. Спинилася, обернулася. Сказала:

— Якщо ви так будете мене переслідувати, я кинуся під вашу ж машину.

Він, певно, почув, бо машина спинилася одразу за ворітьми. Олеся рушила далі теж пішака. Вирішила — так ітиме до Києва. Дорогою додумає, що робити, куди прихилити дурну, мовби розбиту відтепер голову.

Уже за селищем, у лісі, її наздогнало інше авто. Не таке круте, як батьків «джип». Спинилося поруч.

— Дівочка, садись, подвезьом.

Олеся заперечливо похитала головою. І тут із машини вискочив один гевал, за ним — інший. Кілька блискавичних порухів — і Олесю заштовхали на задне сидіння. Гевал номер один (а може, й два) сів поруч. Їй наказали поводитися тихо. Тоді будуть менші неприємності. Залишиться жива й отримає задоволення. Олеся шарпнулася, та двері, звісно, були замкнуті.

— Не дурій, — сказав той, що поруч. — Мармиза в тебе на вигляд розумна.

«Невже це люди Ігоря Леонідовича? — подумала. — Невже він така сволота?»

Гіркота й розпач залили її з головою. Що з нею зроблять — згвалтують, уб'ють? Чи те й інше? Авжеж, ніхто ж не знає, де вона. Навіть бабуся.

Озивається її сотовий, і гевал одразу його забирає. Олеся гарячково шукає вихід, але виходу нема. Вікна в машині затемнені, руки у гевала міцні.

Машина виїжджає з лісу на трасу.

І тут водій каже:

— Здається, за нами хвіст. Точно, хвіст, блін.

Серце в Олесі голосно бухає. Од радості навіть ледь не вискакує з грудей.

— Це мій тато, — торжествуюче каже вона.

— Твій тато? — Той, що спереду, видно, трохи збентежений. — І хто ж він у тебе?

— Міністр, — випалює Олеся.

— Міністр? — Гевал поруч хмикає. — Міністр чого? Оборони чи ментовський?

— Даремно ви іронізуєте. — Упевненість, що саме її батько переслідує цю машину, росте всередині Олесі. — Він голова Держагенства з оцінки ресурсів.

— Блін!

Водій раптом починає трохи гальмувати.

— Що ти робиш? Ідіот, чи що?

Той, що біля Олесі, ледь не підстрибує.

— А те, що номери вроді всамділі кабмінівські, — каже водій. — Здається, влипли.

— То що робити?

— Спинитися й чемно вибачитися.

— Гадаєш, не відірвемося?

— Якщо то людина Хама, нам кранти. Перехватка гарантована. І законна молотилка. А так, може, викрутимися.

І до Олесі:

— Заступишся за мальчиків, красунечко?

— Зупиняйте! — Де й береться в Олесі владність.

Вони таки спиняють машину. І машина, що їхала за ними, спинилася.

То справді був Ігор Леонідович. Йому сказали, що вийшла помилочка. Що вони чемно велися з панною, хай скаже. Хотіли просто підвезти.

— Що скажеш, Олесю? — Ігор Леонідович.

— Хай їдуть, — сказала Олеся з королівським жестом.

— Гаразд, — погодився Ігор Леонідович і до тих двох:

— Ключі!

— Ну, шеф, — спробував канючити водій.

— Машину я вам лишаю, але ключі заберу, — сказав батько Олесі. — І не смикайтесь. Я вже дав сигнал на перехват. У вас просто заберуть машину, а якщо ваш шеф домовиться з ментами — повернуть. Хто, я думаю, пояснювати не треба? Ну й ладненько.

— Крутий у мене таточко, — сказала Олеся в машині.

— Я за тебе злякався, — почула у відповідь. — Повір мені, ніколи ще так не боявся. Всю обласну ментовку, а через неї спецназ здуру підняв. Так що вони далеко б усе одно не втекли.

— А хто вони?

— Сучара якась. Може, з тих, що дівчат у закордонні борделі доставляють.

— Мені якраз після сьогоднішнього туди й дорога, — сказала Олеся.

Він «золотим» голосом:

— Ну, пробач, Лесечко. Пробач, любя.

— Я не любя, — відрізала Олеся.

— Усе одно, пробач. Усе взагалі вийшло по-дурному. Хоча, якщо відверто, мене давно підмивало признатися, сказати, хто я такий тобі.

Тут Олеся й мовила майже лагідним тоном, що за порятунок вона вдячна. Навіть дуже. Але в понеділок подасть заяву на звільнення. І просить їй не перешкоджати. Бо все одно вчинить, як задумала. Що надалі їм ліпше не знатися. Що жодних претензій вона до нього не має. Ігор Леонідович на диво просто сказав у відповідь, що просить цього не робити. Що в нього є, крім цього будинку, у Києві квартира і він збирався їй подарувати. Що це хоч маленьке щось для неї.

— Оце вже ні, — сказала Олеся. — Обійдемося без подачок і компенсацій.

І попросила спинитися біля найближчої станції метро.

— Якщо ти наполягаєш.

— Наполягаю.

«Яка я дурепа, — подумала Олеся. — Мабуть, таки дурепа. Але я залишуся дурепою. Залишуся, — комусь безмовно крикнула. — Я, Олеся, кругла сирота, м'яч, кулька».

8

Олеся дотримала слова і найперше, що зробила, коли в понеділок з'явилася в агентстві, — подала заяву на звільнення. Вона вже знала від бабусі, яка комусь там подзвонила, що місце вчительки у школі поблизу, про яке клопоталася бабуся, зайняте. Так довго, тим більше в Києві, чекати не могли. Отож, перспективи з роботою були туманні. Як і перспективи з життям узагалі.

Бо так, як було досі, далі тривати не могло. У такому разі потрібно було б гратися, прикидатися, удавати, що нічого особливого не трапилося. Але цього Олеся не хотіла, не могла так чинити. Її обрушений світ назад вернути неможливо.

За дві майже безсонні ночі й недільний день, проведений на самоті — на київських вулицях, у кав'ярні, у бібліотеці, на кручі над Дніпром, у вагоні підземки з пересадкою на двох станціях — вона багато передумала. Вона стала іграшкою, перекотиполем, у дивній і огидній їй людській грі. Звичайно, вона була вдячна названій мамі Віталії. Що та її вдовчерила. І справді стільки доклала зусиль, щоб виростити. І рятувала від усіх тих дитячих болячок, які Олеся перераховувала своїй матері біологічній. Котра народила й тепер на неї претендувала. На добре ставлення, на щось таке, що їй Олеся не могла дати.

Олеся стояла на київській кручі. Подумала, що добре було б стати птахом. Полетіти. І більше не вернутися сюди. Літати світом. А може, й десь оселитися, у місці — невідомому й потаємному, про яке ніхто не знає. Інколи, лише інколи, час від часу вертатися сюди чи до Луцька. Стукати дзьобом об вікно. Бачити, як сумують за нею, за колишньою Олесею, котра стала пташкою. Радіти цьому суму, або й самій сумувати за тим, що не вернеш. І знову кудись летіти. І зберігати вдячність бабусі

Дазі, а особливо мамі Віталії, яка все ж стільки часу їй присвятила. Що в дочерила. Але ж вибрала вона не тому, що саме маленька Олеся їй сподобалася. На її місці могла бути й інша дівчинка, будь-хто. Очевидно, що мама Віталія на той час вже не могла мати дітей. І вона, по суті, купила собі дитину, забавку, іграшку, порятунок від самотності. Так, Олесі було з нею добре, мама Віталія турбувалася про неї, але... Але життя їхнє було скромним, тихим, швидше виживанням в однокімнатній квартирці. А гра, яку вела пані Віталія (Олеся так і подумала), була нечесною ще й тому, що вона приховувала обман і вдавала, що Олеся її справжня дочка, хоч насправді так не було. Якщо названа мама не була рідною, то й бабуся Даза теж. Дві чужі жінки, які навіть між собою все життя не могли порозумітися.

Але й повернутися до справжньої, біологічної матері Олеся не могла. Та не тільки колись від неї відмовилася, а й тепер завдала їй болю, розрушила хай ілюзорне, обманливе, а, принаймні, звикле, стабільне щастя, чи його уявний плин, звиклий ритм.

«Краще б я ні про що не дізналася», — подумала Олеся.

Прийняти подачку (подачки) від батька Олеся теж не могла. Звісно, його можна було б добряче подоїти, витягуючи гроші, прикраси і що там ще, або й пошантажувати. Насамперед прийняти ту обіцяну квартиру в центрі Києва. Але це означало б, що вона далі згодна бути іграшкою, маріонеткою в руках, нехай і рідного батька. Таточка, який зовсім про неї забув і не згадав би, якби не її так звана матуся. Дівка, з якою цей тип колись трахався, і від того трахання, злягання молодого пса і не менш огидної сучки з'явилася на світ вона, Олеся.

Найліпшим виходом було покінчити з цим кошмарним, потворним, примарним сном одразу. Кинутися з моста в Дніпро або під поїзд у метро. Раз, стрибок — і проблема її дурного існування зникла б назавжди. Але Олеся відчувала, що у неї не стачить снаги вчинити так. Таки страшно. До того ж, до того ж існує примарна надія... Втім, надія на що? Змінити щось у майбутньому? Але навіть хлопець, в якого вона так необачно, по-дурному закохалася, ще й билася за нього з колишньою

подругою, виявився негідником, ну, якщо не негідником, то просто байдужим до неї. От і все.

«От і все», — сказала Олеся собі.

От і все, але жити, існувати якось треба, раз не вистачає мужності кинутися з мосту в річку або під поїзд. Другої ночі Олеся думала, як і перед тим, що робити далі. Поїхати на роботу за кордон чи кудись у провінцію? Але вона не знає навіть, як ту роботу шукають. Спитати у когось? Можна, але де гарантія, що не потрапиш у пастку... Можна свідомо, добровільно стати повією. Вона вродлива, струнка, має довгенькі ноженці, майже такі, як у Лільки, тіло, що співає, не раз милувалася ним у дзеркалі, вона б користувалася попитом, але... Від думки, що вона зароблятиме тілом, що кожного дня чи ночі, чи дня і ночі, що десятки чоловіків, які зовсім не люблять, не кохають її, а тільки користуватимуться її тілом, залазитимуть на нього, платячи за це гроші, — від цієї думки Олесю знудило. Відчула, що от-от виблює. Побігла в туалет.

Коли ж вийшла, побачила бабусю Дазу.

— Що з тобою, Олесю? Тобі погано?

— Перепила, — сказала Олеся, перш ніж зникнути у ванній.

Та скільки б не стояла там, умившись, скільки б не стискала зуби, щоб не розревітися, як дурна корова, а виходити треба. Жінка, яка ще позавчора була чи вважалася її бабусею, виглянула зі своєї кімнати.

— Олесю... Онучечко... Я ж бачила, що ти в суботу вернулася сама не своя... І вчора на цілий день зникла... Що сталося?

— Нічого, — відрізала Олеся. — Нічого, чуєте? А якщо сталося, вас не стосується... І ви мені не бабуся, Дазо Романівно. Така, на жаль, правда.

— Правда? Як же це?

— А так, що шановна Віталія Миколаївна мене удочерила...

Точніше — купила.

— Хто тобі таке сказав?

— Моя справжня мати... Яка від мене колись відмовилася, а тепер винирнула. І мій таточко, який виявився живим і здоровим, та ще й моїм начальником...

— Олесю, — видно було, як Даза Романівна геть пополотніла, — я ж... Я ж взагалі не знала, що ти в мене... що ти є...

— Є... Але я нічия, чуєте, нічия! Я, щоб ви знали...

Олеся хотіла сказати, що вона приїхала тут жити тільки тому, що бабуся жила в Києві. Але сили не стачило... Хоч це було (як жахливо!) напівправдою. Так... Треба бути відвертою до кінця. Не тільки ревності до дядька Андрія, не якась там любов до бабусі, котра звалилася як сніг на голову... Вона, Олеся, теж підлячка... Якщо всі такі, якщо світ цей...

Олеся грюкнула дверима.

Уранці вона не поснідала. Уникала дивитися на Дазу Романівну. Бабуся була схожа на тінь. Олеся відчула докори сумління. Щось стислося в грудях. Погасила зітхання.

Буркнула:

— Вибачте... Ви ні в чому не винні...

Її чекала ще розмова з Ігорем Леонідовичем. Вона зайшла до його кабінету, схожа на лезо щойно нагостреного ножа. Поклала заяву.

— Олесю...

— Підписуйте.

— Я маю право тебе затримати хоча б на два тижні, — жалібно сказав він.

— Я взавтра все одно не вийду на роботу, — сказала Олеся. — Повірте, так і буде.

— Подумай, — спромігся сказати він.

— Я вже подумала. — Олеся стисла зуби, як робила за ці дні десятки разів.

Вона нічого не відчувала до цього чоловіка. Тільки й того, що він був не чужіший за її так звану матір, за Віталію Миколаївну, Дазу Романівну, Лілю і хто там іще, хто там іще...

9

Бабуся Даза сиділа сама не своя. Вона не спала цієї ночі. Стислося, а потім пекуче заболіло серце. Подумала, що добре було б

померти. Та потім інше — що то було б втечею, непотрібним клопотом і для Олесі, і для Віталії. Вона мусить жити.

Десь там, у Луцьку, на Волині, її дочка, котрій би годилося подзвонити, щось сказати про те, що сталося, порадитись, але не могла цього зробити. Як закляття твердила: треба почекати, треба почекати.

Мусила почекати. Бо те, що вона переживала зараз, дізнавшись від Олесі, що її внучка не дочка Віталії, не можна було порівняти навіть із шоком. Це був біль, який не міг народитися і все ж народився, це була наймовірність очевидного, за яким зяяло провалля. Воно виявилось таким великим, що перевертало все її життя. Робило реальністю страшну підозру.

«Якщо так і це можливо...» — тільки й подумала вона і зрозуміла, що Олесю мусить втримати. Утримати і врятувати од чогось ще гіршого за цю звістку.

Утримати біля себе, а якщо не біля себе, то в світі, який існує для неї, Олесі. Інакше в цілому світ стане помстою їй, Даздрапермі — бабусі Дазі, мамі Дазі й навіть дочці Дазі, яка не повернеться навіть подумки до минулого, до того, що втратила і ніколи не відродить втраченого. А до минулого, як виявилось, мусила вертатися.

...Уперше на Волині вона опинилася у сорок дев'ятому. Отримала сюди направлення після закінчення медичного училища. Коли скінчилися їхні поневіряння при німцях і на Полтавщину, де вони опинилися, знову прийшла Червона армія, Даза і Валерія Капустіна вирішили, що нізащо не повернуться в проклятий дитбудинок для дітей ворогів народу (якщо він ще існував) чи йому подібний заклад. Хай вже ліпше звичайний дитбудинок чи ремісниче училище. Адже Дазі йшов п'ятнадцятий, а Валерії навіть шістнадцятий рік. Школа виживання навчила Лерку бути ще хитрішою. І вона вигадала план. Вирушать в іншу область і скажуть, що вони сестри-сироти, з містечка такого-то, в яких батьки загинули на війні. Пронирлива Лерка дізналася: на вулиці, де вони жили в бабусі Варки, така сім'я справді була. Батько загинув ще в перший місяць війни, а мати з дочками поїхала в евакуацію

і незабаром повернулася, напівбожевільна, розповідала всім, як на її очах на якійсь станції в пеклі згоріли її любі донечки. Незабаром мати тих дівчат теж загинула. Коли на їхнє подвір'я зайшли німецькі солдати, котрі когось там шукали, та жінка з криком «Це ти вбив моїх дітей!» кинулася на одного з солдатів з поліном у руці й отримала кулю від його напарника. Дівчат звали Тамара і Люба, між ними була дворічна різниця, вік майже такий, як у Валерії і Дази, отож Валерія стала Тамарою, а Даза — Любою Лук'янченко. Вони попрощалися з бабусею Варкою, яка просила остатися, але оскільки це було небезпечно, то вирушили в путь-доріженьку. Де на підводах, де пішака, а раз на товарняку добралися до Чернігова й там заявилися в щойно організоване ФЗУ, або, як у народі казали, ремісниче училище. Розповіли, що в сорок першому році їхали з мамою в евакуацію, поїзд розбомбили, вони вижили, але вважали, що мама загинула. Коли ж вернулися додому, то дізналися, що маму розстріляли фашисти. Оскільки лишатися в місті їм було небезпечно, до того ж не було де жити, бо німці спалили хату, вони й вирушили у білий світ. А тепер хочуть навчитися якомусь ремеслу. Їхня історія, схожа на інші воєнні історії, виглядала правдоподібною. Усе ж з училища зробили запит, на який прийшла відповідь, що так, Тамара Петрівна і Любов Петрівна Лук'янченко проживали в їхньому місті, що батько їх Петро Васильович загинув смертю хоробрих у липні 1941 року, а мати Тетяна Вікторівна розстріляна німецькими фашистами у грудні того ж року. Свідectва про народження Тамари і Любові не збереглися, оскільки архіви районних організацій були знищені під час війни.

Так Валерія і Даза, відтепер Тамара і Люба, стали учнями училища, яке готувало швачок. Для Валерії-Тамари шити одяг стало професією на все життя. Вона доволі швидко вийшла заміж за майстра з їхнього училища, народила четверо дітей, а пізніше сама стала знаним майстром-закрійником. Вона так і лишилася Тамарою, не робила спроб знайти слідів матері. Вона навіть, здається, повірила у свою біографію.

По-інакшому склалося в Дази. По-правді, їй зовсім не хотілося шити. Не вміла цього робити. Зате вона із задоволенням

випускала стінгазету, читала вірші на училищному вечорі. Допоміг випадок. Коли Даза-Люба в черговий раз уколола голкою палець, виявилось, що до ранки потрапила інфекція. Палець розпух, і майстер відіслав її до училищного медпункту. Медсестра обробила нарив, забинтувала, звеліла приходити на перев'язку. Наступного разу Люба Лук'янченко спитала у медсестри, де вчать на таку професію.

— Ти б хотіла вивчитися на медсестру?

— Так, — сказала Даза-Люба. — Як ви. — І додала: — Ви так добре перев'язали палець.

Медсестрі Вірі це полестило. Дівчинка явно була освічена, розмовляла правильною літературною мовою. А коли виявилось, що Любця, як стала називати її Віра, ще й знає чимало віршів про любов, які обожнювала Віра, вони подружилися. Відтепер Даза часто забігала у вільний від занять, від практики час до нової старшої подруги. Крім училищної бібліотеки, Даза записалася ще й в міську і відтепер дивувала Віру мало не щоразу новим віршем — із Пушкіна, Шевченка, Франка, Сосюри, Рильського, Пастернака, Ахматової — зі збірки 1940 року, яка якимось дивом уціліла в міській бібліотеці, менш знаних поетів і навіть забороненого Єсеніна, томик якого вона разом з церковними книгами знайшла на горищі в бабусі Варки. Віра вирішила допомогти талановитій дівчинці. На Дазине щастя, старший Вірин брат, який щойно повернувся з фронту, став працювати в міському комітеті партії. Дізнавшись, що до війни Люба встигла закінчити шість класів, він допоміг їй скласти екстерном екзамен за сьомий. На той час семирічна освіта важила чимало. Заввідділом міськкому домовився з директором училища про переведення Любові Лук'янченко, як «особи, схильної до медицини», на роботу санітаркою до райлікарні. Ще через рік Любов Лук'янченко мала на руках направлення на навчання до медичного училища. По закінченні його, навесні тисяча дев'ятсот сорок дев'ятого року, вона отримала інше направлення — на роботу у Волинську область.

Треба сказати, що дівчата-випускниці їхали «на Западну» з неохотою. Хто міг — відкручувався чи й просто відкуплявся.

Адже ходили чутки, що там, на Волині й Галичині, досі йде війна, що посібники фашистів бандити-бандерівці люто розправляються з приїжджими зі сходу, особливо жінками й дівчатами — вбивають, гвалтують, виколують очі, відрізають язики, а то й кидають живими у колодязі-криниці.

Утім, у Люби вибору не було. Впливових родичів у неї теж не водилося. Звертатися ще раз за допомогою до Віриного брата посоромилася. Та й що б він міг подумати? Вирішила — уб'ють, то й уб'ють, ніхто за нею плакати не буде.

У селі, куди вона добиралася спершу з Луцька до райцентру на попутці, а потім на підводі, її насамперед вразила тиша. Ніхто не стріляв, хати під солом'яними стріхами наче вибігали їм назустріч, на вулиці паслася коза й ходили кури, з-за тину визирали цікаві жінки. Одна з тих жінок, запнута чорною, з великими квітами, хусткою:

— Кого типерка привіз, Купріяне? Вчительку?

— Сестру дохтурську, — одказав Купріян. — Гартемичу буде помагати.

— Та йому тре помочніца, — сказала жінка. — Бо сьонне з самого раничка зновика нажлуктився. Павлиха було пушла, бо нога гноїться, так, казала, банку з маззю розбив, то сама всеньку мусила по землі збирати. Ото чудо таке.

З «чудом» в особі вже немолодого фельдшера Даза познайомилася наступного дня, після того, як переночувала на лавці в одній з двох кімнат маленької хатини, в якій тепер містився сільський медпункт. Фельдшер Тимофій Артемович був, як і вона, присланий з «Восточної» колишній фронтовик, у якого загинула сім'я, і тепер, самотній, заливав ту самоту самогонкою. Тутешніх людей не любив, для нього вони були «сплош бандьори». З ним Даза попрацювала чотири місяці, влітку Артемович поїхав у відпустку, перед тим як попрощатися, сказав до медсестри загадкову фразу:

— Вони й до тебе навідаються. Главное — не сопротивляйся. Но бдітельность повинна проявити.

З відпустки фельдшер не повернувся, нового не прислали. Лишилася в фельдшерському пункті, або, як казали, — мед-

пункті, сама: і за медсестру, і санітарку, й прибиральницю. Люба (в душі вона вперто називала і вважала себе Дазою) приймала хворих, виписувала ліки, кількох направила до районної лікарні — з підозрою на апендицит, виразку, туберкульоз. Дядька Івана, в котрого болів живіт, мало не силою всадила на підводу, яка їхала в райцентр, і порятувала, як виявилось, від перитоніту. Іншого, якого зігнутого перестріла на вулиці, завела до хати, попри його віднікування зробила масаж і, швидше мимоволі, вправила хребця. Чоловік встав розігнутий і подивився на неї, мов на святу. Як і належало, часто навідувала новонароджених і взагалі малих дітей, котрих у цьому поліському селі виявилось чимало. Двічі її кликали, аби зафіксувала народини — пологи тут приймали жінки-повитухи, яких по-місцевому називали бабницями. Вона вперше оглянула манюне дитятко, що, здалося, злякано глипнуло на неї — незнайому тітку, і, боячись в душі, сама несподівано взяла його на руки. Від тепла, яке йшло од дитини, й чогось незнаного досі, вона аж затрепетала.

Мешканці цього поліського села, що спершу (відчувала) придивлялися з насторогою, почали змінювати ставлення. Вона відкривала: тут живуть звичайні сільські люди, дядьки й тітки, дідусі й бабусі — хай справді темні, зі своїми звичаями і забобонами, але ніякі не бандити чи підступні вороги, «пособники фашистів». Їй приносили як дарунок яйця, шматки сала, спечені самими круглі хлібини, плячки, а дружина чоловіка, який у лікарні, куди Даза змусила поїхати, вперше за п'ять літ перестав кашляти, принесла обпатрану курку. Даза ніяковіла, віднікувалася, але несподівано зробила відкриття — їй приємна ця увага, ця підкреслена поштивість до «пані дохтурки».

Казала:

— Я лише медсестра.

Але знала: як тільки відробить ці три роки за направленням — вступатиме до медичного інституту.

У селі організувався колгосп, до якого заганяли селян. Даздраперма прийшла до голови того колгоспу і попросила під-

воду — з'їздить до райцентру. Головний лікар райлікарні ошелешено дивився на неї, коли перерахувала потрібні їй ліки:

— А де я вам їх візьму, колего?

Так і сказав — «колего». Вона трохи поговорила з худорлявим чоловіком зі стомленим жовтувато-сірим обличчям й раптом, несподівано для самої себе, сказала:

— У вас астма. Але печінка не хвора, це запалення жовчного міхура.

Лікар, якого звали Платон Олексійович, ошелешено зирнув на неї:

— У мене справді астма. Але звідки ви знаєте про жовчний?

— Ви навіяли собі хворобу печінки і боїтеся зробити аналізи, адже так?

— Ви молода нахаба, — роздратовано промовив Платон Олексійович і раптом кволо посміхнувся: — Я справді підозрюю цироз і боюся проводити обстеження. Тепер зроблю.

Цю здатність начеб на око, інтуїтивно ставити діагноз, який потім підтверджувався, Даза згодом відзначала в себе не раз. У неї справді була колосальна інтуїція, яка з роками тільки розвивалася. Але й мала кілька довідників, привезених з училища. Усе життя вона збиратиме довідники й медичну літературу, по суті, займатиметься діяльною медичною самоосвітою й стане лікарем не за посадою, за суттю. Потім її шлях повторить Віталія.

Поки що ж Даза повернеться в село, а через тиждень їй привезуть ліки, які замовляла. Вона зрадіє. У селі розпочалися жнива. Даза прийшла на поле і попросила дати їй серпа та навчити жати жито. Звісно, вона порізала пальця, не могла з незвички не порізати, та ця кров, як і вчинок в цілому, дивно, а може, й символічно пов'язала її ще більше з цими людьми.

Якось прийшов до неї чоловік і попросив дати ліки від простуди. Тоді, хоч і було літо, пройшли дощі.

«Може, й простудився», — подумала Даза.

Дала ліків, зробила укол. Чоловік приходив ще двічі, чомусь обидва рази увечері. Скаржився на радикуліт. Тіло у попереку

було геть усипане прищами. Як пішов — Даза присіла на лавку і довго так сиділа.

«От і перший гість, — подумала. — От і перший...»

У селі не пролунало за ці місяці жодного пострілу, але до неї доходили чутки про вбивства в сусідніх селах — міліціонера й голови сільради. А недавно Даза почула про бій на шосейці, кілометрів за сім від села. У Лучинцях стояло кілька порожніх хат вивезенців — куркульських сімей і «бандопособників». У такій хаті розміщувався й медпункт, а в іншій «вивезенській» — колгоспна контора. Сільської ради не було, вона знаходилася в сусідньому селі. Через кілька років лучинецький колгосп приєднають до більшого, і Лучинці назавше стануть заштатним бригадним сільцем. Але Любові Лук'янченко, медсестри і фельдшера за сумісництвом, на той час в селі вже не буде.

Поки що погожого літнього дня до медпункту підкотила бричка і у двері постукали.

— Так, можна, — сказала Даза.

До кімнати вступив міцний рожевощокий чоловік років тридцяти у галіфе і сірому піджаку.

— Доброго дня, Любове Петрівно, — сказав бадьоро, майже весело.

Вона відповіла здивовано:

— Доброго дня. Я вас слухаю.

Чоловік пильно оглянув кімнату, постукав пальцями по столі.

— Бачу, ви обжилися. І квіточки засушені, і колосочки.

— На обжинках у колгоспі подарували. — У Люби-Дази чомусь ворухнулася неприязнь до гостя, явно не сільського.

— Зрозумілочко, — протягнув майже речитативом прибулець. — Затишок створювати ви вмієте. Здається, й живете тут?

— Так, у прибудованій кімнатці. Сідайте, будь ласка.

Він присів на стілець і попросив-запропонував ще з більшою веселинкою:

— Може, тиск зміряєте?

— Будь ласка.

Тиск у нього виявився майже ідеальним — сто двадцять п'ять на вісімдесят два.

— У вас усе в порядку, — сказала Люба-Даза.

— Я радий. — І подивився знову, мов стрілу метнув й весело воднораз. — І за вас радий. Ви вже добре зарекомендували себе, про що свідчить і ваше районне медичне начальство, і в селі про вас гарної думки.

— Дякую. — Даза й собі всміхнулася.

— Ну, не буду далі тягти kota за хвіст. Я — старший уповноважений райвідділу МДБ. Установа нібито грізна, але тільки для наших ворогів. Чесним громадянам боятися нічого.

— Я не боюся, — сказала Даза.

— І правильно робите, — він зняв нарешті картуза, сірого, як і піджак, поклав на коліно. — Те, що тут триває боротьба з українсько-німецькими буржуазними націоналістами, ви знаєте. Ну, і як чинити, коли б хтось із них навідався до вас, гадаю, інструктували.

— Так. Я маю доповісти.

Він різко повернувся, примружив очі.

— То чому ж не доповіли?

Даза розгублено:

— Але ж до мене ніхто не приходив.

— А на прийом?

— Ну, я ще всіх у селі не знаю... Але чомусь здається, що чужі не заходили.

— Правильно, не заходили. Але можуть зайти, — сказав він. — Тому прошу, як знайде хтось незнайомий, підозрілий, повідомити нас. Зателефонувати можете з кабінету голови колгоспу. Ось телефон, який треба набрати.

Простягнув їй папірець, сказав:

— Краще запам'ятати.

— Я запам'ятаю, — пообіцяла Даза.

— Ну й чудненько. — І майже шепотом, довірливо: — Ви, мабуть, чули про недавній бій? — Змахнув рукою — білою і короткою. — Там, на шосе.

— Так, — сказала правду Даза.

— А в тому бою кілька бандитів було поранено, — він сказав це як про щось бридке. — Гадаю, їм потрібна буде допомога. Ліки, бинти. Не відмовляйте, це небезпечно для життя. Уб'ють і все одно заберуть. Але повідомте відразу. Прикмети, раптом ім'я чи псевдо промайне. Ну і...

Зробив паузу, наче щось зважуючи. Зітхнув. Важко, протяжно.

— Вас можуть попросити піти з ними. Отут дійте залежно від обставин. Якщо будуть вести селом — опирайтесь, кричіть. Не буде такої можливості, або пообіцяють, що беруть вас тимчасово, для допомоги, — ідіть. Можливо, й відпустять, їм ще медикаменти знадобляться. Тоді постарайтеся все запам'ятати, що зможете побачити. І теж відразу поінформуйте.

— Якщо виникне така ситуація, я поінформую, — пообіцяла Даза.

— Не сумніваюсь. — Він посміхнувся — майже ніжно, принаймні довірливо, чи що. — У вашому училищі вас характеризували якнайкраще. Гадаю, ви розумієте, що органи мають знати все. Як і те, що єдине, що завадило вам отримати по закінченню медучилища червоний диплом і право відразу поступати в медінститут, це те, що ви перебували на окупованій території. — Довірливо далі: — Якщо відверто, я особисто проти того, щоб підозрювати в чомусь дітей, навіть підлітків. Тим більше, що ви донька полеглого бійця Червоної армії, а ваша мама Анастасія Петрівна була справжньою патріоткою...

— Мою маму звали Тетяна Вікторівна, — сказала Даза, в якій за плечима з'явився легенький холодок.

— Даруйте, це ж ви Петрівна, — усмішка його була схожа на усмішку чеширського кота, пригадала Даза колись прочитану поему-казку. — Я такий неухажливий...

Він підвівся, зловив на льоту картуза, який сповзав з коліна. І ще раз метнув блискавку:

— А якого кольору були, до речі, очі у вашої мами?

— У мами? — Дазине здивування було з домішкою страху. — Карі.

— Молодець, — сказав він. — Я просто пожартував. До побачення. Не проводжайте.

Даза побачила крізь вікно, як відїжджає бричка. Як цей чоловік, що так і не назвав свого імені, хвацько змахує батогом. Ноги їй підкосилися. Опустилася на стілець. І стало ще зимніше, бо... Бо вона ледь не сказала — сірі, темно-сірі — про очі своєї справжньої мами, Маргарити. Мами Рити, від якої вона колись відмовилася. Але ж вона не знала, які очі були в Тетяни Вікторівни Лук'янченко... Чому сказала — карі? Карі... Виходило, що так — карі, раз не спростував. Співпало, вгадала? Що є це... Чому він запитав? Чому нагадав про несправедливо неодержаний червоний диплом — її відверто зрізали на державному екзамені, задавши півтора десятка додаткових запитань. Перестало було боліти, а тепер заболіло знову. Він щось знає, в чомусь підозрює? Знає, хто вона насправді? Вона має заслужити його довіру, як колись довіру страшної ТеБе? Через яку згинула її найкраща подруга Соня, Сонтарина, Сонтариночка... Над нею знову нависла небезпека, цього разу подвійна — від цього чоловіка і від тих, з лісу?..

10

А інший, так само небезпечний чоловік, з лісу, прийшов в один з останніх літніх днів. У дні, що передували його приходу, Даза жила у світі тривожної непевності. Іноді здавалося, що там, у загадкових і могутніх, всевидячих і всезнаючих органах знають геть усе і про неї — що ніяка вона не Люба Лук'янченко, навіть не Даза Рубцова, а Даза, Даздраперма Снігурець, донька відразу двох во-рогів народу, яка спробувала, намагалася вислизнути від караючого ока тих же органів. Від меча, який от-от опуститься на її бідолашну голову. Чи плечі. Чи голову й плечі разом. І відітне їх. Їй навіть приснився сон, у якому з темряви з'являвся чоловік (вона знала, що то чоловік), але з жіночим обличчям — наче ТеБе, Тетяни Борисівни, але й не ТеБе, страшним, зеленим, зловісно ошкіреним. Чоловік з жіночим обличчям заносив над нею меч. А швидше довгу загострену палицю. Опускав, не влучав, і так тривало

кілька разів, доки Даза не прокинулася. Зрозуміла, що вві сні вона кричала, пригадала, то був крик: «Убий, убий мене!»

«Ні, ні, я не хочу, щоб мене убивали», — подумала Даза й загамувала подих.

Довкола стояла тягуча липка тиша. Наче хтось одягнув будинок у невидимий кокон. Темрява всотувалася у вікна. Тільки зверху у вікні проглядала одна-єдина маленька зірочка.

«Мені страшно, але я мушу піти назустріч, — подумала Даза. — Але назустріч кому? Небезпеці, смерті? Чи їм обом? Я не... не хочу, але мушу піти. Інакше ця тиша задушить мене».

Вона встала, накинула на плечі хустку — велику, квітчасту, яку принесла мама недавно народженого немовляти.

Нічна серпнева прохолода за порогом відразу кинула свій крижаний жмуток на голі ноги, потім в обличчя. Даза спинилася, зіщулилася. Прислухалася. Тишу довкола порушував тільки сюркіт цвіркунів у траві. Він здався Дазі теж тривожним, навіть розпачливим, але, може, то цвіркуни так прощалися з літом, передчуваючи осінні холоди й свою довгу зимову сплячку... Може, своїм сюрчанням намагалися утримати літо і кликали собі в помічники єдину зорю, що пробивалася крізь хмари...

Даза згадала, як десь тиждень тому побачила над селом останніх лелек, боціонів, як тут їх називають. Боціони кружляли у вишині, й вона попросила птахів покружляти над її скромною тимчасовою оселею. Задерши голову, Даза ще попросила лелек, аби вони подали їй якийсь знак. Може, про те, що її чекає незабаром. Чи у віддаленому майбутньому. Птахи наблизилися, зробили коло, потім друге над нею. Враз вона почула дитячий голосок:

Боціон, боціон, клетотун,
Вхопив бабу за ковтун.
Поніс бабу та й за море,
А без баби діду горе.

То співав-викрикував хлопець біля хати за медпунктом.

Потім він підняв одну ногу, мабуть, уявив себе боціоном, не втримався, впав і лежав, простягнувши руки до неба.

Даза стояла, завмерла й урочиста, дивилася на боцюнів-лелек, а потім направилася до хлопця.

Спитала:

— Ти боцюн?

Хлопець звівся на ноги, глянув ошелешено.

— Цьоцю, ви що?

Позадкував злякано. Завмер і дивився на Дазу, наче загіпнотизований.

Уперше Даза подумала про людські таємниці, які не мають, не можуть належати іншим. Про потаємність, як одну з основ людського буття. Про те, що, втративши цю потаємність як одну із складових людської сокровенності, людина перестає бути тим, чим їй призначено бути.

Призначено ким? Богом, якого заборонили, начеб списали? Самою людиною?

Партією?

Проте партія вимагає повної відкритості людини. Виходило, що партія вимагає від людини бути мертвою і водночас живою.

«Але ж це неможливо», — подумала Даза.

— Йди, — сказала вона хлопчику.

— Куди? — спитав цей сусідський хлопець.

Даза не знала, куди він має піти. Може, летіти у вирій? Надто далеко. Надто. Сама пішла — тихо, мов мишка, яка несподівано вигулькнула на сонечко і злякалася, — до медпункту. Свого прихистку, хоч і тимчасового. Прихистку, де тільки й могла сховатися.

Тепер вона стояла серед ночі. Тремтіла, чекала, але ніхто не приходив. Небо з одинокою зіркою впало і придушило самотню дівчину. Вона, звісно, не знала, що через півтора десятка літ таке саме відчуття буде у її дочки, тільки в іншому селі, іншому краї. Тривожніше. Але теж перед важливим вибором. Тільки той вибір буде зовсім іншим. В іншому житті. І Віталія не знатиме, що колись відчувала вона, мама Даза.

Але ця ноша несподівано відкрила: вона дуже легка. Легша за неї саму, треба лише її підняти.

«Неї?» — спитала Даза.

Так кажуть, так думають ці люди. Серед яких вона чужа. Але вона була чужою і чоловікові, котрий приїжджав. Він хотів, щоб вона в усьому призналася. Так, як було. Як мало бути. На ви-могу сили, яка не хотіла й не могла пізнати її, Даза, але прагла забрати її таємницю.

«Це біда», — подумала Даза і зрозуміла, що виходу нема, хіба спробувати заснути, але знала й те, що заснути не зможе. Не йти-ме до неї сон, як день, два, чи ніч — другу, третю, сьому і десяту.

Через тиждень безсоння, коли вона нарешті виспалася та провела доволі бадьорий день, і прийшов той другий чоловік. Пізно ввечері, коли Даза ще не спала, але вже лежала в ліжку й перечитувала «Справочник терапевта».

Спершу почула тихий стукіт у вікно. Наче шкрябання. Вона здригнулася, книжка випала з рук. Може, почулося? Стукіт повторився. Мусила встати й підійти до вікна. Коли відсунула фіранку, побачила за шибкою чоловіче лице. Чоловік по той бік вікна показав жестом: відчини, мовляв.

Сама не своя, тремтяча і насторожена, Даза накинула поверх нічної сорочки кофтину. Подумала і вдягла спідницю. Так і від-чинила двері, що вели з невеличких сіней до більшої кімнати.

— Добрий вечір, — привітався прийшлий пізній чоловік, і Даза побачила на його плечі автомата.

Даза відповіла й відчула, як несподівано кудись пропав страх. Мовби відкриваючи двері, вона випустила його надвір, у нічну безпроглядну темінь. У світ, куди той страх просився. Може, він сторожитиме її самотній прихисток?

— Прошу вибачення за пізне вторгнення, — сказав прийшлий чоловік, втім, швидше хлопець років щонайбільше двадцяти п'яти.

— Я ж не спала, — відповіла Даза.

— Так... Але...

Він, здавалося, трохи засоромився. Затупцяв на місці.

Мав зовсім не бандитський вигляд. А, проте, хіба вона знала, якими мають бути бандити... Лісові бандити...

— Ви, мабуть, знаєте, хто я...

— Здогадуюсь, — сказала Даза.

— Скажу відразу, — голос у нього був трохи хрипкуватий — чи то прокурений, чи то простуджений. — Нам потрібні ліки. Деякі ліки. І для перев'язки...

— І що ж вам потрібно?

Він відповів — стрептоцид для ран, жарознижуюче, бинти, добре було б мазь Вишневського. Чи мазь, яка заживляє рани, якщо така знайдеться.

— Усе це в нас є, — сказала Даза. — Але ліки перебувають на особливому обліку. Надто марля. За кожен я муситиму прозвітувати. Можлива перевірка.

— Розумію, — і раптом голос його покрижанів — ледь-ледь. — У нас кінчилися ліки. А там — поранені. Один уже помер. Якось викрутитеся. Якби не крайня необхідність...

— Добре. — Даза відчинила ящик стола, потім аптечку.

Від чоловіка, чи швидше хлопця, несло махоркою і потом. І ще пахло чимось ледве вловимим — так, наче він щойно з'їв яблуко. А може, жменю якихось ягід. І наче запах болота, що йшов звідкись низу, може, від ніг та прилого опалого листя...

Він поклав ліки й упаковку марлі до невеличкої торбини.

— Дякую. Міг би заплатити, але наші гроші вам ні до чого.

Спинився біля порогу. Як і той, що приїжджав на бричці.

— Ви звідки?

— З Полтавщини.

— Вас, здається, Любою звати?

— Так.

— Напевно, вам не треба казати, що про мій візит не варто нікому...

Не доказав, змахнув рукою. Скривився. Може, теж поранений? Тоді чому не сказав?

— Вам болить? — раптом спитала Люба-Даза.

— Ні, дурниці. Рана вже затяглася.

— Я б могла подивитися...

— Не треба.

І вперше скупоскупоскупо усміхнувся. Наче дістав промінчик тої посмішки десь глибоко з-за пазухи.

— Що ж, бувайте. Не проводжайте. Коли я вийду, погасить відразу світло.

Даза так і зробила. Навіть не зашипнула вхідні двері на заціпку. Чого їй тепер боятися? Більше не прийде ніхто.

Уже в ліжку відчула дрібне дрижання. Цікаво, котра година? Але настінний годинник у більшій кімнаті, не вставатиме.

Міркувала, що робити. Яюсь викрутитесь, сказав той чоловік.

Уранці вона мусить донести. Повинна. Як радянська медсестра. Комсомолка — прийняли у ремісничому.

«Що ж робити?» — подумала.

Якби поруч була Валерка, тепер Тамара, вона знала б, що діяти...

«Я миша у мишоловці, — подумала. — Але сиру не чіпатиму. Може, пощастить вибратися?»

Покликала сон. А що він, той снисько волохатий, не йшов до її хати, сказала уголос:

— Дядьку Сон, приляжте біля мене.

І дрібно засміялася. Дрібно-дрібненько. Навіть посунулася на своєму залізному ліжку до стіни.

Тихо-тихо, мов боялася, що хтось почує, мовила-прошептала:

— Я вже інша Даза. А Любу ми проженемо.

Ніч підіймала ліжку і всю оселю на невидимі руки. Несла й колихала. Даза відчула, що ніч холодна, що її треба зігріти — ніч, а не Дазу. Що світ весь холодний і невідомо, чи прийде ранок. Але навіщо їй ранок, тепер Даза його боялася, більше, ніж цієї ночі.

11

Олеся повернулася додому теж посеред ночі. Вона після виходу з агентства (останньою думкою її у цій установі була: «Який же у мене вродливий і розумний батько — батько-негідник!») раптом спинилася на півдорозі до метро й вирішила — рішення прийшло блискавично, — що єдиний вихід в її ситуації — виграти особисту війну. Війну за себе. Отримати свою, хоч ма-

леньку, перемогу. А перемога мала бути тільки у боротьбі за своє кохання. Вона мусила отримати Ярослава.

«Я не викидаю свою гордість, а кидаю, як маленьку насінинку в землю, — подумала Олеся. — Земля холодна, вогка, непривітна. Але насінина не помре, навесні вона почне рости. А якщо цього не станеться, то разом з нею помру і я».

Ярослава ж можна було здобути тільки одним способом — зустрівшись з ним. Ще раз, останній, відчайний чи який там раз побачити цього хлопця, осоружного і коханого. Який так ніжно тис її руку, який випромінював надію — для неї і для себе. Так, для себе, так, бо інакше не казав би тих слів, не кидав поглядів, таке не могло бути короточасною грою.

З цим рішенням Олесі полегшало. А потім прийшла й інша думка: якщо мама, її названа мама, втікала колись, хай і від несправжньої, Олесиної бабусі, але ж від своєї справжньої мами, то Олеся, коли поїхала до бабусі, їй помстилася. За себе і за бабусю. Несвідомо, теж недобре, але помстилася. Тому варто було хоча б повернутися до оселі бабусі (бабусі?) Даздраперми — ха-ха, яке ім'я, — щоб зібратися в дорогу. Дорогу до Луцька, до Ярослава.

Усе ж Олеся відтягувала час повернення, бо щось їй муляло. Зрештою мусила собі признатися: вона таки прив'язалася до цієї старої жінки. Щось у них обох було спільне, спільніше, ніж з мамою. Хоча тепер з мамою несправжньою.

Отож, Олеся відтягувала повернення, як могла. Побродила містом, зайшла на якусь виставку, потім до кав'ярні й до кави замовила собі п'ятдесят грамів коньяку. Випила залпом, закашлялася, голова попливла кудись у безвість, може, в безповітряний простір, де не було потреби дихати. Сидіти так було незвично і... приємно. Але все зіпсував якийсь чмур, котрий підсів до її столика явно з наміром підклеїтися. Олеся знала, як таких відшивати — пару іронічних слів, погляд, в якому живе тайський бокс — тео-кіокуошінхай, ось так відставлений пальчик, наче вирок приреченому гладіатору, котрий програв свій поєдинок...

— Ви когось чекаєте? — спитав явно збентежений чмур.

— І як ви здогадалися? — Олеся вимовила якомога іронічніше.

— А якщо він не прийде? — Чмур, певно, вирішив узяти реванш. — Узагалі-то кавалери чекають дам.

— Він достойний чекання, — відрізала Олеся. — На відміну від вас.

Чмур — тонкі, досить інтелігентні риси — поглянув уже не зацікавлено, а посумніло.

Підвівся і сказав:

— Сьогодні явно не мій день. — І за легким порухом вбік: — Але й не ваш теж.

«Самовпевнений нахаба», — подумала Олеся.

Її розсердило те, що цей хлопець щось розгадав. А вона не хотіла, щоб її розгадували, щоб лізли в душу, на яку одягла панцир. Подумала: мамочки, як же я підіймуся, бо ж треба йти, бо ж ніхто не прийде, а чмур (гаразд, звання чмура позбавляємо) сів за інший столик — спостерігати за нею, чи що, за її днем, який їй не належав...

Та хміль поступово проходив. Ще трохи належало потягти час, а не відразу втікати.

Коли ж підходила до будинку — змерзла й голодна, то лишилися дві надії: щоб перестрів Костик-Люсик й не спала, чекала її бабуся Даза. Та Костика не було видно, десь він здимів, останнім часом перестав переймати й освідчуватися. Може, закохався у когось іншого? Щось кольнуло Олесю... Зате... Зате вікно в бабусиній оселі світилося. І Олеся відчула, як їй потрібен цей вогник, це світло, жовтавий маячок у морі, де вона не загубилася, а начеб свідомо заблукала. Заблукала, сподіваючись на порятунок.

І вона кинулася до під'їзду.

Та у двері вставляла ключа тихенько. Але потреби в цьому не було — двері виявилися незамкненими. Необачна бабуся! І враз Олесі потеплішало. А бабуся тут як тут — на порозі виростає.

І з порога галопом ні здрастє, ні привіт:

— Мама дзвонила. Каже, що ти на її дзвінки не відповіла.

— Ну? — тільки й сказала Олеся.

— А у мами біда, — бабуся Даза.

Олесі враз недобре стало. До стіни захотілося притулитися.

— Їй знову погіршало?

— Ні, — сказала бабуся Даза. — Але десь зник дядько Андрій.

— Як це зник? Хтось викрав?

— Не смійся. Він поїхав до Києва. І пропав.

— Може, поїхав до нас?

— Ні, в аеропорт зустрічати свою колишню дружину і доньку. Вони мали прилетіти з Греції. Вже минуло три дні. Він жодного разу не подзвонив.

— Значить, лишився з ними. Бідна мама!

— Так, бідна... І її треба підтримати.

— Невдячна тварюка, — сказала Олеся. — Хто б міг подумати! Дядько Андрій! А я якраз до Луцька збиралася.

— От і добре. Поїдемо обоє.

— Поїдемо, — на диво легко згодилася Олеся.

— Тоді йди вечеряти.

Даздраперма не сказала Олесі, що її рішення їхати до Луцька, точніше, на Волинь, не було спонтанним. Так вона вирішила ще ввечері, коли чекала Олесю. Сотового телефона не мала, та й номера Олесиною не знала, щоб подзвонити з домашнього. Лишалось сидіти, терпеливо (ой, не терпеливо!) ждати, тремтіти, чи нічого не сталося.

«Стара тетеря, — дорікала собі. — Стара облізла тетеря. Де твій минулий час, з якого не можеш вийти? Ото ж бо й воно, що не можеш вийти. Вилізти, видертися, витарганутися. Ну й сиди. А час твій, як кажуть на Поліссі, вже на могилках. Тоже сидить і кісточками торохкає, тебе жде».

Згадка про Полісся вернула до недавніх споминів. До згадок, що росли, наче отава на скошеному лузі. Отава — це та й не та трава. Вона виростає мовби навздогін прожитому першою, справжньою, весняною травою. Вона росте й не може дорости до тої першої трави. Їй не стати такою ж, бо пізнає літо, за ним осінь. І собою не стати, бо повторює ту, колишню.

А поїхати мала в те село. У Лучинці. І знайти того чоловіка. Чи когось із його родини. Хоч не знала ні його імені, ні імен його товаришів і його дружини. Тільки його псевдо. Вони були

як тінь чогось до кінця не збагнутого у її житті, як шелест того лісу чи трави, як зітхання невідомо кого у лісі — дивне, тривожне і таємниче.

Той чоловік прийшов ще раз. Бо другий раз за ліками приходив інший чоловік із лісу — старший, зі шрамом з лівого боку, внизу щоки від підборіддя. Узяв ліки і попросив у райцентрі навідатися за такою-то адресою. Там теж мали дати ліки.

— Ви не бійтеся...

Даза не доказала. Але він зрозумів.

— Вам немає вже куди втікати, раз не донесли.

— Звідки ви знаєте, що я не донесла?

— Мій друг сказав, що ви добра людина. По очах, каже, побачив. Крім того... Я даю вам слово, що більше ми не потурбуємо. А ліки, як принесете, залиште за селом. Де дорога в ліс починається, справа, за метрів сорок-п'ятдесят, дуб старий росте. От в дуплі й залиште. Даю слово — перший і останній раз.

Вона так і зробила. Чи була спокуса донести? Була, ой, була. Відкинула. Наче тягар, що боляче тис на плечі, гирю, що висіла на шиї.

Зітхнула: «Інстинкт самозбереження».

Але справа, вона знала, не тільки в тому інстинкті, хоч і він був присутнім. Не тільки. А в чому? Відповідь має той, хто питав. А де його шукати, то вже вона не відала.

Молода жінка в хатині на краю райцентрівського села, віднедавна селища, худюща, з великими очима, мовчки вручила їй пакунок, обгорнутий газетою.

Сказала:

— У сумку свою покладіть. До ліків, які вам дали в лікарні. У випадку чого — це теж отримали в лікарні.

— Я розумію, — сказала Даза.

Тремтіла й озиралася, як клала пакунок у дупло. Уже знала, що там — жарознижуюче, той же стрептоцид, уколи, ампули, пігулки, звичайна глюкоза. І шприци.

А перший чоловік таки теж навідався. Хоч і казали, що ніхто більше не прийде. Знов постукав увечері. У вікно, тихо, мов синиця дзьобом. І з порога, як двері відчинила:

— Я винен, що турбую ще раз... Али тут таке діло... Жінка моя захворіла. Певно, простудилася. Горить уся.

— Вона тут, в селі?

— Ні, в лісі. За мною пішла. Обоє там другий рік. Там і поєдналися. Я б... Я б не прийшов, якби... Груба вона...

— Груба?

— Ага. Ну, як то по вашому? На восьмому місяці вже...

— Вона вагітна?

Даза справді здивувалася так, як ще, здається, ніколи не дивувалася. Знала віднедавна, що груба по місцевому — вагітна. Але вагітна в лісі? На восьмому місяці? Як же могли відважитися? Її кинуло в жар. Бути вагітною в лісі, серед чоловіків, у якомусь бункері, підземеллі, схроні?

— Дитятко боїмося втратити, — почувла мов крізь туман, що раптом заволик медпункт. — Вона вся горить і плаче. Та уже й ни плаче, а зіпає. Ну, я й злякався.

— Гаразд, я подивлюся, — сказала Даза. — Підемо?

— Кінь за селом стоїть, — сказав він. — Як з цієї хати вийдете, йдіть прямо, а потому направо. До лісової дороги.

— Я знаю, — сказала Даза.

Він посадив Дазу за селом на коня поперед себе. Вибачившись, зав'язав їй очі.

За своє життя Даза лише двічі їздила верхи на коні. І обидва — з цим чоловіком. То була дивна поїздка. Незабутня. Мандрівка крізь ліс, темряву і в суцільній темряві. Запах від молодого чоловіка, старшого від неї на якихось п'ять-шість років, а може, й менше, був не з приємних. У лісі поступово стемніло, це Даза відчувала і крізь пов'язку. Чоловік за дорогу вимовив пару фраз — спитав, чи там, де вона росла, є гриби, бо він дуже любить збирати гриби і здивувався, що там майже немає лісу, що за містечком починається степ, а за сусіднім селом є тільки невеличка посадка.

— Не знаю, як то би наші люди жили без лісу, — сказав і надовго замовк.

Потім зупинив коня, прив'язав його до дерева, повідомив, що далі йтимуть пішки. Зняв пов'язку з очей. Темрява довкола була хіба трохи меншою, ніж тоді, коли вона їхала за його спиною з шматиною на очах.

— Йдіть за мною, — наказав.

Даза йшла і дивувалася, як він орієнтується в цій темряві, серед гущавини. Зрештою збагнула, що під ногами є ледь помітна стежка. Кілька разів перечепилася — через галуззя і тонкий повалений стовбурець. Він повернувся, взяв за руку.

— Не бійтеся.

— Я не боюся. Тільки темно.

— Скоро прийдемо.

Зрештою він спинився, і Даза здригнулася, бо зовсім поруч пролунав різкий крик сови. Вона відсахнулася, та наступної миті зрозуміла: кричав її незвичний поводитир. Йому відповіли десь попереду, недалеко. На той голос він і направився.

Даза здригнулася ще раз і раптом гранично чітко зрозуміла весь жах свого становища: вона була серед вечора, точніше ночі, в темному, безпросвітно глухому лісі, в руках, у волі цього чоловіка, його поплічників чи соратників, про яких нічого, по суті, не знала. Лишалася надія...

А потім була зупинка на маленькій галявинці. Слово, що несподівано пролунало з темряви: «Вітер». І відгук її провожато-го: «Сосна». Тінь, що винирнула й постала зовсім поруч, мов ще одне дерево.

Тихе запитання:

— Як добралися?

— Нормально. Жива?

— Звісно. Слава Україні!

— Героям слава.

Ще якийсь десяток кроків, попередження:

— Обережно...

Спереду на землі раптом з'явилося світло. Даза зрозуміла, що відкрилася ляда. Її супутник став спускатися донизу, простяг руку:

— Давайте... Тут драбина.

Даза спустилася донизу. У ніс вдарило сперте повітря, аж закрутилася голова й виступили сльози. Вона опинилася у невеличкій кімнатці. При світлі гасової лампи угледіла тапчан, з якого підвівся ще один чоловік. У глибині стояло щось схоже на нари, поруч невеликий столик, на якому чайник і миска, коло столика — пічка-буржуйка, у глибині проступала полицка з книжками, щось схоже на шафу.

«Так оце і є знаменитий схрон?» — майнула думка.

Вона привіталася до третього чоловіка, зарослого густою щетиною, який був у куфайці, на відміну од пальта її провожатою і військового френча у того, хто зустрів. Чоловік відповів хрипко прокуреним голосом:

— І вам добрий вечір.

Той, що привів, одкрив дверцята збоку, мовив гречно:

— Прошу, панно Любо.

Тут, виявляється, була ще одна, менша, кімната. У ній на лежку важко дихала жінка. Повітря ще важче, майже нестерпне для дихання. Чи, може, ці люди звикли до такого повітря? Ще в кімнатці-нірці знаходилися стільці, етажерка з посудом і... теж десяток книжок, біля лежача стояв грубо збитий стілець. При тьмяному світлі ще одної лампи Даза-Люба побачила бліде обличчя, що виступало з-під ковдри. Дихання справді було важке і переривисте, схоже на зіпання людини, до якої надто близько підступила агонія. У Дазі озвався лікар, вона владно наказала:

— Залиште нас наодинці.

Потім Даза згадувала, як щось нереальне, народжене з напівсну-марення, яке мовби перейшло від цієї жінки до неї. І в тому маренні вона розстібала жінці кофтину, слухала стетоскопом її гаряче тіло, масажувала його, назустріч їй виступали з тьмяної, теж майже нереальної глибини великі жіночі очі, а з губ, що спеклися, злітав шепіт:

— Хто ви?

— Медсестра, — відповідала Даза і казала несподівано для самої себе голосно і впевнено: — Я вас порятую.

На щастя, після прослуховування зрозуміла: запалення легень, швидше за все, немає, є глибокий бронхіт. Побачила поруч на столику залізну квартиру, збагнула, що там може бути вода. Дала жарознижуюче, відразу дві пігулки, веліла запити. Коли відкинула далі ковдру — побачила великий живіт, страшенно великий, невимовно великий, горбик перед тим, якого відчувала. Сказала, що натре спеціальною маззю і поставить гірчичники. Потім терла давно не мите жіноче тіло — над грудьми, де були бронхи, звеліла перевернутися на бік, запах камфори впереміж із запахом поту її саму змусив закашлятися. До горла підступила нудота. Даза пересилила її. На якусь мить огорнув відчай, та вона прогнала його. Подумала, як це дивно й нерально: у підземній норі в тілі хворої жінки знаходиться ще одне життя, котре навіть не підозрює, що воно існує. Якщо ще досі існує...

«Забагато», — подумала Даза.

Але не додумала, чого — вражень, складнощів, прикросщів, чогось непояснимого...

Тут жінка також закашлялася — не так, як перед тим, коротко й відривисто, а глухо, натужно. Кашляла довго, нестерпно довго. Заглянув її зляканий чоловік. Даза махнула рукою — зникни, мовляв. Коли ж та жінка, геть змучена, мокра от натуги, перестала кашляти, прошептала:

— Груді всі нарвало... А то й кашляти вже не могла...

Спробувала підвестися, Даза їй допомогла, а сама зраділа — разом з кашлем відійшли мокроти, а це вже хороша ознака. Надія на щось. Може, й на видужання.

— Ой, — раптом скинулася жінка. — Ой...

— Вам болить? — спитала Даза. — Де?

— Там, — жінка раптом слабо посміхнулася. — Там...

— Живіт, — перепитала Даза.

— Ні...

— Воно живе... Б'ється... Господи...

Вона заплакала, тихо й щасливо. Схопила Дазу за руку.

— Порятуйте... Прошу вас... Не мене... Його...

— Усе буде добре, — сказала Даза і наступної миті повірила, що так і має бути. Мусить. На якусь мить її осяяв спалах. Поле. Рев літака. Вибухи бомб. Палаючий ешелон. Сонтарина, котра помирає на її руках.

До чого це? Навіщо? Видіння зникло, розтало. Раптом вона почула запах диму. Може, там, нагорі, хтось підпалив ліс і їм теж судилося загинути?

— Ні, ні, — прошептала Даза, а подумки: «Не дамся».

Стогін (Сонтарини, дух якої вселяється в Дазу, її самої, цієї жінки, котра важко дихає поруч і тримає в собі ще одне життя, лісу, що охороняє їх, нічний, таємничий, як і вони, затятий до життя?), стогін з глибини чогось такого потаємного й неприступного для людського сприйняття, що пробігає тілом хвиля морозу, зате з'являється бажання дихати на повні груди.

Даза дає інструкції — хтось наче промовляє за неї — хворій жінці, потім її чоловікові, як далі чинити. Натирати, ставити гірчичники. Пити ліки. Дістати смальцю — борсучого, їжачиного, навіть свинячого. Натирати і пити. Провітрювати цю... вона каже: «Оселю». Рвати і їсти калину.

— Я ще дістану ліки. І прийдете, я дам банки. Будете ставити. Молоко з медом давайте.

— У нас є мед, — каже чоловік.

— От і добре. Малинове варення. І ще... Ще...

Даза напружена. Сама не своя. З нею от-от станеться напад істерики. Вона стискає — сильно, боляче — правою своєю лівою руку. Нігті впиваються у шкіру.

Майже кричить, а насправді видихає — важко, натужно:

— Ходімо. — І вже в дверях: — Усе буде...

І падає. І хтозна за який час проходить до тями. Нагорі. Чує, як шумить ліс — важко, глухо, мов стогне. А потім стогін враз стихає. Здається, тиша схиляється над Дазою.

Голова Дази лежить на чоловічих ногах.

— Пробачте, — шепче вона.

— Це ви пробачте, — чує. — Вам легше?

— Так. Я піду?

— Зараз. Я вас проведу. І відвезу.

Дорога через ліс, крізь гущавину. Крізь віддалені крики, певне, сови. Крізь далеке вовче виття, од якого знову морозило шкіру. Крізь вітер, що налітав хвилями десь нагорі, у верхів'ях дерев, і стихав. Крізь тихий голос чоловіка за її спиною, вже на коні, про те, як вона їх налякала, і запитання: «Вона ж справді житиме?» Крізь Дазине видихання: «Вони обоє житимуть». Крізь нереальність цього шляху і відчуття того, що невидима стежка, а потім ледь видима доріжка теж живі, як вони — Даза, чоловік з автоматом на плечі, кінь, що незадоволено форкає.

Світанок ледь-ледь просіявся при виїзді з лісу. Чоловік, котрий, Даза вірила, незабаром мав стати батьком, сказав, що далі вона має йти сама. Що, може, люди в селі ще сплять. Потім дістав щось з-за пазухи:

— Дайте вашу руку.

Коли здивована Даза простягла руку, він розтулив пальці, повернув руку долонею догори. І поклав на долоню щось тонке і прохолодне. Даза глянула: на її долоні лежав невеличкий срібний ланцюжок.

— Візьміть, — сказав. — Не бійтеся. Він не награбований. Ми взагалі нікого не грабуємо. Це ланцюжок моєї бабусі. У нього давня історія. Візьміть, я прошу вас.

Ланцюжок цей Даза подарувала студентці Віті. Хоча й не сказала, кому належав до неї. Не мала сили сказати...

12

Це було як удар грому — те, що повідомив Андрій. Так іноді буває — раптово, без блискавки, ніби зовсім поруч. З непоміченої хмари. З неба, що ще годину, півгодини тому здавалося геть безхмарним. Андрій сказав, що дзвонила Ірина, його колишня дружина (а втім, чому колишня, вони ж досі були офіційно не розлучені) й просила зустріти у Борисполі, в аеропорту. Післязавтра прилітає з Греції на новорічні й Різдвяні свята.

— А до Луцька вона приїхати не може? — доволі зло спитала Віталія.

— Може... Могла б... Але бачиш... Вона прилітає не сама... З донькою... І внуком... Моїм онуком...

— Он як? У тебе є онук?

Андрій у відповідь явно щасливо:

— Виявляється, є. Я не знав... Повір, не знав. Що у Світлани... І сказав далі, що він же не бачив Світлани, доньки, майже десять років.

— Он як? Цілих десять... Ювілей!

— Ну, майже десять. Вісім з чимось. А внука — взагалі.

Виявилось — донька там, у Греції, встигла не тільки подорослішати, а й вийти заміж. Ну, повір, вона про це не казала. І про те, що сина, внука народила.

— То вони прилітають ще не тільки з греченим, але й з греком?.. Чи відразу з двома греками?

— З двома? — Андрій був безпорадно-розгубленим.

— Ну, ти ж казав, що твоя Ірина, як ти підозрюєш, теж має грека...

— Казав... Вона вже не моя...

— Ти наче шкодуєш...

— Ні, — він якось мовби не сказав, а видихнув — тільки не болісно, а з полегшенням. — Відколи я зустрів тебе — ні.

І далі прохально — що він тільки привезе, бо ж малий, бо з багажем прилітають, тільки привезе, ну, доньку побачить, і внука, й повернеться. До неї, Віталії.

— Можеш не вертатися, — сказала Віталія. — У вас, здається, намічається... Як це колись казали? О! Возз'єднання сімей... Чи сім'ї...

Він простяг до Віталії руку. Вона свою забрала. Сховала аж за спину. Наче боялася, що і її руку з'єднає з тим грецьким кагалом. Сімейкою! Господи, ну чому вона така нещаслива? Чому її щастя — таке запізніле — виявилось ще й крихким?

«Я зараз закричу», — подумала.

— Ніякого возз'єднання не буде, — сказав Андрій. — І не гнівайся. Я тільки їх привезу і все. Ну зрозумій, це ж дочка. Я її хочу побачити, бо інакше... З сином не вельми контакту... То, може, хоч Світлана... Ну, тут така ситуація...

— Що ж, їдь, — дозволила Віталія. — Їдь і привозь. Але якщо не вернешся до мене — я тебе вб'ю.

Він поїхав і не повернувся. Вирішив від'їжджати рано-вранці. «Літак прилітає до Борисполя опівдні, отже, щоб вчасно приїхати моєю тарадайкою, — сказав, — тре вирушати десь о п'ятій ранку, не пізніше». Так і зробив. Майже так. Віталія не спала тієї ночі. Майже не спала. Сторожила, вартувала його сон. Точніше, намагалася вартувати. Боялася поворухнутися, ввечері він спробував обняти її, пригорнути, заспокоїти, вона бачила, як Андрій переживає, відчуває себе винним і все ж, все ж не відмовляється від цієї поїздки. Більше того — виглядає тривожно-щасливим. Переконувала себе: так треба, це ж дочка і — сюрприз — онук, але чи то ревності чи ще якимсь відчуття, дивне і незбагнене відчуття, що не Андрій навіть, а щось інше — більше, незнане — от-от вислизне, полишить її, покине разом з ним, притому назавжди, не полишало, а, навпаки, наростало. Здавалося, поглинає її й простір довкола. Вона вже належить чомусь іншому, де Андрія, її рятівника й коханого, не буде.

Забилася в тривожному, ніби стиснутому з усіх боків, напівсні тільки десь за годину до того, як продзеленчав, ні, закричав будильник. Андрій прокинувся відразу, й це породило підозру: не спав, чекав? Але ж вона схопилася ще швидше. Навіщо? Майнула думка: треба було прикинутися, що спить, не поворухнутися, може б, і він проспав. Думка інша — про підлість — трохи збентежила.

І за годину його не стало.

Він сказав на прощання:

— Ти ще поспи.

Вона:

— Не засни за кермом. Їдь обережно. Я тобі зателефоную.

Не подзвонила. Дурна гордячка. Подумала: якщо я йому потрібна, потрібна більше, ніж ті двоє чи троє, сам подзвонить. Не подзвонив. Коли чекання стало нестерпним, набрала номер його мобілки, щоб поздоровити із прильотом щасливої сімейки.

Його сотовий не відповів.

— Ах, так! — сказала вона.

Зло набрала номер ще раз. Тепер жіночий голос поінформував, що, на жаль, абонент на даний момент недоступний.

«От і все, — подумала Віталія. — Як просто».

Пройшов день, а за ним другий. Віталія зрозуміла, хоч як опиралася цьому, що її знову зрадили. Підло і несподівано. Зрадив той, від кого найменше сподівалася зради. Виходить, вона не розбиралася в людях. Ніколи не розбиралася. Досі не розбиралася. Едуард був її першим коханням, вона покохала його всім своїм юним серцем, кинулася, мов у вир, вона йшла за його потужною чоловічою силою, їй подобалася його неординарність, незвичність у всьому (у всьому? — перепитала), його виклик узвичненим поняттям, навіть надто правильній мамі, суспільству, тому, що було, як вона відчувала підсвідомо, не таким. Вона його захищала й виправдовувала, боролася за нього і прогнала.

Тимур виник несподівано, мовби нізвідки. Виник на розломі її свідомості. З минулого, яке вона відкинула, але де він був. Де кохав її таємно і віддано. Вона й повірила йому і мстилася Едуарду. Тимур теж виявився не таким. Таким і не таким, бо його ревності вбивали й забавляли, викликали бажання опиратися й сміятися. Вона покохала його, коли повірила в ілюзію того, що поразка може бути перемогою, що вона вже розчинилася у другому своєму «я», мовби те «я» було не її, або її справжнім, не таким, як досі.

Андрій не грав і не виставлявся, не демонстрував свою силу, не був іншим, як міг би бути, він пішов за нею, порятував своїми почуттями. Був настільки природним, часом безпорадним, що це її захоплювало, як колись дивна сила Едуарда-Еміра. Він був наче нею самою, яка несподівано віднайшла себе там, де не сподівалася знайти.

І от він зник і зрадив. Зрадив і зник. Бо знав, що зрадить, коли зникав. А коли ще не знав, то що це міняло?

На четвертий день, проте, щось запротестувало всередині її зболеного ества.

Щось занило і не переставало нити.

Щось було не так у тому, що сталося.

«А як?» — питала вона й не знаходила відповіді.

Зрозуміла, що не хоче вірити у таку жорстокість світу, життя, всього, що є у ньому — коли зраджують навіть такі, як Андрій. Якщо він досі кохав свою дружину, якщо вирішив лишитися з нею, повернутися до них, то мав би про це сказати. Чесно і відверто. Він же не був боягузом.

Так думала Віталія. І думки, слова, що щось не так, щось трапилося незрозуміле, її обсідали, обступали дедалі щільніше з усіх боків. Слів усе більшало, більшало, запитання — що сталося? — мовби розросталося, набухало, ставало... ставало болючою пухлиною.

І от він зник і зрадив — було її болем.

На четвертий день її протест проти цього став суцільним розпачем.

На п'ятий день озвався її робочий телефон. Звісно, дзвінків кожен день було багато, але цей саме озвався.

— Віталія Миколаївна?

— Так. Я слухаю.

— Скажіть Андрію Степановичу, що так чинити не можна.

— А хто це?

— Донька вашого співмешканця.

— Світлана?

— Ви знаєте моє ім'я? Дуже мило... Пере...

— Зачекайте, — перебила Віталія, боячись, що співрозмовниця — донька Андрія — кине трубку. — Андрій... Андрій Степанович поїхав до Києва. Вас зустрічати.

— Ніхто нас не зустрів, — голос у Андрієвої доньки став ще сердитішим. — І на дзвінки по мобільному тато не відповідає.

— Може...

У Віталії похололо всередині. Потім вона подумала, що хтось, певне, в коридорі їхнього відділення відчинив вікно — такий протяг.

— Може, з ним щось трапилось?

— То він не у вас?

— Ні.

— То де ж він? У когось третього?

— Не знаю.

— Ви обдурюєте...

— Ні. Ні, Світланко.

Віталія вже кричала. Її тривога розривала простір маленької сестринської. Гостро запахло ліками — наче хтось розлив флакон з краплями... Невідомо якими. Але...

Хтось біг коридором.

Хтось кричав:

— Хворому у сьомій палаті погано.

«Чому в сьомій?» — миттєво подумала Віталія.

Встигла подумати, втрачаючи нитку почутого. Але кинутися у сьому палату не могла. Бо інакше втрачала розмову з Світланою.

І спалах ще один миттєво обпік. Із розмови з донькою, Олесяю, тижневої давності.

«Мамо, я, здається, закохалася, — казала Олеся. — У мене щастя сьомого року».

Чи інакше: «Моє дурне серце сьомого року...»

«Чому сьомого року?» — спитала тоді Віталія.

«Бо я сьомий рік у Києві», — засміялася Олеся.

Тепер кричали про сьому палату. Але який... Який же... який... який гострий неприємний запах. Від розлитих десь ліків.

— Якщо ви кажете правду, його треба шукати, — вона чує це мовби здалеку, хтось глухо гукає за вікном, не гукає, а стогне.

— Так, — каже Віталія. — Я буду його шукати. — І вже кричить: — Я шукатиму Андрія!

Опускає трубку. Подальші слова не мають сенсу. Вона біжить у сьому палату. Допомогає хворому, в якого розпочалася кровотеча. Усе закінчується благополучно. І тоді Віталія холодно-

кровно, методично, так холоднокровно, що аж дивується сама, розпочинає пошуки Андрія. Пригадує всіх своїх друзів, знайомих, а також колишніх пацієнтів, які могли сприяти пошуку. Йде до завідувача відділення і просить допомогти взнати, чи не потрапляв до лікарень в їхній і сусідніх областях такий-то, Лісовець Андрій Степанович, або невідомий такого-то числа. Завідувач їй не відмовить. Перебираючи телефони у сотовому, натрапляє на запис «Кос» і номер. Номер Тимура, який подзвонив десь рік тому й похвалився, що він уже працює заступником прокурора в близькій від столиці області.

— Запиши мій номер, гордючко, може, раптом згодиться, — сказав тоді її колишній чоловік.

Тепер зрозуміла: згодився, таки згодився. Гордість й інші почуття на замок. Головне — шукати Андрія, знайти Андрія.

Набрала номер Тимура, почула слова: «Який сюрприз». Сухо сказала, що може їй допомогти, якщо бажає. Виклала суть.

— Зник? Твій коханий? Новий чоловік?

— Він порятував мене. Од хвороби...

— Аж так? Я... Вибач, я знаю, що в тебе було, — сказав Тимур. — Він лікар?

— Можна сказати, так. То допоможеш?

— Для тебе навіть зірку з неба, — почав було і спохопився. — Вибач... Звичайно, допоможу. Кажеш, виїхав десь на початку шостої й до Києва не приїхав...

— До Борисполя.

— Ще складніше. Але спробуємо. — Голос його став діловим. — Або аварія, або хтось зупинив дорогою. При ньому були документи? Мобільний?

— Здається, тільки водійське посвідчення. Паспорта лишив удома. Мобільник не відповідає. Мабуть, заблокований.

— Це гірше. Але не безнадійно. Кажеш, професія — лікар?

— Вчитель. Викладач історії.

— Ну-ну... — Не міг не «пойорничати». — За сумісництвом — лікар-рятівник... Текс... Вибач. Усе. Повір, зроблю все можливе. Якщо не десь у лісі... Ще раз — вибач.

Перепитав дані. Сказав, що триматиме в курсі.

І тримав. Ще через два дні Андрія знайшли. Він знаходився у районній лікарні на Житомирщині. Важко травмований, але живий. Тимур повідомив: знайшли через аналіз ДТП за минулі дні. Випадок банальний — водій зустрічної машини заснув за кермом і виїхав на зустрічну смугу. Далі було ще банальніше — хтось пограбував обидві машини.

— Як таке могло трапитися? — Віталія не здатна була збагнути.

— Така паскудна селявуха, подруго, — сказав Тимур. — Ну, тримайся. Треба ще щось — брякай. Тримай свій красивий хвостик пістолетом. Усе буде гудбайчик і окейчик.

— Дякую.

— Ну, з тебе в майбутньому — могорич. Могоричище.

— Буде. Аби Андрій...

Віталія ковтнула сльози.

Майнуло: «Я щаслива людина».

— Боже мій, якби про мене так турбувалися, — сказав Тимур Косик. — Заздрю твоєму педагогу, подруго. Так і передай.

— Передам.

Він першим відключився. А Віталія стала гарячково збиратися в дорогу. Для неї тепер мало значення одне-єдине: Андрій, її Андрій, живий.

13

За три дні до Нового року бабуся Даза і Олеся вирушили у мандрівку. На Волинь, до Луцька. Київ, як і вся Україна, вирував. Бурхливо і щасливо. Радів. Відбувся третій тур виборів. Ющенко, про якого так іронічно казав Ярослав, таки обрали президентом. Але в Олесі жила своя радість і своя надія — вони прийшли на зміну депресії.

— Ми поїдемо у ліс, мамі зробимо сюрприз, — весело проспівала вона до бабусі.

«Господи, що ж це за трійка дурних бабів у нашій родині, — подумала бабуся Даза, дивлячись, як радісно-метушливо Олеся

запихає свої речі до наплічника. — Їм тільки покажи палець... Навіть не палець. Кинь хтознаколишне зерно в їхні бабські душі... Проросте...»

Їй було зимно — не од снігу, що випав, не од рвучкого вітру, що стукав у вікна квартири, мовби просився у квартиранти на час їхньої відсутності. Од того передчуття, яке поселилося. У квартирі, повітрі, душі. Передчувала: нічого доброго з тієї Олесиної затії не вийде. В Олесиній душі, очевидячки, сказала вона собі, проріс (ось і давнє зерно) якимось чином авантюризм, хай не авантюризм, а схильність до відчайдушних кроків, властива їй дідові, батькові Віталії. Та гордість (швидше — гордячкуватість), що притаманна Віталії, та й справжньому (судячи з Олесиної розповіді) батькові внучки. А вона сама?..

Але... Мусила собі признатися: вона засуджувала Олеся, але Дазі імпонувала її зятятість, віра в те, що любов повинна перемагати. Хай і з примусу. Із чогось, що мусило статися.

«Я сама стала іншою, — подумала Даздраперма. — Життя навчило хоч на старості? — Ледь-ледь всміхнулася. — Тобі хочеться до когось прихилитися, просто прихилитися, навіть до цього нерозумного дівчиська, от і здаєш в архів свої високі моральні принципи. А ще порятувати її хочеться. Але як?»

Вона не знала. Не відала, що трапиться далі. Але знала, що трапиться. Бо інакше світ стане надто щасливим, якщо в Олесі все вийде, як вона хоче. З тим хлопцем із Луцька, міста, яке це авантюрне дівчисько вважало донедавна своїм рідним, але таким насправді не було. Та й світ надто щасливим не буває за своєю природою, от яка біда. Є білі смуги й смуги чорні. Є люди білих смуг, а є чорних, є просто смугасті, такі, як вони троє.

— Я піду, з деким попапакаюся, — сказала Олеся.

— Що? Як ти сказала?

— Ну, скажу декому — па-па. У нас ще багато часу.

Авжеж, до потяга ще був час. Ще не витік і тік, дзюркотів надто повільно. Власне, квитків на передноворічні потяги до Луцька, як й інших міст, особливо в західному напрямку, перед

Новим роком у касах не водилося. Довелося Олесі звертатися до когось там в своєму колишньому агентстві (Олеся: ні-ні, не до того типа, себто батька), щоб допоміг дістати. Не стояти ж хтозна скільки біля каси на вокзалі.

Олеся пішла. Якщо по правді, їй раптом ні з того ні з сього захотілося побачитися і попрощатися з Костиком. Костиком-Льоликом. Але надворі Костика не видно. Десь він працював чи його рахували працюючим на якійсь будові. На їхньому пустирі нарешті почали зводити торгівельно-розважальний центр, і Олеся направилася туди: може, сусід знайдеться, висіється там. Бо в якому під'їзді він живе, вона знала, от в якій квартирі — ні.

— Ла-ла, — сказала Олеся. — Костику, нащо ти мені? А треба, раз іду.

У Дази був свій рух — у те, далеке й близьке, що останні дні, відколи прийняла рішення про поїздку в Лучинці, не давало спокою. Чи вистачить у неї сили? Їй пішов сімдесят сьомий рік. Недавно колишня колега по роботі сказала:

— Я б вам, Дазо Романівно, ще й сімдесяти не дала.

Розуміла: то комплімент, хоча, незважаючи на все більшу слабкість у тілі, болі під правим ребром (печінка?), періодичну задишку, викручування рук і ніг (артроз, це знала напевне), справді, як на її вік, скаржитися було гріх. Поїздка до того села — то мало статися спокутування її давнього гріха (гріха?) і прояснення давнього сумніву, що пік, приходив ночами, як непогасний вогонь, на старості чомусь дедалі більше. А ще мала подолати страх, страх, що сидів у ній, відколи... Відколи зробила таки необхідний вибір свого життя.

Бо той чоловік з лісу — без імені, але з обличчям, яке виразно пам'ятала й досі, яке не забути, — завітав ще раз. Точніше, спочатку прийшла тітка Мокрина, жінка років шістдесяти, котра жила неподалік медпункту. Посеред білого дня — а чого їй ждати до вечора?

Буркнула після того, як привіталася й потупцяла трохи біля порога:

— Там вас, тойво, ждуть, казали, в Титяни Воробцевої, родити має...

— Тетяна?

— Ну, та, котора на краю сила живе. Симуківська.

— На краю села... Тетяна...

Даза пригадала: є таки жінка на краю села, на сьомому місяці вагітності. Передчасні пологи?

— Ходімте, — Мокрина зирнула ясніше, проте нетерпеливо.

— Зараз зберуся, — сказала Даза.

За час її роботи в селі двоє жінок народжували самі, за допомогою місцевих повитух — «бабниць», як тут називали. «Дохтурку» кликали вже опісля, до немовляти. Ще троє були вагітними. Що робити з передчасним пологами, вона не знала. Усе ж швидко зібралася й вирушила. Проте на підході до крайньої хати з маленького гайка вигулькнув чоловік. Той самий, зі схрону. Зі ще більш посірілим і стомленим лицем.

— Вибачте, панно Любо, — сказав, і вона зазначила, як тривожно, гарячково блищать його очі. — Вам не до Тетяни. То я просив, щоб через тітку Мокрину вас позвали. Біда в нас.

— Біда? З вашою дружиною? Вона не виздоровіла?

— Виздоровіла. Так, — вимовив чомусь пригнічено.

— То в чому річ?

— Не може вона родити, — сказав глухо, наче з якоїсь далекої глибини добув слова. — З минулого вечора мучиться. Кричить сильно. Тітку Мартоху, ну, бабницю нашу найліпшу, я вже туди привіз. Каже, щось там усередині сталося. І до того ж, той, тазок у неї завузький. Ни знаємо, що й робити. Пропаде ж... На вас їдна надія. Остання.

— Але ж я не акушерка. — Даза озирнулася, мовби шукала порятунку ще від когось. — Я тільки медсестра.

— Я знаю, — він схопив Дазу за руку. — Подивіться. Кажуть, утопаючий за соломину хапається. А ви-те ж таки вчилися.

— Добре, ходімо, — Даза вимовила це приречено.

В училищі вона, як і всі майбутні медсестри, що мали працювати в сільській місцевості, проходила спецкурс «Допомога

лікарю-акушеру при пологах». Кілька лекцій і залік. Ще практичне заняття, при якому Дази було страшно від стогонів і криків жінки на столі. Тремтіла при кожному наказові лікаря: «Тужтеся! Тужтеся! Допомогайте дитяті!» А коли дитя стало вилазити з жіночого лона й ледве показала голова, Даза з переляку й огиди заплющила очі. Не викликала в неї ентузіазму й щонайменшої цікавості, не кажучи вже про любов, і маленька червонувата істота, густо вкрита слизом, котра дико верещала в руках лікаря.

А тепер належало самій приймати пологи? Допомогати? Щось радити? Страх скував її тіло.

«Клятва Гіппократа, — подумала вона. — Я сама як клятва Гіппократа. На мені букви написані, а я вже нежива».

Усе ж приречено попленталася за чоловіком. Дала підсадити себе на коня. Цього разу, дарма що довкола стояв ясний день, їй не зав'язували очей. Даза вбирала в себе лісову дорогу, дерева обабіч неї, вдивлялася у гущавину, аби тільки не думати про те, що належало, що судилося пройти. Пурхнула пташка майже з-під ніг коня. Деся збоку тріснула гілка, і на мить здалося, що хтось невидимий пробирається поруч із ними лісом.

«Забрати дитину? — подумала Даза. — Але ж її ще немає. Той звір теж чекає на народження? Тоді чи треба, щоб дитина з'явилася на світ...»

Вона засоромилася цієї думки. Утім, думка була нереальною, як і все довкола. Таких відчуттів Даза пережила чимало. Життя мовби розставляло їй пастки й питало: а що далі? Тепер на її стежці стояла найголовніша пастка. Її не обійти.

А далі був той же схрон. Важке повітря всередині — чи вони провітрювали, як наказувала минулого разу? Збентежений інший чоловік у передній кімнатці-клітці. Тепер один. Стогін, жажливий стогін з-під землі Даза почула ще нагорі — як і того разу, ледь видимою стежкою вже йшли, а не їхали. Чоловік дивився розпачливо. Запитливо-розпачливо — стара жінка у другій кімнатці-клітці.

Даза звеліла залишити їх удвох. Сама не знала, чому наказала так зробити. Може, хотіла лишитися віч-на-віч зі своїм розпачем... Він залетів разом з нею, невидимий і безшелесний, одразу став частиною цього жахливого стогону. Дразнився з неї. Даза подумала: «Я мушу зловити погляд жінки». Підкрутила сильніше гніт лампи, попросила подумки світити яскравіше. Очі, повні болю й розпачу, ще більшого, ніж у неї, попливли їй назустріч і спинилися.

— Я вже не можу, — почувала шепіт.

І побачила зблизька ті великі, переповнені болем очі. Очі, що наблизилися до неї. Стали наче її очима.

Подумала: «Це те, що ти хотіла?»

Хотілося втекти, та втікати не було куди. Міцні лещата обхопили її тіло. Стисли.

Зрозуміла — зараз або станеться щось жахливе: дві смерті, а тоді, можливо, прийде і її смерть, або має статися диво. Але як його покликати?

Руки і ноги її тремтіли. Свідомість разом із тілом кудись відлігала. Ось-ось вона перестане існувати.

«Рятуй, — прошептав хтось. — Рятуй себе, бо то і твоє життя, в цій жінці. Воно ще більше твоє».

Ці слова допомогли отямитися. Вернули до реальності. Розсунули стінки маленької нірки, що почали звужуватися.

Даза рішуче відкинула ковдру на животі-горбі ще худішої, ніж минулого разу, жінки, яка не могла розродитися. Ковдра, як і все довкола, пахла, точніше, смерділа потом, чимось прогірклим, хтознаколишнім. Величезний живіт постав голим — мабуть, звільнитися від одягу звеліла ота стара жінка-бабниця. Чому вона її прогнала? Даза не знала. Сама не знала. Нічого не знала. Окрім того, що це живіт її розпачу. Вона пересилила свою відразу і взялася його гладити. Повільно й на диво ніжно. Живіт став магнітом для її рук.

Забурмотіла:

— Зараз, зараз...

Права рука мовби сама собою полізла під спину породільниці. Трохи підняла хоч і худе, та важке-важке тіло.

Що було далі, Даза пам'ятає погано. Фантастичний сон став і її болем. Її словом-розпачем, позиченим у того лікаря: «Тужтеся! Тужтеся! Сильніше!»

Її бурмотінням:

— Йди до мене! Йди до мене...

Гладила живіт-гору і щось безперестанно бурмотіла про неслухняних дітей. Про те, що вони приходять до мами. І згадувала якісь забуті слова з підручника з акушерства, якого переглядала (саме переглядала) перед заліком. Пригадала чомусь два слова: «Максимальна увага». Увага до чого й до кого? Жінка на хвилю-дві стихла, й Даза злякалася, що вона помирає.

Вона знову забурмотіла:

— Не треба, я прошу вас. Я прошу вас...

І тоді ще щось примарніше, вже з її персонального болю, що став наростати тепер всередині, а далі вниз у її живота в якомусь дивному трансі:

— Я прошу тебе, дитятко... Чому ти таке неслухняне?

Даза знеможено, непритомніючи, притулилася до чужого величезного живота. Встигла подумати: «Ось і все». Скільки так лежала — хвилину, годину? Прийшла до тям від жахливого, неймовірно жахливого крику. Жінка сіпнулася — конвульсивно, дико й обхопила голову Дази руками. Даза теж сіпнулася, тісний світ довкола наче став великим розпеченим вулканом. Щось підштовхнуло її вгору, вона затремтіла, забилася у пропасниці й наступної миті зрозуміла, що то виходить дитя.

— Сюди, ходіть сюди! — закричала вона.

У примарному видінні вбігала стара жінка, кидалася, брала за голову дитину, щось теж примовляла. Казала до Дази:

— Підставте руки.

Даза не знала куди. Вона мала от-от якщо не вмерти, то знепритомніти од страху, од неймовірності того, що відбувалося, від болю внизу, від дивного, несправжнього, але явного відчуття, що то вона народжує.

З усього того, що трапилося далі, Даза найвиразніше пам'ятала власні слова:

— Дайте його мені, дайте, я прошу вас... — І в гарячці-маренні: — То ж моя дитина.

Гаряче тільце, котре щосили репетувало, обпекло їй долоні. Вона піднесла його, боячись глянути. І все ж подивилася. Мале здалося таким беззахисним, що Даза ледве не задихнулася. Поспішно віддала дитину бабниці.

Потім, уже в другій кімнатці, їй дадуть випити самогонки, вона ковтне краплину, закашляється, їй щось простягнуть, щоб закусила. Вона зловить вдячний погляд чоловіка породіллі, що став батьком, і скаже — крізь страшенну втому, крізь щасливий захоплений чоловічий погляд, крізь світ, чи то від горілки, чи від її власного неймовірного щастя, швидше прошепче, просто й трохи здивовано:

— Хай росте ваша доця!

На прощання вона загляне до тої, другої, кімнатки, почує знеможений шепіт новоспеченої мами, не розбере слів, звернутих до неї, побачить уже прикриту дитину на грудях, похитає головою, не в силі й змозі щось вимовити...

Ще сидітиме, в нереальності того, що сталося, водитиме очима по кімнаті-норі, по корінцях книжок на поличці, вертатиме на місце свою неслухняну голову, питатиме, як назвуть дитину.

— Ще не думали, — скаже батько. — Ми ж не знали, хто прийде.

— Прийде? — здивувалася Даза і подумала: «Авжеж, прийде... Тільки чому сюди, в цю нору?»

— Ми скоро заберемося звідси, — сказав батько новонародженої. — Уже домовилися за одне місце, де їх приймуть... Бо ж зима наближається, самі розумієте.

Вони йтимуть удвох через ліс, на лісовій дорозі Даза скаже, що далі піде сама, чоловік поцілує їй руки. Своє дивне загадкове щастя відчує вже на самотині, при неясному проблиску осіннього світанку. Холод нарешті почне заповзати під її одяг, Даза оглянеться, побачить віддалену фігурку чоловіка. Її радість

притулиться до неї, вона приголубить її, усміхнеться від думки, що радість треба поколихати, як дитину. А потім вона подумає, що, напевне, ніколи не зрозуміє цих людей, їхньої зятятості й жертвовності, того життя, на яке себе прирекли, але що, можливо, це народження, нове життя, що з'явилося в лісі, в таких жахливих умовах, і є виправданням того, за що вони борються? Даза спиниться од цієї думки, промайне інша: «Ні, ні, це не так». Але ліс довкола, листя, що шелестіло під ногами, її тихі кроки, холодна роса, що скапувала на одяг і руки, — усе стало враз мовби реальнішим. Просвітленим — не од світанку, од неї самої.

Не було й страху — від самотності, від того, що, можливо, чекає попереду. Сьогодні, завтра. Якщо дізнаються про ті походи до лісу... Нехай. Наївно подумала: «Я розповім, що народилося нове життя». І раптом відчула: не буде кому розповідати, її не почують, просто не почують. Бо в світі довкола неї мертве стає живим, а живе, яким було ще вчора, — мертвим. І так, очевидно, й мало бути.

14

Олеся не знайшла Костика на будові. Її просто туди не пустили. Вийшов молодий чоловік, глянув неприязно:

— Далі не можна. Тут приватна територія. Небезпечно для життя.

— Я шукаю одну людину, — пояснила Олеся. — Він тут має працювати.

— Ким? — Охоронець, чи хто він, дивився пронизливо-вивчаюче.

— Не знаю. Будівельником. Його Костиком звати. Костею.

— Не знаю такого, — охоронець круто повернувся і зник за огорожею, що ховала будову.

«От і все, і нічого, — подумала Олеся. — І я не знаю, нащо шукала Костика. Але ж був потрібен. Був і загув. Чи ні?»

Спробувала обійти огорожу — високу, збиту міцно. З-за огорожі чулися ритмічні удари.

«Може, собі, як вернуся, попроситися сюди? Тільки що я вмю робити?»

Думка Олесі прийшла і відійшла. Подумала далі: яке нестерпне сьогодні чекання! Ніколи таким не було.

Вона відчула потребу з кимось поспілкуватися. Дістала свого сотовика. Подзвонити Лільці, чи що? Ще на один, другий номер, записаний у її мобільці? Мусять же бути ті, хто чекає її дзвінка. Раптом прийшло слово. Слово «мама». Посеред пустирища, наповненого рвучким зимовим вітром, що посилювався, мов заповзявся її прогнати, Олеся раптом подумала: «Пора вертатися». До мами, до Луцька? Але вона й так збиралася їхати до того міста. До Ярослава. А мама? Чому вона мовби навмисне забувала маму?

Олеся набрала мамин номер. І почула, що мама теж збирається їхати до Луцька.

— До Луцька? А де ти, мамо? — здивувалася Олеся.

У відповідь почула, що знайшовся дядько Андрій. Андрій Степанович. У лікарні одного невеличкого містечка. Мама викликала машину з Луцька, з їхньої лікарні. Чекає. У дядька Андрія травма хребта, невідомо, як буде далі. Вона сподівається, що все обійдеться, що буде добре.

Головне, що він опритомнів, може розмовляти і його можна транспортувати. Голос у мами був схвильованим, але щасливим.

— Розумієш, він живий, живий, — повторювала вона мов заведена. — Він мені сказав, що я розтоплюю зиму...

Мама засміялася. Сміх, що прилетів з якогось там містечка, був теж щасливим. Олеся подумала, що в Луцьку і вона покличе своє щастя. Воно ж не таке болюче, як у мами...

— Може, я приїду до тебе? — спитала. — У те містечко... Як там воно?..

— Ні-ні, — сказала мама вже чомусь злякано. — Ви собі їдьте до Луцька. Там і зустрінемося. Головне, що я його знайшла. Я шукала і знайшла.

Уже закінчивши розмову, Олеся здивувалася від раптової здогадки: вона сама шукала Костика, щоб той... Щоб той не пустив її до Луцька.

«Ти ще скажи, що хотіла запропонувати, аби Костик женився на тобі, — смішок вирвався з її думки й покотився пустирем, що мав стати торгово-розважальним центром. — А чого, це був би класний вихід. Бо моя впертість...»

Олеся взяла свою впертість на повідок і повела назад. Тим же шляхом, що півгодини тому місила мокрий сніг під ногами сама. Сніг тепер ще більше чавкав, аж голосив.

«Я женю на собі Ярослава. На зло йому й собі. На зло з моєї любові. Я приручу не тільки його, а весь світ. Якщо треба, то й мого любого таточка. А що, він ще може мені згодитися... Не зі своєю засцяною квартирою, а з чимось більшим. Чимось ще мені невідомим. Але згодиться».

Сумбур думок спинив Олеся вже біля її будинку. Подумала далі: «Отака ти, Олесю? Але ж інакшою вже не будеш. То тільки мама може бути щасливою біля чоловіка, у якого травмований хребет. Котрий — який жах! — напевно, й ходити вже не зможе. І мама щаслива?...»

15

Новорічні дні в Луцьку. Віталія, Олеся, Даздраперма. Троє жінок, зустрівшись, готують новорічну вечерю. Підіймають завчасно келихи з вином, і Віталія біжить зустрічати Новий рік в лікарню, до Андрія. Їй дозволено бути з ним і цієї ночі, й коли забажає.

Віталія.

Віталія каже:

— Цей рік вийшов і таким, і не таким. Як завжди. Закінчується не зовсім так... Олесю, не спирайся на стіл, вимажешся об салат. Що я хотіла сказати?

Олеся:

— Про рік, що відпливає. Як у морі кораблі.

Віталія:

— Ах, Олесю, я не думала, що ти така свавільна.

Олеся:

— Я не...

Віталія:

— Не перебивай. Ага... Яке щастя, що наше бабське кодро разом, що ми троє... Які ми дурні, що вперше отак зустрічаємо, що досі не зустрічали Новий рік разом. Троє.

Олеся:

— Не всі.

Віталія:

— Що — не всі?

Олеся:

— Не всі дурні.

Віталія:

— Олесько, уб'ю. Перебивати матір... Та ще й так. Але ж ти і зараза. Твоє щастя, що Новий рік... Мамо, я розумію, що нічого не повернеш... Одним словом, я вас люблю. Дуже люблю. Олесю, і тебе стосується.

Олеся:

— Декую. Мамо — цьом. Вино видихається.

Віталія:

— Щоб вам було добре. І Андрієві.

А мама стоїть і усміхається. Тихо, як мишка...

Даза:

— З-під помела...

Віталія:

— За вас. Усе. Мовчіть. За вас і мою любов до вас. Вона так довго йшла. Не йшла, а пленталася.

Отакій у неї вийшов тост. На вулиці Віталія добігла до маршруткі, яка ще їхала в бік лікарні. А втім, Новий рік... І цілий десяток людей кудись їхали. Вона приїхала до Андрія. Їх було в палаті теж троє: старий травмований чоловік з вусищами і хлопець, що зламав тазову кістку. Ще не спали, бо ж Новий рік.

Віталія розмовляла, казала якісь слова утіхи. Старий, якого звали Михайлом, розповідав про непутьового сина, якому вже тридцять п'ять літ і який ніяк не подарує внуків, хоч одружувався тричі. Ні, десь вони є, внуки, від першої й другої жінок, але ж, боже мій, так далеко, що до них не дістанешся. Жінки

переносять свою неприязнь до чоловіка на нього, старого, а що ж він винен? А, певно, винен, бо тепер нема з ким поговорити, стара померла, а вони ж домовлялися колись, що помруть разом. Вони надто пізно зустрілися, в неї була до того своя сім'я, діти його не сприйняли, бо, казали, хіба можна при них, уже дорослих і майже дорослих, виходити заміж і народжувати у сорок з гаком літ... А він мандрував по світу, зварював труби, тепер є пристанище і є племінниця, котра жде не дідждеться його смерті, бо ж є й будинок, який має дістатися її дочці. Та хай би та дочка поселялася, йому б вистачило й однієї кімнати, тільки ж прийшла б, по-людськи поговорила, хіба він проти... Старий говорив і говорив, його самотність і безпритульність, і бажання отримати свою частку тепла хоч на старість розтікалися по палаті, шукали виходу і далеким звуком квилили десь за вікном.

— На додачу впав з яблуні, ну, воно мені тре було, та суха гілляка, та оно чогось муляла...

Дід Михайло умовк, очі його сльозилися.

Хлопець, якого звали Тарасом, затято мовчав. Біль сочився з цієї мовчанки, і Віталія не знала, що ліпше: питати про щось чи ні? Але ж мусила, мусила, мусила приїхати до Андрія. Її мучила неможливість бути поруч з ним — там, удома. Подумала, що Андрій без неї був би ще самотнішим за Тараса.

Потім вона дізнається: Тарас посварений зі своєю дівчиною, яку підозрює у зраді, й уперто не хоче їй повідомити про свою біду. Його мати приїжджає з районного містечка раз на тиждень. А дівчина десь тут, у Луцьку. Тарас її, видно з усього, жде, а повідомити, що з ним трапилось, не хоче.

Андрій бере її за руку. Слабкий, ніжний потиск.

— Завдав я тобі клопоту, — каже. — Як так могло статися?

— Мовчи, — Віталія тисне його пальці. — Сталось як сталось.

Учора вона повідомила про те, що сталося, Андрієву доньку.

Почула у відповідь:

— Ну, ви ж його доглянете, правда? Ми якось навідаємось.

«Треба чекати», — вирішує Віталія.

Вона не знає, скільки тут, у цьому місті, на єдиному просторі з Андрієм, перебуватимуть його колишня дружина, його дочка з онуком.

Слова «Ви ж його доглянете, правда?» пропливають десь у вишині. Так далеко, що й не дістатися. Та чи треба?

«Вони мають загубитися, — думає Віталія. — А хто, крім мене, має ще доглянути?»

Вона покинула Андрія і його сусідів по палаті десь через півтори години. Чи треба було приїжджати? Може, хай би просто поспали? Дорогою — пішака йшла проспектом, з дворів, з вулиці, що виходить на проспект, — голоси, сміх.

«Як там Олеся і мама?» — подумала.

І тут прийшла інша, химерна думка: а може, познайомити маму Дазу з тим Михайлом, а Олеся — з Тарасом?

Олеся.

Вона лишила бабусю вдома, сама здзвонилася з колишньою однокласницею. Та запросила до себе, але Олеся наполягла зустрітися біля ялинки. Приїхала туди першою. Ходила серед людського виру, підходила до наметів, які ще стояли збоку. Вдивлялася в обличчя — щасливі, веселі, розрум'янені. А втім, багато з них або імітували свою щасливість і веселість, або втікали од тих буденних клопотів і тривог, які назбиралися за рік, що минув. У новий, не менш тривожний і клопітний рік. «Як і я», — подумала Олеся. Десь тут мав бути Ярослав. Його ж не було, скільки не загадує. Навіть спитала у дівчини біля намету, чи знає вона такого Ярослава Довганя, юриста, який кілька тижнів був на Майдані в Києві. Дівчина не знала. Олеся постояла трохи біля намету. Небо над нею було найбездоннішим серед небес інших людей. Треба втікати од цієї бездонності, але не було куди. Мусила дочекатися шкільної подруги, мусила знайти Ярослава.

Вона була самотня, як і її бабуся, котра лишилася в квартирі й не могла заснути. Телевізор дивитися не хотіла, танцюльки і співи цієї ночі не для неї. Лишалось згадувати, поринати у шлях, яким проходила не раз, відтворюючи знову й знову чи споруджуючи, вимощуючи заново. Бо шлях цей мусив бути й новим.

Який проходила й не проходила. Від якого втікала й не могла втекти. Найголовніша дорога її життя.

Думка знову побувати в лісі, тепер уже за власним бажанням, випірнула несподівано й кілька днів не давала спокою. Адже вона допомогла з'явитися цій дитині на світ. Допомогла народитися. Не могла збагнути, як і чим, але ж допомогла. Тоді їй здавалося, що перебувала в схроні, ну, хай якусь годину, а виявилось — вечір і півночі. Уже мовби навздогін відчула безмежжя часу. І те, що вона таки теж відповідальна за це маленьке життя, за цю крихітну істоту.

Ні, не тільки це. Вона раптом палко, нестерпно, до знемоги захотіла ще раз побачити цю дитину, що народилася у такому непридатному до життя навіть дорослих людей місці. Ще раз побачити. Той чоловік сказав, що незабаром переберуться в якесь інше місце, до якихось знайомих людей. У безпечне місце. Але ж невідомо, коли це станеться. Якщо їх уже немає, то просто повернеться назад. Та могло бути, що її допомога таки потрібна.

Так міркувала Даза і почала збиратися до того походу. З'їздила у райцентр, там у крамниці, пишно названій універмагом, пощастило купити тканини. Сказала продавчині, що бере на плаття, насправді ж — для пелюшок. У лікарні дістала присипки, яка так потрібна маленьким дітям. Надто там, де навіть викупати новонароджену не можна. Тоді та жінка, бабниця, яка лишилася у схроні, сказала, що вони вранці якимось покупають маленьку. А далі... Даза тоді так і подумала: «А далі?..»

Уранці наступного дня пішла до тітки Мокрини й попросила продати молока. Так і сказала — кип'яченого. Хай думає що хоче. Удома, перед походом, нагріла молоко в каструльці на плиті, тоді перелила у літрову банку, обгорнула кофтиною. Може, тепло збережеться, ні — то підігріють. Уклала банку, тканину, порізану на шматки, коробочку з присипкою, ліки в полотняну торбину. Присіла перед незвичною дорогою.

Вона вже знала, що на дорогу лісову з медпункту можна потрапити, обійшовши село збоку. Так і зробила. Зорову пам'ять мала добру, то ж сподівалася, що втрапить, ні — то так і бути. Прики-

нула, що судячи з того, скільки тоді йшла, до схрону від села десь кілометрів п'ять. Може, більше, може, менше, нехай, повернеться до вечора — ні, то якось заночує там або проведе той чоловік. Вона не знала ні його імені, ні як звали його дружину. Судячи з усього, вони були не з Лучинців, а з якогось іншого села. Хоча, поміркувала Даза, в Лучинцях у них могли бути родичі, надто добре той чоловік знав це село. І ще пригадала: першого разу інший чоловік, старший, із тих, у схроні, таки звернувся до її провожатого «друже Карий», той виразно зирнув у відповідь — прикуси, мовляв, язика. Даза знала, що ці люди називають один одного на псевдо. А втім, жодного псевдо вона б нікому не видала.

Вже не видала б. Надто глибоко зав'язла. Її б ніщо вже не порятувало, тож лишилося покладатися на долю і на пана Випадка.

Даза таки справді мала добру зорову пам'ять. Навіть де звертати з дороги лісової на майже невидиму стежку, визначила, лише трохи повагавшись. Пробиралася крізь зарості, очікуючи, що її от-от зупинять чи погукають. Од думки, що можуть просто стрельнути, похололо всередині, стерпли пальці, якими тримала торбину. Усе ж пішла далі, бо який сенс було йти, щоб тепер вертатися майже з порога...

Ніхто її не зупинив, не спитав, не покликав. Ось і підхід до маленької, непримітної галявини, в кутку якої за деревом, сосною, — вхід до схрону. Там мала бути замаскована землею, дерном непомітна ляда, що й прикривала той вхід. Даза спинилася од морозу, що впав за комір. Трава на галявинці витоптана, наче тут пройшла ціла орда. Повалені дерева, розкидане гілля. Пересилила дрижання в усьому тілі й таки зробила ще десяток кроків ногами, що раптом стали ватяними. Геть неслухняними. На місці ляди, замаскованого входу, зяяла велика вирва. Жахлива млість розлилася Дазиним тілом. Зрозуміла: сьогодні вранці чи вчора, а може, й позавчора тут був бій. А швидше не бій, а схрон просто закидали гранатами. Обережно підійшла до краю вирви. Там, унизу, дика мішанина. Уламки речей, з-під землі видніється закривавлена нога. Рознесені двері до другої кімнати. За ними суцільна маса з дерева, землі, крові.

«Невже та жінка не встигла піти і теж загинула? — подумала Даза. — І дитинка... Боже мій, що ж це діється на білому світі?»

Гаряча хвиля підкотила до горла. Нудота охопила її всю, і Даза виблювала. Рвало так, що, здавалося, виверне, вирве всі нутрощі. Опустилася на землю. Коли поступово прийшла до тями, намацала руками, наче сліпа, сумку. Витерла рукавом очі і дістала з сумки шматок тканини, що мав стати пелюшкою. Витерлася, підвелася, слабка, знеможена, щоб якось іти.

І тут її слух вловив слабкий писк. Наче мишачий. Ні, схожий швидше на віддалене, ледь чутне кошаче нявчання. Раз і вдру-ге. Даза прислухалася. А тоді здригнулася. Її тіло враз обдало жаром. Зрозуміла: вона чує слабкий дитячий голосок. То дитина. Там, внизу, в понівеченому засипаному схроні. Там знаходиться ще жива дитина, донька тої жінки. Може, поранена, покалічена. Понівечена, але ще жива дитина. Дівчинка, котрій вона допомагала з'явитися на світ.

Що ж робити? Вернутися в село й когось покликати? Шлях неблизький. А раптом буде пізно? До того ж... До того ж, як вона пояснить, чому опинилася тут, у лісі, біля схрону... Ну, може, тітка Мокрина, чи та, бабниця Мартоха, й зрозуміють...

Ні, гаяти час не варто.

Хитаючись, наче п'яна, тремтячи, сама не своя, Даза стала спускатися донизу. Знову почула тихенький жалібний писк, і це додало рішучості й сили. Сповзла на захаращену долівку й стала руками розбирати, розгрібати вхід до другої кімнати, звідки надходили слабкі, надто слабкі, але живі звуки від, вочевидь, іще живої істоти. Скинула пальто, навіть кофтину, лишилася в самій блузці. Не знати скільки часу вона відкидала уламки дерева, продиралася крізь засипану землю. Раптом рука її наштовхнулася на іншу, чужу руку — холодну і безживну. Відсмикнула свою руку, стала тамувати нудоту, гасити тяжку слабкість. Очі, що вже звикли до напівтемряви, крізь слабкі проблиски світла, що проникали зверху, з лісу, що десь там, наче в іншому світі, глухо, співчутливо, а може, і погрозливо шумів, її очі разом з руками стали обмацувати все довкола. І руки наштовхнулися на згорток,

що був притулений до мертвого жіночого тіла. Допомогло й те, що дитина ще раз подала звук, сигнал до власного спасіння. Уже пізніше Даза зрозуміє, що матір своїм тілом закрила доньку від осколків, які залітали сюди. А тоді вона силоміць, намацавши те, що шукала, потихеньку стала витягати згорток. Боялася, що рештки стелі от-от обваляться на неї і обох їх поховають заживо. Усе ж їй пощастило.

Шмаття, в яке було загорнуте дитя, людське дитя, геть промочило й смерділо. Та лобик і щічки були теплими, ледь-ледь, але теплими. Ще чимало часу зайняло спорудження підставки, сходинок, по яких Даза з дитиною вибралася нагору. Казала до врятованої щось заспокійливе, мов та могла її почути, а швидше заспокоювала саму себе. Довелося ще раз спускатися, щоб забрати пальто й кофточку. Далі Даза, мов у нереальному, важкому напівсні розпеленала немовля. Однією з пелюшок, які принесла, витерла, а тоді якось замотала в чисте заново. Дитина зіпнула, ледь-ледь схлипнула, мовби жаліючись на світ, що так негостинно приймає її до себе. Загорнула дитя у кофтинку, одягла пальто.

— Зараз, зараз, потерпи, маленька, — пробурмотіла.

Дістала з торбини баночку з молоком. Баночка була ще трішки теплою. Отже, ще тепленьке, хай і ледве-ледве, молоко. Але як його дати дитині? З баночки? Може захлинутися. Даза кинула погляд на торбину і збагнула, що треба робити. Взяла принесений моток марлі, зробила щось схоже на чашку. Потихеньку влила туди ще не захололого тьмяно-білого молока. Обережно стиснула, піднесла до вуст маляти. Легенько розтисла манюні губки, капнула раз, вдруге. І раптом дитина відчула життєдайну рідину, ледь-ледь, але розтулила губки. Коли вона ввїбрала в себе невеличку дозу молока, розкрилися й повіки. З-під них, розпухлих од плачу, крізь вузькі щілинки на Дазу глипнули й злякано розкрилися дві зоринки.

— Зараз підемо звідси, — сказала Даза. — Підемо додому, маленька.

Вона стала підводитись, і тут її вухо вловило віддалений, але чіткий гул. Наступної миті, прислухавшись, зрозуміла, що то

ще далеко їде машина. Їде, напевне, сюди. Даза поклала дитину на землю й стала гарячково запихати все до торбини. Кинула туди й мокру одежину малої, й закаляну пелюшку. З торбиною в одній руці й дитиною на другій Даза стала відходити в ліс. Гул двигуна ставав усе виразнішим, наближався. Даза відходила все далі й найбільше боялася, аби дитина не заплакала. Та маленька тільки слабо пискнула пару разів.

Даза йшла, мов сліпа і в той же час дуже видюща, вся наструнчена, крізь ліс, намагалася ухилитися від гілля, що вдарило по руках, обличчю. Коли вибралась на дорогу, полегшало. Подумала, що переслідувати навряд чи будуть, звідки їм знати про неї, до того ж приїхали з іншого боку дороги. Гуркіт двигуна стих, долинали далекі голоси, отже, спинилися десь там, неподалік схрону. Мабуть, приїхали, щоб забрати тіла вбитих. Чи знають вони про дівчинку, немовля, що вижило в страшній круговерті, страшному спалаху смерті?

Даза не відала. Добралася до села вже пізно ввечері, геть стомлена, напівзатерпла — од пережитого, від осіннього холоду, від цієї важкої, майже неможливої ходи. Страх, що було наче зник, став наздоганяти на підході до села. Як чинити далі, що й кому сказати про дитину? Спинилася, передихнула,городами поза хатами пробралася до свого сільського пристанища. У медпункті ще якийсь час посиділа в темряві, гуцикаючи на руках такий несподіваний скарб. Боялася, що хтось, коли побачить світло у вікні, може прийти — за ліками, а останнім часом до неї навідувалися й просто так. Побалакати, дізнатися, що коїться у світі, бо ж... дохтурка. Особливо часто став навідуватися один сільський хлопець, котрому явно запала в око. А може, і в душу й серце.

Той хлопець мав дивне ім'я Їгон. Даза-Люба спитала, що воно означає.

— Та, може, Ігор, а може, Івгеній, — засміявся хлопець. — Їгон то й Їгон, хай вже буде по-наському.

Даза посиділа, прогнала думку-запитання: навіщо їй усе це? Що їй покликало насправді до лісу? Мовби щось передчувала...

Ні, просто хотіла, ще раз хотіла, чомусь хотіла побачити цю крихітку, це дитя.

Зрештою підвелася, бо треба було щось робити. З острахом запалила світло, розпалила грубку. Далі діяла чітко, мовби хтось заклав у неї програму для цього вечора чи й ночі. Нагріла воду, а заодно й підігріла молоко. Почистила пальто, випрала спідницю й блузку, помила гумові чобітки. Спалила в грубці речі, що могли про щось свідчити, правда, зберегла й випрала маленьку, мініатюрну розпашоночку. Купати малу не відважилася, просто ретельно витерла тільце намоченим рушником. Дівчинка заворушилася, запхинькала, а потім і зовсім заплакала — хрипко, але ревно. Даза як могла заспокоїла, дала тим же способом — крізь марлю — тепленького молока. І зраділа — плач свідчив, що дитина таки й далі житиме. Коли дивилася на геть голе маленьке безпорадне тіло, раптом на якусь хвилю з'явилося дивне швидкоплинне, мов спалах іскор у грубці, відчуття, що то її дитина, що вона її народила. Даза скупо, сумно-гірко усміхнулася. Й трохи злякано відвела очі.

— Я порятувала тебе, маленька, — прошептала.

То була найдивніша й одна з найтривожніших ночей у її житті. Поклала дитину біля себе на ліжку, засинала й прокидалася, боялася, чи не придушила крихітиночку. Коли мала заплакала, напоїла краплинами молока, розбавленим кип'яченою водою, поміняла пелюшку й, не знаючи, чи чинить правильно, в теплу воду вбризнула кілька крапель принесеного їй котроюсь із жінок пахучого яблучного соку, влила краплину-другу напою до ротика.

Уранці вона насамперед зміряла температуру, бо злякалася, що дитина стала надто гарячою. Температура справді була трохи підвищеною. Даза поміркувала, що діяти. Боялася давати жарознижуюче — як це робити? Зрештою, дочекавшись, коли більше розвидниться, побігла до тієї ж тітки Мокрини. Сказала, що хтось лишив у неї під дверима немовля, й попросила покликати котрусь із недавніх породіль, молодих мам, аби та нагодувала грудним молоком. Грудним молоком? Прикусила язика. Жінка значливо-змовницьки поглянула на неї, сказала:

— Невже ж Марина лишила?

Так Даза дізналася, що ту загиблу жінку з лісу звали Мариною.

— Зара приведу годувальницю, — сказала Мокрина.

Ту ж версію — вранці вона почула дитячий плач за дверима, а коли вийшла, то побачила біля порога згорток з дитиною — Даза повторила й голові лучинецького колгоспу, якому повідомила про знахідку, й лікареві райцентрівської лікарні, куди забрали знайду. І спершу міліціонерові, а потім оперуповноваженому (тому самому, що приїжджав до неї) райвідділу держбезпеки. Її допитували ретельно, ставили несподівані провокаційні запитання, але медсестра Любов Лук'янченко вперто стояла на своєму й жодного разу не обмовилася. Усе так і було. Почула плач, вийшла і побачила дитину. Як потім дізналася, допитувалися і в селі. Ніхто нічого не знав. Зате Даза на той час знала вже інше: в Лучинцях більшість жителів симпатизують повстанцям, або, як тут казали, бульбашам, українській партизанці. Кілька хлопців з Лучинців досі знаходилися в лісі, до десятка сімей з невеликого села вивезені до Сибіру.

Зрештою їй дали спокій, тільки й того, що підписала кілька протоколів з приписом: «З моїх слів записано вірно». Вірно все записали, що відповіла. Тільки й усього, казала собі Даза. Вона боролася за себе й ту дівчинку. А дівчинку, як вона довідалася, відвезли до обласного центру, в будинок дитини.

16

Ще кілька разів навідувалася Олеся і на майдан Театральний, і в штаб місцевої помаранчевої команди. Про Ярослава Довганя ніхто нічого не знав. Цей хлопець був наче невидимкою, яка з'явилася нізвідки і розтала в повітрі.

«Що ж, не судилося, — вирішила Олеся. — Моя спроба й так була принизливою. Треба вертатися до Києва».

Вона ще побувала в лікарні, провідала дядька Андрія, котрий страшенно зрадив і жартував, чи не збирається вона виходити заміж.

— Я за тим і приїхала. — Олеся усміхнулася, та усмішка її відразу кудись полетіла.

Познайомилась і з сусідом Андрія Степановича по палаті — Тарасом. Їй майже відразу стало зрозуміло, що хлопець на неї «запав», це було звично й банально, але Тарас не справив на неї жодного враження. Про таких вона казала: простий як дошка. Або ще грубіше — прямий, мов телеграфний стовп. Був простішим ще за Костика-Льолика.

Олеся вирішила було вертатися після цих відвідин до Києва, та бабуся Даза сказала, що збирається до того села, де колись працювала, починала працювати, коли медучилище закінчила. Олеся запропонувала поїхати вдвох. Бабуся зирнула на неї якось дивно — насторожено і начеб неприязно чи й підозріло — й відповіла, що мусить поїхати сама. Там вона, бачте, має з деким зустрітися зі своєї молодості.

«Ну й нехай, ну і їдь собі», — сердито подумала Олеся, та все ж вирішила почекати, хоча б із чемності, бабусиною повернення.

Молодість бабусі загубилася десь в епосі динозаврів. Була нереальною, як і час, коли люди могли обходитися без комп'ютерів і сотових телефонів (хоча Олеся донедавна ще сама обходилася), час всіляких першотравневих і жовтневих демонстрацій та маївок.

Бабуся поїхала, Олеся провела її на автовокзал, дорогою назад вирішила здзвонитися ще з однією луцькою подругою — бо що ще робити, як не зустрічатися? І раптом дорогою, у маршрутці, озвався її сотовий — незнайомим і водночас знайомим, та ще й яким знайомим голосом.

— Доброго дня, Олесю. Пізнаєте?

— А хто це? — Олеся вдала незнайку-забудьку.

— Ярослав.

— Ярослав? Пробачте, який Ярослав? — Олеся наче й не шукала цього хлопця.

Приглушила серцебиття й наказала своєму голосові бути байдужим. Далеким. Чужим.

— Ми ж із вами познайомилися в Києві, на Майдані.

Його радісний було голос явно набув відтінків розчарування. Одразу потьмянів.

Олеся подумки показала йому язика. Голосові і його власникові. Озався. Даремно вона його шукала. Да-рем-но. До-ре-мі...

Та маленький дідечко вже сів на її вухо й прошептав, що не даремно, ні, не даремно.

— Мені передавали, що ви мене шукали.

«Ах, уже передали», — подумала Олеся.

— Хто? Ми справді знайомі?

Бух, бух — десь стріляють гармати.

Не гармати — гахає дурне серце.

Серце сьомого року.

Чого вона так хвилюється?

Сьомий рік дійсний у Києві. Чи він дійсний скрізь?

— Ви сходите? — питає її хтось.

Ага, сусід по маршрутці. Чи вона виходить... Куди?

— Ну, будь ласка.

Чоловік протикається мимо неї. Зачіплюється за її гострі коліна. Нарешті цей ведмідь лізе далі.

— Ми ж на Майдані зустрічалися, розмовляли, — повторює-нагадує Ярослав.

— Ах, на Майдані... Здається, я щось пригадую.

— Але ж мені сказали, що ви мене шукали. — Тепер голос Ярослава затремтів, наче свічка на вітрі.

— Сказали? Так, здається, я про вас у когось питала... Я приїхала в гості до мами... На новорічні свята...

— Я ж не знав номера вашого мобільника...

«То треба було спитати», — подумала Олеся, а в трубку:

— То що ви хочете?

— Зустрітися, — просто сказав. — Я, на щастя, мав номер вашої подруги, ну, тієї, з якою ви приходили на Майдан...

«Лілька, паскуда, і номер мобільника дала!» — мало не вигукнула Олеся.

Ярослав тим часом продовжував:

— Я мусив подзвонити до неї і взнати ваш номер.

Отже, Лілька зберегла її номер, не стерла, не викреслила з пам'яті. Чомусь тепло розлилося Олесиним тілом. Їй досі не байдуже ставлення Лільки?

— То де ми зустрінемося? — спитав Ярослав.

— А ви цього хочете? — Олеся лукавила й уже боялася свого лукавства.

— Дуже. Давайте зустрінемося біля «Майдану». Ми ж на Майдані познайомилися... Тільки в Києві... То чому б і в Луцьку там не зустрітися...

— На Театральному?

— Ні, в нас же є такий бар. Хоча, може, ви й не знаєте. Тоді — на Театральному. А звідси підемо до того, барного «Майдану». Треба ж відзначити, що ви знайшлися...

«Це я знайшлася?» — Олесі, проте, були приємними ці Ярославові слова. Отже, шукав. Але міг би й раніше подзвонити Лільці.

Вона ледве не проїхала свою зупинку. І, коли виходила, подумала: «Нічого не минуло. Ти таки втріскалася, подруго».

Що втріскалася, вляпалася по самі вуха, вушка, вушенята, Олеся переконалася, ледве побачила Ярослава надвечір на Театральному біля пам'ятника Лесі Українці. Легенько обійнялися, тернулися щокою об щоку. Усе як і належить. Але Олесина щока спалахнула маковим вогнем. Тілом розлилося блаженство — лише від доторку щоки? Ні, від запаху щоки. Чоловічого запаху. Від сяйва його очей. Від цієї постави — високий, худорлявий, але міцний хлопець, ні, чоловік у моднячій куртці. А втім, куртка могла бути якою завгодно. Навіть куфайкою. У ній був Він. Саме так, з великої літери. Він. Її. Тепер Олеся знала це напевне.

Вони пішли до того, іншого «Майдану». Бару. Чи бару-ресторану. Там пили вино з особливим смаком. Розмовляли, жартували, сміялися. Здавалося, вони знають одне одного тисячу літ. Потім слухали гру і спів якогось місцевого фольклорного гурту. І Олеся вперше танцювала на невеличкому п'ятачку з коханим (так, коханим) і тулилася до нього, як маленьке сліпе кошеня. Довірливо й ніжно. Ніжно й довірливо. Ще за столом він признався, що побоявся далі з нею спілкуватися — там,

у Києві. Бо ж вона столична штучка (не ображайтеся, Олеся, я так думав), а він всього лиш якийсь там провінціал. І боявся, що вона подумає: клеїться до столичної панянки.

— Це я штучка? — Олеся всміхнулася збентежено. — Та я штуkenція. — І засміялася. — Я — щука. Зубата. І вас з'їм.

— Я не проти, — сказав Ярослав.

— Навіть так...

Вони зустрічалися щодня. Цілий тиждень. До Різдва, на Різдво і після. Слухали колядки — в соборі, палаці культури. Після другого такого концерту Ярослав, трохи ніяковіючи, сказав, що хотів би запросити її до себе. Він винаймав у Луцьку однокімнатну квартиру, бо ж був сам з районного містечка.

— Гарзд, поглянемо, де ти живеш, — сказала Олеся. — Куди ти дівчат приводив.

— Я ще нікого туди не приводив, — сказав Ярослав трохи начеб сердито.

— Ой чи...

Але їй було приємно чути таке. І вона вже знала, що станеться цього вечора. І сталося те, що й мало статися. Олеся зосталася ночувати у Ярослава. Зателефонувала мамі й сказала, що лишається ночувати у шкільної подруги.

Вона не знала, що колись майже так само її мама казала своїй мамі, бабусі Дазі. Але мама Віталія, дозволяючи Олесі заночувати у подруги, раптом пригадала той свій київський дзвінок. З телефонної будки на засніженій вулиці. В обіймах Едуарда-Еміра.

Їй стало млосно. Вона сама лишилася у квартирі. Андрій іще перебував у лікарні. Мама Даза мала вже повернутися, але ще не вернулася. Тільки теж подзвонила й ошелешила, що зараз не в тому селі, а у Львові.

— У Львові? — Віталія не на жарт стривожилася. — Як ти там опинилася?

— Вернуся — розповім, — сказала мама Даза. — Не бійся, я не розвалюся. Я попросила кредит у дядька, якого, здається, звать Часом. І не заблукала. І в мене ще нема хвороби Альцгеймера.

— Мамо, ну що ти... Але Львів...

Справді, чого там опинилася мама?

Може, вона поїхала шукати батька її, Віталії? Пригадала загадкові слова мами Дази про те, що її батько був чудовою людиною... Що доля його невідома... Чому невідома? У мами було драматичне кохання? Мама казала, він кохав іншу. Вона прощала, не мала зла. Приреченість? Жертвоність? Готовність віддати долю на закляння? Але ж усе це так не схоже на маму Дазу...

Віталія сиділа, і їй дуже захотілося, щоб хтось ще подзвонив. Може, Андрій не спить? Але сама порушувати його спокій не відважилася. Йому й так нелегко. Тіло виздоровлює, тільки ходити вже навряд чи буде. Дарма. Вона його не покине, кохатиме за будь-яких обставин. Гірше інше. Світлана, дочка Андрія, навідалася тільки раз. Без онука. Він, бачте, в лікарні може підхопити інфекцію. А їм за тиждень вертатися в Грецію. Усе-таки вертатися. Ні, не тривожитиме. Але чому, чому опинилася у Львові її отаємничена мама? Вирушаючи в поїздку до того села, вона сказала якось також загадково, що шукає дуже важливі сліди... Якщо не батька Віталії, то кого?

17

Даза, Даздраперма Снігурець справді йшла чи їхала шукати сліди. Люби Лук'янченко. Ні, того, що було дотичне до її колишнього імені.

Минуле, неначе вода, пролита на підлогу крізь щілину, щілину пам'яті й усього того, що було її долею.

Пам'ять просочувалася крізь її шкіру, ставала нею самою.

Пам'ять-шкіра стискала, щоб вибухнути.

Чимраз дужче. Не віддалялася, а ставала джерелом, якого нічим не загасити, не загатити. Те, що сталося колись, кликало до себе. Давно збагнула — опиратися йому марно. Марно опиратися. Марно. Мар...

Вона й не опиралася, як колись. Не проганяла, мов небажаного гостя-комаху. Не вбивала, а з якогось часу стала пестити і ростити. Наближати. Бо зрозуміла, що саме це є її порятунком.

Єдиним, єдино можливим порядком.

Тоді вона попрацювала у Лучинцях ще рік. Головний лікар районної лікарні перевів її до себе — у зв'язку з виробничою необхідністю. Він зумів її оцінити.

Дивлячись на неї, а швидше голублячи вже вицвілими очима, якось сказав:

— Пташечко, Любов Миколаївно, ви природжений лікар. Був би гріх не позловживати цей рік, до того, як закінчиться ваше направлення, не позловживати щодо вас службовим становищем.

— Я потрібна і в селі, — спробувала опиратися Люба.

— Ви потрібні людям, — сказав Платон Олексійович. — А в Лучинці, щоб вас не мучила совість, я витребую і фельдшера, і медсестру.

І трохи лукаво посміхаючись:

— Ну хочеться мені, старому, щоб ви зі мною попрацювали, Любонько. Така вже стареча примха.

Так Люба-Даза стала працювати в районній лікарні. Її підселили в гуртожиток до іншої медсестри. Давно визначила долю: готувалася до вступу в медінститут.

Час від часу згадувала дівчинку, порятовану нею. Мала істота, котра виявилася такою живучою, начеб відсувалася кудись далеко, в напівреальне минуле. Було й не було. Сталося, бо так мало статися. Так вона думала, коли згадувала. І з якогось дня, з якоїсь згадки стало рости бажання — дивне, схоже на маленьку квітку, яку несподівано бачиш біля своєї оселі. Коли хочеться, щоб квітка та виростала й розцвітала. Щоб росла разом з тобою, а ти з нею.

«Тільки побачу, — думала Даза. — Я ж її порятувала».

Вона немовби знову несла ту дівчинку на руках — крізь ліс, осінній холод, свої страхи. Втікала од звуків за спиною, людських голосів, гурчання машини. Боялася, що наздоженуть або когось зустріне. Боялася, щоб крихітна істота не померла в неї на руках. Думала про те, що мають вижити обоє.

Усе це думала й відчувала тоді, коли йшла, а тепер верталася до цього по-новому. У якийсь момент відкрила, що їй подо-

бається вертатися. Начеб прагла згадати щось нове, їй невідоме, що мусила згадати.

Незабаром нагода випала. Її направили на дводенний семінар медсестер. До Луцька, де знаходився будинок дитини.

Вона мовби забула першого дня про давнє бажання. А от другого щось почало муляти. І в обідню перерву запитала в когось із луцьких медсестер, де знаходиться в Луцьку той будинок. Будинок, що кликав.

Тоді громадський транспорт навіть в обласному центрі ходив рідко. Правда, й саме місто було набагато меншим. Зрештою Даза, яка ризикувала запізнитися на останнє семінарське заняття, знайшла продовгуватий одноповерховий будиночок. Спершу направилася до колеги-медсестри. Жінка років сорока п'яти з ряботинням на обличчі не могла второпати, чого хоче ця несподівана відвідувачка.

— Просто побачити? Це ж не передбачено інструкцією...

— Я дуже вас прошу, допоможіть, — сказала Даза так прохально, як тільки могла.

— Добре вже, тільки я мушу сказати директорці, — змилосердилася медсестра.

Директорка — огрядна, привітніша на вигляд, підтвердила: так, вона пригадує, був такий випадок, що привезли з такого-то району. Ця дівчинка ще у них. Назвали її... назвали... — директорка заглянула в якийсь талмуд, — так, назвали Віталією. Вітою. Бо ж Віта — то жива, життя. Так і назвали.

Директорка звеліла покликати виховательку. А тій наказала провести товаришку медсестру, котрій колись підкинули (так і сказала — підкинули) дитину, до тієї дитини. Хай подивиться, це не забороняється. До Віталії Середи. Бо ж привезли в середу, то таке прізвище й дали.

Вихователька завела Дазу до чималої кімнати. Там вовтузилися — на підлозі, у манежах — десятків два малюків. Хто сидів на маленьких стільчиках, хто розглядав іграшки чи грався ними. Вихователька, яку звали Ніна Михайлівна, придивилася, наче визначала, хто їй потрібен, і ткнула пальцем.

— А ось і наша Віточка.

Зачувши ім'я, маленька дівчинка у сірому платтячку повернула голівку. Тканинна лялька випала з її маленької руки. Подивилася. Відвернулася, знову зиркнула зацікавлено. «Вона схожа...» — народилася і вмерла думка.

— Йди-но сюди, Вітусю, — покликала вихователька.

Мале подибало до двох тіток. Спинилося на півдорозі, насторожено, трохи злякано глипнуло на Дазу. Даза нагнулася, присіла і зустрілася зі світло-сірими, голубуватими оченятами. Дівчинка дивилася не лише насторожено, а начеб вивчаюче. Та раптом настоорога змінилася явною цікавістю. Даза подумки дорікнула собі, що нічого не принесла — от розтяпа! Вона простягла до малої руку. І та сьйнула оченятами ще раз, мов щось вирішуючи, раптом схопила Дазу за палець. Потягла до себе і всміхнулася.

— Віточка у нас розумниця, — сказала вихователька. — Не тільки ходити вміє, а вже й слова вимовляє. Ну, Вітусю, скажи тьоті якесь слово. Ну... скажи — тьо-тя...

Мале дивилося так, наче хотіло поглинути, ввібрати в себе Дазу. Принаймні їй раптом так здалося.

— Тьо-тя, — ще раз промовила Ніна Михайлівна.

— Тьотя, — повторила слухняно, не відпускаючи Дазиного пальця, дівчинка одним видихом.

І раптом обдарувала Дазу ще раз слабенькою посмішкою. І пролепетала:

— Ма, — і затнулася та після паузи видихнула ще один склад: — Ма...

— Нє, ну ви бачили таку розумаху? — очі виховательки зволожилися. — То тьотя, Віточко...

Несподівано Даза відчула, як їй до горла підкочується тугий клубок, як сіра плівка застилає очі.

«Що ж це таке?» — майнула думка.

Дівчинка вперто не хотіла відпускати її палець. Даза поволі вивільнила його і погладила Віточку по голові. Та підвела оченята й раптом зітхнула. Якось наче не по-дитячому. Глибоко, з явним жалем.

— Я ще прийду до тебе, Віточко, — пообіцяла Даза. — І подарунок тобі принесу...

— Тьотя обов'язково прийде, — сказала і вихователька. — І цукерочку принесе маленькій Вітусі. І вам принесе, дітки.

— І мені? — спитала дівчинка з круглим личком.

— Аякже. І тобі, Танечко. І Людочці. І Ромчику. Всім.

Підводячись, Віта завважила, що діти оточили їх півколом. Переважно дівчатка. Сирітки.

«Ну нащо так?» — подумала Даза.

— Помахайте ручками тьоті, — звеліла вихователька.

Діти замахали крихітними ручками. Даза ще раз поглянула на Віту й поспішно відвернулася. Швидко пішла до виходу. Уже на дворі вихователька, певно, помітивши її стан, сказала:

— Ви не переживайте так. Тепер сиріт багато. Що поробиш — од війни ще не зовсім оговталися. А їм тут добре. Стараємося всім забезпечити. Правда, як три роки минає, мусимо в дитячий будинок віддавати. Часом, правда, буває, що ще до того усиновляють чи удочеряють. Тико тепер трудно людям жити... Ну, будьте. Якщо хочете, можете ще до Віточки навідатися. То ж, щитайте, ваша похресниця. І ви їй, видно, сподобалися.

Даза верталася до лікарні, де проходив семінар, сама не своя. Час від часу тілом пробігали дрібні дрижаки. Перед входом витерла сльози.

«Я, виявляється, надто чутлива, — подумала. — Надто... Тепер справді багато сиріт... Я й сама сирота...»

Почула голос виховательки: «Їм у нас добре». А потім слова про те, що в три роки в дитбудунок відправляють. Згадала свій дитбудунок...

Ще дорогою в селище з'явилася думка: якщо дітей усиновляють чи удочеряють, то чому не може удочерити вона? Їм удвох буде справді добре. Добріше. Ліпше, ніж у цьому будинку. Думка росла й міцніла. Через два місяці Даза знову поїхала до Луцька. Вона боялася, що Віточку — таку гарненьку й розумаху, як її назвала вихователька, вже хтось удочерив. Явилася в будинок дитини з подарунками — іграшками, цукерками, навіть маленьким

платтячком. Віта Середа, на щастя, була на місці. Даза цього разу взяла її на руки, пригорнула до себе. Тернулася щокою. Дівчинка засміялася — тихенько, а потім дзвінко.

«Як же вона пахне», — подумала Даза і вимовила вголос:
— Які ж ми пахучі, манюня моя.

Дівчинка щось залепетала. Торкнулася ручкою Дазиної щочки. Даза почувалася щасливою, на сьомому, десятому небі од щастя, й боялася одного — що вона от-от заплаче, розреветься, як дурне коровисько.

Вона ще вийшла з Вітою на руках надвір, пройшлася невеличким садком біля будинку. Мала обхопила її шию ручками. Тислася, горнулася так міцно й ніжно, що Даза подумала: «Як же ми прощатися будемо?»

Та прощатися довелося. Вітуся дивилася на неї оченятами тривовжними й зляканими. Скривилися її губки, й вона пролепетала:
— Ти при... при...

Даза здогадалася — питає, чи вона прийде? Чи ще прийде...

— Аякже, моя рідненька, — сказала вона. — Я обов'язково прийду. — І вже тихіше, швидше до себе, ніж до малої: — Я тебе нікому не віддам.

Однак виявилось, що на шляху задуму, який тепер остаточно визрів, стоять неабиякі перепони. Завідуюча пояснила — неодруженим особам удочеряти дітей не дозволяється. Хіба що, хіба що (тут вона якось пильно чи підозріло глянула на Дазу) за одним винятком.

— Кажіть, — видихнула Даза.

— Якщо є довідка, що в майбутньому така жінка не зможе мати власних дітей.

«Така довідка в мене буде», — вирішила Даза.

Повернувшись до селища, вона другого ж дня заявила до кабінету головного лікаря. Виклала Платону Олексійовичу, що хоче удочерити дівчинку. Ту саму, яку їй колись, майже три роки тому, підкинули. Вона не стане приховувати: їй для цього потрібна довідка. Довідка про те, що в майбутньому вона не зможе мати дітей.

— А ви справді не можете мати, Любове Петрівно? — Головлікар дивився пронизливо і вивчаюче воднораз, і під тим поглядом Даза-Люба спаленіла.

— Я не знаю. Але я дуже хочу... Хочу, щоб Віта, ця дівчинка, стала моєю донькою.

— Ви, отже, штовхаєте мене на обман, грубе порушення закону?

Голос Платона Олексійовича покрижанів.

— Ви... Вибачте. — Даза готова була провалитися крізь землю перед людиною, котра так її цінувала, ба, майже по-батьківськи любила.

— Ох, Любо ви наша, Петрівно, — сказав головлікар. — Біда з вами, екзальтованими дівчатами...

— Я не екза...

Даза не договорила. Розпач охопив її. Що ж тепер їй робити? Виходу нема...

І тут вона почула:

— Ви справді так хочете... мати... цю дитину?

— Так, — Даза аж вигукнула. — Дуже хочу. — І далі гарячково: — Я клянусь вам, що в майбутньому не матиму своїх дітей.

Після невеликої паузи Платон Олексійович заговорив і сказав, що він, звичайно, розуміє її благородний порив. Але він не радить цього робити.

Даза почула:

— Ви, Любочко Петрівно, я не боюся повторитися, природжений лікар. У вас талант до лікування. На додачу, я б сказав, блискуча лікарська інтуїція. Уже зараз саме лікарська. Вас чекає, я передбачаю, більше того, я певен, неабияке лікарське майбутнє. Можливо, я розмовляю і так от переконаю майбутнє світило нашої вітчизняної медицини. Не посміхайтесь. Я вам не лещу, а кажу правду. Я з великим задоволенням наступного року дам вам рекомендацію на вступ до медичного інституту. Хочете — до Львова, а ще ліпше — до столичного. А з дитиною вас туди навряд чи приймуть. А якщо й приймуть, де і як ви там житимете? Заочного ж медичного навчання немає. Ще і ще

раз подумайте. Ви молода і перспективна. Вийдете заміж і народите свою доньку. А захочете — дві. Усе. Жодних заперечень. Ідіть і думайте. Хоча що тут думати... Ви ще колись згадаєте слова старого лисого Платона...

Даза думала цілий день і майже безсонну ніч. Тої ночі у темряві їй здалося, що чує легкі дитячі кроки. Хтось підійшов до її ліжка.

— Я тут, Віточко, — прошепотіла Даза.

Вранці вона з невиспаними червоними очима зайшла до Платона Олексійовича.

Ще через місяць з усіма необхідними довідками, навіть про те, що має задовільні житлові умови (головний лікар вибив їй як молодому спеціалісту малесеньку квартиру, хоч і без зручностей), з блискучою характеристикою, поїхала до обласного центру. І був світлий осінній день, коли до кабінету завідуючої будинком дитини привели Віту, а Даза схопила дівчинку на руки, притулила рідне пахуче тільце до грудей і сказала тихо і ніжно, як тільки змогла:

— Вітусю, я твоя мама. Я твоя мама, Вітусю.

18

Даздраперма виїхала з Луцька вранці й за дві з половиною години була вже в центрі району, до якого тепер належали Лучинці. Довелося, правда, чекати півтори години на автостанції, доки не відправилась маршрутка, яка проходила через її колишнє село.

Лучинці вона, звісно, не впізнала. Майже не впізнала. Хоч і мала досі добру зорову пам'ять. Центральна вулиця була заасфальтована. Жодної хати під солом'яною стріхою, а тоді — більшість. Хати геть не ті. Проте чим далі віддалялася від центру села, тим більше нараховувала хат із забитими вікнами, з пустими очницями, без скла.

«Бідне моє село, — подумала. — Моє?»

Ось, здається, і хата, в якій знаходився медпункт. Обкладена цеглою, у ній явно живуть люди. Даза вже знала, що теперішній фельдшерсько-акушерський пункт є в сусідньому більшому селі.

Жінка в тій хаті, що вийшла на її стукіт, подивилася здивовано й насторожено: чого ти хочеш, стара бабо, хай і пристойно вдягнена? Може, яка прохачка чи обманщиця?

Даза пояснила, що вона тут колись працювала. Медсестрою. А потрібна їй тітка Мокрина, котра жила неподалік.

— Мокрина? — перепитала жінка. — Так вона давно померла. Літ уже з тридцять буде.

— А хтось з її родичів є?

— У їхній хаті дочка живе. Десь такого віку, як ви-те, може, трохи молодша.

Даздраперма направилася до хати, на яку вказала жінка.

Стара бабця, котра лежала на ліжку й виглядала змученою, прошамотіла:

— Кажете, маму мою знали? Щось міні казали покійниця, про дохтурку якусь... Дай, Боже, пам'ять...

Усе ж Даза не дала відчаю обсісти її. У селі досі існувала тепер уже не початкова, а неповна середня школа. Там їй порадили звернутися до колишнього вчителя, котрий написав історію села, яку ніяк не міг видати, бо не міг знайти грошей для цього.

І ось Даза в хаті теж старого, але ще доволі міцного чоловіка. Він називає їй кілька імен місцевих репресованих і колишніх повстанців. Серед них Даза чує знайоме ім'я. Марина. Марина Лащук. Пішла в повстанці вслід за хлопцем з сусіднього села й зникла безвісти.

— А фотографії її у вас нема? — Даза подивилася з надією.

— На жаль, ні, — зітхнув вчитель. — Коли вона в лісі опинилася, емгебісти родину вивезли до Сибіру, трус робили, то всі карточки й забрали. Пропав її слід. Як і багатьох.

«Не пропав», — думає Даза й пригадує, як схожа Віталія на ту жінку в схроні.

Учитель, Дмитро Микитович, радить у райцентрі звернутися до голови місцевого повстанського братства. Називає його ім'я. Разом з незвичною гостею чалапає до свого зятя, котрий за сто гривень погоджується відвезти Дазу до райцентру.

Їй пощастило на другий день, коли після ночівлі в маленькому райцентрівському готелі Даздраперма за допомогою працівниці місцевої адміністрації розшукала голову того братства, сивого як лунь, проте жвавого дідка. Розповіла йому свою історію. Раптом згадала псевдо — Карий. І почула:

— Та вам же Матвій потрібен. Матвій Білітюк.

— Матвій? — У серці Дази прокинулася надія, бо до того все більше огортав відчай, відчуття, що даремно вона, стара баба, вибралася хтозна чого в цю поїздку.

— Так. Років десять тому приїжджав до мене. Ну, а перед тим, давно вже, ще у п'ятдесяті роки, як звільняли нас, тих, хто живий лишився, він, казав, тоже приїжджав... Бо тоді йому не можна було назовсім на Волинь вертатися... То він поселився на Донбасі, на шахті робев. Ну, й навідувався в наші краї. Він сам з Кроток, то за верстов шість од Лучинець. Казав, що в нього дівчина була з того села, з Лучинець. За ним пуйшла, до лісу. Там вроді як і жинелися. І дитя там роделося, у схроні їхньому. А потому десь там на завданне пушов. У засідку потрапили. Ну, його пораненого і зцапали. Переживав сильно, казав, що жінка там з дитиною осталися. Ну, а як вернувся з Півночі, з Норильська, то з Донбасу став наїжджати. Слід, значиця, шукав їхній. А тая тітка Мокрина, про яку ви-те кажите, й об'яснела йому, що й до чого. Ну, він й міні розказував, що на слід натрапив, тико йому одвітили, що вдочерили, а хто — ни можна було сказати. Він і вас шукав...

— У мене тепер інше ім'я, — сказала Даза.

Авжеж, у неї було інше ім'я.

Поміняла не тільки тому, що хотіла своє, колишнє, яке з батьками зв'язувало, з минулим, рідним, повернути, а й тому, що боялася... Так, боялася. Що її знайдуть, що дочку, з часом усе більш схожу на жінку з лісу, забере той чоловік, її справжній

батько. Розшукає, пред'явить права. Передчувала, що вижив? Він, певно, Матвій Білітюк, розшукував медсестру Любу, Любов Петрівну Лук'янченко.

Дазою Снігурець вона знову стала у п'ятдесят сьомому. Надія розшукати маму (а раптом жива?) з'явилася незабаром після того, як удочерила Віталію, доньку Матвія Білітюка. Через півроку помер Сталін, а ще через рік почали повертатися ті, хто опинився у Сибіру, Казахстані, на Колимі. Чутки про ці повернення доходили й до їхнього селища. А потім заговорили про реабілітацію. Даза-Люба дізналася, що рідні — сини, дочки, дружини — можуть довідуватися про долю своїх близьких. Але як чинити їй? Вона ж мала зовсім інше ім'я, обдурила закон і державу. Даза боялася, що покарають, що навіть можуть забрати її щebetливе щастя, що стало найріднішим у світі, — Віточку. З того селища вона перебралася до іншого райцентру. Бо теж боялася, що хтось розкаже доньці про те, що вона їй не рідна.

Їй неймовірно пощастило. Якось після роботи Даза, усе ще Любов Лук'янченко, переглядала газету. У замітці про якусь там нараду в Києві наштовхнулася на речення: «На нараді виступив завідуючий відділом ЦК КПУ О. І. Терент'єв». Щось їй нагадувало це прізвище. Когось нагадувало. І раптом Даза стрепенулася. Може... Може, це дядько Сашко, товариш тата по роботі в Києві, в тому наркоматі, наркоматі харчової промисловості? Він, здається був татовим начальником, першим заступником наркома, чи що. Наче блискавка у мозку спалахнули слова... Почуті того пізнього вечора, коли тата забрали... Слова про те, що Сашко Терент'єв по старій дружбі попередив... Попередив про арешт? А отже, міг знати про її батька, справжнього батька, щось більше. А може, й про долю мами... Раптом вона вижила...

З того дня Дазу обсіло й стукало дедалі наполегливіше рішення: вона має знайти, розшукати О. І. Терент'єва, зустрітися з ним. Пересиливала страх, гнала недобрі думки. Будь що буде.

Через три з половиною місяці вона поїхала до Києва. Доглянути Віту попросила колегу по роботі. Цілу дорогу її переслі-

дувало бажання облишити цю загію. Але страх — покарання, втрати доньки, найріднішої тепер істоти на землі, — пересилувало бажання дізнатися про долю батька. А ще більше мами. Мами — нила її душа. Мами Рити...

На Київському вокзалі в довідковому бюро спитала, як добратися до ЦК партії. Жінка за віконцем відповіла, що ЦК знаходиться на вулиці Орджонікідзе, а дістатися туди можна таким-то тролейбусом. До Хрещатика. А там питає.

— Дякую, — сказала Даза.

— Будь ласка.

Жінка за маленьким віконцем із тріснутим склом у кутку нагнулася, й Даза почула:

— За справедливістю приїхали?

— Не знаю, — сказала Даза.

Один з двох міліціонерів при вході до масивної будівлі ЦК партії сказав, що коли вона хоче потрапити до товариша Терентьєва, то треба записатися на прийом. Хоча, здається, завідувачі відділами прийому не ведуть, тільки раз на місяць секретарі ЦК. Так що нічим допомогти не може. Хіба хай звернеться у бюро перепусток чи у відділ звернень і скарг. Це в будинку через дорогу від ЦК. І спитав:

— Ви член партії?

— Ні, — відповіла Даза.

— Шкода, — сказав міліціонер. — Бо тоді могли б попроситися на прийом як член партії. Членів партії він зобов'язаний приймати. А так... Хіба напишіть листа товаришу Терентьєву. Може, й відповідь.

«От і все», — подумала Даза.

І все ж вона вирішила не здаватися. Сказала, що колись її батько працював разом з товаришем Терентьєвим, вони навіть дружили.

— І коли це було?

В очах міліціонера з'явилося щось схоже на цікавість.

— Ще до війни. Але товариш Терентьєв... дядько Сашко... Може знати щось про долю мого батька... Наші сім'ї дружили...

— Дядько Сашко...

Ці слова явно подіяли. Міліціонер підняв трубку телефону.

— Товаришу капітан, тут якась громадянка хоче потрапити в ЦК... Та ні, не буянить... Молода... Та я їй пояснив, що й до чого... Але вона запевняє, що її батько працював разом з товаришем Терентьевим... Та каже, що навіть сім'ями дружили. Добре, я скажу... Єсть!

І, поклавши трубку, до Дази:

— Зачекайте, зараз до вас вийдуть...

За пару хвилин з'явився, але не міліціонер, а чоловік у цивільному. Звелів іти за собою. У невеличкому кабінеті, за поворотом довгого коридору, з єдиним столом і трьома стільцями, попросив пред'явити документи. Даза знітилася, все ж дістала паспорта.

— Лук'янченко Любов Петрівна, — прочитав чоловік. — Живете у Волинській області?

— Так.

— Як звали вашого батька?

— Роман Васильович Снігурець.

— Он як? Чому ж ви називаєте людину із зовсім іншими даними своїм батьком?

— Він справді був моїм батьком. — Даза раптом відчула, як у неї пересохло в горлі, але разом із тим всередині наче все посвітлішало, виструнчилося, вона й сама вся стала мов натягнута струна. — Я змінила ім'я під час війни. Жила в одній жінки на Полтавщині, от вона й записала мене, — вона вирішила йти ва-банк, будь що буде, — як свою дочку. А мій тато, Роман Васильович Снігурець, працював разом з товаришем Терентьевим. Я думаю, це можна перевірити.

— І ким працював ваш батько?

— Заступником міністра, вибачте, наркома, здається, харчової промисловості.

— Он як? — Чоловік глянув трохи тепліше й зацікавленіше. — Він був репресований?

— Так. І саме товариш Терентьев тоді заступився за мого батька.

— Цікаво, цікаво. — Чоловік зі сталеві-сірими очима постукав пальцями по столі. — То що ж ви хочете?

— Можливо, товариш Терентьев щось знає про долю тата. І мами. Я дуже прошу вас... Запитайте його... Він повинен пам'ятати тата...

— Що ж, ми справді зараз запитаємо, — сказав чоловік трохи іронічно й погрозливо водночас.

Потім він взявся за трубку, накрутив диск телефону.

— Приймальня товариша Терентьева? Доброго дня. Вас турбує помічник чергового по ЦК Лапін. Якщо можна, зв'яжіть мене, будь ласка, з Олександром Івановичем. Так, Терентьевим, до того ж нестандартна справа. Стосується його. Добре, я почекаю.

Чекати довелося, як здалося Дазі, цілу вічність. Їй захотілося встати і втекти геть звідси. Але куди?

Нарешті наче з далини почула голос:

— Доброго дня, Олександр Івановичу. Лапін, помічник чергового по ЦК. Вибачте, що турбую, але тут одна громадянка запевняє, що ви добре знали її батька. Працювали разом. Його звали Снігурець Роман Васильович. Начебто до війни працював заступником наркома харчової промисловості. Як її звати? Любов...

— Мене звати Даздраперма, — поспішно сказала Даза.

— Що? — Він прикрив рукою трубку. — Як ви сказали?

— Скажіть, що мене звати Даза, — випалила вона.

— Прошу вибачення, — помічник чергового у трубку. — Ця жіночка каже, що насправді її звати Даза. Ім'я нібито таке... Так. Добре. До побачення.

І до Дазі вже потеплілим голосом:

— Ви член партії?

— Ні.

— Тоді ось що... Олександр Іванович усе одно вас прийме. Йдіть, будь ласка, в бюро перепусток. Це в будинку через дорогу, там вам випишуть перепустку. За вашим паспортом. З перепусткою повернетесь сюди. Скажете в бюро, що перепустку для вас замовив сам товариш Терентьев. Я зараз подзвоню в бюро. Пред'явите перепустку міліціонерові при вході. Бажаю успіху.

Даза подякувала і пішла виписувати перепустку. Повернулася. Ще її перевірили на поверсі, де знаходився кабінет товариша Терентьєва. Ще було чекання в просторій приймальні, де вона почувалася маленькою, вдвічі меншою, і зніченою. І на решті слова жінки років п'ятдесяти з волоссям, зав'язаним у вузол на голові:

— Тепер ви зайдіть. Олександр Іванович чекає.

Олександр Іванович Терентьєв виявився огрядним, масивним чоловіком у сірому блискучому костюмі. Він вийшов з-за також масивного столу їй назустріч. Подивився пильно і раптом обняв, пригорнув.

— Даза. Дазочка... Виросла. Справжня красуня.

Потім була пам'ятна розмова за меншим столиком у кутку кабінету, за чаєм, який принесла секретарка. З печивом, що тануло в роті.

Даза розповідала про перебування в дитбудинку, про воєнні поневіряння, про те, як побоялася вертатися в той будинок. Про повоєнну долю. Вирішила нічого не приховувати. Окрім того, чиею донькою була дівчинка, яку вона удочерила. Олександр Іванович слухав, не перебиваючи. Потім вона почула слова колишнього друга її тата, після того, як розповіла про свої поневіряння:

— Роман був справжнім більшовиком. Дуже вмілим організатором. Та тоді... Час був такий, що ліс рубали і тріски летіли. Дуже летіли. Мене теж ледве не зачепило. Що поробиш... Чим я можу допомогти?

Даза сказала, що насамперед вона хотіла б отримати довідки про реабілітацію тата, якщо його реабілітовано, і дізнатися про долю мами. І змінити ім'я та прізвище. Усе як було повернути. Стати Даздрапермою Романівною Снігурець.

— Так, так, — сказав Терентьєв. — Звичайно, я тебе розумію. І все зроблю для доньки мого друга.

Він подивився на Дазу, наче щось зважував. Тоді промовив, як про вже вирішене:

— Зробимо ось як. Ти повертаєшся туди, де живеш, у те своє селище. Звільняєшся з роботи і виписуєшся. Виникнуть труд-

нощі — допоможемо. Приїжджаєш з донькою до Києва. Не дивуйся. Довірся мені. Ти мені віриш?

— Так, — тихо сказала Даза.

— От і добре. Ти повинна жити там, де й жила колись, — у Києві. Я тобі дам номер мого прямого службового телефону. Нікому його не показуй. Коли приїдеш до Києва — подзвони. Якщо я буду у відрядженні чи ще десь, назвеш своє теперішнє ім'я секретарці.

Він швидко щось написав і простяг папірець Дазі.

— Зверху мій телефон, унизу — приймальні. На той час тебе чекатиме кімната в гуртожитку. Якому — я чи моя секретарка тобі скажемо. Поселишся там, пропишешся. А далі я потурбуюся, щоб ти без перешкод, у прискореному темпі пройшла процедуру зміни імені і прізвища. Гадаю, прізвище доньки теж захочеш поміняти?

— Так.

— Що ж, це природно, — сказав друг її батька. — Це природно. Коли ти знову станеш Даздрапермою Снігурець за документами, подаси заяву в прокуратуру. Я знаю, що твій батько, як і мати, є в списках на реабілітацію. Ну, а потім я потурбуюсь, щоб тобі, як дочці визначного радянського працівника, дали позачергово квартиру за місцем проживання, тобто в Києві. Напевне, ту, колишню вашу квартиру, повернути не пощастить, а ось зробити так, щоб ти отримала хоча б однокімнатну квартиру, я, гадаю, зможу.

— Дякую, — сказала Даза, у якої зволожилися очі. — Олександр Івановичу... Дядьку Сашко...

— Нічого, нічого. — Терентьев поклав свою руку на її, ледько погладив. — Я в боргу перед тобою і перед Романом. Я... Мій обов'язок — допомогти доньці мого друга.

Даза виходила з величезного будинку ЦК, який здавався тепер таким теплим, світлим, і вірила й не вірила своєму щастю. Усе ж вона зробила все так, як радив дядько Сашко. Олександр Іванович. Після майже річної коловерті — переїзд до Києва, поселення в гуртожитку, зміна імені, по-батькові, прізвища

(донька стала Вітою Снігурець), подачі заяви до прокуратури, влаштування на роботу (звісно, теж посприям всемогутній за-ввідділом ЦК) — вона нарешті отримала довідки про реабілітацію Романа і Маргарити Снігурців. Дізналася, що тато був розстріляний 10 травня 1939 року, а мама померла в таборі «від паралічу серця» 2 лютого 1942 року.

Мама, лист якої з того табору вона колись власноруч порвала.

Мама, від якої вона, як і від тата, колись відмовилася.

Даза заплакала, плач переріс у ридання. Ніщо на світі не могло її розрадити, простити, виправдати найжахливішу помилку, провину її життя. Але жити треба було. Бо у дверях стояла і злякано дивилася на маму Віта, її Віточка, котрій ішов уже восьмий рік і яка закінчувала перший клас. Даза встала, склала мокрі од її сліз папірці. На якусь мить вона побачила мамине обличчя. Докірливі очі. Ні, не докірливі, а такі, які бачила тоді востаннє. Сумні, розпачливі, але з надією.

...Через тридцять п'ять років потому, уже в незалежній Україні вона добилася, щоб їй дали ознайомитися зі справою батька. В архіві СБУ гортала сторінки товстеної папки з пожовтілими сторінками. Вона дізналася, що донос, головний і вирішальний, на Романа Снігурця зробив його друг, перший заступник наркома Олександр Терентьев. Даза сиділа, вся затерпла, скоцюрблена від жахливого холоду, що скував її тіло — від кінчиків пальців на ногах і руках до маківки голови.

Жахливі звинувачення, котрі висував проти її батька його друг, раптом стали десятками, сотнями павуків, що повзали по залі архіву.

«Хоч би не збожеволіти», — подумала Даза.

— Вам погано?

Турботливий голос працівниці архіву привів її до тями. Вона пересилила себе й підвелася. Треба було жити, якимось жити. Йй, яка на той час втратила дочку й останні ілюзії...

«Ілюзії щодо чого? — спитала себе і далі подумки: — Усе не так. Але не так у чому? Хіба ти не знала, яке життя і люди в ньому?»

І все ж коли виходила з архіву, коли верталася в оселю, де її ніхто не ждав, стукало в тім'я, пробивало шкарлупу свідомості одне-єдине запитання: «Чому?»

Чому Олександр Терент'єв, якого тато вважав другом, не тільки зрадив, а й прирікав своїм доносом Романа Снігурця на смерть?

«Щось було не так і в дитинстві, й пізніше, — подумала Даза. — Те, за що відповідала я. Саме я. Може, я не так любила маму й тата? Просто любила, а більше вимагала уваги й ласки... Потрібно було інакше... Може, тоді не сталося б і моєї зради... Я однакова з дядьком Сашком, товаришем Терент'євим? А може, не Віта мене, а я потім зрадила і дочку? Ні-ні... Що ж це таке зі мною діється, що вже сталося — колись, що я не можу збагнути...»

Стала втікати од цих думок. Вони були більшими за неї і її свідомість. Було відчуття, що, розгадавши якусь загадку свого минулого, розгадає таємницю життя, таємницю буття взагалі.

Пізніше Даза багато передумає й проаналізує, співставить відомі факти і дійде висновку — друг її батька, який їй так допоміг, написав донос лише тому, що Олександр Терент'єв знав: мають репресувати й наркома, а його місце міг посісти енергійний, здібний, перспективний Роман Снігурець. Ось чого боявся і чому написав доноса давній друг Сашко... Наркомом не став, але вже по війні таки висунувся. Аж у ЦК.

Потім він допоміг їй. Допоміг, як навіть не сподівалася.

Мучила совість? Щось прокинулося? Боявся?

Коли Даза отримала столичну квартиру і с'як-так обставила її, зателефонувала до Олександра Івановича. Щоб подякувати й запросити на новосілля. Телефон не відповідав. Набрала номер приймальні — дізнатися, коли товариш Терент'єв повернеться з відрядження чи ще звідкись.

— Хто його питає? — почула голос секретарки.

— Даза. Даздраперма Снігурець. Я вам телефонувала. Була у вас.

— Я пам'ятаю, — голос у трубці наче подалів, а потім поближчав, набув іншого відтінку. — Товаришко Снігурець, Олек-

сандр Іванович дуже зайнятий. І буде зайнятий весь час. Гадаю, ви розумна жінка. Він зробив для вас навіть більше, ніж міг. Моя вам дружня порада: не турбуйте його більше. Це його прохання також.

Даза нічого не розуміла. Що сталося? Сказала: «Дякую. Вибачте». Поклала трубку.

...Тоді, в архіві, Даза вже знала: колишній друг її батька помер за п'ять років до того, як вона ознайомилася з батьковою справою, на дев'яносто першому році життя.

19

Зимового вечора на пероні Луцького вокзалу стояли троє жінок: молода, щойно по-новому розквітла, зріла, але з невтраченою красою, і сива, з очима, що ніяк не хотіли перецвітати. Їхню своєрідність по-чоловічому стримано відтінював високий вродливий юнак. Віталія і Ярослав проводжали Олесю і Даздраперму, котрі поверталися до Києва.

«Я найщасливіша з усіх нас», — подумала Олеся ледь-ледь засоромлено. Олеся, до нестями закохана і по вінця вихохана за ці два тижні, відколи вона поєдналася тілом і душею зі своїм коханим Ярославом, насилу втримувала в грудях своє «серце сьомого року». Вона сказала Ярославу, що забере його до столиці й хай він, її Ярославчик, не сміє заперечувати. Вона сама знайде йому роботу і де жити. Розуміла, що доведеться звертатися за допомогою до батька, Ігоря Леонідовича (саме так, подвійно, подумки його називала), але хай, один раз переборе гордість, адже йдеться про долю найдорожчого для неї. Її чоловіка.

Одним словом, Олеся поводитися, діяла і міркувала, як справжня власниця, котра спіймала і посадила в клітку велику тлусту синицю чи загнала туди журавля. А може, й набагато більшу птаху. Вона не хотіла чути й знати, що її жар-птиця тихенько квилить і проситься на волю.

Віталія теж почувалася щасливою. Головне — Андрій житиме, кістки зростаються, а що не ходитиме, то вже десяте питання.

Вона буде його ногами, а якщо треба, то й руками, чим завгодно. Ті його осоружні «гречанки» полетіли до країни, в якій усе є, але немає і не буде такого, як Андрій. Перед від'їздом вони таки зволили навідатися в лікарню й показати Андрієві внука. Віталія розуміла, що Андрієва радість віднині гірчитиме. Дала собі слово, що розшукає його неприкаяного сина і зробить усе, щоб батько і син відновили єдність душ.

Даздраперма пересилиювала свою втому. Вона так і не зустрілася з батьком Віталії. Виявилося, що Матвій Білітук живе не у Львові, а у львівських Карпатах, в далекому гірському селі. Його друг у львівському повстанському братстві розповів Дазі, що Матвій, коли звільнився з норильського табору і не отримав дозволу оселитися на рідній Волині, поїхав на Донбас. На донецькій землі робота знайшлася, так само під землею. То ж усе одно частка України, казав. Ще цілих двадцять з гачком літ спускався під ту чорну землю. Аж до старості лишався бобилем, бо не міг забути свою Маринку. Надія, що вона жива, казав, зігрівала його, не давала згинуту серед морозних північних таймирських заметілей.

Дазя почула історію, котру розказав Матвіїв побратим. То було вже на початку п'ятдесятих минулого століття. Матвій опинився на руднику поблизу селища Кайеркан. Там відбували каторгу чимало волинян. Разом зібралися на Святвечір перед Різдвом п'ятдесят другого року. Посиділи, тихенько заколядували. Під кінець ще тихіше заспівали повстанську пісню. Та хтось доніс табірному начальству. Може, й серед них виявився сексот, може, почув хтось, як співали й колядували в кутку бараку. Одним словом, через день усіх їх послали стояти живими «колишками». Було в тому таборі таке страшне покарання. Місцеві жителі, ненці, привозили до табору для начальства й охоронців оленину й оленячі та песцеві шкірки. А взимку там цілу добу довга й темна полярна ніч. Добре ще, коли зорі блимають та часом місяць підсвічує дорогу. А буває, що тільки холодний пронизливий вітер свище й мете пурга. Та навіть за тихої погоди в темряві суцільній ті, хто віз до табору м'ясо

й хутро, кілька разів звальювалися в урвище біля дороги до табору. От і придумав начальник табору, чи хтось підказав йому, позначати ту дорогу живими «колишками». Ставили вздовж дороги на під'їзді до табору в'язнів з гасовими ліхтарями в руках. Щоб вони дорогу підсвічували, куди їхати показували. Живі «колишки» тобто. Зеки знали: хто в «колишки» потрапляє — приречений. Бо ж доводилося кілька годин стояти на морозі в сорок, а то й під п'ятдесят градусів. На вітрі, що навіть у кожусі пронизував до кісток. А траплялося, що й тільки у ватниках-куфайках посилали. Зеки-«колишки» якщо не обморожувалися й не віддавали кінці одразу на трасі, то чекала їх повільна мученицька смерть після повернення до табору. Від обмороження, запалення легень і нирок.

Тих колядників і послали стояти «колишками», розказував Матвій друг Зіновій. Зрозуміло, з яким настроєм, з якими почуттями вирушали на покару. Прощалися з друзями по каторзі. Бо знали — на смерть, та ще й таку люту, мученицьку, вирушають. Та був серед них священник. Він і порадив: коли стоятимете, молитви, які знаєте, прокажуйте. І згадуйте людей найрідніших та все добре, тепле, світле, що було у вашому житті. Думайте про те, що мало б трапитися, якби на волю вирвалися, про тих, кого хотіли б там стріти. Ось так радив той священник.

— Матвій казав, що не вельми вірив тим словам, — Зіновій так згадував. — Бо як слова, згадки од лютого морозу й вітру захистять?

Усе ж вибору не було, як і порятунку. То як стояв з ліхтарем у руці, то й молитви раз за разом повторяв: «Отче наш», і «Богородице, Діво, радуйся», і ще якусь — казав, що од бабусі навчився. І згадував тата й маму, сестричку свою, Катрусю, яку разом з батьками вивезли на Сибір за те, що він у повстанці пішов. Прощення у них просив. А найбільше згадував Маринку свою. Як познайомилися, коли він на вечорниці в її село Лучинці прийшов. Як додому проводжав, як на другий раз поцілував уперше. Як вона за ним до лісу пішла. Як там, у схроні, вперше на руки взяв свою донечку, на личко її дивився,

мліючи од гіркого, терпкого щастя. А потім уявляти став, як то зустрінуться, коли з осоружної каторги вернуться. Вірив, що Маринка і донька живими лишилися. Уявляв, як бере за руку донечку, хай навіть і виросте до того часу, над землею високо підіймає. Як удвох чи утрюх до школи йдуть. А потім уявив, як разом з її обранцем на вінчання благословляє.

Зіновій:

— Матвій казав, що начеб тепліше стало. Не так мороз і вітер відчувалися. А як до табору вернулися — виявилось, що тільки двоє обморозилися з двадцяти їдного, ще троє чи четверо в лазареті повалялися. І ніхто не вмер. Матвій не раз те «різдвяне диво» згадував¹. От як йому Маринка його і дочка помогли. Ну й, звісно, Господь Бог.

Усе ж поїхати в те гірське село за півтори сотні кілометрів у Дази вже не стачило сил. Далася взнаки поїздка у Лучинці, а потім до Львова. Викручувало ліву ногу, ломило в попереку, нестерпно нила нирка. Бо ж ішов сімдесят сьомий. Старість дихала за спиною надсадно, як старий пес.

Дізналася, що Матвій Білітюк теж уже в старості заприязнився з колишньою зечкою. Там, на Донбасі. Разом з її покійним чоловіком на шахті робив. Коли можна стало на Західну їм вертатися, то й поїхав за нею до Львова. Нова влада їм маленьку квартиру дала. Та якось вибралися у рідне село Матвієвої обраниці Стефки. І вельми в тім селі, де гори мовби піднімають хати і людей до неба, сподобалось Матвієві. Через рік там і поселилися, в хатині, що Стефанії од родички дісталася.

— Матвій, гейби мала дитина тішитися, що тепер на горі живе, з якої, казав, півсвіту видно, — розповідав з усмішкою Зіновій.

Зіновій запевнив, що обов'язково найближчим часом передасть Матвієві радісну звістку, що його дочка знайшлася. Він час од часу вибирається до Львова з того свого «гірського сідала²». На збори братства приїжджає, а то й просто щоб душу

¹ В основу цієї розповіді ліг реальний факт.

² Гніздо (*діал.*)

в розмові відвести. Зі Стефанією своєю завше вони тепер як голубки. Даза написала на клаптику паперу дві адреси — Віталії і свою, київську. І пару слів додала.

— Ото зрадіє Матвій, — сказав Зіновій. — Ото зрадіє. Бо вже й надію всяку втратив найти дочку. Казав, що боїться вмерти, так і не побачившись. Ну, тепер приїде. Він ще крепкий, як той боровичок, то й до Луцька, і дасть Біг, і до Києва добереться. Років п'ять назад, то ми з ним удвох до столиці їздили ще, на марш упівський, на Покрову. По-вояцькі ще ноги переставляли. А типер... Мав одразу після Різдва приїхати — не приїхав, то десь от-от буде. А не, то я до нього поїду. Був би телефон, подзвонив би. Так не, він мобілок не визнає.

Утома й болячки не полишали Даздраперму й після повернення зі Львова. Втішала себе, що в Києві відлежитья.

Надійшов поїзд і привіз час прощання. Олеся цьомнула маму, тернулася щокою об щоку, а далі надовго солодко завмерла в Ярославових обіймах. Сором її кудись полетів, як нічний птах. Йї було фантастично добре й затишно. Зустрінуться через тиждень, од сили два — вже в Києві. Назавжди. Щока у Ярослава ледь колюча, приємний лоскіт.

— Мамо, ти надто втомлена, — сказала Віталія. — Нащо ти в той Львів їздила? Так не терпілося?

— Скоро дізнаєшся, — таємничо відповіла Даза.

— Ти... Ти їздила до мого батька, адже так? — Віталія відчула вітер на пероні, рвучкий, але теплий серед зими.

— Так.

— І... Не зустрілися?

— Ні. Він живе десь у гірському селі. Та, гадаю, незабаром приїде. Мусить нарешті приїхати.

Віталія зовсім тихо:

— Ти казала, що він гарна людина. І що любив іншу жінку.

— Мовчи, — сказала Даза. — Хай він сам тобі все розкаже, як було. Як сталося.

Ярослав і Віталія ще зайшли до вагону. Олеся подумала, що все одно прощання надто коротке. А потім Олеся і бабуся Даза

лишилися самі. На верхній полиці похропував пасажир, який, напевне, їхав з Ковеля. Перед тим, як лягти, Олеся тихо спитала:

— Як тобі Ярослав?

Даза не відповіла. Хотіла сказати, що гарний хлопець. І раптом слова кудись поділися. Ще не вимовлені, стали віддалятися. Поспішно, мов боялися запізнитися, наче вже належали комусь іншому.

— Я бачу, він тобі не сподобався, — розчаровано сказала Олеся. — Але чому, бабусю?

— Чого ж, хлопець гарний, — таки повернула й вимовила ті, відбігли слова, Даза.

— І все?

— А що ти ще хотіла почути? Я ж його зовсім не знаю. І тобі з ним бути.

— Гарне слово — бути, — сказала Олеся. — Ми будемо з Ярославом, бабусю. І будемо жити — довго й щасливо.

— Звичайно, — погодилася Даза.

— І померемо в один день, — Олеся вимовила це і відчула дивний тенькіт всередині.

Майнула згадка. Згадка про мамину історію. Історію маминого життя. Маминого кохання, проти якого колись виступала бабуся Даза. А тепер... Навіщо тепер...

«Ні, ти мені не накаркаєш, бабусенціє-старушенціє, — подумала Олеся. — У мене від тебе є чарівне слово. Мій Ярославчик. Славцьо, Славунчик. Мій і моїм буде. Кохання, яке вирросло серед зими, міцне. Міцнюще. Мовчи собі, бабусенціє. Мовчи і спи».

Та Даза довго не могла заснути. Ніколи не спала в поїздах. Майже не спала. Цього разу крізь безсоння приходили згадки і про неї саму, і про Віталію, і про Матвія Білітюка. І про те, що вона єдиний раз в житті знала чоловіка. Там, у другому селищі на Волині, куди втекла, аби Віта не довідалася, що вона не рідна, а прийомна дочка. У тому другому селищі не знав ніхто. Та з часом Даза, тоді ще Люба Лук'янченко, стала боятися, що дізнаються інше. Щороку працівники лікарні були зобов'язані проходити медичний огляд. У тому числі і в гінеколога. А гіне-

колог міг побачити, що вона ще незаймана. Здивуватися, як це так — має дитину й невинна. Вона чула, той гінеколог-чоловік має особливий, нездоровий інтерес до жінок. Даза гарячково стала вирішувати, що робити. Віддатися санітарові Валіку, який підкочується до неї? Але він міг розплескати в лікарні, що мати-одиначка дісталася йому дівчиною. Даза уявила розмови за її спиною після цього...

Нагода випала на дні народження колеги. Сусід по столу, як виявилось, далекий родич медсестри Поліни, часто, надто часто підливав їй вино. Даза слухняно пила, весело сміялася у відповідь на його доволі масні жарти й анекдоти. Коли поклав руку на її коліно, не прийняла ту руку, не відштовхнула. Він зустрівся з її очима, значливо підморгнув. Потім проводжав її додому. І десь на півдорозі обняв, став лапати, притис до дерева. Даза пересилила себе й не опиралася. Так і взяв її, притулену до прохолодної, вологої од вечірнього туману кори. Пронизав і зник біль, а більше нічого й не відчула. Хіба легку відразу, сором, якого намагалася прогнати.

— Далі не проводжай, — сказала після всього.

— Ну, як хочеш... Якись ви, городські, чудні... То хоче, то проганяє... Добре, пуйду... Як кажуть, приятно було познакомитися.

І пішов, ще й засвистів. Даза рушила швидко, потім побігла. Чи зрозумів він, цей бовдур, порожній шукач пригод, що брав незайману? Мала надію, що ні, бо ж був теж доволі назюзюканим. А якщо й зрозумів, то нікому не скаже. Так, вечірня чи вже й нічна пригода. Може, хіба в селі кому похвалиться. Хай.

Удома нагріла води, випрала забруднену кров'ю комбінацію, помилася сама. Подумала, як це огидно. І тихенько заплакала. Віточка вже спала, приспана сусідкою, яку попросила цього вечора наглянути за дочкою. Даза лягла поруч зі своїм сонечком. І раптом відчула пекучий сором — з новою силою, всю її накрив. Їй соромно? Саме перед цією, найріднішою, найкоханішою істотою... І наче то вона маленька лежить.

Кохання в неї таки було. Платонічне, радісне й водночас гірке. До лікаря, вже в поліклініці в Києві. Він, очевидно, теж мав

до неї симпатію. Дарував на день народження і восьме березня великі букети квітів і коробки цукерок. Казав компліменти. Її кохання виростало, як маленька брунечка, що неминуче мала розпуститися, стати квіткою, а потім плодом. Терпким і солодким водночас, як то буває. Таким, що, здається, сам приходиться до тебе — у твої руки й на твої уста. Даза десь років через два відчула: не сила далі просто бачити, обмінюватися словами, стрічатися очима, ненароком торкатися руками — от-от переступить останню межу. Не переступила. У нього була дружина, з якою явно не збирався розлучатися, а вона... Подумала, що не тільки Станіслав, а й вона, Даза, зрадить цю вродливу, приємну жінку. Матір двох Станіславових дітей. Завдасть потаємного болю. Болю, про який вона завжди знатиме. Вона, Даза.

Тільки були з нею його руки, посмішка, начеб завжди соромлива, хода, якою приходив і полишав сестринський кабінет. Вона раз відчинила двері, після того, як вийшов. Дивилася вслід. Він спинився, оглянувся. Кинувся назад. А вона...

Вона рушила до нього. Рушила, щоб пройти мимо.

Мовби кудись поспішала.

Йшла не до нього.

Пройшла крізь нього, щоб уже не повернутися.

Знайшла тихий куток, щоб виплакати. Але плач вийшов беззвучний. Тільки дрижали плечі, а потім і вся задрожала, наче викинуте кимось, полишене напризволяще відтепер бездомне кошеня.

Кошеня, якому хотілося ласки і затишку.

«Хіба кошенята бувають моральними?» — подумала тепер Даза.

Слабка усмішка лягла поруч неї. Блиснуло і згасло світло за вікном потяга.

Вона кілька разів бачила Станіславову дружину. Звичайна жінка.

«Як і я», — подумала тоді Даза.

І раптом інше, гріхове, таємне, але явне: «Я ліпша. Я ліпша для нього».

Саме для нього.

Раз перестріла на вулиці. Пройшла мимо. Розвернулася. Подивилася услід.

«Я нічого не вкраду», — подумала.

Ой, як хотіла, жадала вкрати!

Він якось сказав:

— Дазо Романівно, вам не здається, що весна цього року особлива?

— Особлива? — Даза завмерла. Ледве не впустила шприца, якого тримала в руці.

— Вона мовби поспішає кудись. У мене виникло таке відчуття...

«То давайте разом спинимо її», — ледве не сказала.

Знову не сказала. Та хіба могла сказати?

Виходить, могла.

Могла, а не вимовила.

А що ж Олеся тепер? У неї кохання інше — бурхливе, нестримне, наче весняна повінь. Цей потік не спинити. І ніхто не винен, що так несеться. Що цю нестримність нічим не погасити, не загатити. І вона, Даза, не винна, що не змогла побачити в Ярославі просто гарного хлопця. Гарного й доброго. Такого, яким бачить Олеся. Ніхто не винен, що в кутиках його губ засіла впертість, що десь у потаємній глибині сидить темний вихор, який не належить Олесі. Він крутиться по заданій го-сподарем траєкторії, хоч іще не проситься назовні. Поки що не проситься. Йому невідома нова траєкторія, новий шлях. Та зріє щось таке, що неминуче має дозріти.

«Олеся вже сидить на березі, куди має притекти потік, — від цієї думки Дазі стає незатишно, зимно, хоч у купе тепло, навіть душно. — Чому вона сидить? Бо мусить сидіти? Що ж то за доля така в тих, хто біля мене?»

Їй боляче. Неспинно, негучно, але боляче.

Не рятує і думка, що цей потік — то і є Олесине кохання. Що вихор всередині Ярослава, можливо, якось ще можна зупинити, притлумити, не дати вирватися.

Але як? Як це зробити?

«Мені треба повернутися до свого кохання, — думає Даза. — Я його погасила, зупинила. У нього давно вже є внуки, а сам геть старий. Дідок, який часом заходить до нашої поліклініки. Як і я».

Чує голос медсестри, яка з нею починала працювати.

— А знаєте, вчора заходив Станіслав Всеволодович. Шкода, що ви з ним розминулися.

— Так, — відказує Даза. — І мені шкода. Дуже шкода. Як він?

— Ще нічого. Спина пряма. Борідка сива. Хоча знаєте, Дазо Романівно, йому б дуже личив ціпок. Такий — інтелігентний, інкрустований.

— Інкрустований? — Даза перепитує і думає, що в неї є камінець, один-єдиний для інкрустації того ціпка. Камінець з її серця.

20

Віталія доглядала Андрія і почувалася щасливою. Їм не треба було багато. Вистачить її зарплати і його пенсії за інвалідністю, яку призначили. А ще лишилася його квартира, в яку Віталія відмовилася переселятися. Квартиру стали здавати в оренду, й це теж приносило гроші.

І все було б добре, хай і умовно добре, якби не душевний стан Андрія. Він, як виявилось, не знав, чим себе зайняти, як убити, куди подіти свій час. Майструвати він не умів, попросив купити лобзика, потім ще інструмент для випалювання. Але фігурки, які намагався випилати, картинки, що їх пробував випалювати, виходили неоковирні, незугарні, це Віталія й сама бачила.

— Ти ж добре знаєш історію, в філософії розбираєшся, — сказала якось. — Спробуй щось написати.

Він подивився здивовано:

— Що?

— Ну, історичний роман...

— Письменником стати?

— А чому б ні? Або якесь історичне дослідження чи есе напиши.

— Я вмю викладати, — відказав, — а писати ніколи не любив. І все ж десь за тиждень таки засів за комп'ютер. Та, вернувшись з роботи, Віталія застала повний кошик для сміття зіжмаканого паперу. Коли виносила сміття, хотіла дістати ті аркуші, подивитися, проте побоялася — а раптом там справді щось невдале, раз Андрій так суворо до нього поставився...

А ще через тижнів два їй приснився той страшний сон. Начеб Андрій сидів у візку надворі (так часом бувало, він просив вивезти його, щоб побути надворі, що вона й робила, благо, жили на другому поверсі, коли йшла сама ненадовго кудись), вона виглянула у вікно й не побачила візка. Кинулася вниз, стала бігати, гукати — Андрія ніде не було. Віталія вибігла на дорогу, що огинала їхній мікрорайон, бігла по дорозі й раптом подумала: «А що, як він поїхав цією дорогою?»

Вона кинулася бігти, бо пам'ятала, як вони їхали колись до річки. Пробігала через трасу, що вела до сусіднього міста й далі, бігла вузькою вулицею крізь селище індивідуальних будинків й нарешті вибігла на доріжку, що вела крізь поле до річки. Помчалася по тій дорозі й побачила Андріїв візок на березі. Але візок не стояв, а висів на краю високого урвища. Віталія добігла до візка, хапала ротом повітря, боячись закричати, щоб не злякати його, і нарешті вхопилася за візок. Щось забурмотіла, мовляв, я тримаю, я втримаю.

Андрій повернув до неї голову, і вона побачила його зовсім не злякані, а на диво спокійні, аж сяючі очі.

— Відпусти мене, — сказав чітко й виразно. — Я хочу туди.

— Ні, ні, — закричала Віталія. — Ні! Я не пушу.

І вона не відпустила. Тримала з усіх сил, які лишилися, кликала на допомогу. Та руки вже затерпли, а візок тяг униз. І вони полетіли з високого берега у воду. Віталія відчула удар, водяний фонтан обдав, захопив у себе її всю. Ще встигла крикнути:

— Ні!

І... відпустила візка. Візок став зникати у воді, а разом з ним Андрій. Віталія теж зникла під водою, холодна вода накрила її з головою, та вона випірнула, вдихнула повітря й раптом стала з усіх сил гребти до берега, бо відчула, як їй усе ж хочеться жити. Вона гребла, борсалася, щось кричала нажаханим голосом...

І прокинулася. Першою її думкою було: «Як же я могла його покинути, він же там, у воді?»

Тут вона отямилася. Зрозуміла: то був сон. Сон. Усього лиш сон. Мацнула рукою. Андрій спав поруч, тихо, рівномірно дихав. Віталія беззвучно, кусаючи губи, радіючи й водночас лякаючись від того, що сталося вві сні, заплакала. За вікном чатувала чорно-синя ніч, крізь яку просіювалися блискітки далеких вогнів — десь там, за полем, на краю якого стояв їхній будинок. Ніч, що забрала її сон й принесла тривогу. Тривога, наче птах, забилася крильми об її руки, зазирнула в лице.

Від цієї ночі Віталія стала боятися, аби Андрій справді щось не зробив з собою. З відчаю, що часом огортав його. З розпачу, що нічого не виходить, коли намагався чимось зайняти себе. Часто дзвонила додому, коли була на роботі й навіть коли виходила до крамниці. Чула його ледь хрипливатий голос і заспокоювалася. До нової тривоги.

На щастя, якось вона згадала:

— Слухай, ти ж казав, що колись непогано малював. Може, спробуєш?

— Та коли то було, — відмахнувся. — Ще в дитинстві. За царя Гороха.

— А ти спробуй. Ти ж і досі ще дитина.

— Ти так вважаєш? — Трохи набурмосився.

— Авжеж. Моя дитина. — І пригорнулася до нього.

Віталія купила фарби. Багато фарб, хоч вони тепер коштували недешево; довелося експропріювати власні запаси, «ензе» на «чорний день». Та нехай, спроба того вартувала.

І виявилось, що Андрій не забув, як змішувати ті фарби і навіть як ґрунтувати полотно.

А потім був ранок, похмурий і туманний, коли вона повернулася з роботи й назустріч з глибини кімнати впливали, мовби заспішили, великі виразні очі. Очі, що, здавалося, осяювали кімнату й цілий ранок, розсіювали туман за вікном. Її очі.

Андрій написав її портрет. Назвав його «Портрет з ромашками». А ще «Жінка з ромашками». «Ти з ромашками». Вони справді колись, під час однієї з їхніх поїздок машиною, спинилися біля луку, де було повно квітів, побрели ним, і Андрій нарвав цілий оберемок ромашок, аж вона сердилася — нащо нівечить таку красу. Ромашки намалював по пам'яті, але вони були як живі й трохи... Трохи розхристані, чи що. Але це додавало зворушливого шарму, відчуття, наче ця жінка на полотні — вона! — просить її приголубити, захистити.

Віталія раділа мов дитя. І тому, що портрет вдався, ще й як вдався, і тому, що вона така схожа на саму себе і... несхожа. Бо жінка, що ледь всміхалася до неї, була загадковіша. Незахищеніша. І бажаніша.

Так подумала Віталія. А вголос промовила, щиро і радо:

— Та в тебе ж справжній талант. Талантище! Дякую, любий.

— Справді?

Андрій посміхнувся — теж радий і начеб засоромлений. Сам із себе здивований.

Потім він створив ще один портрет. Її. Але вже з оберемком гарячих червоних маків. Яких теж колись нарвав для неї. Коли вони пізньої весни помандрували начеб навздогін тій весні свого тодішнього щастя.

Жінка на портреті була іншою — теж усміхнена, але менш загадкова, проте наче з лукавинкою.

«І я теж така, — подумала Віталія. — Була. Чи є? Але перед ким я лукавила?»

Зрозуміла: перед життям. Коли вважала, що воно не є таким, яким було насправді. Але хіба вона в тому винна, що обдурювалася, що хотіла бачити кращими, ніж вони були, чоловіків біля себе й життя взагалі...

Андрій написав ще три її портрети. І кожен раз зображував її іншою й щось відкривав. Після четвертого, зустрівшись поглядом із жінкою з хитринкою в зіницях, що явно хотіла когось обдурити, Віталія злякалася і сказала:

— Любий, а може б, ти спробував написати портрет когось іншого?

— Кого?

Андрій подивився аж немовби ображено.

— Ну, когось іншого. — І спробувала чи то пожартувати, чи заохотити. — А раптом ти станеш відомим портретистом?

Він похитав головою. Дивився вже й справді поглядом ображеної дитини.

— Я не хочу нікого іншого писати. Тільки тебе.

«Може, це якийсь різновид психічного захворювання?» — злякано подумала Віталія.

Стала себе заспокоювати. Хай пише. Пише, малює, яка різниця! Усе ж зайнятий. І вона спокійніша.

Далі був день. Неділя. Коли вона вирушила на базарні закупки. І крадькома приховила один з портретів. З трояндами. Який їй найменше подобався, бо в позирку власних очей на полотні Віталія угледіла приховану жорстокість. Чи підступність. Чи й те, й інше.

Так, вона вирішила продати портрета. Але з того місця на вулиці, де продавали картини бородаті чоловіки й розпатлана жінка, котра смалила товсту й доволі смердючу цигарку, її прогнали. Тут, виявляється, продавали тільки обрані, втаємничені й була своя конкуренція. Біля входу до базару вона стояла довго й самотньо, доки не підійшла дівчина із жвавими циганкуватими очима.

— Жінко, платіть за місце.

— Яке ще місце?

— Ну, ви ж продаєте...

— Це ж картина.

— То й що? Усе одно товар.

З своїм товаром Віталія просунулася далі. Стала біля краю тротуару. Молода пара — чоловік ніжно тримав жінку під руку — таки спитала, чи продає вона картину.

— Продаю, — сказала Віталія.

— А скільки ви хочете?

— Скільки дасте, — сказала Віталія.

— Ну... — Дівчина стала придивлятися. — Ой, це ж ви... Схожа... То за скільки продасте? За п'ятдесят віддасте?

— Доларів? — Віталія вже відчула, як до неї підступає роздратування.

— Ні, що ви... Гривень...

«Ось, виявляється, скільки я коштую», — Віталія різко розвернулася й швидко пішла геть.

Та за метрів сто подумала, що може спробувати таки продати — тим, бороданям. Так і зробила.

Один з бороданів спитав:

— Всерйоз хочете нам всунути? А чия це робота?

— Андрія Лісовця, — сказала Віталія.

— Не чув про такого.

Він відвернувся, сплюнув. Віталія попленталася до зупинки. Йшла сама не своя. Викинути портрет? Ні. Ні. Ні.

Зате вдома на неї, геть розчаровану й стомлену, чекав сюрприз. Та ще й який. За столом на кухні сиділи двоє чоловіків й пили горілку. Віталії досить було одного погляду, щоб зрозуміти, хто завітав до їхньої оселі. До неї повернули голови два Андрії. Тільки один був молодшим, хоч мав обличчя стомленіше, ніж у старшого.

— Доброго дня, — сказав. — Я Юрій.

Юрій, отже син Андрія. Син, якого вона стільки шукала. У Луцьку і поза містом. Писала й дзвонила. Син, який був двічі одружений, їздив по заробітках у Польщі, Росії, Чехії, наймався на якийсь корабель й два місяці добирався в Україну з якогось африканського порту, коли того корабля там затримали, щоб потім зникнути бозна-де.

- Доброго дня, — сказала Віталія й почула у відповідь:
— А ви ще ліпша, ніж на портретах.

21

Олеся таки мусила після повернення до Києва звернутися до Ігоря Леонідовича. Батько її дзвінку зрадів, зустрілися в агентстві. Там добував останні дні, бо нова влада мала на цю посаду свою людину. Влаштувати на роботу? Звісно, допоможе. Юрист? Тим краще. Хоч своїх юристів у Києві багато, усе одно допоможе. Він дивився на доньку ніжними очима.

Ще ніжніше вдивлявся, вбирав у себе її всю Ярослав. Після його переїзду до Києва Олеся сказала, що може знайти дешеву квартиру в центрі столиці.

Він:

— За скільки?

Олеся:

— Платитимеш хіба комунальні послуги, електрику.

Ярослав:

— Олесю, не змушуй мене думати про тебе погано. Ти ж не дочка олігарха?

Олеся:

— Ні. Я просто хочу тобі допомогти.

Ярослав:

— Я справлюся сам. І сам собі знайду квартиру.

І знайшов. У тій квартирі вони регулярно зустрічалися. Ярослав сказав:

— Я тобі хоч зараз можу зробити пропозицію руки і серця, сонечко. Але давай я стану на ноги. І тоді відіграємо найшикарніше в столиці весілля. Ти мені віриш?

Олеся вірила. А Ярослав перевершив усі її сподівання. Влаштований за протекцією Ігоря Леонідовича в акціонерне товариство «Спецточтранспостач» на посаду всього лиш юри-сконсульта, через півроку він став начальником юридичного відділу товариства.

Ще при влаштуванні, познайомившись із Ярославом, Ігор Леонідович сказав Олесі:

— Це дуже солідна, хоч ніби й маловідома фірма. Дотична до специфічних, надто особливих, нафтових, газових, спецтехнічних поставок і спецрозподілу певних запасів, як прийнято казати, «блакитного палива». Навіть на рядові посади туди нелегко потрапити. Май на увазі, далі все залежить від твого молодого чоловіка.

— Він ще не мій, — сказала неправду Олеся, не хотіла впускати таточка у свої таємниці.

— Що ж, тоді все залежить від цього юнака, — сказав Олесин батько. — Від його здібностей. Зарекомендує себе — дивись, не тільки там втримається, а й літ за п'ять-сім стане начальником відділу. Щось у ньому є чіпке.

Так, Ярослав дуже здивував і порадував Олесю, коли став начальником відділу через півроку. Якщо точніше — через п'ять з половиною місяців. Ще через рік і чотири місяці, на межі осені й зими, Олеся, виходячи з корпусу інституту філології, почула сигнал машини. Шикарна іномарка, що стояла біля бровки тротуару, не могла до неї сигналізувати. Ярослав часом приїжджав — і сюди, і до неї додому — але на вітчизняному «ланосі», машині, яку купив за кредитні гроші. І все ж сигналізували до неї. Коли опинилася зовсім поруч, двері шикарної іномарки розчинилися, із задніх дверцят спершу визирнув, а потім ступив на землю Ярослав — якийсь підкреслено урочистий і офіційний. Широким (королівським, подумала Олеся) жестом запросив:

— Прошу, Олесю Вікторівно.

Олеся, звісно, приголубила його руку — їй подобалося, коли її ніжна рука, а особливо в тонких ажурних рукавичках, як зараз, тонула в його не надто великій, але міцній і в той же час лагідній (захоплено-лагідній, ось як!) руці. Чоловічий, як і належало. Тонули пальці, долоня, а за ними вся вона, Олеся.

Тепер ця рука посадила в машину. Там Олеся привіталася до водія, а тоді до Ярослава:

— І що все це означає?

А серце бух-бух: «Невже так обставлене офіційне освідчення і прохання руки й серця, якого ти давно чекаєш?»

— Те й означає, — почувла, — що ми зараз кудись поїдемо й дещо відзначимо. Рушайте, Олександр Петровичу.

У ресторані, обладнаному в старовинному українському стилі, Олеся й дізналася: Ярослава призначили виконуючим обов'язки генерального директора, він же голова правління їхнього АТ. Тримавши в руках келих з вином, Ярослав сказав:

— Тобі, як найближчій мені людині, можу признатися: справжні власники нашої фірми, ті, хто тримає її основні акції, пообіцяли, що обрання головою правління — це формальність. Але я розумію, що й цю формальність ще треба заслужити. Підтвердити роботою в ці два-три місяці, до зборів.

Збори акціонерів, довідалася Олеся, мають відбутися десь на початку наступного року.

— Якщо все буде нормальок, — сказав Ярослав, — то влітку наступного року відгуляємо нарешті наше весілля.

— Це що ж — ти мені робиш пропозицію? — Олеся вимовила це трохи лукаво.

— Виходить, що так, — посміхнувся Ярослав. — Я, звісно, мав би тобі піднести зараз обручку. Але, — тут він цокнувся своїм келишком, — я буду відвертим: хочу, аби наші обручки вартували більше, ніж я можу заплатити зараз. Щоб з камінчиками були. Ну, хоча б манюніми такими. Сама розумієш — зарплатня в гендиректора значно більша, ніж у начальника відділу.

Він усе розрахував і обрахував, її коханий Ярослав. Як не дивно (вона ж бо знала себе), така розрахованість-обрахованість, така тверезість не образили, а навіть порадували Олеся. Захоплення викликали. Хоча б прийняла й дешеві обручки. Без діамантів-шмантів. Без манюніх чи великих камінчиків. Але якщо він хоче — то хай так і буде. Трапиться. Відбудеться. Станеться. У неї. У них.

Сказала тільки:

— А камінчики будуть як просо?

— Більші за макове зернятко — обіцяю, — засміявся Ярослав.

Коли випили й закусили, Олеся спитала, притишено, напівшепотом, наче боялася, що хтось може почути чужий, хоч у ресторані було негусто відвідувачів:

— Як це тобі вдалося, Славчику?

— Що вдалося? — Ярослав удав, що не розуміє.

— Не прикидайся, — засміялася й вона. — Як тобі вдалося так швидко до неба вирости?

— Ну, до неба ще далеко, але...

Ярослав торкнувся її руки. Ніжно-ніжно. Обережно, чомусь наче скрадливо.

— Дехто, пригадуєш, ображався, що не кожен вечір, не кожні вихідні являюся перед світлі очі принцеси. Було таке?

— Було. — Голос в Олесі докірливо-щасливий.

— Ну от, а ти, здається, не завжди й вірила, що я на роботі пропадаю. Було?

— Було, — Олеся трохи засоромлено. — Я тебе...

— Невже в чомусь підозрювала? Ну, признавайся...

— Р-р-р-ревнувала, — Олеся випустила тигрині (ага!) кігтики, навіть дряпнула його по руці. — У Києві так багато гарних дівчат. З отакенними ног-г-гами.

— Але таких, як ти, — немає, — сказав Ярослав.

Ну, Олеся ще лукаво, мов таки хотіла пересвідчитися:

— Справді?

Ярослав:

— Мала, такою ти мені ще більше подобаєшся. — І далі, довірливо нахилившись до неї: — Я, чесно тобі скажу, крутився як білка в колесі. Хотілося довести й собі, а більше, чесно, тобі, що я чогось вартий, що ти в мені не помилилася.

Олесю це потішило. Та що там потішило...

— Ти не хочеш потанцювати?

Спитала і чогось завмерла.

— Хіба замовимо музику...

Колись мама розповідала, як вона танцювала в селі, куди їздила зі шкільною подругою. Як її запрошував до танцю багатого старший за неї чоловік.

Олеся знає: тут звучить мелодія. Нечутно, наче здалеку, але наближається до неї.

І мелодія зазвучала. Десь від шинквасу. На невеличку сцену вийшов оркестр. Наче почув її думки.

«Але ми не будемо танцювати, — раптом подумала Олеся. — Ми поруч. Поруч. І все».

— Ти ж у мені не помилилася? — питав Ярослав. — Я в тобі — ні.

— І я в тобі, — сказала Олеся. — Я тебе й без будь-якої посади любила б. Я ж у тебе давно втріскалася. Ще там, на Майдані.

— Знаю, — посміхнувся Ярослав. — Як і я в тебе. Але ж я, як у нас на Волині кажуть, хай мене чортяка за ногу вхопить, чоловік. Твій чоловік. Я мусив бути гідним вас, принцесо. Ну, а вчора в нас була нарада. За участі великого начальства... Розумієш, наша гендиректорша останнім часом, як виявилось, зав'язла в деяких, скажемо так, не зовсім законних операціях. Це вилізло наверх. До того ж фірма почала хитатися. Ну, я й запропонував деякі ідеї, як фірму порятувати. Зміцнити. Деякі нові схеми діяльності в майбутньому. Босам це сподобалося. Вони й призначили вео. Тепер наберемося терпіння. Якщо все піде, як має бути...

— Піде, — запевнила Олеся. — Я вірю в тебе. Господи, який ти в мене розумний!

Усередині в неї все затанцювало, закружляло, застрибало від радості. Заплескало в долоні. Зауракало.

«Я таки не помилилася в ньому, — подумала Олеся. — Я його вибрала. Вибрала. Я. А баба Даза помилилася. От».

І подумки вона показала вредній буркітливій бабусі язика. Хай десь там собі бурчить. На печі чи покуті.

Якщо сьоме небо існувало насправді, то того дня Олеся перебувала, злетіла на нього. Навіть вдвічі, втричі, вдесятеро вище. І в ресторані, і коли після нього вони з Ярославом кохалися. Ярослав сказав, що якщо піде все за планом, то наступ-

ного року купити квартиру. Хай хвалиться. Він справді чоловік. Справжній. Її. Коханий. Усе інше похідне, другорядне. І квартира, й обручка з діамантами. Так, додаток, доважок до щастя.

— Ще, ще, — шептала Олеся.

Це стосувалося кохання, поцілунків, слів. Ніжності, сильної й водночас гарячої, ніколи забагато не буває. У них буде тільки багато. По вінця.

— Я народжу тобі сина, — прошептала Олеся знеможено-щасливо, коли вже лежала поруч.

— І дочку, — сказав Ярослав. — Схожу на тебе. А краще — двійко.

— Я боюся, — призналася Олеся.

— Чого, моя боягузочко?

— Двох одразу, мабуть, важко народжувати.

— Тоді народиш по черзі.

Вони одночасно тихо засміялися. У вікно заглянув місяць — жовтогарячий, величезний.

«Цікаво, якими виростають діти, зачаті при такому повному місяці?» — раптом подумала Олеся.

22

Чаша Олесиного щастя, налита по вінця, почала вихлюпуватися вже через два тижні.

Приїхала мама Віта.

За ці два неповних роки Олеся тричі навідувалася до Луцька. Раз поїздом, раз — маршруткою, а ще раз привіз Ярослав. Мали побувати у містечку, де жили його батьки, Ярослав хотів познайомити Олесю з ними, представити «мою обраницю», та в останній момент сказав:

— Манюня, давай не будемо це робити на хапок. Я мушу заглянути до них на пару годинок і мчатися назад. Мама у мене специфічна, але вона моя мама, тато визирає з-під маминої п'ятки... Усе як у людей... Я хочу тебе представити по-справжньому, у всьому блиску...

Олеся легко згодилася. Оглядин себе з боку інших вона не любила. Навіть якщо то будуть Славкові батьки. Хоча якась вреднюща комаха задзижчала над вухом. Вона прогнала її геть.

В останній приїзд до Луцька мама зі сміхом зізналася Олесі, що тепер має двох чоловіків. Розповіла, як боролася за Юрія, який мало не привчив батька до пляшки. Як влаштувала їм обом скандал, коли в черговий раз застукала за випивкою. Як Юрій таки знайшов роботу й тепер «майстер на розхват» у меблевій фірмі. Як вона зрозуміла, що Андріїв син також закохався в неї. Юрію годилося б одружитися — втретє, але він і слухати не хотів. Живе окремо, але часто навідується. Прийшов і під час Олесиного чотириденного гостювання. Варто було побачити, як він дивиться на маму Віту, щоб зрозуміти, що вона аж ніяк не перебільшує. То був погляд відданого пажа на королеву, а може, й закоханого раба на свою володарку.

— Я часом ходжу до нього прибрати й щось зготувати, — казала мама. — Ну, й щось йому теж дарую...

Мама не договорила. Олеся не стала питати, хоч на язичку крутилося підступне запитання: «Невже мама стала коханкою Юрія?» Олеся засоромилася власної підозри. Підозра стала таємницею, але вона загнала її в темний куток. Між нею і Юрієм відбувся діалог наодинці, де Юрій напівспитав-напівствердив:

— У вас, звичайно, є коханий?

— Є, — просто сказала Олеся.

— Жаль, — сказав у відповідь. — Дуже жаль. — І по паузі: — Ви дуже вродлива. І, певно, добра, як і ваша мама.

— Я кусюча, — сказала Олеся.

— Ні, — Юрій. — Я думаю, не така вже й кусюча.

Олеся хотіла спитати: «А яке це має значення?» Не спитала. Для неї мало значення те, що стосувалося Ярослава.

Тепер мама приїхала. Уперше відірвалася, як сказала. Андрія догляне його син. Та й Андрій сам себе доглядає. Юрій узяв його у свою фірму, яку влітку створив. Із виготовлення оригінальних меблів на замовлення. У креслення їх, казала мама Віта, Андрій вкладає всю свою фантазію. І душу. Меблі корис-

туються шаленим попитом. Усілякі там фігурні підставочки, стільчики, вичурні стіночки, торшерчики, столики — тепер вистачає нових буржуйчиків з примхами. І бажанням похвалитися — а в мене отак!

— Усе в нас окей, як тепер кажуть, — повідомила мама. — Нарешті грошики не побрязкують, а шелестять. Як листя восени.

Та одного погляду на її обличчя, поставу було досить, щоб побачити, як мама змарніла. Як виступають вилиці, яка жовта шкіра. Уся аж світилася. Правда, світло було якесь особливе. Наче над головою в неї справді ховався од надто допитливих очей невидимий німб. І просив, посилав імпульси, щоб його побачили.

Мама сказала, що приїхала провідати їх, розвіятися і трохи прийтися, поблукати Києвом, своїми місцями, подивитися, як змінилося місто її юності. І поблукала, а ввечері розповідала про свої враження. Як добре, що випав сніг і зробив Київ пухнастим! Як гарно продивляється другий берег Дніпра з краю Володимирської гірки! Жаль, що на їхньому пустирі виросла гаргара торгово-розважального комплексу чи то центру.

— Він украв у мене спогади, — сказала мама.

Вона розповідала ще щось про свою прогулянку своїм мікрорайоном...

І раптом всередині Олесі все похололо. А потім, ще за мить чи вічність, геть закрижаніло. Вона зрозуміла, що мама приїхала не просто подивитися на Київ, пройтися, проїхатися, згадати.

Мама приїхала попрощатися з Києвом.

З містом частинки — дуже важливої, радісної і болісної — її життя.

«Ні, ні!» — хотіла закричати Олеся.

Та піднебіння затерпло і язик затерп. Шукала слова і не могла знайти.

Шукала виправдання — кому й чому? — і не могла знайти.

Відчула, як по щоках потекли сльози. Дві цівки. Тонкі дві річечки. Почула мамин голос:

— Олесю... Ну що ти, дурненька... Усе буде добре... Що ти, рідна...

Мама гладила її голову. Як у дитинстві. Ні, не так. Так, наче вперше в житті гладила, це Олеся відчула.

Їй захотілося вірити, що все справді буде добре.

А наступного надвечір'я мама сказала:

— Давай трохи вдвох пройдемося.

— Давай.

Вони прогулялися однією вулицею, другою. Потім спинилися, точніше, спинилася мама біля стандартної облупленої п'ятиповерхівки.

— Знаєш, я тебе дещо попрошу, — мамин голос трохи дрижав. — Тут, у цьому будинку, колись жила одна жінка. А може, й досі живе. Її звати Зінаїда. Я б хотіла її побачити...

— Хочеш зайти до неї? Чи заїдемо вдвох?

— Ні, — сказала мама. — Якщо відверто — я боюся туди заходити. Знаєш що... Сходи туди сама. У сорок восьму квартиру. Якщо та жінка, Зінаїда, раптом там є... Попроси, хай вона вийде... Скажи, що я її чекаю... Вона знає моє ім'я... Он у тому під'їзді...

— Добре, — сказала Олеся. — Я зараз...

Вона попрямувала до під'їзду. Несподівано згорблена. На щастя, в цьому старому будинку ще не було домофонів.

Віталія стала чекати. Щойно вона пройшлася тим шляхом, яким колись ішла, ні, летіла, мов на крилах, до Едуарда, Едика, на побачення, на зустріч після його повернення з колонії. Тоді теж лежав сніг. І була відлига.

«Наче все повернулося», — подумала Віталія.

І зрозуміла: нічого не повернулося. І не повернеться. Навіть у спогадах минуле не таке, як було колись, коли називалося теперішнім, ось тим, що є поруч, в якому Я. Я. Остання буква алфавіту.

«Але ж та стежка, той сніг, той вечір... Вони були», — подумала Віталія.

Її вітха була густо намазана гірчицею. А гірчиці багато не з'їси.

І все ж і цей вечір пригортав Віталію. Він прийшов, як і вона, через товщу літ. Так само постарілий. І живий. Жили й вікна в будинку, де вона колись кохалася і була щасливою, тільки тепер вони, крім жовтого, світилися й синім, і рожевим світлом. Люди побагатшали, могли собі дозволити... Дозволити жити інакше? Але чи змінилося життя насправді, чи змінилося?..

Вернулася Олеся. І повідомила, що подзвонила у ту квартиру. Довго не відчиняли, вона вже йти хотіла, та голос почула з-за дверей. Штовхнула, а вони не зачинені.

— Там та жінка... Вона лежача... Не може встати... Просила, якщо хочеш, піднятися...

— Я піднімуся, — сказала Віталія. — А ти йди додому. Втрапиш сама?

— Чому б ні? — Олеся вдавала безжурницю. — Я вже местная... Чалапай. Чи, може, почекати?

— Ні. Іди.

Надто повільно переставлялися ноги Віталії по сходинках. І все ж привели до знайомої квартири. А руки — чужі, напівслухняні — відчинили двері. Почула голос:

— Віта? Я тут...

Стара, геть стара, сива, з брезклим обличчям жінка лежала на ліжку («Невже те саме? — подумала Віталія) у затхлій, просяклій гірким потом і начеб запахом воску кімнаті. Спальні. І шафа в ній була колишньою. Віталія привіталася.

— Сідай, — сказала Зінаїда. — Цілуватися не будемо.

Віталія опустила на стілець. У кімнаті світилося тільки бра.

— Можеш ввімкнути більше світло, — сказала сестра Едуарда. — Бо я до цього звикла. Люстру вимикати тре. А я ж не встаю. А так — раз і темно. Не, хай буде так. А то стане ще більше видно, якими ми зробилися відьмами. Бачу, що й тебе, видать, життя не вельми милувало...

— Усяке бувало, — сказала Віталія. — Вибачте, що без нічого прийшла... Йшла мимо, подумала — дай, зайду... Я ж давно не в Києві живу...

— Я знаю, — Зінаїда підвела руку, все ж простягла до гості й опустила. — Знаю, що до тих місць, де життя колись марнувала, приросла... Мовчи... Таки марнувала... Обое марнували...

— Хто його зна, — сказала Віталія. — А ти сама тепер?

— Як бачиш... Батьки, царство їм небесне, давно загнулися... До мене з тої, соціальної служби, соцбезу, приходять... І сусідка... Плачу трохи, то й заглядає...

Віталія відчула: їй хочеться вийти. Немає сили питати про Едуарда. Та й навіщо? І заходити не треба було. Що її потягло? Спогад про чоловіка, який її підло зрадив?

І тут Зінаїда сказала:

— Бачу, про нього хоч спитати... Забути, виходить, не можеш...

— Забула, — сказала Віталія. — Давно забула. Сьогодні згадала... От, як ішла мимо..

Зінаїда криво всміхнулася. Слабко, але іронічно. Немов хотіла продати усмішку і боялася.

— Літ дванадцять, як його нема... І так протягнув довго за такої житухи... Він ще раз сидів. Цілу п'ятнадцятку.

— Я знаю, — сказала Віталія.

— Он як? — Сестра Едика швидше прохрипіла, ніж вимовила: — Інтересувалася все ж...

— Ні, — сказала Віталія. — Випадково дізналася.

— Мо', й так...

Віталія не відповіла. Розпитувати не було бажання. Та й про що?

— Задушити мене не хочеться? — раптом сказала Зінаїда.

Віталія стрепенулася, наче зі сну.

— Навіщо?

— Точно — нащо? — Сестра Едуарда кволо змахнула високою жовтою рукою з густо висіяними рудими плямами. — Усе проїхало, як трактор по асфальті. Як каток. Обое ми його любили... Обох він... — Тут Зінаїда вимовила грубе слово. — Не кривися... Я не менше твого любила... А він ту шалаву ментовську вибрав... Ну, я неї з цього світу й звела...

— Я знаю, — сказала Віталія.

— Усе-то ти знаєш...

Лице у Зінаїди перекошилося — від болю, люті? Стала справді схожою на відьму.

— А те ти знаєш, як мені було дивитися? На вас голубків, а потому — на те курвисько, що по братику коханому топталось... Думала, що зійде... не докопаються... І разом будемо... Докопалися, суки... Добралися, падли... А братик вину на себе взяв... Як ту кістку мені цеї п'ятнадцять літ тюряги свеї кинув... Смокчи, сестричко, кайся... Вона знає! Йди собі, чистенька... Ти завжди чистенькою була... Хоч і коло нас, шалавих, терлася...

Віталія підвелася. Ще більшою стала задуха. Жінка на ліжку затряслася. Дуже стара жінка. Скільки ж їй? Років шістдесят п'ять? А виглядає на всі вісімдесят...

— Ноги б мені свої позичила, — хрипіла сестра Едуарда. — Може б, тоді хоч могилку його пошукала... Ех, суче падло на два кілки упadlo... Нічо, скоро, видать, тоже за мною підеш...

— Бувайте, — сказала Віталія.

Заплакала вона вже надворі. Заплакала і майже відразу стихла. Надто велике потрясіння пережила. Навіть не потрясіння. Це мало називатися якимось інакше.

...А вночі Олеся прокинулася від тихих голосів за стіною. Прислухалася. Побачила слабке світло під дверима. Напівсонна видибцяла зі своєї кімнати. На кухні за столиком сиділи мама і бабуся Даза. А перед ними... Перед ними на столі стояла напівпорожня пляшка. І не вина, а горілки. Чи якоїсь настоянки.

— Ну ви даєте, — обурено-здивовано сказала Олеся. — Котра година?

— Півчетвертої.

— І вони п'ють...

— Вип'єш з нами? — Мама Віта спитала.

— Де дві п'янички, там і третя...

Олеся випила. Настоянка обпекла піднебіння. Взяла шматок хліба з оселедцем.

Вони випили ще. Олеся пам'ятає мов у тумані: про щось говорили. І раптом світ поплив перед нею. Стало важко дихати. Хтось здавив їй шию, залазила всередину змія, роздираючи горло.

— Не вмирайте, — простогнала Олеся. — Я прошу вас, обоє не вмирайте...

Олеся опустила на коліна. Підвела затуманені очі:

— Не вмирайте...

— Вона впилася, — сказала мама Віта. — Вставай, Олесю, і йди спати. Ми ще посидимо трішки.

— Ні, — Олеся простягла до мами руки. — Я не хочу спати. А ти не вмирай... Даєш слово...

І тут мама Віта сказала зовсім по-інакшому:

— А давай її наб'ємо, мамо. Такий вечір нам зіпсувала.

— Ніч, — сказала Олеся.

— Що — ніч?

— Я зіпсувала вам ніч.

Вони всадили Олесю на стілець.

Як ніжно дивилася на неї мама! І бабуся. Обоє.

Олесі хотілося плакати, але сказала собі: не можна.

Віталія взялася розповідати про грандіозний євроремонт у їхній лікарні. Про те, що таки продала два своїх портрети за пристойну ціну. Чоловікові одному сподобалися, а той своєму приятелеві порадив.

«Усе буде добре, — подумала Олеся. — Смерть несправжня. Вона завжди несправжня. І тоді, в Луцьку, була несправжня. То й сталося диво. І ще станеться. А там є дядько Андрій. А в мене є Ярослав. Славчик. Ми доживемо до весілля».

Враз Олеся пригадала іншу мамину розповідь.

Як вона подумки уявляла її весілля. Тоді, коли хворіла, коли вважала, що помре...

А зараз... Зараз зовсім інше.

«Я таки п'яна, — подумала Олеся. — П'яна і вредна. І втікаю від чогось, чого не знаю. Але хіба я втікаю?»

— Ти дорого продала свої портрети?

Спитала і завмерла. Невже це так важливо?

— Дорого, — мамині очі сміялися. — Дуже дорого. Я найдорожча в Луцьку жінка. Не віриш? Спитай в дядька Андрія.

— Вірю, — сказала Олеся.

«А я найдорожча дівчина в столиці, — подумала. — Найдорожча київська штучка, яка вміє вибирати. Але... Але, мамо, не вмирай. До весілля, і після весілля. Ніколи».

23

Віталія Снігурець (вона поміняла прізвище знову на мамине перед останнім своїм приїздом до Києва) покинула цей світ, відлетівши у ліпший, навесні. Біля неї в останні дні — трималася надзвичайно мужньо — знаходилися двоє чоловіків, котрі її кохали, і двоє жінок, які любили не менше, — мама Даза й Олеся.

Олеся теж трималася з усіх сил. І не тільки тому, що втрачала маму, а й тому, що за тиждень перед від'їздом до мами на неї обвалилося небо. Навіть не небо, а цілий світ важезною своєю ваготою. Він придушив її усіма своїми континентами, залізяками, якими наповнений. Людськими долями й дикою чорнотою космосу. Він був безжалісним, виносячи її вирок.

Того дня озвався її сотовий. Номер був незнайомий, але Олеся відповіла. Приємний жіночий голос з нотками хвилювання (ледь відчутного, але Олеся вловила) видав:

— Пані Олесю, доброго дня. Я хотіла б з вами поговорити. Про важливі для вас речі. Це займе не надто багато часу. Я чекатиму у кав'ярні неподалік університету. Кав'ярня «Діана». Ви там бували.

— А хто це? — Нічого не тенькнуло всередині Олесі, тільки здивування й цікавість проклюнулися: жінка, що їй дзвонила, видала свій монолог без жодної паузи, мов боялася (так і було, як потім виявилось), що Олеся відключиться.

— Ви мене знаєте, принаймні колись бачили, а я вас знаю досить добре, — почула у відповідь на своє запитання Олеся. — То домовилися? Я чекатиму. Тим більше що йдеться про близьку вам людину...

— Про Ігоря Леонідовича?

Олеся випалила ім'я, що першим спало на думку, — невже її так звана мати дзвонить?

— Ні, про іншу людину. Я чекатиму. Вам буде цікаво.

— Добре, я прийду.

Коли почула короткі гудки біля вуха, вперше за розмову стало тривожно. Що там тривожно — лячно. З кимось щось сталося? Мамою? Мама далеко. Бабусею? Голос надто молодий, хоч і не молоденький. Напівзабутою Лількою? Чого б то... І тут хтось промовив — Ярослав. З Ярославом.

«Ні, ні, — подумала Олеся. — Немає жодної дівчини чи жінки, котра б знала досить добре його і мене. Принаймні мене. Дурня якась. Зараз дізнаюся, що там. Не стануть же мене викрадати посеред білого дня в центрі Києва».

У тій невеличкій кав'ярні в підвальчику, на боковій від бульвару вулиці, вона справді була кілька разів — сама, з Томкою і Вікою, новими подружками з інституту філології, один раз, так, один раз з Ярославом. Отож, кав'ярня знайома, там справді затишно, всього чотири чи п'ять столиків і кава подається у чорних з сіруватими смужками, мовби з язичками полум'я, полив'яних філіжанках — кафках, сміялася Томка, і було приємно пити на смак начеб густу, справді якісну каву з тих «кафок».

«Дивно, дивно, чого б це я?» — продумала Олеся. Та, ледве подолавши сходинки донизу (круті, досі не помічала), ступила цього разу до кав'ярні, перерахувала столики. П'ять, троє заповнені, ага, шостий виглядає із заглибини збоку зальчика, там є два столики, як це вона забула... З тої заглибини й собі визирнула жінка років під сорок і махнула явно до Олесі рукою. Підходьте, мовляв. Я вас чекаю. Вона чекає! Добре, підійдемо, ясна пані, сподіваюся, ви не привели з собою кілера.

Кілером виявилася сама жінка.

Одягнута у дорогу шкіряну куртку, з косинкою на шиї. Обличчя ще доволі симпатичне, хоч і в молодості, певно, було не надто вродливим. Воно, швидше за все, не знало скальпеля пластичного хірурга, але було доглянутим, як і руки з нігтями ледь-ледь рожевуватого відтінку. З обличчя, як і світло-сірих очей, проглядала втома, яку ця жінка й не намагалася приховати.

«Десь я справді її вже бачила», — подумала Олеся.

Коли вже замовили каву і зайшли до маленької кімнатки з єдиним столиком — вона, виявляється, знаходилася за тою заглибиною — жінка в шикарній куртці сказала:

— Я Людмила Орловська. Сподіваюся, вам це ім'я знайоме...

Орловська? Людмила Орловська... Так ось де вона її бачила — у фірмі, в акціонерному товаристві, де працював юрисконсульт, а зараз очолював Ярослав. А до того генеральним директором і головою правління була Людмила Орловська. Як же її по-батькові? Ярослав казав, здається, що Михайлівна. А може, й ні... Навіщо їй це потрібно, Олеся не знала.

Промайнув спогад. Єдиний її прихід у Ярославову контору. Ярослав, Славчик, проводжав її до дверей, до виходу з фірми, й там вони зіткнулися з цією жінкою. Ярослав, здається, відрекомендував Олеся — це відвідувачка, моя землячка. Чи якось схоже. Гм, землячка... Вона тоді не звернула уваги. Потім Ярослав мав її взяти на якийсь їхній корпоратив чи ювілей, та в останній момент повідомив, що його, як на зло, посилають у відрядження, треба ж такому трапитися. Ну, він молодий, мусить їхати.

Зараз Людмила Орловська сказала, що вона вагалася, чи потрібна ця їхня зустріч, ця розмова. Вирішила, що таки потрібна.

«Цікаво, — подумала Олеся, пригадала слова Ярослава про те, що його шефіню звільнили з тріском і її насторога стала ще більшою. — Буде шукати співчуття чи литиме на Славка бруд? Про мене, швидше за все, знає від нього...»

— Я слухаю, — вимовила сухо, не приховуючи своєї неприязні.

Колишня Славкова шефіня сказала, що просить її вислухати, якщо можна, не перебиваючи. А тоді вже спитати про що завгодно, чинити, як хоче. І вона розповіла.

З тієї розповіді виходило, що два роки тому на початку останнього зимового місяця до неї зателефонував добрий знайомий. Він сказав, що його приятель, навіть друг, котрий працює в кабмінській структурі, просить взяти на роботу одного молодого чоловіка, юриста. Чи немає у неї вакансії? Вакансія в неї якраз була — в юридичний відділ. Тим більше, тому чоловікові відмо-

вити не могла, він робив для неї деякі послуги, і взагалі... Та й того, хто просив безпосередньо за молодого юриста, вона знала.

«Ігоря Леонідовича, — подумала Олеся. — Батечка вона, виявляється, знає...»

Правда, коли її друг додав, що той хлопець не київський, а з якогось там Луцька, признатися, здивувалася, продовжувала розповідь колишня Славкова директорка. Але мало чого буває. Може, родич того, іншого пана, друга її друга, родич, якого він захотів з провінції витягти, так, мало чого буває. Тим більше, просять досить впливові люди. Одним словом, вона погодилася взяти на роботу юриста з провінції, а в неї таки якраз з'явилася вакансія. Мала на оці іншу кандидатуру, та нехай.

— Ви вже здогадалися, що тим юристом, який приїхав з провінції, був нам обом добре відомий Ярослав Довгань, — сказала Людмила Орловська. — Не стану приховувати, що він одразу мені сподобався. Високий, вродливий і, як виявилось при співбесіді, досить розумний і ерудований, як тепер молоді люди кажуть, січе в законах.

«Я переб'ю її, — подумала Олеся. — Треба її перебити».

Але не перебила. Її раптом оповило відчуття дивної загипнотизованості. Наче пила не каву, а снодійне, що вже почало діяти. Діє повільно, але невблаганно. Чи ця жінка володіє гіпнозом? Вона мусить дослухати. Не пере-би-ва-ти...

— Я не стану приховувати, що він відразу сподобався мені не тільки як ерудований юрист, а як може чоловік сподобатися жінці, — сказала пані Орловська.

— Он як?! — Олеся вимовила якомога саркастичніше. — Скільки вам, пробачте, що питаю, років?

— Сорок шість, — спокійно сказала жінка, якій сподобався Ярослав. — А на той момент мені було сорок чотири.

— Ви заміжня?

— Так... І тоді була, і досі заміжня, — Людмила Орловська вперше ледь-ледь скривила уста.

— То чого ви хочете? Розповісти, як закохалися в Ярослава і намагалися його спокусити? Як ловили останній шанс? —

Олеся не стрималася — став вивірюватися стан загіпнотизованості. — Ви хочете сказати, що намагалися спокусити чи й спокусили Ярослава? Що у вас був адюльтер?

Людмила Орловська надпила кави. Витерла губи серветкою. Глянула без неприязні чи злоби. Швидше співчутливо.

— Заспокойтеся, пані Олесю. Я ж просила вас не перебивати. Раз ми вже їдемо, то давайте доберемося до кінцевої зупинки, вийдемо й розійдемося.

— Добре, — сказала Олеся. — Але обливати Ярослава брудом я не дозволю.

Почула:

— Я й не буду обливати брудом. Розповім свою історію, як було. Тепер я з вами згодна, що в нас вийшов лише, як ви висловилися, адюльтер.

— Хочете сказати, що спали з ним?

— Давайте не поспішати, — запропонувала Людмила Орловська. — Ви ж вихована й інтелігентна дівчина.

Інтелігентна дівчина Олеся, яка вже подумки дала собі слово не перебивати й дослухати до кінця, почула таку історію... Спершу спілкування було суто діловим. Але вона, Орловська, незабаром помітила, що новий працівник ставиться до неї не лише як до начальниці. Якось він сказав, що Людмила Михайлівна для нього не просто вміль, видатний керівник, не просто начальник, наставник, а як мати. Вона поморщилася, сухо щось відповіла, а потім іронічно подякувала. Він, вочевидь, усе зрозумів, бо з того часу змінив тон і тактику. Тепер при зустрічах — на нарадах, планерках, випадково в коридорі — кидав начеб сором'язливі, але значливі погляди. А в неї дедалі частіше виникала потреба порадитися саме з юрисконсульттом Довганем. Викликати до себе в кабінет, а то й ніби ненароком зазирнути у відділ. Через півроку, навіть трохи менше, вона зробила його, саме зробила, а не призначила, начальником відділу.

— Попередник його, Віктор Іванович, був хорошим спеціалістом, — сказала Орловська. — Йому вже під сімдесят, але ще міг працювати. Та я випхала, так, випхала його на пенсію.

— О Господи, — не втрималася Олеся.

І почула від Людмили Орловської, що, так, вона не стане приховувати — сімейне життя не склалося, чоловік став випивати, робота, як він казав, могоричова, донька на той час вже навчалася за кордоном. І вона, яка вважала, що життя майже проминуло, й зосередилася тільки на кар'єрі, яка не любила, ненавиділа слова «коханець» і «коханка», бо щось у них для неї видавалося завжди принизливе і вульгарне, навіть брутальне, захопилася. Захопилася й закохалася. Спочатку були якісь ілюзії й щодо нової сім'ї, а потім вирішила: любитиме, кохатиме, доки зможе, доки він дозволить бути поруч. Цей час минув дуже швидко, надто швидко, набагато швидше, ніж вона очікувала.

— Спочатку я зрозуміла, що в нього є, окрім мене, інша жінка. — Іронія переমেжовувалася з дивним спокоєм, неначе ця жінка прийняла транквілізатор і насолоджується його дією. — Ми лише один раз, так, один, зустрілися у мене вдома, бо я боялася, що... Так, — вона посміхнулася — якимось так, мов насміхалася з самої себе, а може, й насміхалася, — банально боялася, що застане чоловік... Раз у подружки, ще наймали готель, а найчастіше — у його квартирі, тій, яку він орендував... І де, очевидно, бували й ви...

— Навіщо? — вирвалось у Олесі. — Навіщо ви кажете неправду...

«Це ж просто помста», — подумала вона.

— На жаль, це було правдою, — сказала Людмила Орловська. — Я не розповідатиму, як він вміло, я б сказала, справді елегантно залицявся, спокушував, переконував, що й він втратив голову, що поступово сміліє у стосунках зі мною... Це було б надто боляче для вас... Не розповідатиму, як виявила, що ви є — досвід, пан Випадок і ще жіноча інтуїція та вміло розставлені пастки, швидше пасточки для нього... Але раз ви не вірите... Я залишала вам «послання» — шпильку, волосся, «ненароком» забуту сережку, навіть, вибачте, трусики у шафочці, де зберігалися ваші речі й яку я відчинила, банально викравши ключ, доки він приймав душ... Бо він зачиняв її на ключ...

Я зрозуміла, що він надто розумний... І вміє знищувати сліди... На той час я вже просто вела гру... Але було сподівання, що переграю — і вас, і його...

А далі ця жінка описала квартиру Ярослава — де що стоїть і лежить. Олеся затамувала подих, а потім, навпаки, задихала часто-часто, наче щойно пробігла довжелезну дистанцію.

— Бідна моя, — співчутливо (справді співчутливо) промовила її суперниця. — Я швидко закінчу вас мучити. Ще лишилася моя катастрофа.

Вона сказала, що поступово, ще тоді, коли не знала про існування Олесі, довірилася Ярославу. Тим більше що вже знала про його витончений розум, а їй потрібні допомога, поради, в дечому вона вагалася... Одним словом, як і в діяльності всякої фірми, всякого керівника, у неї були свої секрети... Заради діла доводилося вести свою гру з клієнтами (а це не прості люди, вона здійснювала спецпоставки для доволі впливових і небезпечних бізнесменів та фірм) і з тими, хто стояв за її спиною... Не завжди операції до кінця були законними, часом доводилося комбінувати, проходити між своєрідними Сціллою і Харибдою... Як майже скрізь в українських умовах... Ну, й вона стала посвячувати Ярослава у свої проблеми й операції. У багато що... Він допоміг їй, бо виявився вмілим комбінатором... А потім, потім і була катастрофа. На нараді за участі членів ради директорів, наглядової ради, тих, хто насправді володів акціями, Ярослав і виклав усе про її обладнання, ще й вигадав теорію про її підступність, бажання переграти, обдурити власників товариства, про бажання скомпрометувати і завдати збитків... Одним словом, вона полетіла в прірву... А він отримав її посаду...

— Що я пережила тоді, на тому збіговиську і пізніше, ви можете тільки уявити, — сказала ця жінка. — А втім, ви ще занадто молода... А розповіла я вам не тому, що хочу помститися... Утім, і тому, бо ви обоє вкрали, убили моє кохання, мої останні ілюзії... Не тільки забрали посаду... Та я ще й дізналася зовсім недавно, що Ярослав почав гру з донькою одного з босів, причетного до моєї колишньої компанії... Пардон, акціонерного

товариства... Я знаю, що він хоче з вами одружитися... І, може, й одружиться... І вже тоді... Ні, досить... Скажу тільки... Краще вам зараз пережити біль... Бо потім може бути ще болючіше... Все.

Вона підвелася, геть виструнчена. Олеся побачила, як вона тремтить. Уся дрижить.

— Вам погано? — прошептала знищена Олеся. Олеся, що летіла в прірву. Далі й далі.

— Не має значення, — сказала Людмила Орловська. — Я виїду першою... І заплачу за каву... Вибачте... Вибачте...

Вона майже простогнала, а не вимовила останні слова. Рвучко вийшла. Олеся сиділа, не в змозі підвестися. Прийшло дивне слово — цикута. Їй потрібна цикута. Цикута. Цикута, кураре чи інша сильнодіюча отрута. Щоб випити, щоб покінчити із життям, в якому не було сенсу існувати, мучитися — раз і назавжди.

А потім вона подумала, що отруту вже випила. Свою отруту. Призначену їй. Іншої, сильнішої, не існує.

Ще потім був туман, цього разу густий, в'язкий, непролазний, крізь який вона ішла, їхала, добиралася до тієї проклятої квартири, з якої подзвонила Ярославу і сказала, що їй дуже погано.

І її перші слова, дурного дівчиська, коли він примчався на ту квартиру:

— Я все знаю.

Він, очевидно, зрозумів: таки знає. Став казати, що так, вів, вів, вів свою прокляту гру. Як умів. Вона сама його підштовхнула, піднесла, коли забрала до Києва. Він, такий собі провінціал, один з багатьох, зрозумів, що може, що має всі підстави завоювати столицю. Довести свою спроможність, зробити і її щасливою й багатою. Дружиною багатого бізнесмена чи керівника. Він її кохає, вона йому потрібна, вони одружаться, матимуть дім, дітей, подорожуватимуть, будуть щасливі. Він винен, прощення заслужити буде нелегко, але він цього хотів би, дуже хотів би, він просить її зрозуміти й простити.

— Простити? — Олеся перепитала й поглянула на Ярослава, чоловіка, котрий ще сьогодні вранці був для неї найріднішим,

в обіймах якого вона сьогодні прокинулася, бо вчора провела вечір й лишилася ночувати в цій ненависній квартирі, яка, виявляється, належала донедавна трьом. Трьом.

Вона не побачила нікого перед собою. На якусь мить, лише мить, Ярослав зник, то не було затемнення, короткочасна втрата свідомості, бо все інше в кімнаті Олеся добре бачила, а його — ні. Він зник і так само раптово з'явився. Олеся побачила його і здивувалася: перед нею стояв зовсім інший чоловік. Начеб незнайомий. Ні, знайомий, але чужий. Геть сторонній. Десь вона його бачила. Тільки й усього.

Цей чоловік опустився перед нею на коліна. Щось казав. Та його слова були глухими, наче з колодязя, а потім і зовсім перестали існувати. Їх не було чути. Олеся відштовхнула руки, які торкнулися її ніг, мовчки обійшла чоловіка на колінах й вибігла з квартири. Коли ступила сюди (востаннє!), вирішила, що після розмови з Ярославом геть усе тут розгромить, щоб і сліду не лишилося від того, що вона пам'ятала б. Хай запам'ятає цей погром. Тепер же зрозуміла, що ніякий погром не потрібен. Він уже відбувся. У неї всередині. І жодної з її речей, що тут лишилися, не забере. Вони належали іншому часу, іншій Олесі. Вони там і мушили залишитися.

Вона відразу поїхала додому. До бабусі Дази. До тієї бабусі, яка знала, як жити і як вибирати. Знала невідомо яким чуттям.

«Я житиму йому на зло», — подумала Олеся, проганяючи якусь підступну думку. Думку-підступницю, що, з'явившись, зникла, тільки лишила дрібне торохтуче хихотіння.

А потім подумала: «Чому на зло? Він навіть мого зла не вартий. Така я, Олеся».

Проте біля їхнього будинку чекав на неї Костик-Люсик, якого вона останнім часом дуже рідко бачила. Обличчя його було світлішим, чистішим, ніж звикла бачити, зодягнутий в модну гарну куртку.

— Чекаю от, — сказав. — Салют, подруго. Щось у тебе кислятина в найкращу в нашому мікрорайоні мармизку в'їлася. Що сталося?

— Нічого, Костику, — відказала Олеся. — Нічого суттєвого. Як казав Карлсон, діло житейське. Хоча випити б не відмовилася. Не пригостиш?

— Тут таке діло. — Костик пом'явся, шаркнув ногою по асфальту. — Випив я вже своє. Свою формочку.

— Так рано?

— Ну, мо', яку чарку ще перехилю. А щоб як раніше — то не. Заміж я виходжу. Того й тебе жду.

— На весілля запросити? Чи ти голубим став, що заміж збираєшся?..

— Та шуток такий. Ну, хохмочка. А ти таки сьогодні не той...

— Той, той, Костику, — запевнила Олеся. — То коли весілля?

— Навесні, після Пасхи.

— Тоді рано запрошуєш.

— Я ще запрошу. Подякувати поки що хочу. Бо ж ти вроді як мене моїй нівесте посватала.

— А хто вона? — У Олесі нарешті проклонулася непідробна цікавість. — Щось я такого не пригадую.

— Як не? — Костик і собі здивувався. — Так твоя ж подружка Ліля.

— Лілька?

Олеся вигукнула і подивилася на Костика. Лілька наречена, обраниця Костика-Люсика! Відпад! Чи, мо', таки розігрує?

— Не віриш? Таки вона ж каже, що ти їй про мене розказала. Ще познайомити хотіла. Ну, вона мене й розискала. Туди-сюди, вечорок-другий — і запали одне на одного. Серйозно. Того й подякувати хочу. Хіба я міг подумати, що мене полюбить така класна дівка, як Ліля?

— Того я й опустила з кращої дівчини Києва до...

Олеся не показала. Спазм стис їй горло, перехопив дихання.

Ось і Лілька з Костиком поєдналися. Вона ж тоді, того вечора, після їхньої бійки за Ярослава, тільки й сказала, що добре було б Костика зустріти. Чи й не сказала, а подумала... Телепатія, поклик душі?

«Дідько б вас побрав», — подумала Олеся.

— Ну, ти не обижайся, — сказав Костик. — Я думав, на тебе запов, а оказалось — Ліля моя є на світі. Вона, того, з тобою помиритися хотіла б...

— Помиритися?

— Ну да... Не знає тикечки, як підійти.

— Ну ви й зарази, — сказала Олеся. — Па-па, щасливі зарази.

І, вже як рушила, обернулася:

— Скажи Лільці, хай дзвонить. Уже нема за що бити пику.

Біля дверей під'їзду подумала: «Ліпше б Ліля тоді виграла. Хоча він же сам їй сказав... Сказав... А що? Яка ж сволочна штука житуха... Чи просто ти в ній нічого не тямиш, Олесько?»

Коли бабуса Даза відчинила їй двері, Олеся припала до неї й раптом ревно заплакала, у весь голос.

Плакала і промовляла:

— Я люблю тебе, бабусю. Я тебе люблю ще більше, ніж маму. Я люблю тебе.

— Ну-ну, тихо, — сказала Даза. — Я тобі якраз чай з ромашкою заварила.

... Тепер у Луцьку Олеся відчула те, що раніше підозрювала. Ще в Києві, ще до тієї розмови у кав'ярні: вона вагітна.

«Вернуса в Київ — зроблю аборт, — подумала. — Хай навіть пізно — зроблю».

І злякалася. Вона немов бажає швидшої смерті мамі, думаючи про Київ. Ні-ні.

На другий день Олеся промовила, стискаючи слабку мамину руку:

— Знаєш, мамусю, я, здається, тобі подарую внука. Чи внучку.

— Справді?

— Так, мамо, — сказала Олеся.

Очі Віталії зволожилися. Вона слабо потисла руку Олесі. Погладила пальці.

— Так би хотілося побачити внучку. Так би хотілося...

— Побачиш, — пообіцяла Олеся.

Віталія повагалася, а тоді:

— І ще я так хочу, щоб ти з Ярославом була щасливою. Щасливіша, ніж я, ніж мама Даза.

— Ми будемо, — пообіцяла Олеся.

«Ми не будемо», — кричало всередині її.

Волав гучномовець. Вона пригасила його крик. Ярослав кілька днів телефонував їй. Прислав есемески. Благав. Потім стих. Раптово.

Вона не відповідала й не відповість.

— Я пройдуся, добре, мамо? — сказала.

— Добре. Тобі треба пройтися.

Олеся накинула куртку, вийшла надвір. Вийшла й тому, що страшенно нудило.

У неї буде дитина. Чужа дитина. Ні. Її. І вона зробить усе, щоб той, кого звали Ярославом, ніколи про цю дитину не дізнався.

Олеся стола біля під'їзду, гасила нудоту.

Подумала:

«Який сьогодні день? Який день... Хіба мені треба знати? І чому я забула? Забула?»

Виходило, що забула.

Олеся брела містом, де колись жила.

Як давно!

Тут жив і Ярослав.

Вона сюди приїжджатиме. Обов'язково. До мами.

Над містом пливли весняні хмари. Весняні кошлаті хмари. Тоді теж була нерадісна весна, але вона минулася і принесла радість. Диво зробив дядько Андрій.

«Куди дівається кохання, коли воно зникає? — Олеся спинилася. Стояла, не маючи сили зрушити з місця. — Воно теж має інший світ, коли помирає? І там теж немає ні печалі, ні журби?»

Хтось назвав її ім'я. Глянула в той бік. Колишня сусідка. Щось питає. Про маму. Олеся відчула — їй треба поговорити. Конче треба. Вона не сама, поки називають її ім'я, поки пливуть ці кошлаті хмари, поки тане сніг, з-під якого вже проситься на волю ще невидима трава.

Цей дзвінок пролунав, коли на сорок перший день після смерті Віталії Даздраперма й Олеся, котрі приїхали до Луцька на сороковини, збиралися у дорогу. Олеся вирішила, що луцьку квартиру вона продаватиме влітку. Тепер немає куди спішити.

У Києві Олеся в лікарні дізналася: у неї вже четвертий місяць вагітності. У неї буде дочка. Якби й менший строк, не стала б нічого робити.

«Наше бабське кодло», — пригадала мамині слова.

«Кодло» поповниться. Відтвориться. Доньку вона назве Вітою.

Та все ж чотири проблеми, чотири страхи мучили її й далі. Перша — аби швидше, швидше все скінчилося й вона народила. Друга — аби все тривало якомога далі, довше, бо боялася народжувати. Третя — аби бабуся якомога довше не помічала, який у неї стан. Четверта — як сказати бабусі про те, що сталося в неї з Ярославом, про вагітність? Існувала й п'ята проблема... Їй хотілося жити й кохати. Хай подзвонить... Навіть Ярослав... Тарас... Тарас? Батько...

В один із днів, коли вона подумувала, міркувала, вагалася, перекидаючи думки, складала їх до купи, щоб геть розкидати, біля тротуару, яким тюпала до станції метро, спинилася машина. До неї цього разу гукнув чоловік, який відчинив дверцята. Машина... Машина була наче знайома. І чоловіка вона десь бачила. І раптом пригадала: це ж один з викрадачів, там, у селищі, де живе її батько. Але вона не злякалася. Спитала іронічно:

— Хочете знову викрасти?

— Вибачитися хочу, — сказав чоловік з машини. — Ми тоді комедію розіграли.

— Комедію?

— Так, із тим викраденням. Попросив той... Ну, той, хто ніби потім вас визволив...

— Ігор Леонідович? — Олеся цього разу таки здивувалася.

— Ну... Кави попиту не бажаєте?

— Ні, — сказала Олеся. — Усе?

— Вибачайте... Служба така...

Машина рушила. Олеся тільки сумно усміхнулася. Ось як її рятував батечко. Хотів здатися ще більш добрим і мужнім?

«Чи рятувався сам?» — раптом подумала Олеся.

Їй стало весело. А потім подвійно сумно. Терпко-сумно.

Подумала: «А мені ж хочеться зустрітися з ним».

Треба було знову рятуватися... І тут прилетіла, сіла на її палець (ніс, вуста, сіру речовину) думка, її птах-порятунок: у неї ж є бабуся. Та сама бабуся...

Олеся раптом чітко зрозуміла: вона давно любить бабуся Дазу, аж закохана в неї. Тепер її головна мета — ні, дві мети, дві, дві, й невідомо, яка головніша — народження доньки чи аби довше жила бабуся Даза. Разом з нею. Поруч.

Перед самісіньким від'їздом вона побувала з бабусяю в тій кав'ярні. У тій маленькій кімнатці, де вона пила каву з Людмилою Орловською.

— Бабуся, я хочу тебе завести в одну кав'ярню, — ось як вона сказала. — Мені треба там випити з тобою кави.

— Я стара для кав'ярень. — Бабуся подивилася на неї і щось, певно, вловила. — Але раз треба — то підемо.

Їй було це потрібно. Їй, Олесі. Посидіти в тому кабінетику, в тій кавовій комірчині, де світ обрушився на неї, посидіти саме з бабусяю. Саме з бабусяю Дазою. Посидіти і поговорити. Про все і ні про що.

Бабуся, проте, сказала:

— Ми зараз вийдемо на вулицю і вже належатимемо їй. Вона вбиратиме нас і крастиме у самих себе.

— Велика крадійка — вулиця, — посміхнулася Олеся.

— Але ми їй не піддамося, — сказала бабуся. — Ми пройдемо її геть усю, а потім вийдемо на більшу вулицю.

Вона помовчала, потім продовжила:

— Знаєш, якщо подумати, Київ не таке вже й велике місто. Я колись подумала й зрозуміла, що з цією думкою легше жити. Але так само легше з іншою: ти розчиняєшся в цьому місті,

ти сама по собі, воно тебе не може зловити, отже, ти можеш чинити як завгодно. Так я вже сама вирішила.

«Вона все знає, — подумала Олеся, і все всередині неї похололо. — Знає... Але звідки? І що мені робити? Та раптом вона нічого не знає? — Далі подумала ще химерніше. — Не було ніякої зустрічі у цій кав'ярні. Й ніякої Орловської. Ніякої Людмили. Я захова-лася від неї, від них обох з Ярославом посеред міста. І Людмила Орловська теж захована. Від мене. І від Ярослава. Може, їй полегшало після тієї розмови... І вона думає, що я ношу її тягар?»

Бабуся Даза дивилася кудись у простір. Була десь далеко. Може, там, де лежала мама Віта. Якій було зараз так холодно й самотньо, і Олеся не могла її зіртіти.

«Я зараз їй скажу, — подумала Олеся. — Про геть усе. Мені тоді полегшає»

І нічого не сказала. Олеся... Олеся боялася.

Вони допили каву і вийшли з кав'ярні.

Ось там вони вийдуть на більшу вулицю. Там, далі, зупинився той автомобіль, та машина.

Там вона дізналася правду, ще одну правду про батька. Який знову її обдувив. Який хотів виправдати себе цим псевдовикраденням.

«Я сильніша за нього», — подумала Олеся.

— Добре, що ти мене витягла на цю посиденьку, — сказала бабуся Даза.

— Посиденьки, — поправила Олеся.

— Ні, посиденьку, — вперто сказала бабуся. — Одну на двох. І не сперечайся... Бо я напилася кави на три безсонні ночі.

Даза здогадалася про стан Олесі. Вона не дарма була гарною медсестрою. Як казали їй не раз, медсестрою з кваліфікацією лікаря.

Вона дивилася на Олесю з ніжністю. Так було і на цвинтарі, й тепер, коли збиралися, щоб вертатися до Києва.

«Ця дівчина єдине, що тримає мене на світі», — подумала Даза. Подумала ще в Києві.

Думка приїхала з нею до Луцька і тепер збиралася, як і вони, назад у дорогу.

Олеся відчинила двері й побачила перед собою старого чоловіка з невеличкою валізою в руці. Старого-старого, старшого, певне, й за бабусю.

— Доброго дня, — привітався він. — Ти Олеся?

— Так, — сказала Олеся. — Доброго дня. А ви?

— А я Матвій, твій дідусь, — сказав чоловік. — Тож ти моя онучка?

— Ой, — зойкнула Олеся — і, вже трохи отямившись: — Заходьте, будь ласка.

Матвій Білітук зайшов і побачив Дазу, котра витупцяла з кімнати. Сказав просто, з особливою ніжністю:

— Здрастуй, Любо.

— Матвій?

— Як бачиш.

Вимовив:

— Сива голубка.

— Сива. І ти теж...

«Чому Люба?» — подумала Олеся.

Тимчасом Даза і Матвій обнялися. Потім пригорнув і Олесю, яка, тулячись до двох старих людей, подумала, що світ скупий на щастя. Хоч воно і буває.

— Знаєш, мені трохи пізно переслали твою писульку, — сказав Матвій до Дазі. — Бо той чоловік, що ти йому оставила, Зенько, вмер. А як мені переслали, то я не міг Стефку, жінку свою, саму оставити. Лежача вона була. Щитай, три роки чи й більше не вставала. Параліч розбив. Усе збирався поїхати, самому кортіло поїхати, самолічно добиратися і до дочки, й до тебе... Тико боявся, що як поїду, то Стефка якраз умре. Стефка моя без мене ніц не могла... Та й доглядати неї ни було кому. Родичі то повмирали, то повійжджали. Так і задержався. А позавчора минув дев'ятий день, як вона приставилася. То я вчора й вирушив до Львова. А звідам сьогодні рано до Луцька.

Він став знову розказувати про свою покійну дружину, про те, як вона любила суниці й чорниці, котрі там, у селі неїному, афинами називають. Уже як нічого їсти не могла, то ягоду їла. Він сам їх збирав, а потому в банках цукром пересипав. То давав жменьку тих ягід, й уже не жувала, а смоктала...

Матвій говорив і говорив, згадував, вертався до розповіді, яку щойно закінчив. Про Стефку свою, про те село в горах...

«Ніби боїться спитати», — раптом подумала Даза.

Уголос промовила:

— Роздягайся і заходь. До хати, як у вас на Поліссі кажуть.

— Ни забула, що в нас кімнату хатою звуть?

— Скидай своє шаламоття, — сказала Даза, голос якої ще більше потеплів.

— Ну... І скину...

Він взявся роздягатися, скидати курточку свою, заточився, й Олеся його підтримала. Він був геть висохлий і легкий.

— Нічого, я міцний, — спробував Матвій усміхнутися.

Даза враз побачила, як молодий чоловік в одязі, пропахлому димом, лісом, листям, травною, махоркою, болотом, заходить до кімнати в сільській хаті, що правила за медпункт.

І як вона йде крізь ліс з дитиною, котру тулить до себе, побачила.

Нарешті Матвій, потупцявши перед порогом, ступив до кімнати. І завмер, бо уледів на столі портрет Віталії — «Портрет з ромашками».

Натушний напіввидих, напівзойк вирвався з його грудей:

— Маринка!..

ЗМІСТ

Частина перша. Біда і радість 9

Частина друга. Серце сьомого року..... 189

Літературно-художнє видання

ЛИС Володимир
Країна гіркої ніжності

Роман

В авторській редакції

Головний редактор *С. С. Скляр*
Завідувач редакції *Г. В. Сологуб*
Відповідальний за випуск *Т. М. Куксова*
Художній редактор *Н. В. Переходенко*
Технічний редактор *І. О. Гнідая*
Коректор *І. Г. Веремій*

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб
“Клуб Сімейного Дозвілля”»

61140, м. Харків-140,
просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київська філія

04073, м. Київ, просп. Московський, 6, кімн. 35,
тел. +38 (067) 575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеська філія

65017, м. Одеса, вул. Малиновського, 16-А, кімн. 109
тел. +38 (067) 572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Лис В.

- Л63 Країна гіркої ніжності : роман / Володимир Лис. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. — 368 с.
ISBN 978-966-14-8817-4 (PDF)

Три покоління однієї родини, три жіночі долі, три щемливі історії, з яких складається вже історія власної країни в жорсткому й несентиментальному ХХ столітті. Даздраперма, дочка радянського чиновника, у 30-ті роки пройшла крізь пекло дитбудинку для дітей ворогів народу, а згодом опинилася у вирі повстанської боротьби на Волині... Її донька Віталія, витончена естетка та прихильниця поезії, понесе свій хрест — кохання до кримінального авторитета та боротьбу із власною пристрастю. І навіть молодша, онука Олеся, не уникне випробувань, коли разом із Майданом до її життя ввірвуться кохання та зрада... Кожна з цих жінок проживає власне життя сповна — із його боєм і радістю, гіркою ніжністю та любов'ю, від якої, мов напнута струна, тремтить душа...

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР

ЛІТЕРАТУРА,
ЯКОЮ МОЖНА ПИШАТИСЯ!
ВІД ПЕРЕМОЖЦЯ КОНКУРСУ
ГРАНД-КОРОНАЦІЯ СЛОВА!

Вона йде за покликом серця, помиляється сама й легко проба-чає помилки іншим, сходить на самий верх величі людського духу та падає у безодню засудження оточуючих... Карколомні події ХХ століття — війна, примусова колективізація — події, що назавжди змінили не тільки людей, а й Україну. Та у межах історії країни це лише пункт статистичних даних, за яким немає нічого, окрім чисел. А як щодо історії однієї людини, жінки, котра прагла звичайного земного щастя?

НАЙКРАЩИЙ РОМАН ДЕСЯТИРІЧЧЯ — КОРОНОВАНЕ СЛОВО, ЯКЕ ВРАЗИЛО ЛІТЕРАТУРНУ УКРАЇНУ!

У житті старого Якова Меха на короткий час, мов той метелик, з'являється дівча-приблуда. Вона питає, чи любив він колись, — і виринає десь із глибини пам'яті його кохання, і біль втрати, і круговерть війн та режимів, і радість та горе в родині, і гріхи й каяття...

ЛІТОПИС НАРОДНОГО ДОСВІДУ, ПАМ'ЯТНИК ПРАВИЧНІЙ МУДРОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Як треба жити людині? Де є Бог? Чого не варто боятися? Життєвий досвід на перший погляд звичайної сільської жінки, бабусі Пелагеї, — це та сама велика мудрість нашого народу. І можливість долучитися до неї — велике щастя. Ці прості рядки потрібно читати та перечитувати, повільно, наче п'єш живу воду...

